

Zelináři a tajemníci

PETR PITHART

Není pravda, že na zaostávání naší ekonomiky všichni prodáváme, nýbrž je pravda, že někteří na tom velmi slušně vydělávají. Netroufám si odhadnout, jaká část naší populace vede tuto úspěšnou parazitní existenci, troufám si však tvrdit, že je to část vlivná, ne-li mocná. Nikoli v tom, co může prosadit, ale v tom, čemu dokáže zabránit.

Obečně se ví, že všude tam, kde je něčeho nedostatek, vzniká pro některé vhodně rozestavené lidi šance přizvít se na potřebnosti či chtivosti těch, kteří odmítají čekat, zda se na ně dostane a jsou ochotni přidat k ceně protislužbu nebo obálku. Možná však, že zdaleka netušíme, že ti, kteří se takto přizívají na naši tísní (nebo, pravda, jen chtivosti), tvoří dnes strukturu právě tak pevnou jako diskrétní.

Týt z nouze jiných je nejsnadnější, ale proto i nejhanebnější vykořisťování. Vyžaduje to jen nebýt nadbytečně skrupulózní, a mít vhodně postavení někde na cestě mezi výrobou a spotřebitelem. Bohatně se tu nikoli tím, že se hodnoty tvoří (a kapitalistatovárnik si pak podle marxistické teorie přisvojí vyrobenou nadhodnotu), ale tím, že tvorba hodnot vázne. Buď vázne jaksi samovolně, nebo se jí k tomu pomůže (a socialistický zelinář si pak přisvojí nejen to, oč zákazníka přímo ošidil, ale ještě i to, co mu potřebnější či mohovitější a drzejší zákazník sám strčí do kapsy za nedostatkové či lepší zboží.

Za uplynulá čtyři desetiletí, a zejména za posledních devatenáct let, která byla obzvláště shovívavá ke všem formám asociálního chování těch, kteří byli jinak ochotni vykazovat politickou konformitu, vytvořil se tu vskutku mocný gang parazitů. Ti si dnes nemohou přát, aby se s československou ekonomikou pohnulo. Sice by vám řekli, že jim může být celej socialismus ukradenej, ale přesto jsou dnes jeho úhelným kamenem. A pohotovostním plukem sabotérů jakýchkoli reforem či „přestaveb“.

Nejsou to žádní břídilové, kteří by trpělivě čekali, kde co začne váznout, aby se na tom napakovali. Jsou stále ochotni přiložit ruku k dílu-levárně a přinejmenším zčásti zatajit, že žádané zboží konečně přišlo

na sklad (zdatnější risknou rovnou ho objednat málo). Budou vám tvrdit, že k vám na urgentní opravu nemají koho poslat, že nejsou lidi. A až k vám nakonec opravář přijde, zjistí, že mezi součástkami, která má prý v kabele, chybí právě ta, kterou vy potřebujete: zrovna teď není, těžko se shání, leda že by se řeklo Vencovi, který má šváru ve skladu v Písku, ale to víte... A vy víte...“ Nevíte, že součástku v kabele má.

Ti všichni prodáváci a opraváři (ale často už i opraváři a údržbáři lidských těl — lékaři) a odbytáři nemají, nemohou; připravíte se sice předem na nejhorší, ale i tak budete odpovědi na svoje přání zpravidla zaskočení. Ti všichni, co „nemají“ a „nemohou“, mají už vypěstovaný sklon využívat všech nedostatků a úzkých profilů. To je jejich — dejme tomu — pasivní parazitní postoj. Mnozí se však už naučili nedostatky a úzké profily zvětšovat, dramatičovat je, zatajovat zbylé možnosti. A nejzdatnější z nich je přímo vytvářejí. A to je jejich — dejme tomu — aktivně parazitní, škůdcovský postoj.

Ti i oni mohou na změnách k lepšímu jen prodělat. Kupříkladu zvýšený obrát žádaného zboží nemůže v podmínkách našeho méně či více rovnostářského odměňování kompenzovat ztráty, které vzniknou tím, že potřební či netrpělivi zákazníci ztratí důvod prodavače „zainteresovat“.

Jak by si mohli přát změny k lepšímu, když sní o tom, že žádaného zboží bude ještě méně a oni pak budou muset být zainteresováni ještě více! Platí přece, že čím hůře pro ostatní, tím lépe pro ně.

Z dánlivě se tohle všechno týká jen sféry obchodu a služeb. To by ale byla idyla, protože by se mohlo předpokládat, že za pár let soustředěného úsilí spotřebitelů (kdyby ovšem měli možnost organizovat se) a kontrolních orgánů včetně hospodářské kriminalky by se s tím dalo něco dělat. Leccos, však potvrzuje obavy, že v tomhle rozvětveném podniku na výrobu nedostatků a dlouhých lhůt jedou i malí a velcí výrobci. I ti přece reagují na jakýkoli požadavek zvenčí, na jakoukoli poptávku instinktivním:

nejde to, to je moc, příliš brzy, v té kvalitě nelze. . . Vědí o tom přece i plánovací orgány: kdekdo simuluje menší možnosti než jaké má, „zatajuje rezervy“, jak se oficiální řeči říká — hodlá zkrátka vydělat už i při tvorbě plánu na své nemožnosti. Jedině na ni se totiž dá opravdu pořádně vydělat.

Zkrátka, kdo jen trochu může, hodlá trhnout na tom, že systém, a on v něm, funguje špatně. Ale pozor, funguje, neboť mnozí se z toho naučili těžit. Dnes už funguje tak špatně (čtyřicet let je čtyřicet let), že se pro ně vyplatí zhoršovat jeho fungování pro krátkodobé, ale makavé výhody, které to přináší. Soudí, že se naopak nevyplatí zlepšovat jej, protože na tom by mohli vydělat leda všichni a rozhodně ne hned — a nikoli bez daní. Jejich díl by se každým zlepšením zmenšil a jeho realizace odložila. Přijdou si zkrátka na víc (a přijdou si na to už dnes), když poptávka bude i nadále převyšovat nabídku. Oni dobře vědí, v jakém poměru mají ty dvě položky být, a dokáží si to tak zařídit.

Lidi, kteří takto uvažují, není snad, statisticky vzato, příliš mnoho, ale zaujmají důležitá postavení, důležité pozice, z nichž mohou dosti spolehlivě udržovat daný stav, event. zhoršovat to, co už je špatné a sabotovat pokusy o zlepšení.

Ti všichni, kteří se setkávají s poptávkou a sami mají reprezentovat nabídku, využívají ve skutečnosti podmínek státního monopolu vlastnictví výrobních prostředků (s některými, nikoli však zanedbatelnými, výjimkami to platí i o družstvech). V plánovaném hospodářství, přesněji řečeno v hospodářství příkaznickém a přidělovém, je každá nabídka svým způsobem nabídkou monopolisty: když ne v měřítku státu, tedy na okrese, v kraji. Vyjde to nastejno: ve svém rajónu se každý může chovat jako monopolista-stát.

Tak se stalo, že za tohoto podivného socialismu, který měl údajně monopoly jako nejhanebnější výplod kapitalismu zlikvidovat, se monopolisty stávají tisíce, desetitísíce všech těch, kteří mají možnost říci: nemám, nemáme, nelze. Kterí jako nezaregistrovaní soukromníci bez podnikatelského rizika rozbili své nenápadné stany v socialistických, rozuměj státních, podnicích. Monopolismus nebyl tedy popřen, nýbrž naopak zevšeobecněn, a získal navíc výrazně parazitní charakter: kapitalistický monopolista musel přece vždycky cosi výnosného vyrobit (protože nebyl státem dotován) a pak s tím eventuálně mohl spekulovat. Socialistický monopolista za pultem i v odbytovém oddělení velké továrny by nejraději výrobu ještě více přiškrtl: je tu zaručena zaměstnanost, podnik bankrotovat nemůže a za takových podmínek se dá nejlépe vydělat na hodně vyhladovělém zákazníkovi.

A tak místo několika monopolistů, kteří byli všem na očích, a bylo tak event. možné jejich choutky krotit (např. protikartelovým zákonodárstvím), máme tu dnes desetitísíce malých monopolistů, nelegálních, ale tolerovaných podílníků na státním monopolu. Vskutku tolerovaných, vždyť když se vlastnický monopol na výrobní prostředky tak trochu rozředí (jako by stát prodal pod rukou část svých akcií), druhý monopol, a důležitější, monopol moci, drží o to pevněji: na jeho zachování mají nyní zájem i všichni ti, kteří parazitují na prvním monopolu.

Mocenský systém se tedy udržuje tím, že dává bohatnout těm, kteří mají zájem, aby společnost jako celek chudla: přežití režimu děje se na úkor přežití společnosti. Tajemníci zůstávají, když si zelináři,

autoopraváři, likvidátoři pojistných škod, bytovi referenti, ředitelé žádaných škol a tak dále a tak podobně — mastí kapsy. Základní zákon kapitalismu zní dejme tomu takto: společnost jako celek bohatne za tu cenu, že bohatství není rozdělováno rovnoměrně. Pak lze analogicky zformulovat základní zákon našeho socialismu takto: systém koncentrace moci se udržuje za tu cenu, že společnost jako celek chudne, přičemž některým je právě na tom, a na ničem jiném, dovoleno vydělávat. A právě ti budou nejspolehlivější oporou režimu a jeho nehybnosti. Nenecháváme se přece mýlit tím, že k jejich ustrojení bytostně patří, že se od režimu budou — hlavně mezi svými — co nejokázaleji slovně distancovat. — Dodávám, že chudnutí společnosti se nepozná z výloh obchodů, ani z výše mezd, a to ani mezd reálných, ale z toho, kolik už dnes bereme za nesplacitelný úvěr: z toho, jak drancujeme přírodu, jak vyprodáváme a zanedbáváme hodnoty minulosti a jak žijeme na úkor budoucnosti — na vrub příštích generací.

Vlastnický monopol na výrobní prostředky vskutku je zdrojem oné moci, která si s arogancí sobě vlastní říká předvoj dělnické třídy. Tento monopol dává bohatnout všem těm dovedům, kteří parazitují na naší celkové nouzi, ba kteří ji ještě rozmnožují. A kteří proto musí stát v cestě jakýmkoli reformám.

Bez plurality subjektů vlastnictví monopol našich zelinářů a spol. nezmizí. To jejich předvojem je současná moc tajemníků, a tito zelináři jsou jejich bojovou zálohou — spíše než lidové milice.

*

Dnes, kdy se i v této zemi cosi mluví o přestavbě, připomíná tu situace zelináře situaci Krále Krysy ze známého stejnojmenného anglického románu: hlava černého provozu v zajateckém táboře kdesi v jihovýchodní Asii na sklonku 2. světové války, sám vězeň, který však dokáže opatřit všechno, splnit jakékoli přání, má se sám uvnitř ostnatého drátu jako prase v žitě a ještě může vychutnávat svou moc, kterou má nad ostatními důstojníky-zajatci. Ale blíží se americká armáda. I Krysa si nějak ze setrvačnosti přeje osvobození, ale zároveň — a čím dál, tím víc — se ho bojí: jak by mohl chtít něco, co skoncuje s jeho mocí a bohatstvím? Co ho všem předvede v jeho lidské ubohosti?

Tady ovšem není zajatecký tábor a neblíží se žádná osvoboditelská armáda. To jsou hlavní rozdíly. Je to všechno ale na druhé straně o to horší, že tu nejde ani zdaleka jen o morálně zvrženého lidi typu Krysy. Jde původně o lidi podnikavé, a obecně vzato schopné, pravda, někdy i všeho schopné, kteří se za ta dlouhá desetiletí naučili se systémem žít, ba dobře s ním vycházet. A on si je pomalu, téměř nepozorovaně, uzpůsobil k obrazu svému: všechno jim dovolil, i nenávidět ho, za tu cenu, že ho nenechají padnout, že se postaví proti všem změnám. Paradoxní spojení parazitujících zelinářů a ideologických tajemníků je jedním ze základních setrvačných momentů v této zemi. Je kruté logickou pointou za ideologickými chimérami. Počítejte s tím; to spojení není jen efektní nadsázka.

A nejeďte s nimi v jejich nečisté věci. Už tehdy se s nimi vezeme, když se od nich necháme šidit a víme o tom. Bojme se rozhněvat si našeho řezníka, protože bychom museli chodit o pár ulic dál — kde je ten samej, řeknete. Možná je, možná není. Bojme se zkrátka řezníků — a chceme být občany! K občanství

dnes vede u nás dosti dlouhá a nelehká cesta. Někdy se zdá, že po tolika letech je nad naše síly. Chtít být občany rovnou, nějakou změnou ústavy či zákonů vylepšující naše práva, není příliš praktické: spojení parazitů tím ještě není rozbito. Není rozbito, dokud jsme my ochotni setrvat v závislosti na jejich komplotu.

Volíme-li si řezníka, který nám schová lepší maso (zaokrouhlíme-li účet), spíše než řezníka solidního a poctivého, který prodá, co má, podle toho, jak kdo přijde, nemusíme proto ještě přijít do pekla. Totéž platí o lékařích, které si také někde u nás mohou již lidé sami vybrat. Vybereme-li si toho, o kterém se ví, že bere obálky, s pocitem, že jsme si už tím zvolili záruku kvalitní péče, nestalo se nic světoborného. Bude to možná jen horší lékař, nic horšího.

Tím spíše pak ale můžeme jít klidně k volbám, o kterých jsme jinak přesvědčení, že to žádné volby nejsou, nýbrž povinná manifestace. Neboť už jsme

přece zvolili: zlodějský řezník a úplatný lékař mají v této společnosti větší váhu než obětavý funkcionář národního výboru — jsou takoví, ovšemže jsou.

Chci tím vším říci, že volíme vlastně dost často. Ale raději si to moc nepřipouštíme. A tak se mnohdy se vším tím neřádstvím pohodlně vezeme. A divíme se. A pak už se ani moc nedivíme.

A tam nás chtějí mít: zelinář i tajemník.

Že to všechno vyznívá jako moralita? Věřím, že se poměry u nás mohou změnit k lepšímu jen tenkrát, budeme-li ochotni něco obětovat. Něco z toho, čím vlastně více či méně parazitujeme na parazitní existenci těch, o něž se tento režim opírá.

Žádná moralita: připomínka obyčejné slušnosti a počestnosti, které vždycky byly, jsou a budou nejdůležitější politikum. Ale kterým je tak těžko dostat v československé každodennosti.

(Otištěno bez vědomí autora.)

MILOŠ HÁJEK

JAK Z TOHO ?

Jsme ve šlamastyce. Máme nedemokratický režim a ten to dotáhl v ekonomice ke stavu, že na světovém žebříčku hospodářské vyspělosti klesáme dolů. Je nutné najít východisko. V tom se shodují všichni, kteří pochopili, že to takto dál nejde — od členů předsednictva ÚV KSČ až po řadového občana, uvažujícího zdravým selským rozumem. Tím neříkám, že to pochopil celý národ. Mnoho těch nahoře má strach ze změn, které by je odstranily z míst a funkcí, na něž dávno nestačí. A strach mají i mnozí dole, kteří si k nevelkému platu za nekvalitní práci dovedou sehnat dosti peněz pomocí vedlejších, často pochybných příjmů, o něž by je reforma mohla připravít.

Většina lidí ovšem vidí dál než sobě na špičku nosu a myslí i na zítřek, tj. na své děti. Proto chápou neudržitelnost dnešního stavu a vidí nutnost radikální změny. Ale jak této změny dosáhnout ?

V Sovětském svazu zahájilo proces revoluční přestavby vedení komunistické strany. Tento historický úkol tam naráží na odpor — i v samotné straně. Ale má také aktivní podporu — komunistů i nestraníků — a tito aktivní nositelé přestavby nepochybuji o tom, že to vedení myslí vážně, mají v ně důvěru.

I u nás našel Gorbačovův kurs mnoho příznivců — tolik, že nikdo před třemi roky nepředpokládal, že by ruský státník mohl dojít u československých občanů takových sympatií. Jenže přestavba nemůže být *pouze* živelným procesem zdola — statisíce či milióny jejích aktivistů mohou projevovat iniciativu, ale řídit může jen státní vedení, kterým je dnešní vedení KSČ. A zde se dostáváme k hlavnímu kamenu úrazu, na který přestavba v Československu naráží. Ti lidé, kteří chtějí demokratickou a reformu, nevěří, že dnešní vedení je schopno nebo dokonce ochotno skutečně reformovat a demokratizovat. A nejen to: velká část, ne-li většina z nich nevěří, že demokratizace je možná za

vlády komunistické strany. KSČ je pro ně pouze stranou normalizace, a pokud se dívají hlouběji do minulosti, vidí především padesátá léta. A právě k těmto lidem se na těchto rádcích obracím — ne na ty, kteří žijí v nostalgii po Brežněvově politice stability kádrů, ani na ty, kteří považují jakoukoliv demokratizaci v SSSR za nemožnou.

Pro tvrzení, že demokratizace je nemožná za existence KSČ jako jediné vládní strany, je mnoho argumentů. Jsou tak známé a pádné, že je není třeba opakovat. Mám však otázku: existuje jiná cesta k demokracii? Vymyslel ji už někdo? Nebo musí československé hospodářství nadále stagnovat a náš veřejný život nadále zakrňovat v nedemokratickém ovzduší? Ani na chvíli nepochybuji o tom, že to je možné. Ale vidět v tom nevyhnutelnost? Vim, že posledních 17 let nejen velmi zredukovalo prestiž KSČ, ale podlomilo v mnoha lidech souhlas se socialismem. Ale jaký je prospěch ze stanoviska, že socialismus je slepou uličkou a že je nutné vyčkat, až během příštího století vyhnije? Není to pouze opoziční příspěvek k demoralizaci, která už dosáhla povážlivého stupně? Na štěstí není tento názor všeobecný. Jestliže skupina mladých dělníků šla za mříže pro to, že popsala zdi nápisem „Socialismus ano, ale jinak“, pak to svědčí o tom, že ani dlouholetá profanace socialistických idejí je nemohla v myslích lidí zničit.

Na tomto místě slyším otázku: „Ale víš ty vůbec, jak vypadá dnešní členstvo strany?“ Nedělám si nejmenší iluze o tom, jak může vypadat strana, která před 17 lety vyhodila 300 000 lidí ochotných hájit vlastní stanovisko proti oficiálnímu a v níž pak hlavním kritériem členství byla poslušnost. Ale tato skutečnost by nás neměla svádět k paušálně negativnímu, schematickému přístupu. Odhodme emocionální či morální zaujatost vůči privilegovaným a podívejme se na členy KSČ takové, jací skutečně jsou. Ačkoliv žijí v jisté izolaci, protože členové

strany mají zakázáno se se mnou stýkat (dosud jsem neslyšel, že by byl tento zákaz zrušen), znám dost takových, kteří přivítali Gorbačovovu politiku stejně jako já. A nejde jen o osobní zkušenost. Což se nenašel člen strany, který napsal Rudému právu dopis, že volby s jedním kandidátem nejsou žádné volby? A což se nenašli redaktori, kteří to uveřejnili, stejně jako uveřejnili slova Miloše Kopecného, že zatím ukazujeme mládeži pouze lehkou karikaturu socialismu? A nejde jen o novinové články. Byly již uveřejněny první dokumenty, které rozhodně znamenají kroky k hospodářské reformě. Je možno je kritizovat, ale i ten nejzarytější pesimista musí přiznat, že obsahují pozitivní prvky. A já se ptám: spadly tyto pozitivní prvky z nebe, nebo je tam prosadili konkrétní lidé v nelehkém boji proti byrokratům? A kladu další otázku: kdo udělal pro pokrok více — člen KSČ a člověk z tzv. mocenských struktur, který posunul vývoj o milimetr kupředu, nebo zásadový opozičník, který tvrdí, že to je všecko pro kočku? Nedávno jsem s dojetím četl dopis Jana Duse, v němž se tento evangelický kněz, rok nevinně vězněný, modlí za poctivé členy KSČ. Myslím, že kdyby všichni demokratičtí opozičníci měli stejnou dávku velkorysosti, byl by z toho velký prospěch, a nejen morální.

O zdravotní ekonomiky a demokratizaci veřejného života nám nikdo nedaruje. Záleží to na lidech. Tuto poslední větu jsem napsal po promyšlené úvaze. Víím, jak se zneužívá. Desetiletí se lidem říká: jak budete pracovat, tak budete žít, zatímco by bylo na místě říkat vládní garnituře: jak budete řídit, tak budeme pracovat a žít. Ale dnes záleží osud demokratizace skutečně na všech lidech. Komunisté-stoupenci přestavby na to sami nestačí a nestranici také ne. Čím dříve se to pochopí, tím lépe.

Ekonomická reforma je nutností, ale bude to velmi obtížný úkol a první léta si vyžádají oběti — přinesou spíše pokles životní úrovně než její vzestup. Lidé vědí, že se něco změnit musí, pochopí i nutnost dočasných obětí, ale musí mít možnost svobodně se vyjadřovat a volit své skutečné zástapce.

Mluvil jsem o členech KSČ, kteří jsou přesvědčenými stoupenci přestavby. Vzniká otázka, kolik jich je. Na ni nezná asi nikdo přesnou odpověď, ani předsednictvo ÚV. Znalost by předpokládala průzkum veřejného mínění, a ten je nemožný v klimatu, kdy se lidé bojí vyslovit svůj názor. Avšak je možno udělat přibližný odhad. Jednu skupinu tvoří lidé přesvědčení o nutnosti a prospěšnosti srpnové intervence nebo ti, kteří žádné přesvědčení nemají, ale jsou natolik svázáni s normalizací, že jsou existenčně zainteresováni na zachování nehybnosti. Ti se zakopávají a nanejvýše přestrojují. Druhou skupinu tvoří ti, kteří ve straně po prověrkách zůstali nebo do ní vstoupili pouze z existenčních důvodů, chovali se zdrženlivě, jsou však apolitičtí. Nebudou o změny usilovat, ale nebudou se jim ani bránit. Třetí skupina má pak rovněž členskou legitimaci z existenčních důvodů, ale měla k normalizaci kritický vztah a vítá nový vítr z Moskvy; stupeň ochoty angažovat se je u těchto lidí různý. Vcelku soudím, že žádná z uvedených tří skupin netvoří většinu (jedině snad ona druhá), avšak žádná není zanedbatelná. Z toho plyne, že stoupců přestavby je mezi členy KSČ menšina. Znamená to, že tím je celá myšlenka reformy a demokrati-

zace v ČSSR předem odsouzena k neúspěchu? Myslím, že ne. Nepřeceňujme tezi, že dějiny dělají lidové masy: to je pouze část pravdy. Druhá část tkví v tom, že každý historický proces začala aktivní menšina, která byla schopna pohybu a tímto pohybem neutralizovala nezajem nehybné většiny a odpor konzervativců.

Už slyším námitku, že u nás ovšem konzervativci mají významné mocenské pozice. To je pravda, ale kladu opět otázku: kdo byl od roku 1969 hlavní oporou a inspirátorem našeho konzervativního establishmentu? Bylo to nesporně Brežněvovo vedení. Dnes nejsou v čele SSSR konzervativci, ale bojovníci proti konzervatismu. A vedení KSČ prohlašuje, že i ono bude u nás uskutečňovat ekonomickou reformu a politickou demokratizaci. Ať si o jeho možnostech a schopnostech myslíme cokoliv, faktem zůstává, že dnešní vedení strany stojí pod dvojitým tlakem: z Moskvy a od vlastního lidu. Má možnost reformní proces zdržovat, nemá však moc mu natrvalo zabránit. (A podotýkám, že dnešní předsednictvo ÚV není v této otázce jednotné — stačí číst projevy jeho jednotlivých členů). Moskva ovšem netlačí tím, že by zasahovala do jeho složení, jak mnozí naši občané očekávali od Gorbačovovy návštěvy, ale pouhou existencí nového myšlení a nové politiky. Hlavní roli budou muset sehrát sami Češi a Slováci. Komunisté i nestranici. Komunisté mají větší možnosti a na nich i spočívá větší odpovědnost.

Ti, kteří dosud s přestavbou jen sympatizují, by měli pochopit, že jim změna klimatu — i když jen částečná — dává novou šanci, kterou by neměli propást. Dnes mohou hájit a prosazovat stanoviska, jejichž hlásání by jim bylo před třemi roky přineslo existenční potíže. Platí to v jiné míře i pro nestraníky. Mnozí čelní představitelé prohlásili, že přestavba je věcí všech, tedy i nestraníků. Jde o to, abychom je brali za slovo a projevovali iniciativu. Reforma je natolik obtížná, že vyžaduje zapojení všech občanů, kteří chtějí při její realizaci pomáhat, bez jakékoliv diskriminace. Kdo to myslí s přestavbou upřímně a vážně, musí jednat v tomto směru. Přestavba se musí stát náplní všech existujících organizací a nelze bránit tomu, aby vznikaly v jejím zájmu organizace nové. Na Sovětském svazu vidíme, že to jde a že to je užitečné.

Nakonec podotýkám: nechci budít nejmenší iluzi, že když se do toho všichni dáme, pak se dilo na sto procent podaří. Každé úsilí v sobě nese riziko neúspěchu. Ale máme proto složit ruce v klín, být pouhými diváky a čekat, jak to dopadne?

(Otištěno bez vědomí autora.)

L

Po nás potopa

Nová ofenzíva staré koalice

To, co se v SSSR stalo po nástupu Michaila Gorbačova a z hlediska ČSSR vyvrcholilo jeho návštěvou, nabídlo československému politickému vedení jedinečnou šanci: vymanit se ze zajetí politické koalice se „zvatelů“, kteří se po srpnu 1968 stali silou určující charakter „normalizace“. Ti se zběsilou nenávistí mstitelů obnovili atmosféru i způsoby vládnutí stagnující brežněvovské neostalinské éry, ve které se sen o jakémisi československém kádárismu rychle rozplynul. *Tehdy* neměl Gustáv Husák jinou volbu, než spojit se s touto historicky anachronickou „garniturou“, anebo odejít z politické scény.

Tentokrát, na nové křižovatce dějin, *mohl* volit jinak. Po Gorbačovově příchodu a po jeho odsouzení brežněvovské éry jako období předkrizového ztratil hlavní představitelé a nositelé „normalizace“ svou jedinou spolehlivou (zahraniční) základnu, při čemž se hodnota domácí sociální podpory nebezpečně přiblížila nule (vždyť „špiglovská“ vystoupení těchto politiků byla i většinou znormalizované strany leda pro smích). Současně se však ukázalo, že i v daném vedení jsou lidé, kteří jsou schopni se ke gorbačovské politice nejenom přihlásit slovy, ale vypracovat i její československou alternativu; pokud se zatím něco konkrétního, i když stále ještě značně omezeného, v tomto směru vyskytlo, mělo to svůj původ v „dílně“ Štrougalově.

Již pár týdnů po návštěvě však prokázalo, že se Husák rozhodl této historické šance nedbat.

Série sjezdů tvůrčích svazů a seminář k 70. výročí VŘSR byly plánovitě využity k tomu, aby bylo právě ústy hlavních reprezentantů jádra této koalice demonstrativně oznámeno, že „všem u nás musí být jasné, kdo u nás vládne“ (J. Fojtik) a že jen „čistokrevní maloměšťáctí radikálové“ mohou požadovat, aby „padaly hlavy — pokud možno na nejvyšších místech“ (A. Indra — ten dodatek o nejvyšších místech byl jen v televizi; tisk jej vynechal, podobně jako oškubal diskusní příspěvek Miloše Kopeckého, jehož plné, nezcenzurované znění se stalo samizdatovým bestsellerem). Defilé „zdravého jádra“ začal M. Jakeš na sjezdu Svazu čs. spisovatelů, pokračovali v něm V. Bilák na sjezdu dramatických umělců a A. Indra na sjezdu výtvarných umělců, J. Fojtik pak na zmíněném semináři. Všichni v novém, i když nepřiliš padnoucím oblečení hlavních představbářů a největších přátel umění a umělců, kteří po téměř dvacetiletém pustošení československé kultury náhle pateticky volají: „Tvóřte, nebojte se riskovat . . . Naše strana a socialistický stát nebudou případný neúspěch považovat za nepoctivý záměr. Je třeba vzít na vědomí a respektovat, že i umělec hledá, že se zmýlí“ (V. Bilák). A současně nabízejí větší odměny, „aby přední umělci nemuseli vypomáhat v reklamách“! Tento pouťový ráz přestrojení jen ještě více vynikne, když například na Jeníkovi a Mařence z Prodané nevěsty objasňují, že „všelicos je možné a nutné opravit, ale nesmíme ustoupit z . . . obecných principů vyvěrajících z marxismu-leninismu“ (V. Bilák).

Seriál vystoupení hlavních představitelů „zdravého jádra“ tak veřejnosti demonstroval, že stará koalice trvá a že po dočasném vyčkávání a nejistém obránářství nastoupila do nové ofenzívy.

Proč Gustáv Husák nyní *dobrovolně* potvrdil svazek, který byl kdysi nucen přijmout pod tlakem objektiv-

ních okolností? O tom je možné se pouze dohadovat.

Možná, že sám ještě neuvěřil na trvalost změn, o které Gorbačov usiluje (není zdaleka sám, znalost dějin Ruska, sedmdesátileté historie SSSR a osudu prvního reformátora N. Chruščova dodávají takové nevěře hojnost potravy), a proto vlastní reformátorství nehodlá realizovat jako svoje iniciativní dílo, ale jen jako povinnou daň tomu, kdo je právě v čele protektorské velmoci. Ostatně — zkušenost s Gorbačovovou návštěvou potvrdila, že pro toho, komu záleží jen na tom, aby zůstal u moci, je to postoj „moudrý“, realistický, neboť umožňuje přežít, i když domácí politika nového protektora je pravým opakem politiky jeho předchůdce.

Možná však, že kalkulace takového rozhodnutí byla založena výlučně na faktorech domácích. Jádro staré koalice má v současném vedení stále ještě početní převahu, zvláště vezmeme-li v úvahu, že další jeho část tvoří „bahno“, které se hne vždy tam, kam se síla napře. Ti, kdo mají ambice stát se aktivními, iniciativními reformátory, jsou zde stále výjimkou. Tady hned napadá otázka, co by se stalo, kdyby se změnil charakter koalice a dosavadní „zdravé jádro“ by odešlo? Nebude tím ohroženo samo mocenské postavení toho, kdo tuto operaci uskuteční? Nebudou pak reformátoři, budou-li již jednou mocensky v převaze, požadovat i odchod toho, kdo s nimi uzavřel koalici?

Zachování koalice však v tomto směru skýtá naprostou jistotu: Jestliže se Husák po roce 1968 nemohl obejít bez „zdravého jádra“, dnes se oni nemohou obejít bez něho.

A však nejenom to. Vlastní výkon reformátorského díla a *odpovědnost* za ně ponechává tato stará koalice tomu, kdo už dlouho o ni usiluje — vždyť jak „Zásady přestavby ekonomického mechanismu“ tak i zákon o podniku pocházejí z dílny Štrougalovy — aniž jsou dosavadní normalizátoři zbaveni možnosti „*do toho mluvit*“ bez jakékoli *odpovědnosti* a tak připravované reformy omezit, „zpolovičatět“ a tím vlastně zaručit jejich neúspěch, což se, jak se zdá, úspěšně daří.

Možná, že se při kalkulaci dalšího postupu uplatnily „zákony smečky“, jejíž téměř dvacetileté soužití a drsná, ba nejednou přímo špinavá normalizační součinnost vytvořily pevné pouto solidarity, která má zabránit, aby z té špíny pokud možno nic nevyplavalo na povrch. Zřejmě ne náhodou ujišťoval na sjezdu dramatických umělců V. Bilák, že strana se nehodlá „zřít . . . těch umělců, kteří pomáhali překonávat krizi“, a že „na nikoho, kdo pomáhal, nezapomíná“. Nejde ovšem jenom o umělce. M. Jakeš na sjezdu spisovatelů upozorňoval, že „oddanost socialismu a politická vyspělost (jejíž mírou je samozřejmě věrnost vládnoucí garnituře — naše poznámka) je *v základě požadavků na řídicí pracovníky*“.

V každém případě to však znamená, že vládnoucí garnitura, která v ČSSR získala definitivu pro nejbližší další léta, zcela rezignovala na „vyšší cíle“, na potřeby a zájmy společnosti, že vzdala úsilí o možnou rehabilitaci socialismu. Jediným motivem, který udržuje její rozhodování, je *sebezáchova moci*.

Nevysloveným, ale prakticky realizovaným heslem se stalo: po nás potopa!

AZ

(Psáno pro Lidové noviny)

Dopis z Prahy na podzim roku 1987

I. ATMOSFÉRA

Během sedmdesátých let se ustálilo v domácí i zahraniční publicistice jakési myšlenkové klíše o chování československé veřejnosti. Začaly převládat představy o Češích a Slovácích jako převážně konzumně orientovaných „výrobci oceli a obilí“, o lidech bez zájmu o politické dění, kteří se utíkají do rodinného soukromí a svět kolem jim může být ukraden. Současná situace se zdá tyto schématické představy vyvracet. Pražské jaro v reflektované anebo nereflektované podobě je tématem číslo jedna v rozhovorech, a to nejenom u generace pamětníků osmašedesátého roku, ale i u dnešních dvacetiletých. Hned po ránu jsou noviny vyprodány, a zejména Rudé právo, je-li den předtím ohlášen nějaký významný projev Michaila Gorbačova nebo Lubomíra Štrougala. Ve veřejných dopravních prostředcích a místnostech jsou stále častěji a bez ohledu na neznámé, kteří si přisednou, slyšet hlasité komentáře o politických událostech; babičky stojící ve frontách na různé drobnosti spílají a vyhrožují vrchnosti Gorbačovem. Stranické, ale i domovní schůze jsou navštěvovanější, dotazy smělejší, oficiální propaganda mnohem defenzivnější, úředníci zdvořilejší a alibističtější, disidenti sebevědomější a troufalejší.

Projev Miloše Kopeckého na sjezdu Svazu českých divadelních a filmových pracovníků byl prepisován a rozmnožován nejenom v disidentských kruzích, ale především v oficiálních strukturách, na úradech a ministerstvech; magnetofonové a video-záznamy projevu se prodávaly masově na černém trhu, bezmála za valuty, což nemá obdobu od proslulého projevu Františka Kriegla na zasedání ÚV KSČ v roce 1969. Kopeckého projev pronikl téměř do všech křehů naší společnosti a do poslední visky, a to vše především prostřednictvím stranických a státních funkcionářů.

K olují nejrůznější a často velmi divoké fámy o rozporech ve vedení strany a státu, o různých demisích vedoucích politiků ke zcela konkrétním datům, které se šíří z kuloáří stranického aparátu a Rudého práva. Zvláštní a neobyčejně příznačnou kapitolu tvoří v takové situaci chování vrtichlostů, konjunkturalistů a oportunistů, kteří začínají různé postižené při náhodných setkáních na ulici hlasitě zdravít, zdůrazňovat své „gorbačovství“ či „štrougalovství“, dovolávat se důvěrného přátelství s jistým významným disidentem a zvat na kus řeči o tom všem, a hlavně o hrozných poměrech u nás.

Není jisté správné tyto jasné úkazy změněné atmosféry přeceňovat. Ale což nejsou důkazem, že někdejší nezájem o veřejné záležitosti a obracení se zády k nim, byly svérázným protestem lidu proti určité, konkrétní politice falzifikací, denunciací a represe, tedy politice normalizace, jež lidem politiku znechutila a zahrnala je do bezpečí rodin a chat? A že jakmile se začalo blýskat na lepší časy a stoupl kurs nadějí a očekávání, začínají se tiž lidé obracet opět čelem k politice?

II. STRATEGIE VEDENÍ

Vlivem měnícího se celkového povětří, které vane od Východu a vynucuje si jisté přizpůsobení i u nás, mění se především psychologická atmosféra. Trauma roku osmašedesátého začíná působit tentokrát více na establišment a vyvolávat u něho noční můry. Vedoucí činitelé se nyní zmiňují o roce osmašedesátém téměř v každém projevu a dokumentu. Musí neustále stavět svoje zachvívající se řady do šiku, dodávat jim síly a jistoty, aby nepropadaly panice. Jejich základní strategií bylo a je (ostatně jako za Gottwalda, Novotného a dnes za Husáka) vyčkat a nepospíchat! Snad nás ta bouře mine anebo se jen tak převalí a opět bude všechno v pořádku, jako již tolikrát v minulosti. V nejhrošším případě, kdyby nebylo vyhnuti, bude třeba provést rozsáhlé změny, ale tak, aby vše zůstalo při starém. (Po dvacátém sjezdu KSSS v roce 1956 koloval ne náhodou vtip, že Rudé právo nahradí ve svém záhlaví staré „Proletáři všech zemí, spojte se“ heslem „Proletáři všech zemí, počkejte!“)

Tato strategie celkem vycházela aspoň tři roky. Po nástupu Andropova k moci bylo u nás dokonce uvaleno embargo na jistý druh informací o dění v Sovětském svazu, zejména na počínající glasnost o korupci a úplatkářství, různých nešvarech jako lajdáctví, falešných hlášeníh a hrubém porušování disciplíny ve stranickém a státním aparátě, a hlavně o procesech, v nichž byli viníci odsuzováni až k hrdelním trestům. Projev Gejdara Alijeva, tehdy novopečeného člena politbyra, který pronesl o těchto jevech v Akademii věd a který bratislavská Smena hodlala otisknout, byl i s celým nákladem tohoto týdeníku Svazu mládeže zabaven. Když potom Andropov zemřel a prvním tajemníkem byl zvolen Konstantin Černěnko, změnil se ve stranických aparátěch od ÚV až po okresy trachtace za zemřelého Andropova v bujnou oslavu na dlouhá léta života nového generálního tajemníka Černěnka.

Ještě po zvolení Gorbačova šéfem strany v roce 1985 a po svém potvrzení ve funkci hlavy státu a strany v červnu 1986 ujišťoval Husák vedení, že změna kursu v Sovětském svazu se nás netýká. Bifak to pak rozvinul ve svých proslulých interview zejména pro Spiegel, v němž prohlásil, že to, co se děje v SSSR máme už dávno za sebou, že Sovětský svaz má co dělat, aby nás dohonil. V prosinci téhož roku byla na mezinárodní konferenci k patnáctému výročí přijetí dokumentu „Poučení z krizového vývoje“ potvrzena jeho platnost ve všech bodech a odmítnuty jakékoli změny. Tato linie byla pak na šestnáctém sjezdu v červnu 1986 opět a co nejautoritativněji zdůrazněna, a na podzim téhož roku byl návrh na hlubší ekonomickou reformu předložený Štrougalem „vrácen k přepracování“ a schválen pouze jakýsi zostřený a stejně už platný další „Soubor opatření“.

Vedení KSČ stále ještě nevěřilo, že to sovětské vedení s novým kursem míní tentokrát vážněji. Avšak na listopadové schůzce na nejvyšší úrovni, svolané do Moskvy pod hlavičkou Rady vzájemné hospodářské pomoci, byly členské státy postaveny před hotové skutečnosti, zejména před fakt, že SSSR hodlá provést radikální hospodářské reformy, jež se budou týkat všech členských států RVHP, a že se sice SSSR nehodlá vměšovat do vnitřních záležitostí jiných bratrských zemí, leč kdo pozdě chodí, sám sobě škodí. . . Husákovi byla slíbena podpora, pochopili

nezbytnosti, a bylo ponecháno na něm, zda chce provést nový kurs s novým spřežením anebo se starým. A Husák pochopil, že nastala ona druhá situace, kdy je nutno učinit rozsáhlé změny, jež nemají obdobu od roku 1948, aby mohlo zůstat vše při starém. V lednu 1987 jsou už přijaty „Zásady přestavby“ celého hospodářského mechanismu, a ČSSR poskytuje bezvýhradnou podporu lednovému zasedání ÚV KSSS, což vše vyráží dech nejenom zahraničním, ale i domácím pozorovatelům. Neměli jsme dostatek důvěry v Husákovu bezcharakternost!

Ostatně, Husák má pro toto opět „švenknutí“ kursu dobré důvody. Sovětský svaz je náš největší obchodní partner. Náš zahraniční obchod je orientován ze 45% na Sovětský svaz a v této pětiletce má to být až 60%. Sovětský svaz je naším hlavním dodavatelem nafty, zemního plynu, surového železa, rudy a je-li potřeba i obilí, a zároveň naším největším odběratelem výrobků strojího průmyslu, textilu a obuvi — často ne nejlepší kvality. Naše vzájemné hospodářské vztahy spočívají zatím hlavně na směně, většinou na úkor zdravých obchodních zásad. Bude-li se Sovětský svaz v budoucnu orientovat na princip výhodnosti a zisku, může nás to velmi citelně postihnout, nepřizpůsobíme-li se dostatečně rychle. A nechtěl snad Husák pokračovat v polednové politice, v ekonomických reformách roku 1969? Nebyl to právě Sovětský svaz, který mu to původně povolil, přislíbil mu v tom podporu, a pak ho nechal na holičkách? Jemu byla prý vždy bližší politika, kterou dnes hodlá provádět Sovětský svaz, ale jelikož byl vždy oddaným přítelem Sovětského svazu a vždy se řídil jeho příkladem, podvolil se. Bylo-li tomu tak v minulosti, bude tedy podporovat současnou politiku Sovětského svazu ještě raději! Nemá právě on legitimaci pro další spravování země, když tak přesvědčivě prokázal, že podržovat se politice Sovětského svazu bez ohledu na to, jakou právě provádí, je jeho druhou přirozeností? A není to zároveň největší ctností správného bolševika?

A kupodivu, Sovětský svaz, tedy jeho vedení, akceptovalo Husáka včetně jeho argumentace a podporuje ho. Chce mít v této oblasti klid a dále se pak ukáže . . . Jsou přece přijaty zásady přestavby, k všeobecné diskusi je předložen „Zákon o podniku“, i další dokumenty o postupném nahrazení desítek starých zákonů, nařízení a vyhlášek. Kolo se začíná roztáčet, co si zatím lze více přát, říkají si pragmatičtí sovětsí politikové. Většina lidí je však skeptická a nedůvěřivá, což se obráží i ve veřejné diskusi, která proběhla na naše poměry docela živě.

III. SPORY VE ŠPIČKÁCH

Všeobecná skepse a nedůvěra vůči vedení je zcela oprávněná, protože předkládá návrhy na hluboké reformy aniž má pro to nejzákladnější mravní hodnověrnost a kompetenci.

A to je také předmětem zuřivého boje ve vedení KSČ, jež zákulisně probíhá v poněkud mlhavě artikulované formě již nejméně pět let, avšak po příchodu Gorbačova do čela Sovětského svazu propukl už zcela otevřeně. Štrougal požaduje hlubokou a všestrannou reformu všech stránek našeho společenského života včetně odchodu lidí, kteří nejsou ochotni anebo schopni jej akceptovat a provádět, přimlouvá se za jakýsi druh národního smíření a dovolává se zásadní platnosti sovětských zkušeností i pro naše podmínky.

Biflak naproti tomu najednou akcentuje specifickou československých podmínek a ohrazuje se proti „mechanickému přejímání sovětských zkušeností“, aby chom prý neopakovali někdejší chyby. Veškeré změny by se měly týkat především ekonomického mechanismu, a oblast kultury a glasnosti by měla zůstat pod pevnou kontrolou, aby se věci nemohly vymknout vedení z rukou, jak se to stalo v roce 1968.

Do letošního roku měli ve sporu o základní linii jednoznačně navrch biflakovci, ale od ledna tohoto roku a zejména po březnovém plénu ÚV KSČ se začal vývoj obracet ve prospěch štrougalovců; Husák se přikláněl tu na jednu stranu a tam opět na druhou. Nyní se prý opět sblížil se Štrougalem. Biflakovci sázejí na Gorbačovovu novou politiku „nevměšování“ do vnitřních sporů jednotlivých zemí a strach, alespoň ne direktivním způsobem, a na eventuální Gorbačovův pád; štrougalovci právě naopak. Tato polarizace ve vedení zasahuje dnes stranický a státní aparát, v němž se lidé už sami označují za gorbačovce (či štrougalovce) anebo za biflakovce. To se často projevuje v protichůdných instrukcích, které přicházejí shora. Vzrůstá vzájemná denunciaci a podezřívání, vynakládá se mnoho času na sprádání intrik. Takový stav je na dlouhou dobu neudržitelný a otázka kdo s koho bude muset být zanedlouho vyřešena.

Rozhodující úlohu bude mít další vývoj reformní politiky v Sovětském svazu. Zatím se nám tady zdá, že věci probíhají dobře. Dohoda se Spojenými státy o likvidaci dvou tříd jaderných zbraní středního doletu, ústupky v otázce Afghánistánu, Kambodži a zejména v humanitních otázkách povede ke skutečnému uvolnění mezinárodního napětí, a to je vítr do plachet reformních sil, který jistě přivede štrougalovcům mnoho nových stoupenců. Kromě toho faktické vysazování desítek starých zákonů a nařízení a zavádění nových, byť i často polovičatých, si vynutí rozsáhlé personální změny, vyžádá si lidi schopné tyto zákony interpretovat a prosazovat, a to neproběhne hladce a bez předchozí vysvětlovací kampaně, a tedy i více glasnosti než dosud. Na rozdíl od maximalistů — kteří bagatelizují dosavadní reformní opatření v Sovětském svazu a u nás a ocenili by přinejmenším rozpuštění existujících socialistických zřízení, což je požadavek utopický — soudím, že cesta postupně, ale důsledně demontáže stalinského systému je maximum, čeho lze dosáhnout. A i to bude pravděpodobně provázeno dramatickými peripetiemi. Zakotvit reformy v takovém rozsahu, aby už nemohl nastat zvrát ke starému systému — není to snad více, než jsme ještě před dvěma léty považovali za myslitelné? Z takové perspektivy mají změny probíhající v Sovětském svazu i u nás nepochybný historický význam.

IV. IDEOLOGIE A KULTURA

U nás začíná tento proces velice kocourkovsky. Zatímco se v ekonomické sféře uvádí cosi do pohybu, na ideologické a kulturní frontě to jde mnohem pomaleji, ideologičtí dohlížitelé mají tam největší obavy a strach z nějakého frontálnějšího průlomu. Řečeno vojenskou terminologií se na ekonomické frontě považuje nástup za nutný, sice bez nadšení, ale přece jen. A však na poli ideologickém a kulturním se má zůstat u pozičního boje, provádět malé a opatrné sondáže a průzkumy, nejvýše nějaké jednotlivé výpady, a pak zase zpět do původních pozic. Tento postoj se

ještě utvrdil po vystoupení Miloše Kopeckého na sjezdu Svazu českých divadelních a filmových pracovníků.

Sjezdu předcházelo zasedání stranické skupiny komunistů-delegátů, na němž byl několik hodin jediným tématem vedoucí kulturního odboru ÚV KSČ Miroslav Müller, nejnenáviděnější muž na kulturní frontě. Kritika byla drtivá a týkala se nejenom jeho diktátorských metod a svévolného postupu i vůči významným postavám na kulturní frontě, nýbrž i jeho intrikářství, brutálního prosazování vlastních zájmů a zájmů jeho protekčních milců. Poslední z řečníků ve svém vystoupení odmítl si přisadit na kritiku s přesvědčivým zdůvodněním, že nemá smysl ještě kopat do takové politické mrtvolky. Předsedající shromáždění tajemník ÚV KSČ Josef Havlin prý prohlásil, že nic z přednesené kritiky nepadne pod stůl a ostatně, že případ Müller je na stole soudruha Husáka již od ledna tohoto roku. Müller, který už měl vyplněné formuláře pro důchodové řízení, přesto zůstal, prý proto, aby si to kulturní fronta nevysvětlovala mylně, snad že má zelenou. A další sjezdy byly už důkladně připraveny podle zásady, že se už nesmí opakovat skandál na způsob nekontrolovaného vystoupení Kopeckého, žádné demise osvědčených soudruhů a neočekávané návrhy, prostě s trochou nové rétoriky zachovat vše při starém.

V pražských divadlech se také příliš mnoho nového neděje. Na Vinohradech je s velkým úspěchem již druhou sezónu uváděna Ajtmatovova „Stanice Bouřná“ při úplně vyprodaném hledišti. V divadle ABC stará hra Voskovce a Wericha „Těžká Barbora“, aktualizovaná různými narážkami na současné poměry, a divadlo se může zbořit aplausem po každé narážce. Občas vyšlehne nějaký ten bočný výpad proti oficiální kulturní politice zejména ve čtrnáctideníku divadelních a filmových pracovníků „Scéna“ a v „Mladém světě“. Totéž se děje i v různých filmových kritikách a v literárních časopisech, ale zatím je chápou jen velmi zasvěcení lidé z branže. Jinak nejbrizantnější současné sovětské hry se neuvádějí, rovněž tak současné sovětské filmy, „Pokání“ Tengize Abuladze prý bylo zakoupeno, ale bude se uvádět pouze ve filmových klubech. Totéž se děje v oblasti sovětské literatury, o níž se referuje velmi letmo, a jak si jeden delegát postěžoval na sjezdu českých spisovatelů, oficiální delegace Svazu spisovatelů dosud nepodala zprávu svým členům o výsledcích návštěvy sovětských kolegů v Moskvě, ačkoli uplynul již téměř rok od jejich návratu. Z letošního moskevského filmového festivalu se vrátili oficiální delegáti velmi rozladěni, nedosáhli tam žádného ocenění a i osobně byli zcela ignorováni jako partneři, s výjimkou Miloše Formana, Jiřího Menzela, a hlavně Věry Chytilové. Její v Praze zakázaný film „Panel Story“ se tam promítal s velkým úspěchem, měla tam četné besedy s diváky a vůbec se vrátila neobyčejně povzbuzena. Ovšem doma není ani zasloužilou umělkyní a dosud ani členkou Svazu filmových pracovníků, podobně jako Jiří Menzel, Evald Schorm apod. Podle mnoha příznaků to však doutná i na ideologické a kulturní frontě, je tam politické dusno...

V. NESMĚLÉ NÁBĚHY ?

Poslední malou senzaci vyvolala stať k padesátému výročí úmrtí T. G. Masaryka v Rudém právu. Především pro pozitivní hodnocení jeho role v našich

moderních dějinách, které navazuje na obdobné hodnocení obsažené v Rudém právu v září 1937, kdy KSC hlásala politiku Lidové fronty. Obdobně pozitivně byl loni hodnocen i Jan Masaryk, div z něho neudělali čekatele na členství v KSC, a trochu přísněji Edvard Beneš v roce 1984. Lánský hřbitov, který je místním obyvatelstvem stále pietně udržován, byl zaplaven květinami a věnci, jeho památce se přišli poklonit lidé z celé republiky a celou neděli dne 13. září tam bylo rušno. Asi ke dvěma stům lidí promluvil jeden z předních mluvčích Charty 77 Ladislav Hejdaňek a Masarykova vnučka Anna Masaryková, která odsoudila předchozí chování úřadů vůči zakladateli republiky. Pietní akt proběhl nerušeně a byl vysílán Hlasem Ameriky a snímán nesčetnými kamerami.

Je to zajímavá souhra událostí. Vládní orgán svým způsobem rehabilituje zakladatele republiky a přisvojuje si ho jménem dělnické třídy, a představitelé Charty mu pokládají věnce na hrob a klaní se jeho památce. A ačkoli podle vládní propagandy je Charta 77 zcela izolovanou „hrstkou ztroskotanců a samozvanců“, přenechává jí režim jakousi roli reprezentace toho lepšího Československa vůči světu. Mnozí režimní funkcionáři v kulturní sféře byli přesvědčeni, že projev Miloše Kopeckého na sjezdu byl dílem Václava Havla a Františka Pavlička a věří tomu snad stále. Nynější mluvčí Charty Josef Vohryzek jménem Federálního shromáždění (jeho právního výboru) obdržel oficiální odpověď na protest proti nedostatečnému informování veřejnosti o vraždě číšníka restaurace v Dejvicích dvěma podnapilými příslušníky Státní bezpečnosti. Při pohovoru s jedním chartistou měl příslušný tajný prohlásit, že už by bylo na čase, aby se Charta přimluvila u Američanů za poskytnutí obchodní doložky o nejvyšších výhodách pro Československo.

Činnost Charty 77 se pomalu, ale jistě začíná zhodnocovat a přinášet ovoce. Není snad vystoupení Miloše Kopeckého na sjezdu filmových a divadelních pracovníků ještě mnohem účinnějším rozšířením ducha a smyslu činnosti, kterou dávno před ním vyvíjela Charta 77? A není uznáním činnosti Charty a toho, že o ni ví mnohem více lidí v Československu, než se to povrchním pozorovatelům může zdát, že mnozí s naprostou samozřejmostí považují Chartu 77 alespoň za duchovního inspirátora Kopeckého projevu? Neznamená to, že Charta žije v povědomí jako hnutí i jako určitý program? Velkou zásluhu na tom přirozeně má i činnost československé emigrace a zahraniční sdělovací prostředky, které o ni pravidelně informují naši veřejnost.

(Zkráceno.)

K.

Sdělení čtenářům Listů č. 3/87 „ČTENÍ NA LÉTO“

Všem, koho potěšil nebo zaujal náš každoroční almanach nové české a slovenské literatury „Čtení na léto“, sdělujeme, že jeho letošní vydání bylo uveřejněno s podporou Nadace Charty 77 ve Stockholmu. Nadaci Charty 77 vyslovujeme touto cestou dodatečně uznání za vitaný ediční čin.

Redakce Listů

Dopis československých bývalých komunistů do Moskvy

Mezinárodnímu setkání komunistických, dělnických, socialistických, sociálně demokratických, labouristických a revolučně demokratických stran a hnutí v Moskvě 4.-5. listopadu 1987.

Soudruzi, přátelé,

zdravíme vaše setkání u příležitosti sedmdesátého výročí Říjnové revoluce. Koná se v době, kdy je naléhavou nutností dále rozvíjet historický proces za osvobození pracujícího člověka od všech forem vykořisťování, národů od mocenského útlaku a proces za odstranění nebezpečí nukleární války hrozící tragickým koncem našemu světu. Vaše setkání v Moskvě může být úspěšné a přinést nové podněty jen v atmosféře vzájemného pochopení různých názorů a stanovisek i rozmanitosti pohledů na proces uskutečňování socialistických idejí. V takové atmosféře bude možno rozvinout věcný a smysluplný dialog i diskusi. Myslíme, že bychom k této diskusi mohli přispět i svými zkušenostmi.

Před dvaceti lety byla v našich podmínkách pochopena demokracie jako jediný možný způsob existence socialismu. Z toho vyplynul program reforem všech oblastí života naší společnosti. Odpovídal našemu tehdejšímu poznání a zkušenostem. Na tomto programu se shodly tvůrčí síly komunistické strany Československa s většinou naší společnosti, zejména s dělnictvem. Tento program získal sympatie komunistů, socialistů a demokratů všude, zejména v Evropě.

Snahy „pražského jara“ 1968 prokázat, že více demokracie znamená více socialismu, potlačila, jak známo, vojenská zahraniční intervence. Následující politika takzvané normalizace tyto snahy zcela zmařila. Obnovila direktivní formy politického, hospodářského a kulturního života. Tento stav v podstatě trvá i přesto, že se znovu objevují snahy o reformy, zejména v hospodářství.

Hovoříte-li na svém setkání o socialismu a demokracii, domníváme se, že nemůžete opomenout „pražské jaro“ a jeho potlačení. Problémy s tím spojené jsou stále otevřeny. Mnozí naši občané, podobně jako my, vzhlížejí s určitým očekáváním k vašemu setkání. Máme spolu s nimi za to, že atmosféra demokratického dialogu, pochopení a tolerance by se neměla omezit na několikadenní diskusi, ale proniknout i do oblastí mocenských sfér těch zúčastněných politických stran, které jsou ve svých zemích u vlády. Domníváme se, že by vaše setkání mělo být podnětem k tomu, aby tyto strany a mocenské elity pochopily, že svoboda pro druhé a demokratický dialog vedený otevřeně a čestně jsou potřebné ve vztahu k vlastní společnosti a především k těm, kdo vyjadřují názory mlčící většiny.

Podotýkáme, že někteří z nás byli při přípravě tohoto dopisu šikanováni policií a že podklady k němu byly několikrát protiprávně zabaveny. Doufáme, že vaše setkání bude přínosem k prohloubení širší mezinárodní spolupráce všech pokrokových sil v Evropě a k budování společného „evropského domu“, zajišťujícího mírový a demokratický život všem národům našeho kontinentu. Chceme se svými spoluobčany přispět i k tomuto úsilí.

V Praze 3. listopadu 1987

Podepsáni: Jiří Hájek, Miloš Hájek, Ludmila Jankovcová, Vladimír Kabrna, Oldřich Kaderka, Vladimír Kadlec, Erika Kadlecová, Ladislav Kolmistr, Jaromír Litera, Vojtěch Mencl, Václav Slavík, Josef Stehlik, Jaroslav Šabata, Věněk Šilhán, Jan Urban, Zdeněk Urban, Marie Valachová, Vladimír Štern, Vladimír Říha, Marie Řihová.

Za pravost podpisů ručí Zdeněk Urban, Miloš Hájek a Věněk Šilhán.

ČESTMÍR CÍSAŘ

REFORMY V ROZPACÍCH

Naše veřejnost, v minulých dvou letech osvícená nadějemi v moderní přestavbu socialismu, začíná projevat stále výrazněji nespokojenost se způsobem, jakým k přestavbě v našich československých podmínkách přistupuje část oficiálních kruhů strany a státu. Zdá se dokonce, že převažující část. Lidé jsou znepokojeni zvýšenou aktivitou těch, kdo k nezbytným a vědecky zdůvodněným reformám přistupují s přehnanou opatrností a průhlednými výhradami, jež svědčí o nepřekonaném strachu z převratných změn, bez nichž však žádné obrození a další rozvoj socialismu nemohou vzejít. Na druhé straně ti, kdo podstatu objektivně potřebných reform plněji chápou a

směleji obhajují, zdají se být dosud v menšině. Jejich pokusy nespokojit se s polovičatostí a prosadit zásadnější změny narážejí neustále na hradbu konzervativního odporu, špatně maskovaného obecnými frázemi o potřebě reforem, a faktické nechuti přejít od slov k činům.

Tato situace má své příčiny, jejichž složitost není třeba popírat. Chci poukázat na jednu z nich, a to velmi závažnou, možná rozhodující: různorodý charakter vedoucí stranické a státní garnitury, již nevypočítatelná potměšilost dějin přidělila úlohu nejprve hrobaře obrodných snah o přestavbu socialismu v 60. letech a o 15 let později protikladnou úlohu organi-

zátora revolučních přeměn téhož rodu, byť v jiných konkrétních podmínkách a dimenzích. Politická schizofrenie, kterou tato garnitura po reformním zemětřesení v SSSR nevyhnutelně onemocněla — třebaže v organismech jednotlivců v nestejně míře — způsobuje všechno to neustávající rozpačité přešlapování kolem ožehavých otázek života a vývoje našich národů a federativního státu.

* * *

Uplynulé dva roky dostatečně prokázaly, že stranické a státní vedení *jako celek* nebylo dosud s to vytyčit jasnou, cílevědomou a veřejnosti živě přijímanou linii tvůrčí obrody socialistických idejí a vědecké přestavby veškerého života společnosti. Linii, která by překročila nesmělé teze XVII. sjezdu KSČ, vyrovnala krok s dynamikou postupu KSSS a vyjádřila skutečné potřeby a perspektivy československého socialismu. Opoždování našeho vývoje je patrné již z toho, že nebyl učiněn ani první a nezbytný krok ke stanovení takové linie, totiž hluboká analýza minulé politiky konzervativní stagnace a zaostávání. Tato analýza by měla odhalit kořeny vzniku oné politiky (vnitřní i vnější), otevřeně kritizovat záporné důsledky jejího dlouholetého uplatňování a sebekriticky přiznat odpovědnost za ony důsledky. Nejde o to, minulost stroze odsuzovat a očerňovat, nýbrž pravdivě v celé složitosti zhodnotit.

Analýza antireformní, ve své podstatě nerevoluční politiky let 1970-1985 není k dispozici proto, že ve vládnoucí garnituře mají stále rozhodující vliv ti, kdo jsou duchovními otci a bojovnými nositeli konzervativního směru, kdo umlčeli zastánce obrodních reformů 60. let a zničili ve své iracionální pomstychtivosti i všechno rozumné a správné v jejich programu, kdo si svou bezohlednou agresivitou podřídili stranu i státní orgány a svedli je na konzervativní scestí. Také představitelé reformního komunismu, pokud s nimi utvořili politickou koalici ve snaze zachovat a rozvíjet základní pokrokové prvky politiky zrozené lednem 1968, musili před nimi kapitulovat.

Osnovatelé netvůrčího, bludného směru mají dnes obyčejný lidský strach, že kritika jejich postupu a sebekritika zásadních omylů a chyb by podlomily jejich vratké mocenské postavení a vyvolaly požadavek jejich odchodu z veřejného života nebo aspoň odchodu z řídicích orgánů, jak to ostatně zaznělo ve statečném a masově schvalovaném vystoupení Miloše Kopeckého na sjezdu dramatických umělců.

Není vlastnosti české veřejnosti upadat do slepého fanatismu a iracionality, která paušalizuje tam, kde je potřebí diferencovat. Této veřejnosti je známo, že odpovědnost za věci minulé nenesou všichni vedoucí funkcionáři strany a státu stejnou měrou. Někteří z nich usilovali o další rozvoj společnosti a státu i ve ztížených podmínkách direktivního řízení ekonomiky, spoutané demokracie, vykleštěné kultury a morálního úpadku. Zasloužili se o pomalé a omezené pokroky, jež se proti konzervativním tendencím a pod tlakem varující reality přece jen podařilo uskutečnit. Poctivá analýza minulých let by jejich přínos zajisté ocenila.

Pracoval jsem kdysi ve vysokých funkcích a v době příznivější, než jaká nastala po roce 1969. Nezapomněl jsem, jak obtížně se i tenkrát pokrokové směry prosazovaly a s jakým odporem se setkávaly. Všichni, kdo se podíleli na obrodném hnutí po XX. sjezdu KSSS v roce 1956 a pak znovu s větší intenzitou po XII. sjezdu KSČ v roce 1962 osvědčili, že rozvíjet hnutí

za nápravu deformaci a společenské přeměny nebylo snadné, naráželo na bezpočet překážek, zejména na neschopnost, nevzdělanost, sektářství, nedůvěru k novému a neobvyklému apod. Stranit tvůrčímu myšlení a neustupovat před mocnými konzervativci skrývalo i nemalá osobní rizika. Leden 1968 nespadol z čistého nebe, nýbrž byl namáhavě probíjován. Průběh bouřlivého roku 1968 potvrdil, že ani potom se fronta zápasu dvou koncepcí socialismu, progresivní a konzervativní, neuklidnila, naopak, ještě více vzplála, komplikována agresivitou rozkladných extrémistů. Dovedu si představit, že po likvidaci obrodného hnutí neměli ve vrcholných orgánech lidé, neztrativší všechn zdravý rozum a usilující o zachování minima rozvojových trendů, nijak na růžích ustláno.

Jakou si kdo — přes letitou stagnaci — zachoval politickou rozvahu, jak kdo pochopil nutnost obnovit boj za reformy, začalo se u nás projevovat od chvíle, kdy se v Moskvě ujal vedení KSSS Michail Gorbačov s novou garniturou lidí dozrálých v opozici proti neplodné politice „starců z Kremle“ v přesvědčené reformátory. Naše veřejnost, jata ožvlými nadějemi, dychtivě očekávala, zda stejný proces kádrové výměny opotřebovaných a navíc zdiskreditovaných konzervativců za svěží síly cílevědomých progresistů nastane také v Československu. Nežřídka se ozývaly hlasy, zda by se neměli vrátit do veřejného života, jako živel podněcující zdravou oponenturu vůči oficiálním institucím, schopní a tvořiví lidé z řad těch, kdo se podíleli na obrodě v 60. letech a projevíli vytrvalou věrnost snahám modernizovat socialismus.

Když přijížděl Gorbačov letos v dubnu do Prahy, mnozí se těšili, že se radou a pomocí přičiní o odchod notoricky známých antireformátorů „do penze“, ale také o vyzdvižení nových lidí, kteří by důstojně a úspěšně reprezentovali historicky dosažený stupeň vyspělosti Československa a současně byli zárukou jeho dalšího socialistického rozvoje. Sovětský vůdce v duchu nové linie reálného internacionalismu respektoval samostatnost KSČ a jejího vedení v čele s Gustávem Husákem. Zřejmě neradil, koho odstranit a koho nastolit. Nepovažoval se za odpovědného v kádrových otázkách, řešených kdysi jeho předchůdci, konkrétně Leonidem Brežněvem. Bylo jednou potřebí přetrhnout řetěz vměšování do vnitřních záležitostí jiných stran a lze mu jen těžko něco zazlívati. Nikdo také — s čestnou a chvályhodnou výjimkou Josefa Korčáka — neodešel dobrovolně, aby uvolnil místo perspektivnějším člověku.

Husákově vedení ve své podstatě zůstalo zachováno. Není tedy vůbec nemístné orientovat se v jeho struktuře a charakteru, uvědomit si pozice, jaké zaujímají jeho členové s patrnými názorovými odstíny, pokud nás o tom informují jejich veřejná vystoupení nebo praktické počínání ve svěřených funkcích.

* * *

Úloha přetlumočit „gorbačovský“ kurs do československých podmínek připadla především stranickým ideologům. Vůdci směr tu udával Vasil Bilak a nejaktivněji se angažoval Jan Fojtík, v jeho stínu pak méně nápadně ostatní tajemníci ÚV KSČ. Co se tu ve skutečnosti začalo odehrávat? Nikoliv přímé a poctivé přiznání obecné platnosti základních tezí sovětské přestavby pro všechny socialistické země, nýbrž hasné poukazování na osobitost našich podmínek a potřebu zkoumat, co se nám hodí a co ne. Začal jakýsi tanec mezi vejci, něco, co jsem v jedné úvaze nazval

krasobruslení. Byli jsme svědky zoufalých pokusů smířit nové tvůrčí přístupy ostře formulované Gorbačovem a celou intelektuální avantgardou sovětského lidu se strnulými poučkami reálného socialismu právě skončeného období. Až příliš bila do oči snaha používat nového slovníku k reprodukci starých zvetšelych dogmat s cílem zachovat podstatu existujícího systému. Lidová moudrost přišla s pojmenováním „přemaskování“, „přestrojování“ konzervativců v progresisty.

Od počátku letošního roku však tlak na rozšiřování a prohlubování reform v SSSR prudce vzrůstal a přiměl naše ideology posunout své postoje na „smělejší“ pozice (viz náhlé formulační přemety), po nichž však nepřicházely žádné praktické důsledky závažnějšího rázu. Začalo se řečnit o široké socialistické demokracii, o objektivních zákonech ekonomie, o kulturní a umělecké svobodě, o potřebě dějinné pravdy, ale v praxi se dělo a dosud děje jen málo: nezbořily se hranice ghetta pro statisíce reformních komunistů a dalších veřejně angažovaných občanů; předkládají se nedůsledné návrhy ekonomické reformy; nadále fungují seznamy zakázaných literárních tvůrců odkázaných na samizdat nebo zahraniční vydavatelství; desítky historiků kvalifikovaných pro pravdivé vyličení dějin nesmějí publikovat ani vyučovat; do knihoven nebyly vráceny a zpřístupněny spisy stovek mrtvých i žijících autorů; na sjezdech uměleckých svazů se opět manipulovalo jednání i volby nových orgánů; ve školství se nepodniklo nic klíčového k likvidaci obrovských škod způsobených nekompetentními zásahy do jeho struktury a obsahu atd. atd.

Neobstojí tvrzení, že veřejnost příliš spěchá a že se to všechno v krátké době nestačí. Slabé jsou též argumenty, že je potřeba nové věci uvážit a odexperimentovat, neboť mnohé je dávno uvážené a vyzkoušené, stačí je realizovat. Vůbec neomluvitelné je váhání v otázce obnovení plné rovnoprávnosti všech občanů včetně jejich vstupu do sféry „glasnosti“. Co s krásnými slovy, po nichž nenásledují aspoň základní činy? A co teprve se slovy, která skrytě hájí staré omyly a křivdy? Slýchám, že kamenem úrazu je Charta 77. Ponechme stranou spor, zda měli její mluvčí vždycky ve všem pravdu anebo se někdy mýlili. Pravda je, že desetileté trvání Charty 77 je faktem nejen našich vnitřních poměrů, ale i faktem mezinárodních kontaktů v oblasti mírové spolupráce a lidských práv. Před těmito fakty je marné zavírat obě oči nebo se zlobit. Dříve či později je nezbytné navázat dialog oficiálních činitelů jak s renomovanými zastánci Charty 77, tak i s reformními komunisty a jinými skupinami tzv. občanské iniciativy. Ničí prestiž tím přece neutrpí, naopak, vyjasní se společenská atmosféra a pomůže se zdaru reform.

Neexistence takového dialogu ovšem potvrzuje domněnku, že konzervativní živly drží pevně ruku na brzdě pokroku a že si nadále udržují ve stranickém a státním vedení převahu.

* * *

Vystrašení konzervativci, dogmatikové a sektáři stále dokola opakují obvinění reformních komunistů, že svým obrodným hnutím, ekonomickou reformou, širokou demokratizací a dalšími změnami podle Akeňského programu z dubna 1968 nechtěli posílit, nýbrž rozvrátit socialismus. Naproti tomu prý reformy zamýšlené dnešním vedením strany a státu, jakkoliv se mohou zdát podobné nebo totožné s těmi před 20 lety,

směřují jen a jedině k upevnění socialismu. Nejčastěji tuto umělou, historicky nepravdivou konstrukci hlásají právě ideologové, k nimž se občas přidávají další politikové (K. Hoffmann, M. Jakeš, A. Indra aj.) Domnívají se, že si buhvíjak poslouží hanobením těch, kdo přišli s revoluční progresí socialismu v našich podmínkách v pravý čas — byť proti nesouhlasu některých činitelů s opožděným a ustrnulým myšlením. Myslí si, že když reformátory lživě nařknou z úmyslu „zamaskovat návrat ke kapitalismu“, vynesou tím nynější reformy ve vlastní režii jako teprve dnes historicky převratné a správné. Ignorují, že veřejné mínění tuhle komedii odmítá, že připomíná tehdejší jednomyslný souhlas s reformami a že adreduje posměšky těm, kdo se o zkreslování pravdy dějin pokoušejí.

Věc je však závažnější, než se na první pohled zdá. Řeči o tom, že Dubček a druhové „otvírali dveře kontrarevoluci“, mají další, nechtěný účinek: když to tehdy byla kontrarevoluce a ne socialistické reformy, a když se dnešní reformy těm před 20 lety tak nápadně podobají — není to dnes zase nějaká „kontra“, jenom jinak zamaskovaná? Tento ohlas široce zapůsobil zejména v řadách členů KSČ, kteří se kdysi nechali podvést konzervativní politikou jako provždy platnou, dobyli si službou této politice výnosné funkce, nezapomněli na smutný osud angažovaných reformátorů 60. let a jsou nyní naplněni přímo živočišným strachem, že novými reformami o své prebendy mohou přijít, a to v každém případě: i když reformy zvítězí a oni na nové úkoly nebudou stačit, ale i když se pro ně zaangažují a reformy prohrají, a oni s nimi. Vskutku, dost neradostné perspektivy! Zaznělo sice ujištění V. Bilaka, M. Jakeše aj., že strana na své věrné nikdy nezapomene a zabezpečí jim v systému „vedoucí úlohy strany“ i nadále nemalá privilegia, ale přece jen se ohroženým kádrům zdá, k čemu pojednou reformy, když dříve žili v klidu a blahobytu s péčí všelijakých Babinských? S hrůzou hledí, že pečovatelé odcházejí do kriminálu a v duchu počítají, co všechno se zítra či pozítří může provalit na každého z nich.

Jen si všimněme, nakolik se ve veřejné diskusi o reformách objevují náramné obavy o „vedoucí úlohu strany“, spojovanou předně s jejím monopolem vybírat a rozestavovat kádry, lidově řečeno přidělovat „koryta“. Někteří požadují zapsat záruky stranických privilegií div ne do každého paragrafu nových zákonů, třebaže to je v podmínkách trvajících monopolu moci KSČ vlastně zbytečné. Navzdory různým vystrašeným funkcionářům jest si ovšem přát, aby zmoudřelá strana opustila praxi hledat schopné řídicí kádry jen ve svých řadách a podívala se na nepřeborný kádrový potenciál v lůně našich národů vůbec.

Soustavné očerňování vývoje 60. let, jež utkvěla v paměti našich národů jako období nebyvalého všelidového socialistického vzepětí, se zákonitě obrací proti svým původcům: rozsévá panické nálady uvnitř strany a podryvá důvěru nestranické veřejnosti v upřímnost a poctivost reformních záměrů vyhlášených Husákovým vedením a generálním tajemníkem osobně. Každý, kdo neztratil soudnost, musí vědět, že nepravdivý výklad dějin natrvalo udržet nelze. Nebylo by tedy daleko prospěšnější a pro zamýšlené reformy účinnější přiznat sourodost směřování všech reformních pokusů v minulosti až po dnešek, ukázat jejich racionální základ, poukázat na jejich stupeň důslednosti či omezenost, vytknout případné omyly těch či oněch reformátorů a zařadit všechny pokusy bez výjimky, včetně onoho z 60. let, do vývojové kontinuity

úsili strany a společnosti o modernizaci československého socialismu ?

V této souvislosti nelze pominout proces výstavby strany od roku 1970, který zákonitě přivedl k dnešní situaci, kdy se klade otázka „kde vzít schopné kádry“. Členství ve straně se v uplynulém období stalo jednoznačnou podmínkou společenského vzestupu. Takové faktory jako ideové uvědomění, dobrovolná angažovanost, obětavá práce, skromnost, nezištnost a jiná morální kritéria ztrácela někdejší váhu. A tak má dnes KSČ ve svých řadách většinu členů, kteří se buď sami svou ctižádostí nebo tlakem daných společenských podmínek přeměnili v příslušníky zvláštní sociální skupiny nositelů moci, donedávna vykonávaná metodami příkazů a zákazů. V poslední době se sice v duchu demokratizace mají naučit pracovat jinak, ale jde jim to těžko: demokraticky pracovat neumějí nebo nechtějí, ale i sama deklarovaná politika není ještě natolik přitažlivá, aby se k ní ochotně přimykala celá masa pracujících, zvláště nemění-li se dost rychle praxe.

Ostrost otázky kádrů vhodných pro řídicí činnost v současnosti potvrzuje, nakolik šlo budování strany nesprávným směrem: „kupování duší“ korumpovalo lidi a posunulo pořadí hodnot jinam, než by nyní bylo třeba: do sféry materiálně konzumní s potlačením sféry morálně politické. Zaplacená věrnost, prokazovaná pouhým vykonáváním moci a potlačující v poměrech stagnace, je beznadějně neplodná a nepoužitelná v podmínkách přestavby, kde rozhodují čestný charakter, osobitý talent, profesionální znalosti, umění řídit a jiné společensky prospěšné vlastnosti. To jen podtrhuje nutnost odstranit „kádrový strop“ a otevřít cestu vzestupu všem výrazným osobnostem bez výjimky.

Nieméně si myslím, že by nebylo správné považovat kádrové zdroje strany za vyčerpané nebo chudé. V uplynulých letech se odehrával ve zrání komunistů obdobný proces jako v letech 1956-1968, kdy opravdu socialisticky smýšlející lidé se vnitřně distancovali od negativních aspektů deformované politiky a shromažďovali v sobě argumenty pro obrození a nápravu poměrů. Vedle starých reformátorů vyrostli noví. Všem pak dodala sebedůvěru nová linie KSSS. Není důvodu nevěřit, že na půdě strany navzdory překážkám vyrostly tisíce mladších, schopných a poučených kádrů, že, v dosavadních řídicích orgánech neznámých, do kádrových rezerv nezařazených anebo prostě odsouvaných pro svoje samostatné myšlení, kritické postoje a propagování změn. Kdyby tomu bylo jinak, našli bychom v řídicích funkcích daleko více třicátníků a čtyřicátníků, kdysi běžně vyzvedávaných a postupně vyzrávajících v čelné stranické činitele.

* * *

Na protipólu těch, kdo se chtějí ideologickým rokenrolem protancovat ze staré do nové politiky, stojí druhá část Husákova vedení: lidé chápající nesprávnost cesty nastoupené v roce 1970, ale také racionální reformem 60. let a jejich kvalitativní shodu se změnami potřebnými dnes. Přes spoluodpovědnost za minulost s jejími převážně negativními rysy a přes značnou ztrátu důvěry veřejnosti projevují tito lidé vůli — abych tak řekl — napravit co se dá. Právě oni manifestují výraznou podporu důsledným reformám, a to od samého počátku politického obratu v SSSR, v jehož trvání uvěřili a na jehož mezinárodní platnost vsadili. Jsou mezi nimi funkcionáři spjatí prostřednictvím

svých orgánů s každodenními problémy života společnosti a státu, často současně někdejší účastníci obrodného procesu 60. let i potom trpkých zkušeností let stagnace. Veřejnost pozorně vysledovala, že právě proti nim zamířila polemika konzervativních ideologů, kteří jim začali rozdávat nálepky „pragmatiků“, „technokratů“ ap. Vývoj ukázal, že především v okolí těchto činitelů (Lubomira Štrougala, Ladislava Adamce aj.) se rodí progresivní koncepce reformem a racionální podklady návrhů změn, žel, přibrzdované a pokažené „připomínkami“ přemaskovaných konzervativců, byrokratů a také bázlivců všeho druhu.

U vědomí, že stranické a státní vedení jako celek řídí přestavbu socialismu v Československu, nemůže být naši veřejnosti lhostejné, kdo na jaké pozici stojí a oč usiluje, koho podpořit a komu případně oponovat. Podle všech známých příznaků lze usuzovat, že sám Husák tváří v tvář dějinným zvrátům nechce odejít ze scény jako představitel konzervativní stagnace, že by mohl a snad i chtěl obnovit v nových formách svou někdejší obrodnou aktivitu („S Dubčekem stojím nebo padnu“). Mezinárodní okolnosti s obecnými trendy socialismu k modernímu řádu mu tuto alternativu přímo nabízejí. A přece jeho dosavadní „nadstranický“ postoj v rozvíjejícím se soupeření mezi smelejšími reformátory a opatrnými přibrzdovateli přeměn vzbuzuje pochybnosti, zda se již rozhodl nebo ještě váhá.

Čas od času se objevují úvahy, kdo jednou Gustáva Husáka ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ vystřídá. Bude to postaru předem stanovený kandidát — anebo půjde nejvyšší plénum strany příkladem v demokratickém postupu a rozhodne mezi dvěma či třemi možnými uchazeči svobodným a tajným hlasováním? Proč by ti, kdo mají v danou chvíli v užším vedoucím kruhu strany převahu, měli mít výhodu prosadit kabinetní cestou „svého muže“ jako jediného kandidáta, zatímco ti, kdo jsou snad v menšině, ale myslí to s reformami poctivě a neúhybně, by neměli dostat šanci získat důvěru většiny plenárního kolegia? Lidé z podniků, instancí, škol, kulturních a jiných zařízení, těsně spjatí s životem lidu a bezprostředně vtažení do procesu přestavby, by zajisté posuzovali vhodnost jednotlivých kandidátů podle prověřených schopností řídit stále hlubší a také obtížnější proces reformem, a tudíž by se asi méně mýlili v hodnocení kvalit příštího šéfa strany. Ne každý, kdo si o sobě subjektivně myslí, že má velké zásluhy z minulosti (potvrzené množstvím řádů a vyznamenání) a sedí po léta ve vysokých funkcích, musí být zrovna tím správným mužem na správném místě, který dokáže realizovat rozsáhlé perspektivní záměry požadované lidem a lidu slíbené. Jen opravdová tvůrčí a všestranná *osobnost* se může stát po právu nejvyšším stranickým činitelem (mj. i partnerem dynamické osobnosti Michaila Gorbačova a jiných zahraničních vůdčích osobností). Necht' má tedy plénum ÚV KSČ a každý jeho člen možnost vzít na sebe nezastupitelnou odpovědnost o tak závažném kádrovém tahu rozhodnout.

V reformním hnutí roku 1968 získala KSČ všelidovou důvěru natolik, že zájem o volbu jejich vedoucích činitelů projevovala celá veřejnost. Nebylo divu: v podmínkách vedoucí úlohy strany a v procesu demokratizace mělo 90 % nekomunistických občanů státu zajisté právo říci svůj názor i v kádrových otázkách strany, která rozhodovala jako hlavní politická síla o osudech celé společnosti. A přece se to některým vysokým funkcionářům nezamlouvalo, zvláště těm, kdo se podíleli na deformacích a koho postihovala oprávněná kritika. Takřka všichni v této skupině pak vitali

vstup vojsk, neboť mohli prohlásit kritiku za „krivdu“ a pod ochranou zvenčí uchránit své otřesené postavení, někteří podnes.

Současný vývoj v duchu hesla „Více demokracie, více socialismu!“ předpokládá stále výraznější sblížení strany a lidu. Sblížení znamená především tvorbu, realizaci a kontrolu politického programu v těsné spolupráci komunistů a ostatních občanů. Nic, co se děje ve straně a co činí její členové, nemůže být lhostejné celé společnosti. Tento sblížovací proces může a musí právě v nynější etapě modernizace socialismu osvědčovat vzestupnou tendenci. Piší to proto, že i dnes ožívuje snaha některých vyšších funkcionářů považovat názory nekomunistů na politiku strany a na kvalitu vedoucích činitelů div ne za „drzost“.

Nakonec nezbyvá než konstatovat nepřítomnost vážnějších náznaků, že bychom se vbrzku mohli těšit z takových reformních návrhů a kroků, jež by nasvědčovaly vůli řídicího centra přejít na cestu důsledných změn výrazně progresivního charakteru. Návrhy zákonů o státním a družstevním podnikání, nyní diskutované, nesou zřetelné znaky ústupků administrativnímu centralismu, resortismu, nedůvěře k podnikovým kolektivům, neúměrnému spoutávání tržních pod-

minek aj. Sama diskuse ve sdělovacích prostředcích vylučuje hlasy zastávající důslednější řešení a snaží se nejít za rámec předložených návrhů. A to pomijím přesvědčivou vědeckou argumentaci ekonomů z řad reformních komunistů, která zůstává širší veřejnosti utajena.

Souhlasím se Zdislavem Šulcem, že naši ekonomické reformě hrozí polovičaté řešení základních otázek, v důsledcích toho neúspěch v praxi a možnost opakované reakce s návratem k mocensko-byrokratickému řízení. Souhlasím s ním také v tom, že pro takovou polovičatost není v našich podmínkách žádný rozumný důvod, ani ten, že „dále nejdu ani v SSSR“, protože naše ekonomika je zralá pro změny důležitější, než jaké se zatím navrhuji. To platí i pro jiné oblasti společenské aktivity včetně demokratizace.

Jestliže máme co činit s daným stavem poměru sil ve vůdčích orgánech strany a státu, nemůžeme počítat se snadnou cestou naší socialistické přestavby. Máme co dělat s reformami v rozpacích a tudíž nutně provázenými váháním, pochybami, zákrutami a propady. Změnit daný stav je hlavním předpokladem překonání rozpaků a urychlení přestavby s nadějí na úspěšné dosažení cíle: spolehlivě fungujícího a přitažlivého modelu socialismu.

(Otištěno bez vědomí autora.)

Český novinář VLADIMÍR TOSEK odpovědný redaktor LISTŮ a člen jejich redakčního kruhu, zemřel 8. prosince 1987 v londýnské nemocnici. Bylo mu šedesát osm let.

V Československu patrně není jediný televizní divák starší čtyřiceti let, který by se na Vladimira Toska nepamatoval. A časové omezení je platné jenom proto, že naposledy se na obrazovce televize mohl objevit v tragickém týdnu po 21. srpnu 1968.

Toskův životní běh byl jednou z variant českých osudů v období druhé a třetí čtvrtiny tohoto století. Jako devatenáctiletého ho rodiče poslali v roce 1938 studovat do Velké Británie, a díky této náhodě přežil. Jeho otec i matka skončili v plynových komorách Osvětimi. Voják západních jednotek československé armády Vladimír Tosek se v pětáctýřicátém roce vrátil do své milované Prahy hluboce poznamenaný válkou a zavražděním svých nejbližších, ale současně plný vrcholně optimistických nadějí pokud šlo o budoucnost Československa. Idealistických nadějí, jak se brzo ukázalo. Teprve po déle než dvaceti letech se začaly v jeho představách naplňovat v koncepcích demokratického socialismu Pražského jara, v koncepcích, na nichž nepřestal trvat a v něž nepřestal věřit až do konce svých dní. Jenom dějiny nakonec rozhodnou, nakolik možná i v tom byl obsažen jeho nevyléčitelný idealismus, pramenící z dobrého srdce, z lásky k lidem a z výrazného pocitu lidské odpovědnosti.

Jeho poválečný život měl daleko k obecné představě o automaticky privilegovaném postavení nositele stranické legitimace KSČ a uznávaného publicisty. Byl příliš zásadový a navíc — v proklamativně protirasistickém komunistickém systému hrál značnou roli i fakt jeho židovského původu. Krivka Toskova působení v pražském rozhlase, v nakladatelství Orbis i nakonec v Československé televizi se neustále eraticky pohybovala v rozmezí od absolutního vrcholu do absolutního dna. Rozhodně není náhoda, že eticky i profesionálně nejvyššího bodu dosáhl ve vysílání svobodné Československé televize v prvním týdnu sovětské okupace Československa v srpnu 1968.

Spolu s dalšími svými kolegy vysílal například i z improvizovaného studia přímo pod vysílací věží na vrchu Cukráku téměř až do chvíle jejího obsazení sovětskými vojáky — nakonec už za zvuků kulometné palby.

Předtím se do kulturního povědomí své země zapsal svými televizními komentáři, ale ještě více svými fenomenálními jazykovými schopnostmi. Ovládal plynně sedm jazyků — latinu nepočítaje — a diváky televize permanentně uváděl v úžas svou schopností simultánního tlumočení z ruštiny, angličtiny, francouzštiny, španělštiny, italštiny a němčiny. Jeho největší láskou přitom zůstala čeština. Projevilo se to i na kvalitě Listů, dokonce i v době, kdy byly tištěny v Římě a sázeny italskými sazeči.

Vladimír Tosek byl kromě toho chodící naučný slovník. Procházet se s ním například po ulicích Vidné, Říma, Paříže nebo Londýna byl zážitek, který zůstane navěky nepřístupný valné většině dlouholetých obyvatelů těchto velkoměst; a českému příteli, který to s ním mohl absolvovat, zůstane v paměti do smrti. Spolu s jeho nikdy nevyslovenou, ale vždy přítomnou touhou takto procházet Prahou.

Psát nekrolog je jedna z nejtěžších novinářských povinností vůbec, a když jde navíc o dávného blízkého osobního přítele, je to nad lidské síly. Samozřejmě i proto, že je to *memento mori*, zejména pro ty z nás, kteří z vlastní zkušenosti pamatujeme druhou světovou válku, únor roku 1948 i Pražské jaro před dvaceti lety. A le nejenom pro nás. „Žádný člověk není ostrov sám pro sebe,“ napsal před více než třemi a půl stoletími anglický básník John Donne, „každý je kus nějakého kontinentu, část nějaké pevniny. Jestliže moře spláchne hroudu, je Evropa menší. Smrtí každého člověka je mne méně, neboť jsem část lidstva. A proto se nikdy nedávej ptát komu zvoní hrana. Zvoní tobě.“

Karel Kyncl

Impérium, společenství národů, Řecko . . . ?

Jedini skutečně kvalitní profesionální proroci byli jak známo ti ze Starého zákona. Zásadně předpovídali jenom pohromy, katastrofy, porážky, zkázu, a pochopitelně měli vždycky dříve nebo později pravdu, na jejich slova došlo a kdokoli prorokoval jinak, vypadal jako vůl. Od starozákonních časů se v tomto ohledu nic nezměnilo. Kdokoli třeba před lety optimisticky prorokoval, že politika Ronalda Reagana ozdraví americkou a světovou ekonomiku a definitivně zatne třepe Rusům a jiným bolševikům, liberálům a podobným uličníkům, měl sice nějaký čas recht, a málokdo ještě před dvěma lety věřil, že bude dnes vypadat jako blbec. A s Gorbačovem to nakonec pochopitelně nebude a ani nemůže dopadnout jinak. Pesimistická proroctví se tak či onak naplní, o tom není třeba pochybovat, a optimističtí proroci budou zase k smíchu. Jenže tak už je to s člověkem, individuálním i kolektivním, to jest s lidským životem i s historií. Malér je, že se z toho nedá žít, že člověk či lidé už z prostého pudu sebezáchovy nemohou žít jen z té starozákonné jistoty, leda že důsledně a každodenně akceptují tohle slzavé údolí jako pouhou přestupní stanici k vytouženému cíli, jímž kupodivu nebude socialismus, ale království nebeské. Což není náš případ, takže — aniž na okamžik pochybujeme o starozákonních proročích jistotách — se jako docela obyčejní smrtelníci hodláme i nadále oddávat riskantním spekulacím o tom, co by bylo, kdyby nebylo a jak by bylo, kdyby bylo. V tomto případě o současné historii, to jest o politice.

A kdo dnes u nás říká dějiny či politika, blízká i vzdálenější budoucnost, říká Gorbačov, samozřejmě s příslušným předznamenáním, jež je věcí nepochybně osobní. Nás v té souvislosti v tuto chvíli zajímá asi tohle :

Celý svět si dnes už uvědomuje, že se ho velice týká, zda se podaří pohnout sovětskou společností směrem, který dnešní vedení naznačilo a ve kterém zdaleka nejde a nemůže jít jenom o hospodářskou reformu či přestrojení. Jestliže se to nějak podaří, máme všichni šanci. Jestli se to nepovede, ocitne se Sovětský svaz zřejmě definitivně v situaci hitlerovského Německa na konci třicátých let. Agresivita bude nahrazovat hospodářský rozvoj, zbrojení výrobu pro spotřebu, atomová bomba se stane papírovým tygrem a budoucnost planety bude víc než na pováženou. Jeden západní hodnostář nám oněhdy vykládal, jak se setkal v Moskvě s jedním sovětským hodnostářem a zeptal se ho, co se stane, když Gorbačov prohraje. Vyloučeno! zněla odpověď. — A co když přece? — Nemožné. — Ale připustíme, aspoň na okamžik . . . — Pak se z nás stane země Třetího světa, jako . . . — Indie? — Indie.

Zkusili jsme si to představit : Indie, na rozloze SSSR, s 3000 atomovými hlavicemi. Mimo jiné. Dál už netřeba.

Takže v tom jedeme všichni, a i když si nemyslíme, že je Gorbačovova věc dělat u nás pořádek, všichni dobře víme, že pokud to v Moskvě aspoň nějaký čas vydrží a aspoň něco se podaří, je to i naše šance. Možná na dlouho poslední. A v planetární perspektivě . . .

Jaká je tady ta šance, viděno z hlediska geografického, chcete-li geopolitického, nebo slušněji řečeno prostě mezinárodního? Všichni víme, že Gorbačov, i kdyby byl ze zlata a kdyby se mu všechno povedlo, se nestal generálním tajemníkem KSSS proto, aby, jak kdysi řekl Churchill, předsedal likvidaci impéria. A kdyby zavedl příčinu k tomu, aby takové domnění vzniklo, putoval by rychle možná ani ne tam, odkud přišel.

Jenže sovětské okupační impérium, jako koncepce i jako praxe, je dnes zrovna tak zastaralé jako sovětská ekonomika či sovětská společnost. Aby mohlo plnit funkci, která se mu v perestrojce připisuje a projektuje, musí samo projít perestrojkou, která dokonce možná už nenápadně začala. Třeba tím, jak soudruzi Husák, Ceausescu, Honecker odmítají jít sovětskou cestou, a nic se neděje, nevycházejí o tom články v Pravdě, nevede se proti nim psychologická válka, však to znáte. Nebo tím, že mezi Maďarskem, v jiném smyslu Polskem a ostatními členy Varšavského paktu jsou dnes daleko větší rozdíly, než mezi kterýmikoli členy paktu zvaného Atlantický. A nic se neděje, nevycházejí o tom články v Pravdě, nevede se proti nim psychologická válka, však to znáte. Samozřejmě, řeknete, všechno to ještě pořád drží sovětská okupační vojska a obrovské policejní aparáty. Jenže to stojí hrůzu peněz a pokud se nenaplní ta indická hrozba, tak to takhle dál nepůjde.

Jaká je tedy alternativa. Všichni dobře víme, a nemá smysl si cokoli namlouvat, že mocenské karty jsou v Evropě rozdány — v případě, že nedojde k válce se všemi důsledky — na hodně dlouho. Ale i kdyby ne, víte, jak dlouho trvalo Portugalsku, Španělsku, předtím Řecku, dodnes Turecku, a jak dlouho by trvalo Jugoslávii, kdyby se o to pokusila, aby se mohly integrovat do dnešního evropského společenství? A to začínaly, řekněme před deseti lety, za lepších podmínek, než v jakých jsou dnes ekonomiky sovětského impéria. Za těchto okolností je pro ně, a nadlouho zůstane, obrovský sovětský trh a trh zemí RVHP naprostou nutností, protože na žádném jiném by se prostě neživily. A je proto docela dobře možné, že to, co je dnes zaručováno vojensky a policejně, by mohlo být důsledkem společného zájmu, či chcete-li nezbytí. Za předpokladu ovšem, že by se odstranila explozivní nálož dnešní politické závislosti a z ní vyplývající politické situace, jež je v podstatě situací koloniální.

Už jste jistě pochopili, kam míříme. K přeměně impéria v commonwealth, čemuž se česky říká společenství národů. A jež znamená přeměnu koloniální situace ve společenství národů, jež nemají důvod mít se v lásce, jež nezapomněly imperiální metropoli všechno, co napáchala, ale které drží v tomto novém společenství společný zájem a prospěch. Dočasný, chcete-li, ale nicméně relativně dlouhodobý, protože hospodářská fakta se nedají lámat přes koleno. Sovětský svaz by tak konečně získal lepší kontakt s Evropou, lepší přístup k technologii, k vědeckému pokroku atd. atp., vnitřní napětí v impériu by se uvolnilo, což by nepochybně vedlo k rozvoji tvůrčí kapacity každé jednotlivé země, již by přitom obrovský trh zajišťoval odbyť toho, co bude její ekonomika prostě schopná produkovat.

Když to takhle řekneme, vypadá to jako utopie. Jenže právě tohle Gorbačov od zemí impéria očekává, a protože, jak už snad víme, není na hlavu padlý, nemůže nevědět, že bez perestrojky impéria a imperiálně koloniálních vztahů nic takového nemůže očekávat.

Ale tohle ví nejenom Gorbačov. Vědí to už také dávno Jaruzelski a Kádár a jejich okolí, a jednají podle

toho. Což je nakonec dobře pro Poláky i pro Maďary. A v negativním smyslu to pochopili i Honecker, Husák a Živkov, nemluvě o Ceausescovi. Teď jde o to, aby se tohle negativní chápání změnilo v pozitivní, aby se i v těchto zemích, nebo aspoň v některých z nich, a konkrétně řečeno u nás, začalo přemýšlet o vlastním, pozitivním přístupu k perestrojce, o tom, jak reformovat impérium směrem ke společenství národů a jak k tomu můžeme přispět i my reformou naší společnosti.

V tuto chvíli připomínají zmíněné negativní přístupy spíš situaci Řecka v Atlantickém paktu. Těhle analogii je pochopitelně nejbliž Rumunsko, ale někteří se domnívají, že i taková řecká alternativa — vojenská loajalita, a jinak si děláme, co chceme — také existuje. Nezdá se to příliš pravděpodobné, ale pro pořádek je třeba to zmínit.

Z novu namítnete, proč bychom se měli zajímat o přeměnu impéria ve společenství, o vzájemné výhody, o jakousi svrchovanost s podmínkou, když my přece chceme zkrátka a prostě svobodu a pryč z toho všeho. Na tuhle námitku je však znovu jen jedna odpověď: Obráťte se na proroky ze Starého zákona, oni vám to vysvětlí.

DALIMIL

OLGA ŠULCOVÁ

O neposlušnosti

Vzdor svým zvyklostem dala jsem se letos zlákat do větší společnosti. V deštivém dni se jelo za Prahu, do ateliéru malíře narozeného na počátku století. Sedělo nás u dlouhého stolu třináct: kromě mne tu byl malíř se svou o generaci mladší milou paní, sochařka se svým mužem, manželé-psychiatri, autor epigramů s manželkou, filozof, básník, vysokoškolská učitelka literatury a středoškolská učitelka angličtiny. Byli to zajímaví a příjemní lidé a nikdo nemusel litovat, že s nimi strávil odpoledne. Scházejí se v malířově domku jednou-dva-krát ročně a mají tu jedinou dobrovolnou povinnost: povědět nebo předvést ostatním, co za dobu uplynulou od předchozího setkání vytvořili, vymysleli nebo promysleli.

Když došla řada na mladého filozofa, přednesl svoji esej o povinnosti občana být neposlušný. Během svého výkladu ukázal na vedle sedícího hostitele: „Pro příklad občanské neposlušnosti — neposlušnosti ve vyšším slova smyslu, nemusíme chodit daleko. Jeden takový občan tady sedí s námi. Jeho válečný příběh s židovským spolužákem všichni dobře známe.“ — Já jsem ten příběh neznala, a tak, když jsme si pak šli prohlédnout malířovy obrazy, využila jsem příležitosti a zeptala jsem se hostitele, cože se to za války vlastně stalo. Chlapecky se usmál:

„Nic mimořádného. Šel jsem po Praze a proti mně mladý muž se žlutou hvězdou na kabátě. Byl to můj někdejší spolužák. Já jsem šel po chodníku a on podle nařízení po vozovce. Vtáhl jsem ho na chodník, zavěsil jsem se do něho a tak jsme spolu šli.“

Lze meditovat na téma, co by bylo, kdyby též jiní slušní nežidé nemohli snést pohled na zacházení se svými židovskými spoluobčany, kdyby třeba začali protestovat: Kam je to ženete i s jejich dětmi? Vždyť to jsou lidé jako my! — Ale příkladů této občanské neposlušnosti — neposlušnosti v mravním slova smyslu, jak o ní psal v souvislosti s americko-mexickou válkou v minulém století Američan Henry Thoreau — není příliš mnoho. Je tak snadné vyznávat státní náboženství a je to také bezpečnější, než být vůči státu v opozici.

Ve svém pozoruhodném projevu na benátském Bienále 77 označil význačný maďarský spisovatel György Konrád za symbol totalitního státu nikoliv popravčího, nýbrž vzorného občana, který plní všechno, co mu stát ukládá. Byl jím například též autor dosud málo známého deníku z Lidic, příslušník říšské pracovní služby. Stojí za to, některé jeho zápisy z druhé poloviny roku 1942 ocitovat.

16. července — Bylo započato s prací na staveništi. Staveniště je vedeno vojensky podle mírových zásad. V popředí stojí práce. Práce pozůstávají hlavně ze zplanýrování množství sutin, vylámání a zborcení základních zdí. Mimo to srovnat zdější hřbitov.

22. července — Práce na hřbitově způsobují několik těžkostí, neboť hřbitov pozůstává ze samých hrobek, které jsou pokryty velkými a těžkými žulovými deskami. Práce na hřbitově nejsou moc pěkné, jelikož rakve musejí být rozbity, aby mohlo být všechno srovnáno.

25. července — Jsou nasazeny velké stroje a překlopné vozy. Vůdcům a mužstvu dělá práce radost. Vůdcové oddělení pořádají často fotbalové zápasy.

12. srpna — Dosud bylo přemístěno 7155 krychlových metrů zeminy a poraženo 112 velkých stromů. Našemu oddělení má být propůjčeno čestné jméno Reinharda Heydricha.

21. září — Dnes je čestný den oddělení. Na slavnosti mu bude propůjčeno čestné jméno. Vůdci a mužstvo pracovali celou noc, aby oddělení bylo pro slavnost připraveno. K slavnosti se dostavily veškeré vedoucí německé osobnosti v protektorátě. Zvláštního posvěcení dodala slavnosti přítomnost paní Heydrichové. Po slavnosti se župní pracovní vůdce odebral s hosty na terasu před vůdcovským domem, kde pojedli eintopf.

21. října — Arbeitsmann Brejcha spáchal sebevraždu. Motiv není znám. Žádný z vůdců nemá vinu.

12. listopadu — Náš ctěný vůdce Oberarbeitsführer Goldita, který se vrátil z východního nasazení, převzal opět velení naší skupiny.

7. prosince — Na oddělení se konala žertovná mikulášská oslava, zatímco vůdci s ženami pořádali mikulášskou oslavu dva dny předtím.

24. prosince — Vůdcové s ženami oslavují společně s pracovním mužstvem slavnostní válečné vánoce 1942.

31. prosince — Všichni vůdcové oddělení strávili se svými ženami na oddělení radostný silvestr . . .

Tento deník z Lidic, před několika lety náhodně objevený v jižních Čechách, je zajímavou památkou na příliš loajálního občana, občana-prdelku, který ani v tak soukromém sdělení, jakým je deníkový záznam, si nedovolil zmínit se o svém nadřazeném bez servilního přívlastku ctěný, natož aby si dovolil zamyslet se nad tím, proč je v sousední zemi třeba srovnávat vesnická stavení se zemi a rozbíjet rakve a pomníky na hřbitově. On by tak radostně a patolizalsky psal, i kdyby fungoval u spalovacích pecí v Osvětimi; a kdyby žil o nějaké to století dřív a vtáhl s mongolským Timurem do Persie, pochvaloval by si v eventuelním deníku, jak dobrou práci odvedli vítězští timurovci, když tisícům mužů, žen a dětí pozutinali hlavy . . .

Je to krajní případ občanské loajality, ale právě nad ním si ještě naléhavěji uvědomíme, jak důležitá je občanská neposlušnost, neposlušnost ve vyšším slova smyslu, po jaké volají filozofové.

Při letošním prvomájovém průvodu v Olomouci vztyčili dva muži na chodníku podél průvodové trasy, asi sto metrů od hlavní tribuny, transparent s nápisem „Charta 77 vybízi k občanské kuráži“. Lidé v průvodu si ten nápis četli, navzájem se na něj upozorňovali. Vydrželo to tak necelou půlhodinu. Pak byli oba muži (a třetí, který to všechno natáčel) odvezeni na okresní oddělení Veřejné bezpečnosti a pozdě večer do olomouckého vězení. V jejich bytech mezitím proběhly domovní prohlídky.

Když člověk o něčem takovém, jako byla prvomájová událost v Olomouci, slyší, spojuje ten pro naše poměry neobvyklý čin s velice mladými lidmi. Protože především ti — podle zakořeněných představ a dění v okolním světě — mají dost odvahy (podle některých nerozvážnosti) něco takového podniknout. Ale dva muži, kteří vztyčili na olomouckém náměstí Hrdinů ten nevídaný transparent, nejsou žádní nerozvášní mladíci. Jsou to lidé ve středních letech, solidní otcové rodin, dobří pracovníci: řidič ČSAD Rudolf Bereza a dělník na pile ing. Tomáš Hradílek. Druhý z nich naproti mně několik týdnů po Prvním máji sedí: urostlý fešný muž, energický a klidný, někdejší hlavní zootechnik sedmi sdružených JZD v přerovském okrese.

Na mou otázku, co svou prvomájovou akcí sledovali, odpovídá, že chtěli dát lidem příklad, vybidnout je k většímu občanskému sebevědomí. Třeba nebát se promluvit na schůzi, poukázat na nedostatky, domáhat se svých práv. Naši lidé — podle jeho mínění — si zvykli na to, že věci jsou, jaké jsou, a ve své pasivitě se zabydli. Ale kdo za nás vyplní prostor, který se reformním děním v Sovětském svazu vytvořil? Nemůžeme čekat, až za nás někdo něco udělá. Především musíme o nápravu usilovat sami.

Oba naši „muži s transparentem“ též spolupodepsali letos na jaře „dopis pět“ prezidentu republiky. Vyzývají ho v něm, aby ze své funkce odstoupil. Svůj požadavek odůvodňují tím, že novou politiku nelze dělat s lidmi, spjatými s tzv. normalizačním obdobím, které naši zemi způsobilo tolik škody. Tento dopis jim zatím úředně nevyčetl nikdo. Naopak: když při svém výsledku v souvislosti s prvomájovým incidentem sami řeč na dopis zavedli, vyslyšajíc se o dopise odmítli bavit, třebaže netajili, že o něm vědí. I toto je jeden z důkazů, že ovzduší, které dýcháme, se změnilo. Ale lidé u nás se dále bojí jako se báli, dále se nemají chuť se do něčeho plést; pouze skrytě, v bezpečném soukromí, se radují třeba nad udivujícími výroky Miloše Kopeckého. Roli tu hraje nejen setrvačnost, zabydlení se v pasivitě, ale stále živý odstrašující příklad těch, kdo se před dvaceti lety angažovali. Ten příklad působí podobně, jako působily ve středověku šibenice, vztyčené na náměstích . . .

R. Bereza, T. Hradílek a M. Mrtvý byli po několika dnech vazby propuštěni, své písemnosti a knihy, zabavené při domovní prohlídce, dostali beze zbytku zpět. (Jen čtyři metry dlouhý transparent dosud zůstal, kde byl; jsou totiž na úředních místech rozpaky, komu ho vrátit, když je jen jeden, zatímco ti muži jsou dva.) Původní obvinění z výtržnictví bylo překvalifikováno na přečin proti veřejnému pořádku, a R. Bereza i T. Hradílek dostali peněžitou pokutu. Momentálně tedy stojí v naší zemi jistý druh občanské kuráže dva a půl tisíce korun. Není to málo, ale všechno na světě je relativní: ještě před nedlouhým časem by to možná bylo dva a půl roku . . . Soudní líčení proběhlo u okresního soudu v Olomouci počátkem července; dva dny nato se konala v Lipníku nad Bečvou, rodišti a bydlíšti Hradílkových, občanská schůze. Ohlášeným programem té schůze byly perspektivy města Lipníku, ale ve skutečnosti šlo o to, občansky odsoudit „odbojnou“ rodinu. Se svými diskusními příspěvky — nepochybně předem objednanými a připravenými — vystoupilo několik osob. (Jedna z nich se pak přišla ing. Hradílkovi omluvit.) Ty osoby jedna jako druhá konstatovaly, že Tomáš a Jana Hradílkovi jsou dobří pracovníci a zcela bezúhonní lidé, že ale mají svou hlavu, například nechodí k volbám. Nejvíce to na té schůzi odnesl nejmladší Hradílek. Jedna paní učitelka (třebaže ho vůbec neučí) tam zahovořila na téma, že dvanáctiletý Tomáš je hubatý a už dnes je jisté, že bude zrovna takový, jako je jeho otec . . .

Setkáme-li se s někým takovým, jako je inženýr Hradílek, samozřejmě nás napadne, jaké on to má vlastně doma? Podobná činnost mužů není u manželek příliš oblíbená. Takovýto muž, myslíme si, musí zřejmě bojovat i uvnitř rodiny; má přece tři děti, jeho žena se jistě o ně i o něho bojí, možná mu v občanské aktivitě brání anebo doma po večerech pláče.

„Moje manželka,“ říká Tomáš Hradílek s klidným úsměvem, „moje manželka je pro mě hlavní oporou.“ — Ta hlavní opora pak při návštěvě v Praze s temperamentním nadhledem vypravuje o dějích, které se odehrávají v Lipníku nad Bečvou okolo jejich rodiny, bez hněvu se zmiňuje o tom, jak jedna z jejich spolupracovnic („a víte, ona přitom ani není ve straně“) nebylo po chuti, že „Hradílka tak brzo pustili“, a dala se slyšet, že to u nás s tou demokratizací přeháníme. — Když vytahuje peněženku, aby mi ukázala fotografii nejstarší dcery („tu jedinou z naší rodiny ještě neznáte“), vypadne na koberec čtvereček popsaného lístku.

„To je stará anglická modlitba,“ říká Jana Hradílková, „já ji s sebou pořád nosím.“ Na lístku je rukou napsáno: „Kéž nám Bůh daruje velikou lhostejnost k tomu, co nemůžeme změnit, odvalu změnit, co změnit lze, a moudrost rozlišovat jedno od druhého.“

Praha, září 1987

(Otištěno bez vědomí autorky.)

DVA POHLEDY NA VÝCHOD

Moskva po slavnostech

ZDENĚK MLYNÁŘ

Jistě lze pochopit, že mnoho lidí jak v SSSR tak jinde by bylo rádo slyšelo radikálnější slova kritiky minulosti i současnosti sovětského vývoje, než jaká volil ve svých projevech M. S. Gorbačov. Zároveň však nelze zapomínat, že ještě zhruba dva měsíce před oslavami bylo dost náznaků, že ve dnech 70. výročí Října parádnost a sebechvála možná zastřou historickou skutečnost mnohem více. To se nestalo a Gorbačov dokázal něco, na co jsme po desítky let nebyli zvyklí: ukázal sovětské dějiny jako proces plný vážných rozporů, v němž se úspěchy a vítězství snoubily s chybami, zločiny i porážkami — a v němž ne všechno bylo nutné a nevyhnutelné, v němž nejenom to dobré, ale i to špatné a zločinné způsobili lidé, včetně politických vůdců. Je věcí historiků — jimž, jak se zdá, v tom nadále nebude bráněno — aby skutečný obraz sovětských dějin rekonstruovali úplněji a aby z hlediska historické pravdy vnesli korektury do představ politiků. Sám obraz sovětských dějin, jak ho podal M. S. Gorbačov, je však politickým faktem současnosti.

Politika přestavby jako dlouhodobý a rozporný proces

To hlavní, oč Gorbačovovi v jeho projevech šlo, je současnost a dohledná budoucnost, tj. jeho vlastní politika přestavby, politika zásadních reforem a změn. Snažil se ukázat tuto politiku jako logické a jediné možné navázání na ty tendence z uplynulých sedmdesátí let, které znamenaly revoluční změnu, pohyb vpřed, a nikoli stagnaci a rozvoj konzervativních stránek. Znovu zdůraznil, že to je dlouhodobý proces, který je na samém začátku. A v kontextu celých sovětských dějin se snažil ukázat, že rozpory a spory o cíle a metody politiky nejsou něčím nežádoucím, nýbrž jsou podmínkou pohybu vpřed. Tam, kde se v minulosti potlačovaly — ať už stalinským terorem nebo brežněvovským byrokratismem — to mělo katastrofální následky.

Zároveň však Gorbačov také jednoznačně formuloval svou kritiku vůči těm, komu se zdá, že přestavba postupuje příliš pomalu a že nepřináší dostatečně rychle potřebné výsledky. „Musí být jasné, — říká Gorbačov, — že nelze přeskakovat vývojové etapy a snažit se dosáhnout všeho jedním rázem“. To se všeobecně komentuje jako kritika Borise Jelcina, který se na zasedání ÚV KSSS koncem října dostal do sporu mimo jiné právě o tempo prováděných změn. Myslím však, že jde o víc: jde o Gorbačovův postoj vůči určitým vrstvám stoupců jeho politiky, které se snaží o radikálnější postup v praxi i za cenu konfliktu s těmi, kdo jsou také pro

reformní politiku, ale obávají se právě radikálních forem její realizace. Je pravděpodobné, že je to spor zejména s určitými kruhy inteligence na jedné a velkou částí stranických funkcionářů na druhé straně.

Gorbačov sám v tomto sporu zaujímá zřejmě pozici politického vůdce, který hledá přijatelný kompromis. Kompromis, který by neuzavíral cestu vpřed, který by nenahrával snahám o zastavení vývoje, ale který by také nezahnal do tábora odpůrců reformy síly, jež se obávají příliš rychlých a radikálních změn. Myslím, že v jeho referátu k 70. výročí Října byl tomu odpovídající postoj nalezen a formulován ve všech důležitých otázkách.

Nyni však půjde o to, zda se schopnost ke kompromisům prosadí i v praxi. A to může být mnohem obtížnější než dosavadní snahy o nalezení kompromisních formulací v projevech. Právě „případ Jelcin“ se zdá zatím svědčit o tom, že skutečná schopnost jednat kompromisně má v sovětském vedení meze.

Jelcin zůstal se svými názory v menšinové pozici, byl ve vedení vlastně izolován. Skutečná schopnost dělat politické kompromisy však spočívá v tom, že zastánce menšinového názoru není nucen odejít, ale zůstává i nadále členem politického kolektivu, který jako celek přijal určité kompromisní řešení. Zastánci většinového názoru také jeho odchod nevyžadují, jsou-li rovněž schopni kompromisu. Obojí, stoupců většiny i menšiny, navíc vědí, že v budoucnu se mohou věci změnit a může se ukázat, že další, nový kompromis dá spíše za pravdu dosavadní menšině, a nynější většina se může pak dostat do role menšiny.

To jsou samozřejmě abstraktní principy. Bylo by naivní předpokládat, že se v politických aparátech v SSSR vedou boje o takové abstraktní principy a nikoli o zcela reálné zájmy různých skupin a jejich mocenské pozice. Nelze jistě vycházet z předpokladu, že proces výměny kádrů — tj. odstranění odpůrců reformní politiky z důležitých pozic a jejich nahrazení jejich stoupců — uvnitř stranického, státního a hospodářského aparátu v SSSR skončil. Je naopak stále v chodu, a v souvislosti s přípravou i jednáním stranické konference KSSS svolané na červen 1988 bude nutně vrcholit. To jistě zesiluje i snahy konzervativních sil bránit se už předem útokem proti radikálnímu křídlu reformátorů. O sobní případ Jelcinův je zřejmě nutno posuzovat v takovýchto konkrétních souvislostech. K objektivnímu zhodnocení skutečného politického významu Jelcinova pádu bude důležité, jaké další personální posuny se ještě odehrají v nedaleké budoucnosti.

Ještě důležitější než řešení individuálních případů

ovšem je, aby se schopnost jednat podle přijatelných kompromisů prosadila vůči celým názorovým proudům, skupinám uvnitř KSSS. Kdyby k tomu nedošlo a různé názorové proudy by se pokusily navzájem se blokovat nebo potlačovat, zůstal by požadavek demokratizace nutně na papíře. Neboť pro demokratizaci v celé sovětské společnosti má rozhodující význam, zda bude schopná sama sebe demokratizovat komunistická strana jako vrcholná politická organizace, sdružující mimo jiné i tzv. mocenskou elitu jako sociální skupinu. Pokud si tato sociální skupina sama neosvojí určitá pravidla demokratického postupu (mezi něž patří i řešení vztahů mezi většinou a menšinou pomocí kompromisů), nemůže se pod jejím vedením rozvíjet ani demokratická praxe v ostatní společnosti.

Mimořádná složitost současné situace v SSSR je ovšem v tom, že vedení a vlastně celá komunistická strana stojí zároveň před jiným, pro úspěch reformy neméně důležitým úkolem: jak provést zásadní strukturální změny v dosavadních politických i hospodářských řídicích aparátech tak, aby tyto aparáty svými počty a metodami byrokratického komandování demokratizaci neznemožnily. Potřebné strukturální změny postihnou samozřejmě zájmy tisíců lidí činných v těchto aparátech. A je pravděpodobné, že provedení takových změn bude vyžadovat nejenom demokratickou diskusi, ale nakonec i rozhodná, tvrdá, autokraticky prosazovaná opatření (zrušení celých útvarů dosavadních aparátů, změnu funkcí, stylu a metod práce různých politických a hospodářských orgánů atd.).

Domnívám se, že především problémy tohoto druhu budou v nejbližší budoucnosti vytvářet největší obtíže pro postup Gorbačovovy reformní politiky. Jakkoli veliký význam má pro tuto politiku i jak se dokáže vyrovnat se sovětskou minulostí, nebudou spory o Stalina, Trockého a Bucharina tím, co rozhodne o osudu reformní politiky.

Je také příznačné, že čím více se Gorbačovův referát blíží současnosti, tím více je v něm „bilých míst“ pokud jde o nutnou, zásadní kritiku chyb politického vedení. Zejména téměř dvacet let Brežněvovy éry tu není analyzováno ani zdaleka tak podrobně jako starší sovětské dějiny. A přece právě toto dvacetiletí podle mého názoru zavinilo krizový stav počátku osmdesátých let. Neboť zdaleka ne až v „posledních letech Brežněvova života“, jak se dnes v SSSR oficiálně tvrdí, ale od samého počátku politiky, která vědomě přerušila reformní vývoj nastoupený Chruščovem, se začaly násilím udržovat stagnační a retardační tendence celého systému. Násilné potlačení pokusu o reformu v Československu vojenskou intervencí v srpnu 1968 bylo krokem, který zdaleka nepostihl jen naši zemi. Především v SSSR samotném to vedlo k zastavení všech snah o změny a k vítězství protireformních, na stagnaci orientovaných sil. Zde někde začíná přímá odpovědnost Brežněvovy skupiny za katastrofální vývoj v „posledních letech“ jeho života.

Sovětský svaz a zbytek světa

Jestliže se za dlouhá desetiletí stalo zvykem, že zástupci všech národů a hnutí mimo SSSR (nebo aspoň mimo sovětský blok) měli při jubilejních oslavách Říjnové revoluce nanejvýš možnost pronášet zdravice a oslavovat právě vládnoucí sovětské

vedení, bylo tomu letos docela jinak.

V obou svých referátech formuloval M. S. Gorbačov několik velmi důležitých a v kontextu oficiální sovětské ideologie nových myšlenek, které se týkají na jedné straně kapitalismu, a na druhé straně levicových hnutí působících v kapitalistických zemích. V obou případech byl přítom řečník veden snahou překonat a odhodit určitá dogmata, která tradičně ovládala sovětskou ideologii a skrze ni i politiku.

Základem tzv. nového myšlení ve sféře zahraniční politiky je pro Gorbačova od počátku teze, že s rozvojem jaderných zbraní přestala válka být možným způsobem řešení rozporů mezi různými systémy dnešního světa: znamenala by zánik lidstva — a to není způsob řešení rozporů. Z tohoto východiska pak ovšem musí nové politické myšlení sovětského vedení uznat schopnost obou systémů (tj. i kapitalismu, imperialismu) vyvíjet se a měnit se bez války.

Taková teze je však logicky v rozporu s celou řadou jiných pouček, které po dlouhá léta hlásá oficiální sovětská ideologie a které také po léta brání sovětské vědě zkoumat celou řadu nových problémů dnešního světa, jež jsou s těmito poučkami v nesouladu. Gorbačov nyní ve svém referátu uvedl tyto tradiční teze sovětské ideologie v pochybnost: nezavrhl je sice, ale položil je v podobě otevřených otázek, na které „odpoví život“.

Jde zejména o následující otázky: Je možné, aby nové okolnosti vedly k tomu, že „podstata imperialismu“ nevyvolá válku? Může se kapitalistická soustava obejít bez neokolonialismu? Může se kapitalistická ekonomika rozvíjet bez militarizace? Může se kapitalismus přizpůsobit podmínkám světa bez jaderných zbraní, a politice odzbrojení vůbec?

Ačkoli, jak už řečeno, není na tyto otázky dána odpověď, přece jen uvádí Gorbačov v této souvislosti celou řadu nepřímých argumentů, které by umožňovaly odpovědi kladné. Kdyby ovšem odpovědi na tyto otázky byly kladné, otevíralo by to nutně možnost i zcela jiných úvah o možném vývoji od kapitalismu do budoucnosti, včetně socialistické, než jaké doposud jediné připouštěla sovětská ideologie. Zejména pro různé koncepce reformismu a také pro nové přístupy k problematice základních společenských změn (např. pro ekologickou orientaci) by to v očích sovětské oficiální ideologie muselo znamenat rehabilitaci.

Zdá se, že pokus o navázání skutečného dialogu, který se v určité, zcela zárodečné míře udál v Moskvě při setkání představitelů různých levicových, zdaleka nejenom komunistických, politických stran a hnutí, by tomu nasvědčoval. Většinou tu sice ještě vystupovali docela po staru představitelé jak vládnoucích, tak i nevládnoucích komunistických stran — ale zároveň už bylo možno pozorovat nový duch v některých vystoupeních a dostali také slovo mluvčí nekomunistických organizací. Ti ovšem ve své veliké většině byli zastoupeni spíše novináři a nižšími funkcionáři než politicky vlivnými reprezentanty. A tak nejvýznamnější události tu byl opět projev M. S. Gorbačova.

Co do formy to byl krátký diskusní příspěvek, jaký pronesli i ostatní účastníci setkání. I tím už Gorbačov tedy symbolicky zdůraznil, že KSSS si nedělá nárok na vedoucí úlohu. Po zkušenostech, které levicové síly na celém světě mají, to ovšem

samo o sobě přesvědčivě působit nemůže. M nohem důležitější pro možný nový základ vztahů mezi KSSS a levicí v ostatku světa byl proto obsah Gorbačovova vystoupení.

V mnohém tu doplnil a podle mého soudu i správně poopravil svůj vlastní referát ze slavnostního zasedání 2. listopadu. V tomto referátu — přes výslovné ujištění, že doba Kominterny, Informbyra a také zavazujících mezinárodních porad je minulosti — mluvil Gorbačov přece jen o této minulosti nedostatečně kriticky. Zazníval tu tón sebechvály komunistického hnutí, často izolovaného od ostatní levice a využívaného jako instrument velmocenské sovětské zahraniční politiky. To Gorbačov ve svém druhém vystoupení na setkání zahraničních stran a hnutí napravil.

V tomto projevu lze číst slova, jaká ještě žádný vedoucí představitel KSSS neřekl. Mluvil o potřebě „dokonalejší kultury vzájemných vztahů mezi po-

krokovými silami“, která by umožnila shromažďovat zcela různorodé zkušenosti a chápat svět v jeho mnohotvárnosti a rozpornosti. Ani dialog, ani produktivní diskuse není možná, pokud vládne „povýšenost vševědoucností“, která má ve zvyku už předem odmítat jiné názory.

Kdyby to vše postupně opravdu určovalo praxi vztahů KSSS k jiným stranám a hnutím v rámci levice současného světa, pak by mohla v těchto vztazích skutečně začít nová éra. Dosavadní zkušenosti s rozporem mezi hlásanými zásadami a praxí právě na tomto poli však nabádají k tomu, aby i příznivci Gorbačovovy politiky brzdili svůj optimismus. Jak on sám často říká — na tyto otázky „odpoví sám život“. Doufejme, že ve prospěch optimistů.

Psáno pro italský týdeník Rinascita, začátkem listopadu 1987

B. STOROŽEVSKIJ

ZMĚNY V SSSR *a liberální i levá tvůrčí inteligence*

Když se na jaře roku 1985 konal v Moskvě další slavný pohřeb, převládala mezi tvůrčí inteligencí apatie a pesimismus. Nebylo to však způsobeno zármutkem nad skolem generálního tajemníka KSSS Konstantina Černěnka. Příčiny byly zcela jiné.

Brežněvovo údobí v sovětských dějinách charakterizovali jeho ideologové jako „údobí stability“. Později se však vzilo označení „doba stagnace“. Na obou hodnoceních je něco pravdy, avšak hlavním problémem počátku 80. let nebylo, zda brežněvismus byl špatný nebo dobrý, nýbrž že se tato politika vyčerpala. Hospodářská situace země se stále zhoršovala. Kulturní život, poznamenaný idejemi a spory zděděnými z let šedesátých, se zmlátil v krizi. Přitom se Brežněvův odchod zjevně „opožďoval“, a s ním i změna kursu . . .

Přechod moci na Jurije Andropova v listopadu 1982 vyvolal u mnoha lidí naději na radikální změny. Bohužel přežil Andropov Brežněva jen o 15 měsíců. Za tu dobu se mu nejen nepodařilo dosáhnout podstatných změn v ekonomice a politice, ale ani zlepšit celkové psychologické ovzduší. Když na jeho místo nastoupil Černěnko, ve kterém předtím Brežněv viděl svého nástupce, bylo jasné, že se naděje nesplňují.

Na počátku roku 1985 byla většina liberální i levé inteligence přesvědčena, že země zůstane po staletí v zájati brežněvismu bez Brežněva. Někteří její tradiční duchovní vůdci zemřeli (Vladimír Vysockij, Jurij Trifonov), jiní emigrovali (Jurij Ljubimov, Andrej Tarkovskij). Ti, kdo zůstali, propadali hlubokému pesimismu.

Ale doba se přesto měnila. Michail Gorbačov nastoupil do funkce s pevným odhodláním uskutečnit re-

formy, které nestačil učinit Andropov. Poměr sil ve stranickém vedení se změnil ve prospěch reformistických a technokratických proudů, jež se od brežněvismu distancovaly. Začínající přestavba se nevyhnutelně týkala všech oblastí života sovětské společnosti.

Probíhající přesuny se dají porovnat svou hloubkou a rozsahem jedině s politikou destalinizace prováděnou v padesátých letech Nikitou Chruščovem. Takové přirovnání však ukazuje jak na analogie, tak i na rozdíly. Když Chruščov přednesl na XX. sjezdu strany v roce 1956 odhalení o Stalinovi, způsobilo to u většiny obyvatelstva otřes. Mezi tvůrčí inteligencí byl otřes rychle vystřídán reformistickou euforií. Levé intelektuální proudy se rychle vytvářely a aktivizovaly, třebaže často na základě dosti naivních idejí. Naproti tomu XXVII. stranický sjezd konaný o třicet let později za Gorbačovova vedení nepřišel neočekávaně. K senzačním odhalením na něm nedošlo. Prováděné změny nebyly v počátečním stadiu tak pronikavé, i když šly do větší hloubky. Na rozdíl od Chruščovovy doby neběželo nyní o „nápravu chyb“ v politických otázkách, ale o rozsáhlou „přestavbu“, zasahující ekonomiku, politiku i kulturu.

Také inteligence vycházela ze své apatie pozvolna. Jako předtím začalo všechno revizí historie. Už před stranickým sjezdem hrála moskevská divadla dramata „Diktatura svědomí“ od Michaila Šatrova a „Mluv . . .“ od A. Buravského. První hra, od autora populárního v 60. letech, pojednávala o Leninovi a především usilovala o nové oživení liberálních myšlenek Chruščovovy doby. Kdežto druhá pocházela z pera mladého autora podrobujícího tyto myšlenky neúprosné kritice zleva. Hra „Mluv . . .“ se odehrává počátkem padesátých let

na venkově. Stalin umírá, nastupuje Chruščov. Strídají se i místní činitelé. Noví funkcionáři si upřímně přejí napravit chyby a zlepšit úděl obyvatel. Avšak dokud nevezmou masy svůj osud do vlastních rukou, nemůže dojít ke skutečným změnám. Jenže když řadovi pracovníci lidé začnou otevřeně mluvit o svých právech, předkládat vlastní požadavky a volí si funkcionáře po svém, lekají se progresivní pracovníci právě tak, jako konzervativci, protože vidí v iniciativách zdola „neposlušnost“ a „vzpouř“.

V osmdesátých letech není již pro iluze let padesátých místo. Dokazuje to, že společnost vospěla. Avšak střízlivá úvaha o potížích na cestě ke změnám je pro mnoho lidí brzda: odhodlat se k rozhodným činům a stanovit správný postup je leckdy obtížnější než dříve. A přesto po XXVII. sjezdu ke změnám došlo. Televize je mnohem zajímavější, pravomoc cenzury se značně omezuje, vliv ministerstva kultury a jeho odborů na uměleckou tvorbu viditelně slábne, začínají se vydávat knihy dlouho zakázané.

Četba novin se stala napívanou činností. V listě „Sovětskaja kultura“ se objevila rubrika nazvaná „Přímá řeč“, ve které se známým umělcům a spisovatelům dostalo možnosti mluvit otevřeně o problémech, jež mají na srdci: o cenzuře a svobodě tvorby, o demokratizaci společnosti, o sociální nespravedlnosti. Podobné příspěvky uveřejňuje rovněž „Litěraturnaja gazeta“ (přestože její hlavní redaktor Aleksandr Čakovskij naprosto nepatří ke stoupencům přeměn). Ukázalo se, že Gorbačov a lidé kolem něho tyto články nejenom četli, ale také jim věnovali značnou pozornost. Například o článku dramatika Aleksandra Gelmana, pojednávajícím o odporu konzervativců k reformám (autor výstižně označil odpůrce nového kursu za „nové nespokojence“) se generální tajemník zmínil v jednom ze svých projevů.

Také televize doznala velké změny. Za Brežněva byla snaha všechno vysílat ze záznamu, aby mohly nadřizené instance kontrolovat, zda se neděje něco podvrtného; od roku 1986 se však stále častěji přecházelo na přímé vysílání. Ale za nejzajímavější novinku v televizi lze patrně považovat měsíční mládežnický pořad „12. poschodi“. Jeho zásluhou si mohly milióny diváků učinit představu o mnoha palčivých sociálních a psychologických konfliktech v naší společnosti, o procesech probíhajících mezi mládeží a o pohybu v našem vědomí a chování, k němuž došlo na počátku osmdesátých let. Účastníci debaty — jak odborníci pozváni do studia, tak mladi lidé z ulice — debatují otevřeně a ostře o nevykonnosti státního aparátu, o lidské potřebě svobody, o duchovní krizi a konfliktu generací. Vysocí funkcionáři musí odpovídat na podrážděné a zhusta urážlivé dotazy mladých lidí, kteří zřejmě potřebují tak vyjádřit nahromaděný společenský protest. Postupně se mnohé, o čem se mluví ve „12. poschodi“, dostává do tisku, který pak rozvíjí seriózní diskuse k problémům, o jejichž existenci se včera raději mlčelo.

Je charakteristické, že nejvíce zapůsobila na obecnost v půli 80. let nikoliv nová díla, ale stará, vytvořená v předchozích údobích a tenkrát zakázaná. Nyni se tyto zákazy ruší a odsunutá estetická poptávka se konečně uspokojuje. Umělecké novinky v soutěži s filmy či romány zděděnými z minulých let zjevně podléhají. Satirik Michail Mišin se na podzim roku 1986 jizlivě ptal: „Ale co si počnem, když bude všechno zakázané povoleno?“

Nejpopulárnější filmy let 1985-87 „Zkouška na silnicích“ režiséra Alekseje Germana, Panfilovovo „Té-

ma“, i „Pokání“ Tengize Abuladze — ty všechny byly „vyňaty z regálů“ („Zkouška na silnicích“, která ležela na regálu 15 let, byla uvolněna již za Černěnka). Spisy Vladimira Nabokova, Nikolaje Gumiljova a jiných autorů začátku století, kteří byli z politických důvodů škrtnuti z oficiálních dějin literatury, budí zvláštní čtenářský zájem, stejně jako dříve neuveřejňované práce nedávno zemřelých Jurije Trifonova, Vladimira Vsockého anebo materiály o nich.

Román Anatolije Rybakova „Děti Arbatu“, rovněž obrácený k historickým problémům — stalinského teroru a životu sovětské společnosti třicátých let, se dostal do ohniska ideologického boje už před XXVII. sjezdem KSSS. Vzbudil naději na obnovu kritiky stalinismu a nové oživení společenského pohybu. Proto také se konzervativní kruhy všemi prostředky snažily jeho vydání zabránit. Přitom autor začal psát „Děti Arbatu“ již v 60. letech. Jsou především přínosem pro literární historii.

Tvůrčí inteligence ve svém celku nebyla na změny připravena. Nedovedla přijít ani s novými idejemi ani s novými formami. „Obnova duchovního života“, o které vedoucí postavy liberálního křídla oficiálních tvůrčích svazů tak živě hovořily, se v praxi projevila jako pouhý návrat do pozic ztracených v sedmdesátých letech. Navíc se mnoho kulturních pracovníků těžce zkompromitovalo. Lidé, kteří ještě nedávno hlasitě oslavovali Brežněva, se teď div nepotrhalí, aby stanuli v prvních řadách stoupenců přeměn. Jako na povel se všichni jali odhalovat nejrůznější „nedostatky“. Kritika společenských poměrů byla často zřejmě druhem konformismu, zatímco úvahy o svobodě za Gorbačova připomínaly chvalozpěvy na stabilitu za Brežněva. Typický příklad poskytuje básník Robert Rožděstvenskij, který v časopise „Litěraturnaja gazeta“ odsoudil režiséra Abuladze za to, že ve svém „Pokání“ nedotáhl odhalení stalinismu do konce a dal přednost mluvě alegorie a mytologických postav. To je dosti vážné obvinění, zvláště uvážíme-li, že gruzinský režisér film točil v době, kdy Rožděstvenskij si ani nečiní nárok na úlohu duchovního učitele inteligence. Prostě se snaží „nezústat pozadu za pokrokem“. Daleko složitější je to s lidmi, kteří se ucházejí o roli vůdců nebo aspoň patriarchů společenského pohybu.

Výborný herec Michail Uljanov, jenž stanul v roce 1986 v čele ruského svazu divadelníků, útočil ještě ve dnech XXVII. sjezdu na Jurije Ljubimova a Andreje Tarkovského za to, že opustili Sovětský svaz, přičemž tvrdil, že Ljubimovovi nebylo zakázáno jediné představení. Uljanov sám velmi dobře věděl, jaká je skutečnost: k odchodu z SSSR dohnal Ljubimova postoj ministerstva kultury, které mu několik let nepovolilo jediné představení.

Ještě hloub se zkompromitoval dramatik Viktor Rozov, který otevřeně vystoupil proti demokratizaci divadelnictví. Rozov kdysi způsobil převrat v sovětské dramatické tvorbě, když odmítl psát hry podle klišé převzatých ze Stalinovy doby. Jeho díla z 60. let byla vzorem pravdivosti; nebral si za námět velikost státu, nýbrž prožitky jednotlivce. V osmdesátých letech však se Rozov projevil jako člověk minulé doby.

Příležitost k jeho vystoupení poskytl skon režiséra Anatolije Efroze a konflikt v Moskevském uměleckém divadle. Efos přišel do divadla na Tagance, když ministerstvo kultury donutilo Ljubimova k odchodu ze Sovětského svazu. Soubor však Efroze nepřijal, jeho inscenace na Tagance ukazovaly, jak se přeceňuje a byly chabé. Efos, vynikající režisér, jako kdyby byl

stižen tvůrčím ochrnutím. Takovou cenu splatil své mravní kapitulaci. Počátkem roku 1987 režisér předčasně zemřel. Podle Rozova poskytla tato tragédie příklad, jak je zhoubné, když se herci nepodřídí režisérovi. Všechno mu bylo jasné. Efros mu byl obětí, soubor, jenž odmítl přijmout člověka ustanoveného ministerstvem — to byli ničemové. A když spor mezi většinou souboru a hlavním režisérem Olegem Jefremovem v Uměleckém divadle vedl k tomu, že při sestavování (poprvé v naší divadelní historii) voleného vedení divadelního kolektivu Jefremov neprošel, vyvodil z toho Rozov, že je na čase učinit přítrž „řádění dnešní lůzy“ („Litěraturnaja gazeta“ 18.2.1987).

Když všichni liberalizaci oslavují, je těžké zjistit, kdo to myslí upřímně a kdo ne. Sportovec a spisovatel Jurij Vlasov se v televizi rozhněvaně vyjádřil, že není nic odpornějšího než „kolektivní prohlédnutí“. Podle něho nepotřebuje země všeobecné řeči o svobodě, nýbrž marxistický rozbor společenských příčin nesvobody, a úsilí o změnu sociálních podmínek spíše než dočasně politické situace. Vlasovovo prohlášení se v televizi vysílalo dvakrát a stalo se jednou z nejzávažnějších událostí v duchovním a veřejném životě koncem roku 1986. Televize byla zaplavena dopisy. V podstatě tu šlo o radikální kulturní alternativu, o nový a strážlivější pohled na společnost. Mezi významnými osobnostmi tvůrčí inteligence však převládaly jiné postoje. Jestliže Viktor Rozov stál na krajně pravém křídle hnutí za obnovu, zatímco Vlasov prokázal životnost a nezbytnost myšlenek jeho levého křídla, zůstávala většina obnově nakloněných intelektuálů někde uprostřed a více či méně zachovávala věrnost tradicím Chruščovovy doby. Tak se dařilo udržovat zdání jednoty.

Jak přiznal sám Gorbačov, narazily ekonomické reformy na rozhodný a úspěšný odpor byrokracie, hájící svoje výsady a moc. Tradiční způsoby vykonávání vlivu na aparát nefungovaly. Příkazy se neplnily, četná rozhodnutí činěná dole se utajovala nadřazeným instancím, a naopak usnesení inspirovaná Gorbačovem a jeho stoupenci obrůstala nesčetnými vyhláškami a prováděcími nařízeními, které úplně rušily jejich původní smysl. Bez určité svobody kritiky nelze takovou „byrokratickou sabotáž“ ani odhalit, neřku-li zlomit. Proto vyžadovala logika hospodářských reforem naléhavě prohloubení liberalizace. Nové vedení mělo zájem na různých projevech svobodného myšlení a povzbuzovalo je. V této situaci již nešlo jen o oslabení cenzury, nýbrž o závažnější změny.

To pochopili nejdřív filmaři. Na 5. sjezdu svého tvůrčího svazu v květnu 1986 svrhli staré vedení a zvolili nové, přičemž byla většina kandidátů navržena bez předběžného schválení stranických orgánů.

Mnoho účastníků sjezdu hovořilo o této události jako o „revoluci“. Vskutku se v historii sovětských tvůrčích svazů předtím nic takového nestalo. Za Chruščova se občas pronášely stejně radikální proslovy, ale nikdy se nepodařilo odstranit byrokracii z vedení organizace. Nové vedení s Elemem Klimovem v čele zahájilo přípravu na radikální strukturální reformu celé kinematografie. Klimov vytyčil svazu nové úkoly. Nešlo pouze o to chránit filmové tvůrce proti cenzuře, ale také dosáhnout decentralizace řízení kinematografie.

K ještě úpornějším debatám došlo na sjezdu spisovatelů v červnu 1986. Liberální i leví autoři kritizovali cenzuru, korupci ve svazovém vedení i neodborné zasahování funkcionářů do kulturních záležitostí. A však konzervativcům se za pomoci hlasů venkovských

delegaci podařilo podržet klíčové funkce ve svazovém vedení. Aby venkovští spisovatelé hlasovali „jak je třeba“, přijeli zvláště do Moskvy straničtí pracovníci z některých měst dohlédnout na postup „svých“ delegací. Přítomnost těchto nečlenů na sjezdu byla sice znamenána, avšak nedalo se s „hosty“ nic dělat. Progresivním proudům se zdařila odvěta na sjezdu ruských dramatických umělců v prosinci, kdy stará byrokracie i další osoby spjaté s ministerstvem byly odstraněny z klíčových pozic v novém tvůrčím svazu, založeném místo Všeuské divadelní společnosti, kterou sjezd rozpustil.

Takto se levá i liberální tvůrčí inteligence nejen politicky zaktivizovala, nýbrž také ovládla dva ze tří vedoucích tvůrčích svazů. To se muselo brzy projevit na celkovém běhu událostí. Tarkovskému i Ljubimovovi bylo nabídnuto, aby se vrátili do Sovětského svazu. Pozvání arcit' došlo pozdě. Tarkovskij v Paříži o návratu uvažoval, avšak předčasně zemřel. Ljubimov, který si na Západě získal dobré postavení, prohlásil, že již podepsal smlouvu na několik let předem, a že by vůbec nemohl v blízké době začít pracovat v Moskvě (je zcela možné, že se za tím skrýval úmysl vyčkat, uvidět, jak se věci v SSSR vyvinou). Podstatně se změnila situace ve filmové distribuci. Tarkovského filmy se znovu objevily v kinech. Práce vynikajících západních tvůrců, do té doby prohlašované za „příliš složité“ pro sovětského diváka (jako třeba film Federica Felliniho „8 1/2“!) se hrály před početným publikem.

Významnou úlohu v probíhajících reformách sehrál tajemník ÚVKSSS Aleksandr Jakovlev, jehož Gorbačov pověřil řízením kultury a propagandy. Jakovlev upadl kdysi u Brežněva v nemilost, protože se obracel proti ruskému nacionalismu a hájil tradice Chruščovovy doby. Odstranili ho tedy z ústředního aparátu strany a poslali do Kanady jako velvyslance. Když nastoupil Andropov, bylo Jakovlevovi umožněno vrátit se do Moskvy, kde se stal jedním z nejrozhodnějších a nejdůležitějších představitelů reformního hnutí. K úspěchům dosaženým progresivními skupinami inteligence ve značné míře přispěla nejrozhodnější podpora, kterou Jakovlev věnoval jejich požadavkům.

V únoru 1987 schválily Ústřední výbor KSSS a Rada ministrů SSSR společné usnesení, které rozšiřovalo pravomoc tvůrčích svazů. Tento dokument byl ve stranickém a státním aparátě vypracován společně s vedením svazů a ve smyslu jejich přání. Přesto zůstaly některé otázky nevyřešeny (například zřízení nakladatelství Svazu filmových pracovníků). Je také smutné, že bylo zapotřebí zákroku vyšších míst, aby se zvětšil počet stránek časopisu „Sovětskaja kultura“. O takových věcech by měla rozhodovat redakce. Nepodařilo se dosáhnout strukturální reformy tvůrčích organizací, jejichž vedoucí funkcionáři (kromé Klimova) sami neměli jasný program reforem. Většina vedení spisovatelského svazu se jakýchkoli změn obávala, zatímco funkcionářům svazu divadelníků šlo hlavně o to, přisvojit si působnost ministerstva kultury. Tak se zmohli stoupenci liberálních směrů na poměrně málo, přes mimořádně příznivé okolnosti.

Zatím však „noví nespokojenci“ nelenili. Již na podzim roku 1986 začali někteří konzervativci otevřeně kritizovat probíhající změny. Hlavní redaktor listu „Litěraturnaja gazeta“ Aleksandr Čakovskij na schůzi sekretariátu Svazu spisovatelů obvinil stoupence reforem, že „vyklizují ideové pozice“. Než se film Tengize Abuladzeho „Pokání“ dostal do kin, pokusili se několikrát ho zakázat nebo sestříhat. Kolem Rybakovova

románu „Děti Arbatu“ probíhal delší dobu prudký politický konflikt. Jednou byl povolen, pak zase se měl přepracovat. „Jak to vypadá s Rybakovovým románem?“ se v kruzích tvůrčí inteligence stalo bezmála rituální otázkou. „Děti Arbatu“ sloužily za barometr politického počasí.

Reálný proces kulturní obnovy probíhá daleko složitěji a rozporněji, než se může na první pohled zdát. Avšak hlavní problém nespočíval již od počátku v tuhém odporu konzervativních sil (od kterých se nic jiného nedalo očekávat), nýbrž ve slabosti pozitivního programu liberálů.

Hlavním praporem „děti XX. sjezdu“ zůstává kritika Stalina. Film „Pokání“ pronikl do všech hlavních kin v Moskvě, měl dát signál k nové vlně protistalinských projevů v tisku a tak obrátit veřejnost čelem k problémům, jež zaměstnávaly lidi šedesátých let. Bohužel se film Tengize Abuladzeho asi při svých kvalitách nehodil na tuto úlohu. Režisér nenatočil usvědčující pamflet nebo realistickou výpověď o teroru, nýbrž film-podobenství o potomcích vrahů. Za hlavní téma si ne zvolil příběh Varlama (dvojníka Stalinova kata Beriji), ale osud těch, kdo zakládají svůj blahobyt na výsledcích teroru. Varlam a jeho okolí jsou vrazi a katani. Z jeho syna a dětí jeho společníků se stali sytí a téměř úctyhodní buržujové. Vnuček se vzepře, ale ani tak zločinům dědovým, jako farizejství a pokrytectví svého otce, který buduje svůj buržujský blahobyt na pohrdání k obětem teroru a na uchování poměrů Varlamem zavedených. Zkrátka vzpourea nejmladší generace nesměruje proti současnosti, nýbrž proti minulosti.

Většina kritiků se soustředila výhradně na postavu Varlama a viděla ve filmu jen alegorické vyprávění o teroru třicátých let v Gruzii. Kritizovat práci Tengize Abuladzeho — ani zdaleka prostou vad — se stalo zcela nemožné. Moskevské liberální kruhy chápaly jakýkoli pokus poukázat na nezdařené sekvence filmu jako snahu rehabilitovat Stalina. Tyto okolnosti zneemožnily jak tvůrčí tak politickou diskusi o „Pokání“. Abuladze mohl být na film oprávněně hrdý. Avšak k převratu ve společenském vědomí, v jaký doufalo mnoho liberálů, kteří chtěli, aby „Pokání“ zhlédlo co nejvíce lidí, nedošlo. A ani dojít nemohlo.

Liberalizace kultury může být účinná jen tehdy, když vejdou do vědomí veřejnosti díla na témata, o kterých se dříve otevřeně vůbec nediskutovalo. Taková díla budí obrovský zájem, ať je jejich úroveň jakákoliv. Ve společnosti pak ubývá „tabu“. Tak bylo kdysi nemyslitelné, že by se mohla psát satirická hra o mravech vládnoucí špičky. Když se Viktor Rozov koncem 70. let o něco takového pokusil v „Tetřevím hnízdě“, způsobila cenzura i autocenzura, že se hra naprosto nezdařila a obecnost na ni prostě nešla. Kdežto v sezóně 1986-87 inscenovala moskevská divadla hned dvě hry na toto téma.

„Citát“ Leonida Zorina si zjevně bere příklad z klasické komedie Aleksandra Gribojedova „Hoře z rozumu“, kterou všichni známe nazpaměť už ze školy. Dnes figuruje na místě staromoskevských feudálních statkářů vysocí funkcionáři. Všechny postavy hry mluví ve verších, ve kterých se tradiční nadnesený styl snoubí s žargonem byrokratů. V závěru děje se náhle objevují postavy biblické. Vysoký úředník soudruh Baltazarov ne a nemůže pochopit význam citátu, kterým sám ozdobil svou pracovnu, tím méně pak najít jeho autora. Nakonec se ukazuje, že si mimovolně po-

věsil na stěnu byrokratickým slangem překroucený biblický text „Mrtvý se chápe živého“. Starověký výrok sem dokonale zapadá, a celá historie s hledáním autora dostává nový smysl. Nepochopitelné heslo na stěně je připomínkou ohnivých písmen, jež se zjevila králi Baltazarovi a prorokovala mu zkázu.

Druhá hra o byrokratických mravech je z pera Eduarda Radzinského. Jsou to „Sportovní scény roku 1981“. Zde běží o korupci, tupost a odcizení, jež vládnou v „okruhu vyvolených“, o degeneraci vnuků po silných vůdcích stalinské doby. Po formální stránce připomínají „Sportovní scény“ neskrývaně dramata Edwarda Albeeho. Jenže bohužel jsou všechny absurdní situace vzaty ze života a diváci se v nich poznávají. Mnozí jsou šokováni cynickými rozhovory o sexu, o nákupech ve valutových prodejnách a o nejrůznějších machinacích. Nepěkné stránky života ve špičkách jsou tu poprvé předvedeny na jevišti, k tomu s odpornými detaily.

Ačkoliv jsou obě hry, „Citát“ i „Sportovní scény“, mistrovsky napsány, neukazuje ani jedna novým směrem. Spíše bilancují minulost a vypovídají o tom, co se chtělo vyličit už před mnoha lety, jenomže tenkrát se to nesmělo. Kdyby se objevilo ještě několik děl na toto téma, zájem o ně by ochabl. Dnes je pro lidi mnohem důležitější, jak se vyvíjejí vztahy mezi střetávajícími se sociálními silami v procesu změn, jak vyhlíží anatomie nových politických konfliktů, nezvyklých po osmnácti letech brežněvovské stability. Na tyto otázky se pokusil odpovědět politolog Fjodor Burlackij, a pro větší názornost si k tomu zvolil nečekanou formu dramatického dialogu. „Dva pohledy z jedné pracovny“ tohoto autora nejdříve vyšly v listě „Literaturnaja gazeta“ a byly později inscenovány v televizi, kde v úlohách rozmlouvajících účinkovali skvělí herci A. Boltněv a P. Veljaminov. Budeme-li Burlackého úspěch poměřovat počtem diváků, kteří hru zhlédli, nemůže být o jeho triumfu pochyby. Představení bylo přijato s nesmírným zájmem. Avšak odpověděl autor na otázku, které si sám položil?

Partnery v Burlackého dialogu jsou progresivní první tajemník oblastního výboru strany a konzervativní druhý tajemník. Autor si zřejmě předsevzal, že vyvrátí argumenty, jimiž operují odpůrci reformy v zákulisních sporech. Jenže ve skutečnosti dosáhl pravého opaku. Konzervativec hovoří otevřeně o nebezpečích, která systému hrozí v důsledku reformy, o porušení vzniklých a více či méně životaschopných vazeb, na kterých velmi mnoho závisí, o rozporu mezi novými hesly a starými ideologickými dogmaty, která se lidem vštěpovala po desetiletí. Pokud jde o progresivního funkcionáře, odpovídá na to všeobecnými prohlášeními o nádherné budoucnosti, o nutnosti pokroku a potřebě reformy. Většina lidí u nás si ovšem za léta navykla nedůvěřovat všeobecným řečem a slibům o budoucnosti. Burlackého kladný hrdina jasně prohrává.

V próze se krize tradičních představ a staré intelektuální liberální kultury projevila neméně než v dramatu. Módní knihy vydané v roce 1986 („Požár“ od Valentina Rasputina, „Smutný detektiv“ Viktora Astafjeva nebo „Popraviště“ Čingize Ajtmatova) svědčí nejen o pádu mnoha cenzurních omezení, ale také o úpadku analytického myšlení. Všichni autoři štědře nanášejí černou barvu, když popisují různé zlořády a krivdy, krutost a nejrozličnější sociální nepořádky. Když však přijde na pořad otázka, kdo je vinen, poskytují nám nejméně očekávané odpovědi. Podle Rasputina za všechno může evropská civilizace a urbanizace. Astafjev spatru-

je kořen zla v židech, a Ajtmatov dokazuje, že se za tím vším skrývá ruka ďáblova. Všichni autoři jsou přesvědčeni, že lidé jsou špatní už tím, že ztratili Boha. Jenže kde ho hledat?

Astafjevovy antisemitské výroky ve „Smutném detektivovi“ nevyhnutelně vyvolaly u určitých kulturních osobností protest. Historik Natan Ejdelman, který je mezi moskevskými intelektuály v módě, zaslal Astafjevovi dopis, v němž ho přemlouvá, aby se svých názorů vzdal. Autor „Smutného detektiva“ mu odepsal, že je nutno činnosti židů v ruské kultuře učinit přítrž a odstranit „přeteklý hnus židovské superintelektuálské nadutosti“ atd. Židé musí totiž pykat za to, že „zavraždili našeho posledního cara“. Stanovisko ve „Smutném detektivovi“ jen naznačené tu bylo dotazeno do konečné podoby. Reptání na útrapy ruského lidu tu přešlo ve výzvu k pogromům. Ejdelman se začal ospravedlňovat — cara jsme nezabíli my, „pachatelé byli většinou jekaterinburští dělníci“. Astafjevův dopis zasláný soukromě a neurčený tisku Ejdelman rozmnožil a dal do širokého oběhu. I když pochopitelně nelze účastníky sporu strkat do jednoho pytle, je očividné, že ani Ejdelman nevychází z celého případu nejlepe. Kritika na Astafjevovi, omezující se na opakování obecných pravd o tom, že se rasistou a antisemitou být nemá, mohla sotva změnit Astafjevův postoj, zatímco nezaujatý čtenář zde prostě neshledal nic nového. Bida liberální tvůrčí inteligence 80. let spočívá jednak v nedostatku původních a svěžích idejí, jednak v neochotě přejít od deklarací k hlubšímu rozboru nové historické situace. Lidé s nárokem na úlohu duchovních vůdců obnovy jako Čingiz Ajtmatov, Natan Ejdelman, Michail Šatrov sice předkládají každý svůj vlastní recept, avšak všechny jejich ideje mají jedno společné: jsou zahleděny do minulosti. Jedni hovoří o návratu ke křesťanským hodnotám (Ajtmatov) druzí o tradicích liberalismu 19. století (Ejdelman), třetí o obrodě skutečného leninismu a odkazu XX. sjezdu (Šatrov a skupina okolo listu „Moskovskije novosti“), přičemž se tyto ideje leckdy bizarně proplétají. Budoucnost je u nich rukojmím minulosti.

Zato mladá generace je převážně založena mnohem radikálněji. V posledních dnech roku 1986 vysílala televize setkání leningradské mládeže se zpěváky — „bardy“. V 60. letech býval „bard“ — člověk s kytarou — symbolem duchovní nezávislosti, svobodomyslnosti a odporu k establishmentu. Nejvýznačnější z „bardů“ Vladimir Vysockij se stal svého druhu národním hrdinou. Avšak Vysockij předčasně zemřel a dosavadní radikalismus z hnutí zřejmě vyprchal. Účastníci televizního setkání odsuzovali „bardy“ za to, že přestali zpívat o společenských problémech, o svobodě, o tom, čím lidé dnes žijí. Říkali, že nyní je zapotřebí „písní protestu“, „písní, které strhují lidi za sebou“. Právě mira, v níž některé rockové skupiny dovedly vycítit tyto nálady, rozhodovala o stupni jejich popularity.

Skupina „Akvarium“ vedená Borisem Grebenščikovem dosáhla velkého úspěchu právě proto, že si předsevzala obhajovat nové kladné hodnoty. Ke konci brežněvovského údobí byl Grebenščikov za své písničky vyloučen z komsomolu a vyhozen z práce. Do televize se „Akvarium“ mohlo vrátit až v roce 1986; první deska této rockové skupiny se dostala do prodeje ještě později. Navzdory tomu si Grebenščikov získal obecnost, jeho písničky znali mladí lidé nazpaměť a

přehrávali si je na kazety. Zcela neočekávaně pro své odpůrce a možná i pro sebe se Grebenščikov vyšvihl do čela nové mladé kultury, která se pozvolna nevěřejně utvářela koncem 70. a v prvních osmdesátých letech, aby pak náhle vyrazila na povrch veřejného života.

Nekonečné davy stály ve frontě na lotyšský film „Je lehké být mladý?“ Sotva kdy se u nás těšil dokumentární snímek tak senzačnímu úspěchu. Vysvětlení tkví v jeho námětu. Mladí lidé v něm rozmlouvají otevřeně o svých problémech, přiznávají, že potřebují hodně peněz, pochybují o obecných hodnotách, protestují proti oficiálním požadavkům anebo prostě trvají na svém právu být jiní než ostatní. Objevují se tu i punkové, ba i vyznavači Krišnovy sekty a veteráni afghánské války. Snímek je krásně nafilmován a dokonce scéna, kde sanitář v márnici rozřezává mrtvoly, je ztvárněna velmi citlivě — je znát, že kameraman si dlouho vybíral nejvýhodnější úhel nebo nejúčinnější celkový záběr. Člověk se mimoděk přistihuje při pomýšlení, že by tvůrci tohoto pozoruhodného filmu dovedli natočit i vraždu s nemenší profesionalitou.

Samotný interview, obsažený ve filmu, působí dosti jednotvárně, a jeho autoři se ani nesnažili o rozbor problémů. Rozhovory s veterány z Afghánistánu spíše vyznívají tak, že válka vůbec, jakákoli válka nezávisle na svém účelu, je věc špinavá, které se někdo přesto musí věnovat. Někdo přece musí „dělat špinavou práci“ — rozřezávat mrtvoly nebo střílet po afghánských vzbouřencích (je zajímavé, že lidé, kteří ve druhé světové válce bojovali proti Němcům za osvobození vlasti, uvažovali docela jinak). Objektivnost filmu je založena na cynické lhostejnosti. Takový přístup nakonec nevyhnutelně strká do jednoho pytle pravdu i lež, zločince i jejich oběti. A přitom kultura mladého radikalismu protestuje právě proti takovému pohledu na svět. Cynické a lhostejné lidi má samozřejmě každá generace — jenže ti nevytvářejí její kulturu.

Co chtějí noví radikálové? Zatím ještě nezformulovali svoje myšlenky zcela jasně. Převládají nálady, ale chybí zřetelná platforma. Avšak i samy nálady jsou dost výmluvné. Například mnozí Grebenščikovovi vytýkají, že texty jeho písniček jsou příliš abstraktní. Jeho tvorba je plná mytologických a dokonce heraldických postav. Přesto chápou posluchači autorovu hlavní myšlenku dostatečně: je to výzva k vyproštění lidských citů z pout, k vytvoření jednoty s přírodou, protest proti odcizení a cynismu. Název „Akvarium“ připomíná známou písničku souboru „Beatles“ o skleněném domě. Ale ještě víc se to všechno podobá nejlepšímu vzorům mladé západní kontrakultury 60. let, úzce spjaté s hnutím nové levice. Paradox tkví v tom, že přes podobnost módy i zájem o americkou hudbu a novinky západní kinematografie připomíná dnešní sovětská mládež psychologicky více západní generaci šedesátých let, než svoje dnešní vrstevníky z Itálie nebo USA.

To je zcela zákonitě. Známí sociologové A. Nazimovová a L. Gordon poukázali na kulturní blízkost mezi mnoha parametry sociálního vývoje Západu v 60. letech a sovětské společnosti v letech osmdesátých. Tato shoda leccos vysvětluje a zároveň poskytuje určité důvody k optimismu. Země, kterou zdědil Gorbačov, již není ta, kterou převzal Chruščov. Je to urbanizovaná společnost s velkým počtem městských obyvatel několikáté generace a kvalifikovaných pracovníků. Řada intelektuálních profesí dosáhla masového rozšíření, a zároveň pozbyla vážnosti. Mládež už nepamatuje chudobu 40. let a bolestivě reaguje na ja-

kékoli nebezpečí snížení své životní úrovně. Do popředí vystoupily problémy osobní svobody a odpovědnosti. Lidé mají brežněvovské „stability“ dost. Protest proti korupci a odcizení osobnosti vyvolává naléhavou potřebu nových, demokratických forem kolektivismu.

„Přeměny!“ žádají naše srdce.
„Přeměny!“ žádají naše oči.
„Přeměny!“ My chceme přeměny!

Tak zpívá skupina „Kino“. Takové písničky se v podmínkách Gorbačovovy „perestrojky“ povzbuzují. Ale podstatné je, že četné mladé rockové skupiny, mezi nimi venkovské, začaly zpívat o potřebě svobody a obnovy ještě dříve, než přišel Gorbačov k moci. Jejich poselství není pouhou ozvěnou na výzvu shora. Nové kulturní prostředí se začalo utvářet již v půli 80. let nezávisle na vůli vedoucích orgánů. Skupina mladých stoupenců Marxových se tvoří kolem rockového souboru — něco takového bylo před deseti lety stěží myslitelné. Tento konkrétní příklad ilustruje probíhající procesy velmi názorně. Tak jako na Západě v šedesátých letech tu citelně vzrostl zájem o marxismus, a zároveň o utopický socialismus. Jedni se zajímají o Kropotkina, druzí o narodnické myšlenky o svobodné občinně, třetí o teorii odcizení.

Kulturní mozaika „nového protestu“ je daleko bohatší než všechno, co mohou poskytnout zestárlé „děti XX. sjezdu“. Jistě, bez Chruščova by nebylo Gorbačova, bez intelektuálního pohybu 60. let by nebyly možné ani dnešní změny. Historická kontinuita není myslitelná bez přehodnocení nahromaděných zkušeností.

Zájem o minulost je generaci 80. let stejně vlastní, jako byl účastníkům chruščovovské oblevy.

A bych stál pevně
držím se kořenů

— zpívá ještě Grebenščikov. Problém je ovšem v tom, že nové historické vědomí, rychle se šířící mezi mládeží má pramálo společného s navyklými idejemi kulturního liberalismu. Hlavní redaktor listu „Moskovskije novosti“ Jegor Jakovlev má za to, že nejdůležitějším úkolem dneška je kritika stalinismu a možná rehabilitace Bucharina. Kdežto stále rostoucí počet lidí se přiklání k názoru, že místo odhalení a rehabilitaci potřebujeme úplně mnohostranně a objektivně přehodnotit historickou minulost se všemi jejími rozpory. Společnost si musí znova osvojit paměť. Ne selektivní, ale celistvou.

Úsili o záchranu historické tváře měst se úzce přimyká ke hnutí na ochranu životního prostředí. Ekologická lobby, k níž patřili literární vědec Dmitrij Lichačov a význační spisovatelé Sergej Zalygin a Valentin Rasputin, si dovedla v roce 1986 vymoci zrušení projektu obrácení toku severních řek na jih. Tato velká společenská událost vyjevila sílu ekologického hnutí. Už mnohem horší to bylo s pozitivními myšlenkami a konstruktivními návrhy. Mládežnické skupiny se na rozdíl od ekologické lobby starší generace orientovaly na vypracování nových koncepcí sociálního rozvoje. Mladí architekti založili společnou laboratoř „Město budoucnosti“, v níž se pokusili v praxi spojit ekologii s novým historickým vědomím. Když se v roce 1987 začalo mluvit o povolení svobodných družstev státem, přišla na přetřes i otázka alternativních forem výrobní organizace a „čisté“ technologie. Klub „Moskva“ a Klub sociálních iniciativ (KSI),

jakož i některé jiné kluby, jež aktivně rozvinuly své působení po příchodu Gorbačova k moci, prokázaly těsné spojení s novými společenskými hnutími a neformálními skupinami mládeže a pomáhaly jim přejít od protestů k vypracování vlastních společenských projektů.

Reformy postupně přestávají být záležitosti vedoucích osobností a veteránů Chruščovovy doby. Objevují se nová jména. Zaslouhou „12. poschodí“ se stal všeobecně známým K. Parfjonov. Přístup k mase čtenářů si konečně získal nadaný publicista G. Pavlovskij. Ke konci brežněvovského období redigoval samizdatový časopis „Poiski“. V oněch letech byla tato publikace důležitou událostí v životě opozice, jelikož na jejich stránkách vycházela nejen kritika oficiálních poměrů, ale také se strážlivě hodnotily neúspěchy a slabosti disidentů. Z časopisu „Poiski“ bylo zřejmé, jak se mezi opozicí zesilují levé tendence. Právě Pavlovskij tlumočil toto nové rozpoložení zvláště výrazně. V roce 1982 byl zatčen a odsouzen za „hanobení sovětské moci“. Po Gorbačovově nástupu byl propuštěn, bylo mu povoleno žít v hlavním městě a pak i pracovat jako novinář — tentokrát již v oficiálním časopise „Věk XX i mir“.

Podle názoru Pavlovského reformní hnutí naléhavě potřebuje obnovenou socialistickou ideologii, avšak ne uměle zkonstruovanou teoretiky, nýbrž vyrůstající z našich dějin, z každodenní zkušenosti mas (jak tomu bylo za první ruské revoluce).

Samozřejmě se nedá předpokládat, že se aktivizovaly pouze progresivní síly. Liberalizace vytvořila nové legální možnosti nejen pro levé, ale i pro krajní pravici. Gravitačním centrem pro ně se staly kluby „Pamjat“ a „Rodina“, které založily odbočky v Novosibirsku, Moskvě a Leningradě, a také oficiální Vsesvazová společnost pro ochranu historických a kulturních památek (VOOPIK). Jejich předáci se netají svými antisemitskými a protidemokratickými názory a touží po vládě silné ruky a obrození pravého imperiálního ducha. Podařilo se jim zapustit kořeny v řadě protialkoholických klubů založených v průběhu kampaně proti opilosti, kterou úřady zahájily v letech 1985-86. V Moskvě a okolí vzniklo napolo živelné hnutí „Ljuberů“ (podle jména moskevského předměstí Ljubercy). Ljubeři mají ten nejjednodušší program: bit Moskvan, bit každého, kdo nosí šatstvo z ciziny, rozhánět rockové skupiny „heavy metal“, stříhat vlasatce. Věkem sice Ljubeři patří do stejné generace jako ctitelé „metal rocku“, ale jedni a druzí jako by představovali dvě různé epochy. Psychologický základ Ljuberů tvoří nostalgie po stalinismu. Jak o nich řekl šéfredaktor mládežnického časopisu „Smena“ Albert Lichanov, „chtějí jednu z nejkřutějších dob našich dějin svou činností povýšit na model“ („Knižnoje obozrenije“ č. 9/1987).

Koncem roku 1986 začaly orgány prokuratury činnost Ljuberů vyšetřovat, jelikož se jednalo o soustavné a zlovolné rušení veřejného pořádku. Vyšetřování však nebylo dovedeno do konce. Po moskevské demonstraci dvou tisíc stoupenců hnutí mládeže 22. února 1987, která žádala, aby se činnosti Ljuberů učinila přítrž, napsaly některé noviny, že žádní Ljubeři neexistují — patrně tak jako neexistuje sněžný muž. „Literaturnaja gazeta“ sice přinesla o demonstraci zprávu, ale hned akci prohlásila za neodůvodněnou, protože prý byly pověsti o činnosti Ljuberů zveličeny

neodpovědnými novináři. Je paradoxní, že článek podepsal známý reportér Šeekočichin, který předtím sám začal o lžeberech psát. Je naprosto zřejmé, že určité síly neměly zájem, aby byla proti tomuto nebezpečí zmobilizována veřejnost. Zřejmě je i to, že vlivní anonymní činitelé, kteří lžebery chrání, a odpůrci Gorbačovské liberalizace, kteří do jisté doby zachovávali mlčení, jsou jedny a tytéž osoby.

Strategie nové pravice spočívá ve využívání legálních možností, jež se díky liberalizaci rozšířily, k boji *proti* této liberalizaci (tak si počínala i tradiční ruská „černá sotňa“ za revoluce 1905). Nevyhnutelné obtíže a rozpornosti reforem, nezdařené hospodářské experimenty, náklady, jež si reformy vyžadují -- to vše mohou reakční skupiny využívat. Doufají, že chod události nutně zavede zemi ke „kritickému bodu“, kdy se „obnovení pořádku“ a „normalizace“ stanou hesly dne.

Pokud jde o ekonomickou strategii reakcionářů, počítá s prudkým omezením spotřeby, které by umožnilo opatřit si prostředky na obnovu výrobního zařízení, na zavedení nové techniky atd. Známí ekonomové Vladimir Seljunin a G. Chanin tento plán výstižně označili za „druhé vydání“ stalinské industrializace 30. let (viz „Novyj mir“ č. 2/1987 str. 196-197). Problém ovšem spočívá v tom, kde najít ideologické a kulturně-psychologické zdůvodnění této politiky v nové situaci. Sovětská společnost konce 20. století je jiná než ve třicátých letech, kdy Stalin uskutečňoval svou „revoluci shora“. Změnil se způsob života, změnila se sociální struktura. A přesto jistá nostalgie po minulosti, po totalitním, „pořádku“ existuje, a nejenom mezi příslušníky starší generace. Erich Fromm kdysi psal o „útěku od svobody“, určité sociální vrstvy západní společnosti spatřovaly v rozvoji demokracie ohrožení svých trvalých tradic, svého způsobu života, svého bezpečí. A nebyly to jen privilegované kategorie, ale i část nižších vrstev. Když lednové zasedání ÚV KSSS roku 1987 vyhlásilo, že musí dojít k prohloubení liberalizace, začaly redakce sovětských novin dostávat dopisy od čtenářů, kteří vyslovovali pochyby o nutnosti změn. Některé dopisy obsahovaly i výhrůžky novinářům (jeden z nich otiskly „Moskovskije novosti“ s komentářem Jegora Jakovleva). Zřejmě je sklon k útěku od svobody typický pro určitou část obyvatelstva, ač si myslím, že tyto nálady nejsou tak silné, jak se reakcionáři domnívají. Ať tak či onak, akce lžebců nejsou pouhé chuligánství. Je to povážlivý kulturně-psychologický symptom.

Myšlenky Viktora Astafjeva nabývají v dnešních souvislostech dosti zlověstného smyslu. Nenávisť k židům, Moskvanům, k západním vlivům, duchovní svobodě, inteligenci a levici spojují známého spisovatele s lžebereckými výtržníky. Pro stoupence reakce se Astafjev brzy stal ideálním hrdinou. Ať Ejdelman chtěl či nechtěl, svou korespondenci s Astafjevem pomohl nové pravici, aby se konsolidovala, a k tomu v době, kdy starý liberalismus stále pozbývá vlivu.

Účinnou alternativou k ruskému nacionalismu (a souběžně k protiruským nacionalismům vznikajícím mezi menšinami jako reakce na něj) už se stává nikoli dědictví šedesátých let, nýbrž rodící se nebo z podzemí vycházející nová kultura. Vystoupení mládežnických rockových skupin, anebo diskuse pořádané „vzbouřenými“ architekty na protest proti boření starých měst, se mohou v praxi osvědčit jako závažnější kulturní události než uveřejnění „Popraviště“ nebo „Smutného detektiva“.

Nová levice pohlíží na liberalismus šedesátých let jako na dědictví minulosti. Podle jejich názorů „děti XX. sjezdu“ ač se dožily úctyhodného věku, nevyvodily ze svých dřívějších omylů příslušné poučení. Liberalismus 60. let se choval k sociálním problémům lhostejně a většinou se nijak zvláště nezajímal o masy. Byly ovšem výjimky (jako Valentin Ovečkin, jehož črty uveřejněné za Chruščova byly podkladem pro hry Buravského). Ale v souhrnu nebyly masy zvláště silně ovlivněny idejemi XX. sjezdu, a inteligence se téměř nesnažila na tom něco změnit. Naproti tomu v letech osmdesátých vykonávají reformy přímý vliv na život většiny sovětského obyvatelstva, a osud nového politického kursu bude konec konců záviset právě na aktivitě lidových vrstev. Reformní proces již objektivně pokročil mnohem dál než za Chruščova. A to je důvodem k optimismu.

Hlavní slabina nové levice tkví v tom, že nadále trvá rozpor mezi „spodní“ kulturou mladých a „vysokou“ kulturou. Mezi představiteli „vysoké“ kultury převládají ideje i postavy šedesátých let. Dokud se mezi oběma kulturami neuskuteční syntéza nebo alespoň dialog, zůstane hegemonie liberalismu nevyhnutelná. Ne vždycky se z radikálních nálad rodí konstruktivní program. Od protestu k alternativě vede dlouhá cesta, zvláště když nejde o vyřešení nějaké dílčí otázky, nýbrž o přestavbu kultury. Nová levice nemá svůj tiskový orgán, kdežto „děti XX. sjezdu“ měly možnost seskupit se kolem časopisu „Novyj mir“, jenž se v 60. letech stal skutečným štábem společenského hnutí. Radikální a mládežnickí vedoucí aktivisté nemají mimo svoje prostředí autoritu, jakou tehdy měli spolupracovníci tohoto časopisu.

Vladimir Lakšin, kdysi vedoucí oddělení literární kritiky časopisu „Novyj mir“ a jeden z ideologů levice 60. let, připouští, že mnozí představitelé jeho generace si nedovedou uvědomit skutečnou dynamiku probíhajícího procesu. Považuje pro ně za příznačnou „nepřítomnost citu pro dobu“ („Izvestija“ 3.12.1986). „Děti XX. sjezdu“ se domnívají, že konečně udeřila jejich hodina. Noví levi se obávají, že lidé, kteří zmeškali svou příležitost před dvaceti lety, jsou připraveni ten nezdar, z něhož vyvodili příliš malé poučení, opakovat. Všichni se dohadují, jak dlouho tato další „obleva“ vydrží. Ohlas těchto sporů již pronikl do televizních pořadů. Tak 16. března 1987 byli diváci svědky, jak politický komentátor Vladimir Pozner, známý diskusemi se svým americkým kolegou F. Donahuem, byl přinucen odrážet agresivní dotazy mladých lidí, kteří příliš nevěří v účinnost a trvalost „politiky otevřenosti“. A zároveň se jen málo lidí zamýšlelo nad tím, co lze učinit pro strukturální zakotvení započatých reforem, jak je postavit na pevnou půdu.

„Kolik času ještě zbývá?“ -- táží se lidé jeden druhého, a hypnotizováni svou otázkou nechápou, jak v takové situaci záleží na společnosti, na nich samotných. Spisovatelé se snaží co nejrychleji „protlačit“ do tisku své starší romány, které dříve neprošly cenzurou. Tento shon jen destabilizuje situaci. Chtělo by se na ně zakřičet: „Zastavte se! Přemýšlejte o dnešku, pokuste se pochopit dnešní úkoly!“ Jenže zatím má dědictví minulosti přednost před idejemi zaměřenými na budoucnost. Proto chová v sobě společenské hnutí již v prvních etapách zárodky vnitřní krize. A tu bude lze překonat jedině, až nová levice jasněji a konstruktivně zformuluje svá stanoviska a dobude si dosud chybějícího vlivu mezi inteligencí.

„Moskovskije novosti“ uveřejnily 1. března 1987 článek Ljona Karpinského pod názvem „Jak je hloupé přešlapovat před otevřenými dveřmi“. Mluvil tam o disidentech, či přesněji o těch mezi nimi, kteří vyznávali levicové pozice. Autor byl kdysi sám vyloučen ze strany za šíření myšlenek „pražského jara“, takže mohl o tomto tématu hovořit se znalostí věci. Karpinského článek zdůrazňoval podobnost mezi kritikou brežněvismu ze strany levé opozice 70. let a oficiálními závěry XXVII. sjezdu KSSS a lednového pléna ÚV z roku 1987. Podle Karpinského názoru měla většina disidentů progresivní názory, a socialistická opozice se musí napříště aktivně podílet na „praktickém vytváření nové reality“. Kritiku minulosti je třeba spojovat s prací pro budoucnost podle revoluční formule „více socialismu, a proto více demokracie“.

Když článek Karpinského vyšel, všichni ještě diskutovali o zrušení vyhnání akademika Sacharova, který řadu let platil za vůdčí politickou postavu a symbol disidentského hnutí. Politici vězňové se postupně vraceli domů. Aktivisti mládežnických socialistických skupin zůstávali nadále v lágrech, ale jejich brzké propuštění se očekávalo. Je pravda, že Karpinskij poněkud přeháněl, když mluvil o věrnosti disidentů ideálům levicového hnutí. Známí disidenti 70. let byli většinou buď lhostejní vůči problémům sociální organizace společnosti a zajímali se jen o právní záruky pro občany, anebo byli zastánci svobodného podnikání. A však článek v listě „Moskovskije novosti“ měl ideologicky zdůvodnit liberální myšlenky přijaté reformistickou špičkou a dokázat, že ve-

deni země jednalo nejen moudře, ale i zásadově, když Sacharova a další disidenty propustilo.

Jenže skutečný problém spočíval v něčem jiném. Pro představitele levé opozice nemohlo být otázkou, zda se podílet na reformách nebo ne. Každý, kdo byl na svobodě, dělal beztak vše, co mohl. Problémem bylo, jak se podílet. Jestliže šlo podle Karpinského logiky pouze o podporu liberálních iniciativ přicházejících shora, pak taková podpora neměla zvláštní smysl. A bi-da liberální inteligence spočívala právě v tom, že byla zcela nezpůsobila vyvinout vlastní konstruktivní iniciativu, a raději pouze tleskala Gorbačovovým rozhodnutím — čím hlučnější potlest, tím rozhodnější podpora . . . Zatím však vznikla ve společnosti naléhavá potřeba nových idejí, nové kultury, bylo nutno kritizovat ne tolik minulost jako přítomnost, ne tolik jiné jako sami sebe, zřici se liberálních dogmat s menší rozhodností než jakýchkoli jiných.

Události probíhající v naší zemi jsou důležité nejen pro nás. Zdá se, že konzervativní vlna, jež se v prvních 80. letech rozlila po světě, opadáva. Nutnost radikálních reforem si začínají uvědomovat stále širší vrstvy v nejrůznějších zemích. Socialistické myšlenky se mohou znova stát přitěžlivými pro západní veřejné mínění. Na tom, jak dobře se sovětské pokrokové síly zhostí své nové úlohy, závisí nejenom jejich vlastní budoucnost. Reálná situace není tak skvělá, jak bychom si přáli, události se odehrávají méně hladce, než to líčí někteří novináři. A přesto není důvod k pesimismu. Můžeme doufat v lepší věci.

Moskva, podzim 1987

(Zkraceno)

I ve Skandinávii

znovu stoupá zájem veřejnosti o vývoj v zemích sovětského bloku i projevy solidarity s těmi, kteří tam usilují o větší volnost národů i občanů.

V Dánsku bylo v září 1987 založeno seskupení „Dialog s Chartou 77“, v němž spolupracují představitelé všech významných vládních i opozičních stran, náboženských organizací, kulturní osobnosti i přední novináři, a jehož posláním je podpora činnosti Charty 77 v Československu a účast v dialogu Západ-Východ v Evropě všeobecně. Dne 29. září uspořádalo toto seskupení v Kodani diskusní večer s Jiřím Pelikánem, a dánský tisk i rozhlas o tom obsírně referovaly.

1. října přednášel a diskutoval Jiří Pelikán spolu s Leszkiem Kolakowským, Pierrem Hassnerem a Dieterem Eschem na semináři „Nezávislé veřejné mínění v zemích tak zvané východní Evropy a politika odstraňování napětí v Evropě“, který uspořádal stockholmský Institut pro mezinárodní politiku. Pozornost vzbudilo, když v úvodu k tomuto semináři prohlásil náměstek švédského ministra zahraničí, sociální demokrat Pierre Schori, že si nezávislá hnutí v zemích sovětského bloku zaslouží stejnou podporu, jaká byla poskytována boji za demokracii ve Španělsku, Řecku či Portugalsku.

V norském Bergenu byla k uctění památky profesora Thorolfa Rafto letos založena nadace, z níž bude každoročně udílěna cena, nesoucí Raftovo jméno, za zásluhy v boji o lidská a občanská práva. V listopadu 1987 byla tato cena poprvé udělena, a to prof. Jiřimu Hájkovi v Praze.

Z. H.

SHROMÁŽDĚNÍ „SKUPINY LISTY“

se konalo ve dnech 31. října a 1. listopadu 1987 v Kolině nad Rýnem za účasti 43 členů redakčního kruhu a jiných spolupracovníků LISTŮ z NSR, Rakouska, Švédska, Velké Británie, Itálie, Francie a USA.

Diskuse, kterou uvedl Zdeněk Mlynář a na níž se podílelo 22 účastníků porady, byla převážně věnována situaci a perspektivám vývoje v Československu v souvislosti s reformní politikou Michaila Gorbačova v SSSR, a přípravě prohlášení „Skupiny LISTY“ k 20. výročí Pražského jara 1968. Prohlášení bude uveřejněno na počátku roku 1988.

Na shromáždění byly posouzeny i možnosti aktivity „Skupiny LISTY“ a jejich spolupracovníků v různých zemích v souvislosti s tímto výročím, a po informacích Jiřího Pelikána a Vladimíra Toska byly shromážděny náměty pro další zlepšování časopisu LISTY.

Bylo schváleno členství Zdeny Tominové v redakčním kruhu LISTŮ; členy koordinačního výboru „Skupiny LISTY“ zůstávají i na další období Zdeněk Hejzlar, Zdeněk Mlynář, Adolf Müller a Jiří Pelikán.

Moje druhá DOBROVOLNÁ cesta na Sibiř (II.)

(Dokončení z minulého čísla)

Věda a vědci

Českoslovenští cestovatelé Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund procestovali Sovětský svaz před dvaceti lety křížem krážem. Po skončení snad dvouleté cesty je s velkou slávou přijal i sám veliký Leonid Iljič Brežněv, dekoroval je vysokými řády a požádal je, aby mu napsali zcela otevřeně o svých dojmech ze Sovětského svazu. Vznikla z toho velice zajímavá, asi padesátistránková zpráva, která nebyla nikdy uveřejněna. Začíná následující větou: „Sovětský svaz nám připomíná ohromný a silný nákladák, jehož řidič současně a vši silou šlape na plyn a brzdu.“

Těžko bych mohl nalézt lepší a stručnější shrnutí situace v sovětské vědě. Sovětský svaz vynakládá na vědu ohromné prostředky. Má armádu vysoce kvalifikovaných vědeckých pracovníků, schopných vyřešit i nejsložitější problémy. V teoretických oblastech, tam, kde vědecké výsledky záleží hlavně na nadání a znalostech, má sovětská věda světovou úroveň. Patří k nim matematika, teoretická fyzika, astrofyzika, kosmologie. Ale i v těchto oblastech je sovětská věda handicapována nedostatkem informací a vědeckých kontaktů. Podstatně horší je však situace v oblastech experimentálních, které závisí na pohotovosti a plynulé průmyslové dodávce přístrojů, chemikálií, speciálních látek a jiného materiálu.

Tyto faktory vedou k značně nízké efektivitě práce v sovětských vědeckých ústavech. To není nový objev. Akademik Kapica o tom mluvil a psal již před třiceti lety a docházel k závěru, že sovětská věda je nejméně dvakrát až třikrát méně efektivní, než věda americká. Jiná srovnání, třeba podle počtu Nobelových cen, by vedla k závěrům ještě horším.

Mám dojem, že od padesátých let, kdy Kapica pronášel svá odvážná a varovná slova, se situace dále zhoršila. Zatímco efektivita vědeckého výzkumu na Západě v posledních letech rychle roste (hlavně vlivem závratné kompjutrizace), v Sovětském svazu pouze stagnuje. Vede to k tomu, že sovětská věda může držet krok s vědou západní (mimořádně do značné míry velice efektivně mezinárodně integrovanou a kooperovanou) pouze v několika málo vybraných oblastech — fakticky pouze v oblasti jaderných zbraní, raketové techniky a kosmického výzkumu. Těžko říci, jakou za to sovětská věda musí platit cenu. Řekl bych, že toho dosahuje ohromnou koncentrací prostředků a vědeckých pracovníků na několik málo vybraných problémů. K vyřešení stejného vědeckého úkolu za stejnou dobu musí Sovětský svaz soustředit nejméně desetkrát více prostředků a specialistů než třeba Spojené státy.

Během nedávného pobytu v Moskvě jsem několikrát slyšel vyprávět tuto anekdotu: Japonští experti byli pozváni, aby posoudili stav rozvoje sovětské elektroniky a počítačové techniky a odhadli, za jak dlouho bude SSSR schopen v této oblasti dohnat Japonsko.

— Mysleli jsme si, že zůstanete pozadu 15-20 let, ale teď jsme došli k přesvědčení, že je to navždy.

Jeden známý a seriózní vědec, se kterým jsem o tomto problému diskutoval, mi s ustaraným výrazem řekl, že má obavu, že v Sovětském vývoji bylo zanedbáno cosi, co se nedá vůbec napravit, co má neodčinitelné následky.

Jiný profesor mi vyprávěl, jak někdy ve čtyřicátých letech byla vyhlášena všesvazová soutěž na výrobu nejlepšího zapalovače pro dýmku soudruha Stalina.

— Tenkrát se soutěže zúčastnilo několik stovek továren a konstruktérských kanceláří. Dnes by podobnou soutěž — vyrobit osobní počítač pro soudruha Gorbačova — nemohli ani vyhlásit. Proč? Těžko by se v Sovětském svazu našel jediný podnik, který by dokázal vyrobit moderní a spolehlivý osobní počítač.

Starý profesor měl zřejmě pravdu. Personální kompjútry se v SSSR prakticky nevyrábějí. V ústředních novinách byl uveřejněn článek, podle kterého by bylo nutno zvýšit kvalitu produkce nejméně 20-25násobně, aby bylo možné zahájit sériovou produkci malých počítačů a dát je na trh. Gorbačov v jednom projevu řekl, že sovětský průmysl vyrábí nevyhovující počítače. „Musíme se dívat pravdě do očí,“ dodal. Myslím, že pravda je ještě mnohem horší. Za svého pobytu v SSSR jsem neviděl ani jeden skutečný PC sovětské provenience. Vědci z několika ústavů mi řekli, že prototypy malých počítačů vyrobených či sestavených v jejich dílnách byly odvezeny a demonstrovány někde v Moskvě, na ministerstvu či na Ústředním výboru, s cílem dokázat, že situace není tak zlá.

S tímto problémem zápolí vlastně celý sovětský blok. Pokus o vytvoření společného počítače RJAD, který je společně vyvíjen v zemích sovětského bloku, není úspěšný. 200-Mbytové harddisky, které mělo vyrábět Bulharsko, se nikdy nepodařilo uvést do plynulého provozu. Měl bych raději pomlčet o jejich rozměrech: západní 200-Mbytové harddisky, které naprosto spolehlivě pracují řadu let, jsou velké jako krabička od doutníků. Bulharský výrobek bylo monstrum jako velký noční stolek. Ve vědeckých ústavech NDR bývá jeden PC na 10-15 vědeckých pracovníků a musíte čekat týden i více, než se k němu na několik hodin dostanete. Přitom jde o PC s parametry, jaké byste dnes již těžko našli na západním trhu — tak zaostalé výrobky by nikdo nekoupil. Starší vědecký pracovník má přiděleno 1000 archů papíru pro printer na rok. Maďarské PC se montují prakticky cele z dovážených součástek.

Prohlížel jsem nedávno zprávy z jedné vědecké konference. Byly vytištěny technikou tzv. přímé reprodukce rukopisů. Rukopisy účastníků z Asie a Afriky byly vytištěny na moderních printerech a na výborné grafické úrovni, mnohem lepší než příspěvky účastníků z SSSR a sovětského bloku. Těžko nalézt přílehavější ilustraci toho, o čem píši.

Navštívil jsem v Novosibirsku počítačovou laboratoř jedné ze škol. Ve středisku není ani jeden PC. Několik terminálů je napojeno na výpočetní středisko sibiřské filiálky akademie věd přímými telefonními linkami. Používají počítač Hewlett-Packard 2006. Jeden polský printer, který vypadá jak předpotopní obluda, dokáže tisknout velká písmena latinou i azbukou. Nefunguje však.

— Naše laboratoř obsluhuje 150-200 žáků starších tříd a několik desítek žáků z vědeckých kroužků, říká učitelka.

Tedy čtyři-pět terminálů na 300 osob. Učitelka mi ukazuje kartotéku programů, které sestavili žáci. Jsou zajímavé, svědčí o jejich znalostech i živém zájmu. Proč je kartotéka v krabičce na nařezaných lístcích ze sešitu? Učitelka se na mne nechápavě dívá.

— Nebylo by přirozenější ji mít uloženu v paměti počítače? — ptám se.

Na pomoc přispěchal jeden z úplně mladých chlapců:

— Nestačila by nám kapacita paměti.

— Jak velkou paměť máte k dispozici?

Chvilí se dohadujeme a snažíme nalézt společný jazyk:

— Jeden Megabyte, zní výsledek diskuse.

Mám s sebou v Novosibirsku maličkou přenosnou Toshiba 1100 Plus. Váží 4 kg a má paměť nejméně 2 Megabyty, tedy větší, než má laboratoř pro 300 žáků novosibiřské školy. Maličká Toshiba je také rychlejší, než je počítač novosibiřský.

„Szok kulturalny,“ jak říká můj polský přítel při podobných příležitostech, byl vzájemný. Můj šok byl dále prohlouben o několik hodin později, když jsem o svém zážitku vyprávěl jednomu příteli.

— Musíš vzít v úvahu, že škola, kterou jsi navštívil, je velice privilegovaná. Těžko najdeš, co se počítačové techniky týče, lépe vybavenou školu v celém Sovětském svazu.

Děti se učí programovat v Basicu, Algolu, Fortranu a také trochu v Pascalu.

— Poslední jazyk učíme pouze teoreticky, nemáme totiž ani jeden počítač, kde bychom jej mohli vyzkoušet, dodává učitelka.

Pro sovětské zaostávání je charakteristické, že se používají pouze západní programovací řeči. Programuje se v latině, což vede přirozeně k dalším komplikacím při zařizování terminálů, printerů, klávesnic atd. Sovětská věda zřejmě vzdala pokus vytvořit nějakou vlastní programovací řeč v azbuce. Řekl bych, že sovětské zaostávání v softwaru je ještě větší, než zaostávání v hardwaru. Není však ještě tak citit. Jeho hloubku pochopí naši kolegové na Východě teprve, až budou mít k dispozici modernější a výkonnější počítače.

Není proto divu, že se vědecké ústavy v zemích sovětského bloku snaží orientovat na počítače západní provenience. Přes embargo jsou desítky větších počítačů ročně nejrůznějšími způsoby dopravovány do zemí sovětského bloku. Vede to někdy k paradoxním situacím. Jeden západní kolega mi vyprávěl, že dostali levně nový VAX, a starý VAX byl odkoupen za velice slušnou cenu. Příčina byla prostá: na starý VAX bylo zrušeno embargo a dodavatelská firma jich měla nedostatek — mohla je totiž prodávat za horentní ceny na Východ.

Má maličká Toshiba vyvolávala všude senzaci. V elektronické dílně novosibiřského ústavu na ni

koukali jako na zázrak, jako na návštěvníci z jiného světa. Moji kolegové kroutili nedůvěřivě hlavou nad jejími parametry a možnostmi. Bohužel je telefonické spojení se zahraničím z SSSR natolik obtížné, že jsem jim nemohl ukázat spojení s našim ústavním počítačem ve Stockholmu. Měl jsem s sebou balíček malých triapůlcových disket, na kterých byl několikasetstránkový archiv, velký anglický slovník synonym (obsahující přes čtvrt miliónu slov), adresáře a mnoho dalších zajímavých informací. Toshiba i krabička s disketami, vážící nějakých 100-150 g, cestovaly se mnou do SSSR a z SSSR bez jakýchkoliv problémů, bez celní a ideologické kontroly či cenzury — celníci si byli zřejmě vědomi toho, že jsou zcela bezmocní. Úřady si netroufají zakázat návštěvníkům a turistům příjezdějícím do SSSR mít s sebou přenosné počítače, magnetofony, videokamery a jiné moderní vybavení, jistě z mnoha důvodů. Takový zákaz by mohl ohrozit příliv turistů, působit velice anachronicky a v neposlední řadě vrhat špatné světlo na novou tvář, kterou chce Sovětský svaz za každou cenu světu ukázat.

Když jsem vyprávěl sovětským kolegům o závratném rozvoji počítačové techniky, o laserových printerech, o světové počítačové síti, o elektronické poště, o možnostech pracovat na velkém ústavním počítači ze svého bytu u Stockholmu, s pomocí domácího počítače o modemu, o tom, že máme přes ústavní počítač volný přístup do desítek centrálních světových databází, o možnostech okamžité výměny dopisů a článků s kolegy na celém světě, kroutili nedůvěřivě hlavou. Bylo to pro ně nepochopitelné nejen z technického hlediska. Snad ještě více z hlediska administrativně-byrokratického či ideologického. Ještě více než nedostatkem moderního vybavení, zejména (avšak nejen) počítačového, je sovětská věda handicapována byrokracií a předpisy. Pravidla a praxe regulující zahraniční cesty sovětských vědců, jejich korespondenci s kolegy na Západě, výměnu výsledků, diskusi společných projektů jsou natolik zastaralé, absurdní a kontraproduktivní, že naprosto znemožňují efektivní zapojení sovětských vědců do mezinárodní vědecké spolupráce. Zdá se, že perestrojka a glasnost tuto část sovětského vědeckého života ještě nezasáhly. Oddělení zvláštních úkolů, neboli první oddělení, jak se jim říká v SSSR (je to ve skutečnosti krycí název pro pracovníky KGB pověřené kontrolou vědeckého pracoviště) mají stále absolutní moc a poslední slovo při neuvěřitelně zdoluhavém mnohaměsíčním rozhodování o povolení zahraniční cesty či jiných styků.

Čtenář může namítnout, že můj pohled je příliš černý. Sovětský svaz má přece kosmické lodě, jaderné zbraně a balistické rakety, které se bez moderní počítačové a měřicí techniky neobejdou. Čtenář má i nemá pravdu. Uvedené oblasti jsou většinou ve vojenské nebo podobně preferované oblasti, kterou neznám a ke které jsem nikdy — dodám, díky bohu — neměl přístup. Instituce zabývající se úkoly natolik důležitými z vojenského i prestižního hlediska mají téměř neomezený přístup k západní technice nebo jsou pro ně vyvíjeny a „na kolenou“ vyráběny zvláštní prototypy přístrojů a počítačů, sestavených zřejmě ze západních součástek.

Podobná praxe nakonec není v SSSR neobvyklá. Většina vědeckých přístrojů je vyráběna v ústavních dílnách. V dílnách novosibiřského ústavu jaderné fyziky je zaměstnáno skoro tisíc lidí (celý ústav má kolem 3000 zaměstnanců). Je nabíledni, že podobná

praxe je velice problematická a málo produktivní. Navíc může sovětská věda jenom těžko soutěžit s ústavami na Západě, kterým desítky podniků dodávají hotové přístroje a komponenty v nejšířším výběru a špičkové kvalitě. Setří to čas, energii, nakonec i peníze.

Novosibirský ústav jaderné fyziky je dobrým příkladem, jak je podobná praxe neproduktivní. Tento ústav je totiž jeden z mála sovětských ústavů, které udělaly ve fyzice skutečně průkopnické práce. V tomto ústavě byly navrženy a poprvé uskutečněny experimenty na vstřícných elektron-positronových svazcích, vyvinuty principy magnetického chlazení atd. Fyzikové a inženýři tohoto ústavu si však museli veškerou aparaturu vyrobit sami. Objev, který v Novosibirsku udělali, je dnes používán, a to mnohem úspěšněji, na celém světě. Ne proto, že by vědci a inženýři v Novosibirsku byli méně schopní nebo výkonní. Prostě proto, že jim sovětský průmysl není schopen dodat výrobky dostatečně rozmanité a dostatečně kvalitní, splňující vysoké požadavky kladené na fyzikální experimenty.

Vlastně nic nového pod sluncem. Vzpomínám na svá učednická léta na nejlépe a nejmoderněji vybavené sovětské universitě — Lomonosovově státní universitě v Moskvě. Českoslovenští doktorandi, kteří tam v roce 1955 přijeli studovat nukleární chemii, propadali zoufalství. Výběr chemikálií v laboratořích byl neuvěřitelně chudý, většinu z nich si museli připravovat a čistit sami. Řešili to kompromisem: začali si přivážet, neoficiálně a vlastně načerno, potřebné chemikálie z Československa. O několik let později jeden z nejznámějších a nejvlivnějších sovětských chemiků napsal o neúnosnosti této situace rozhořčený článek v Pravdě. Charakterizoval to jako skandální situaci a neuvěřitelné plýtvání vědeckou kapacitou.

Mám důvodné podezření, že se situace dodnes podstatně nezměnila. Sovětští chemici a biologové navštěvující stockholmské vědecké instituce nařikají na stejné problémy a jsou celí šťastní, když si mohou odvézt domů třeba několik miligramů restričních enzymů, bez nichž jsou moderní genetické experimenty nemyslitelné. A sovětský akademik F., ředitel jedné z největších jaderných laboratoří v Sovětském svazu, byl štěstím bez sebe, když při nedávné zahraniční cestě dostal několik lahviček bílé korekční tekutiny Tipp-Ex. Elektrické psací stroje s korekční páskou v sovětských vědeckých ústavech zřejmě ještě nejsou známy. O laserových printerech raději nemluví.

Andrej Sacharov

Kdyby mi někdo byl v prosinci 1986, když jsem se v Bostonu, v domě Sacharovových dětí, díval na sacharovské videofilmy natočené skrytou kamerou KGB, řekl, že se do půl roku setkám v Moskvě s Andrejem Dmitrijevičem, považoval bych ho já, proslulý a notorický optimista, za snílka či za blázna.

Přes půl roku už je Andrej Sacharov v Moskvě. Pro přijíždějící státníky a hlavy států představuje větší atrakci než Leninovo mauzoleum. Povinné zastavení pro všechny politiky, kteří chtějí či potřebují doma dokázat, že to s lidskými právy myslí vážně.

Jsem již čtyři hodiny v Moskvě. Sacharovovův telefon neodpovídá, a tak prosím přítele, aby mě po deváté večer vysadil u jeho domu. Zkusím to nashlepo. Čkalovova ulice číslo 48 B. Nakonec nachá-

zím vchod, kde je kvartira 68. Vede přímo na Sadovoje kolco. Zvoním, jsem vzrušen. Ozývá se štěkot psa, otvírá mladá dívka.

— Vy navernoje ošiblis. Vam nado v drugoj dom, sledujuščij, kotoryj parallelen kolcu, říká mi s milým úsměvem a pochopením. Nejsem zřejmě ani první ani poslední, kdo se v chaotickém číslování ve Čkalovově ulici nestrefil do správných dveří.

Nakonec jsem ve správném domě a ve správném vchodu. Z novu zvoním u zašlých, všelijak vyspravovaných dveří. Nakonec slyším kroky za dveřmi. Otvírá Jelena Georgijevna Bonnerová, Sacharovova žena. Je zřejmě zvyklá na pozdní návštěvníky, neznámé lidi z Ruska i z ciziny, kteří zvoní bez pozvání a předběžně domluvy u těchto dveří. Neviděli jsme se od roku 1977, i když jsme spolu mnohokrát mluvili telefonem.

— Postojtě, ja vas znaju, kto vy? František?

Jelena Georgijevna mě objímá a vede do obývacího pokoje.

— Andrej Dmitrijevič spí, ale hned ho vzbudím.

Za chvíli přichází, v ošoupaných manšestrových kalhotách, bílé košili a červeném svetru. Objímá mě po ruském zvyku a líbá. Mám slzy v očích.

Před šesti lety, u příležitosti Sacharovových šedesátých narozenin, jsem sepsal malý článek o svých „setkáních“ s akademikem Sacharovem. Psali jsme si, telefonovali, diskutovali o různých otázkách. Na Pugwashské konferenci v Kyotu jsem přednesl jeho referát. Navrhl jsem Sacharovovi, aby napsal článek o jaderné energii, který jsem potom pod názvem „Jaderná energie a svoboda Západu“ uveřejnil v mnoha zemích. Měl jsem čest být Sacharovovým osobním hostem na udělení Nobelovy ceny míru v Oslo. Ale nikdy jsme neměli možnost si zblízka a pořádně popovídat.

U Sacharovových se dveře netrhnou. Za chvíli přicházejí další návštěvníci. Dvě dívky z londýnského sekretariátu Amnesty International. Rozhovor se soustřeďuje na otázku politických vězňů a na amnestii, která byla právě vyhlášena. Sacharov není spokojen s jejím textem. Je nejasně formulován, každý náčelník tábora může fakticky z amnestie vyloučit všechny politické vězně, protože ti měli s vedením tábora vždy nějaké konflikty.

— Je nezbytné propouštět politické vězně bez jakýchkoliv podmínek. To úřady mají vinu na jejich nespravedlivém uvěznění.

Zástupkyně AI diskutují o počtu politických vězňů, kteří ještě nebyli propuštěni. Podle této mezinárodní organizace mělo v únoru 1987 být 144 zatím nepropuštěných politických vězňů, podle seznamu Jeleny Bonnerové je to 167-169. Seznam obsahuje ovšem pouze osoby, které jsou známé: nelze vyloučit, že existuje ještě mnoho dalších politických vězňů — Sacharov je důsledně nazývá vězni svědomí (uznání sovesti) — o kterých nikdo v Moskvě neví. Andrej Dmitrijevič vypráví, že koncem ledna napsal Gorbačovovi další dopis, ve kterém žádal bezpodmínečné propuštění všech politických vězňů — dodnes na něj nedostal odpověď. Členky Amnesty International se snaží zjistit, zda Sacharov dostal dopisy od jejich generálního tajemníka (je to mimochodem první návštěva pracovníků AI, které v žádosti o sovětské visum neskryvaly, že jedou do SSSR jako členky AI). Sacharov je v rozpacích:

— Vzpomínám, že jsem jeden dostal. Víte, dostávám moře dopisů, jsem z toho trochu popleten. Nestáčí na všechny odpovídat. Jistě bych měl. Lev

Nikolajevič Tolstoj seděl v Jasně Poljaně a odpovídal na všechny dopisy. Ale mé síly jsou omezeny, a čím starší je člověk, tím méně má síl.

— Jak jste na tom zdravotně? ptá se jeden z nás.

— Já se cítím dobře, horší je to s Jelenou Georgijevnou, měla tři infarkty a několik těžkých záchvatů.

Andrej Dmitrijevič opakuje, jak si váží užitečné a konkrétní práce Amnesty International a prosí, aby v ní neustávali. Děvčata z Londýna odcházejí, blíží se již půlnoc.

— Měli bychom něco pojíst a popít čaje, navrhuje Andrej Dmitrijevič.

Přecházíme do kuchyně, Jelena Georgijevna připravuje krabi salát, dává na stůl zcela v ruském stylu nejrůznější zákusky a přirozeně čaj a ruskou zavařeninu. Rozhovor skáče z jednoho tématu na druhé. Andrej Dmitrijevič si na malé pánvičce ohřívá — krabi salát. Dívám se na něho trochu nechápavě, směje se a říká, že si ohřívá všechno, jinak že ho bolí v krku. Matka Jeleny Georgijevny vypráví, že si Andruša i slanečka ohříval ve sklenici čaje — Sacharov se brání, že to dělal jenom, aby rozesmál Táňu.

Táňa Jankelevičová, Sacharovova nevlastní dcera, která již řadu let bydlí v Bostonu, dostala povolení navštívit rodiče v Moskvě s dětmi. Případá mi to všechno neskutečné, jako sen. Táňa, která jezdila po celém světě a byla přijímána prezidenty, královnami a krály, předsedy vlád a ministry zahraničí. Táňa, která poskytovala stovky interview, ve kterých obviňovala Sovětský svaz z mnoha zločinů. Táňa, se kterou jsme před čtyřmi lety seděli ve Stockholmu u Olofa Palmeho a diskutovali, co lze udělat pro Andreje Dmitrijeviče a jeho ženu. A tato Táňa je již třetí týden v Moskvě!

Ptám se Andreje Dmitrijeviče, zda mu dovoli cestovat do zahraničí.

— Mám stovky nejrůznějších pozvání, ale sám o to povolení žádat nebudu. Myslím, že to souvisí s mou úplnou rehabilitací.

— Co chápete úplnou rehabilitací?

— Vrácení všech rádů a cen, A zrušení výnosu, kterým jsem byl poslán do vyhnanství.

Ačkoliv Sacharov má, jak řekl, „fyzicky“ všechny rády u sebe, formálně je nemá. Situace je zřejmě složitá. Výnos prezidia Nejvyššího sovětu z 8. ledna 1980, podle kterého byl poslán do Gorkého do vyhnanství a byla mu odebrána veškerá vyznamenání, nikdo nikdy neviděl. Vládne dokonce podezření, že na papíře vůbec neexistuje. V posledních letech Brežněvovy éry byla totiž široce rozšířena praxe telefonických příkazů. Je to pohodlné: v archivech nezůstává ani stopa, nikdo si nemusí dělat starost s odpovědností a s budoucností. Hlavní účetní Fyzikálního ústavu, který dostal pokyn, aby akademiku Sacharovovi přestal vyplácet plat, požádal ředitele, aby mu dal písemný příkaz. Ředitel písemný příkaz dát nechtěl, odvolal se na výnos prezidia. Hlavní účetní chtěl tedy jeho kopii. Tu nikdy nedostal. Prohlásil proto, že bez písemného právního podkladu Andreje Sacharova ze mzdových listin vyškrtnout nemůže. V džungli brežněvovského bezprávi právo najednou zafungovalo aspoň v nejnižší instanci. Účetní zachránil „čest“ akademie a Andrej Dmitrijevič dostával celých šest let plný plat.

Sacharov trvá na své úplné rehabilitaci plným právem. Není ovšem vyloučeno, že otázka zrušení neexistujícího výnosu může být pro sovětské vedení nepřijemná. Stejně jako je otázka Sacharova nepří-

jemná pro sovětskou akademii věd. Za mého pobytu v Moskvě, když byl Sacharovovi na francouzském velvyslanectví předán diplom člena Francouzské akademie, poděkoval za solidaritu, kterou mu projevíli vědci z celého světa. Potom se ale opravil: Akademie věd SSSR se k této solidaritě nepřipojila. Naopak, v létě 1983 uveřejnili čtyři její významní členové pomlouvačný článek v Pravdě. Sacharov očekává, že se od svého paskvilu distancují. Byli to hlavní vědecký tajemník Skrjabin, akademici Tichonov a Dorodnicyn a nositel Nobelovy ceny za fyziku Prochorov. Skrjabin zřejmě čisté svědomí nemá a po návratu z Gorkého nabídl Jeleně Bonnerové, aby pracovala na prezidiu AV SSSR na úseku mezinárodních vědeckých styků. Bezpochyby by to nesmírně zvýšilo prestiž akademie. Právě z tohoto důvodu to paní Bonnerová odmítla.

Ptám se Sacharova, zda již bylo uveřejněno interview, které s ním pořídila Literaturnaja gazeta. Zatím nebylo. Sacharov si kladl jako podmínku, že musí celý text před uveřejněním autorizovat. Pokusů sovětských sdělovacích prostředků udělat se Sacharovem interview bylo několik. Loni k němu do Gorkého přijel novinář Jakovlev, který o něm napsal několik paskvilů (a který později uveřejnil i pomlouvačnou knížku) a chtěl také interview:

— Přišel s takovou mlčenlivou slečnou, která neustále kouřila. Dal jsem mu pár facek a vyhodil ho z bytu.

Dívám se na drobného a jemného vědce — z jeho očí září taková dobrota a ušlechtilost, že si nedovedu ty facky představit.

— Dal jste mu skutečně fyzicky facku? — ptám se.

— Ano, fyzicky, a jsem na to hrdý. Byl to nejmužnější čin v mém životě, odpovídá a směje se.

Měl jsem možnost pozorovat Andreje Dmitrijeviče a mluvit s ním mnoho hodin. Zdravotně vypadá dobře — snad trochu unaveně, ale kdo by nebyl při způsobu života, který s Jelenou Georgijevnou vedou. Každou chvíli zvoní telefon. Sacharov pozorně poslouchá, klade otázky, potom říká: Budeme muset trochu finančně pomoci X.Y. Před večerí diktoval Andrej Dmitrijevič telefonicky telegram náčelníkovi jednoho ze sibiřských lágrů — žádal informace o osudu politického vězně B.

Největší zážitek však byl sledovat jeho způsob myšlení, jeho sršící intelekt. Nebyl to velkolepý ohňostroj vypočítaný na vnější efekt. Místy jsem měl potíže, abych sledoval jeho logiku a formulace, jejichž vnější podání bylo obyčejné a skromné.

Byl jsem bez nadsázky Sacharovem fascinován. Fascinován jeho ušlechtilostí, jeho uměním poslouchat, klást otázky, soustředit se na podstatu. Byl jsem udiven šíří a hloubkou jeho znalostí odborných. Jeho informovaností. Rychlostí jeho reakcí a svérázností jeho myšlení. Vzpomínám, jak mi můj školitel (teprve Sacharov mi řekl, že byl oponentem při obhajobě doktorské disertace mého školitele) jednou řekl, že způsob Sacharovova myšlení je zcela výjimečný. Při oslavě jeho 60. narozenin na symposiu v New Yorku někdo řekl, že Sacharov navrhoval řešení problémů tam, kde většina ještě žádné problémy neviděla.

Reč přichází na některé vědce disidenty, kteří Sacharovovi více škodí, než pomáhají. Jedním z nich je L., který se prohlásil za Sacharovova přítele a stal se v USA ředitelem Sacharovova institutu.

— Je to dobrodruh, absolutní „dělec“ (kšeftař) a člověk, který nemá principy. Veřejná činnost se má dělat idealisticky, zdarma, a on bere plat, a zřejmě

nemalý. Bohužel se mu podařilo chytit na vějičku i řadu poctivých vědců. Uveřejnil jsem o tom v roce 1982 dopis v americkém časopise *Nature*, ale bohužel to nepomohlo — lidé mu stále posílají peníze, aby vyjádřili svou solidaritu se Sacharovem.

Mluvime také o Stefanovi Marinovovi, bulharském fyzikovi a „disidentovi“, který jednou, když už žil na Západě, navštívil Sacharova v Moskvě a potom uveřejnil vlastním nákladem svou knihu vyvracející teorii relativity, s fingoanou „Sacharovovou“ předmluvou, kterou si napsal sám. Vyprávím Andreji Dmitrijeviči o svých zkušenostech s Marinovem: jak mi ještě do Kodaně v roce 1975 napsal dopis, že udělal velký objev a že má Nobelovu cenu v kapse — jen abych mu trochu pomohl. Vyprávím také, jak se Marinov objevil na symposiu o vědě a vědcích v SSSR a ve východní Evropě, které jsem organizoval v roce 1977 na Biennale v Benátkách, ačkoliv nebyl pozván a ačkoliv organizační výbor nedoporučil jeho žádost o vstupní vízum. Na mou otázku, jak se do Itálie dostal, Marinov odpověděl, že koupil pas jednoho zemřelého Belgičana. Musel jsem mu tenkrát říci, že neopustí-li Benátky během pěti hodin, budu muset jeho přítomnost oznámit italským úřadům. Sacharov poslouchá s hlubokým zájmem a potom začíná celou historii opakovat Jeleně Georgijevně, která zatím myla nádobi.

— Slyšela jsem to, Andreji, nemusíš mi to opakovat.

— Když já ale strašně rád poslouchám a opakuji otrěsné (potrjasajušcije) historky.

Při třetí návštěvě v Sacharovově bytě jsem se dozvěděl, že jim někdo během odpoledne, když byli na francouzském velvyslanectví, rozbil kamenem zadní sklo nového žiguli, který si právě koupili. Jezdili jsme s Táňou po Moskvě ještě ve starém autě, do kterého Andrej Dmitrijevič starostlivě přenesl zásobní kolo, lékárníčku a hasicí přístroj. Táňa byla rozčilená, jak špinavé, nedodělané a jak špatně vybavené auto jim ve valutovém obchodě vydali. Inu, za deset let si i Táňa navykla dívat se na věci americkou optikou. Minění o tom, zda rozbíté sklo bylo dílem KGB či náhodným chuligánstvím, bylo u Sacharovů rozděleno: Jelena Georgijevna byla přesvědčena, že šlo o provokaci, její matka byla proti; Sacharov to považoval za nepravděpodobné, ale účast KGB zcela nevyklučoval.

— Diktoval jsem Jeleně Georgijevně svůj projev pro francouzskou oslavu den předtím, takže ho jistě znali předem, říká. S tím, že je stále ještě odposloucháván, zřejmě počítá jako s nevyhnutelnou realitou moskevského života. Mnoho se změnilo, ale zdaleka ne všechno.

Rozhovor se stáčí na situaci v Československu. Sacharov se ptá na počet politických vězňů, na Chartu 77, zda se v posledních měsících začala situace měnit. Vyprávím mu o činnosti Charty, o oslavách jejího desetiletí, o Havlovi a jeho politických esejích — žádný z nich se mu nikdy nedostal do rukou, ačkoliv nejméně tři byly přeloženy do ruštiny. Pražské jaro a osud Československa Andreje Dmitrijeviče velice zajímají, jeho faktická informovanost je však po letech gorkijského exilu minimální. Vzpomínám, jak jsem před vánocemi v roce 1980 jeho jménem posílal peníze dětem československých politických vězňů. Sacharov dostal do Moskvy několik děkovných dopisů z Československa, které mu udělaly velkou radost. Stejně jako mnoho dalších sovětských lidí cítí spoluodpovědnost za situaci a vý-

voj v zemi, na kterou se dívali s takovou nadějí a jejíž jaro bylo jejich zemi tak brutálně rozdraceno.

— Domnívám se, že vaše návštěva v Moskvě může být důležitým příznakem dalekosáhlých změn, říká.

Když jsem po návratu z SSSR vyprávěl o svých dojmech telefonicky Václavu Havlovi, podotkl, že je zajímavé, jak egocentrické, na sebe soustředěné jsou obrodné procesy ve východní Evropě. Měl plnou pravdu. Ani Andrej Sacharov, ani nikdo jiný nepovažovali dnes, devatenáct let po sovětské okupaci naší země, československou otázku za natolik důležitou, aby například požadovali v některém ze svých projevů, interview či článků stažení sovětských vojsk z Československa nebo politické řešení československého problému.

Postupně se dozvídám podrobnosti o proslulém Gorbačově telefonu. Vyprávějí o tom Sacharov, jeho žena i Táňa, které Sacharov ihned zavolal do Bostonu a kterým řekl všechny podrobnosti. Bylo to v den mého odjezdu z Bostonu, 16. prosince 1986. V deset hodin večer u Sacharovů v Gorkém někdo zazvonil. Bylo to nezvyklé, před dveřmi seděl ve dne v noci milicionář, který nikoho nepouštěl dovnitř. Přišli tři muži a prohlásili, že jim budou instalovat telefon. Andrej Dmitrijevič se bránil, že si žádný neobjednali, ale nedalo se nic dělat. Telefon byl narychlo nainstalován. Když odcházeli, jejich velitel, zřejmě důstojník KGB, Sacharovovým řekl, aby nikam neodcházeli, že budou mít nazítří ráno o desáté hodině důležitý hovor. O desáté zavolala slečna z centrály a oznámila jim jejich číslo. O hodinu později zavolala znovu a řekla jim, že jejich číslo bylo změněno. Ve tři se Sacharov rozhodl jít pro chleba, ale v televizi začali ukazovat nějaký zajímavý program, proto se na chvíli zdržel. Najednou zazvonil telefon.

— Akademik Sacharov, s vami budět razgovarivat' Michail Sergejevič Gorbačov.

Sacharov zakřičel na ženu, která v rozčilení popadla cigarety a začala kouřit, ačkoliv po srdeční operaci na radu lékařů přestala. (Od té doby zase kouří jak tovární komín). Gorbačov řekl: Dostali jsme váš dopis a rozhodli jsme se dát vám možnost vrátit se do Moskvy. Co se týče paní Bonnerové, její případ se také řeší. Sacharov mu uraženým tónem řekl, že Jelena Georgijevna Bonnerová je přece jeho žena. Byt tam máte, pokračoval Gorbačov, s tím nebudou žádné problémy. Můžete přistoupit k plnění svých vlasteneckých povinností. Posílám za vámi Marčuka (prezidenta Akademie věd SSSR), který se s vámi domluví o všech podrobnostech.

Sacharov mu poděkoval, řekl, že toto rozhodnutí považuje za obnovení historické spravedlnosti, ale že ve svém dopise také žádal Gorbačova o vyhlášení všeobecné amnestie pro všechny politické vězně a že před několika dny byl v čistopolském vězení zločinně zabit jeho přítel Anatolij Marčenko, který byl první na seznamu osob, jež by měly být neodkladně propuštěny. Gorbačov odpověděl, že tyto problémy jsou řešeny, že již propustili řadu osob, ale že seznam obsahuje nejrůznější lidi. Sacharov mu řekl, že všichni v jeho seznamu jsou političtí vězni a je nutno je okamžitě propustit. Je to nutné z hlediska prestiže naší země, pro úspěch vaší politiky a také z hlediska vašich osobních zájmů. Gorbačov na to řekl něco formálního, Sacharov se vylekal, aby jeho dopis neodmítl, a řekl mu, že ho ještě jednou snažně prosí (umoljaju), aby se Gorbačov k otázce politických vězňů vrátil. Ještě jednou mu poděkoval za zavolání

i za dovolení vrátit se do Moskvy, řekl nashledanou a zavěsil.

— Nebylo to asi z mé strany zvláště slušné, kak-to něudobno polučilos, řekl Sacharov, a zase se tak zvláště provinile usmál.

Za několik dnů přijel do Gorkého president Akademie věd Marčuk a pozval Sacharova k audienci do jednoho z vědeckých ústavů akademie. Z delšího rozhovoru mezi oběma akademiky stojí za zmínku jedna část. Marčuk řekl Sacharovovi, že má mezi vědci vysokou autoritu, ale že je nebezpečí, že by se mohl octnout ve vakuu, kdyby pokračoval ve svých ostře formulovaných vystoupeních. Sacharov mu odpověděl, že vždy říkal to, co si myslí a že nevidí příčinu, proč by měl nyní, v údobí glasnosti, své zvyky měnit.

O triumfálním příjezdu Sacharova do Moskvy toho bylo napsáno již hodně — snad se jenom zmíním o tom, že hned první den se zúčastnil velkého semináře ve Fyzikálním ústavu. Když přišel, uvítali ho účastníci potleskem. Potlesk se ozval znovu, když přednášející kolega začal svou přednášku slovy: Jak ukázal v roce 1967 Sacharov, lze baryonovou asymetrii vesmíru vysvětlit . . .

Quo vadis ?

Před šestnácti lety, koncem roku 1973 jsem v posledním ze 7 dopisů z Prahy pod názvem „O našich nadějích a naší beznaději“ napsal, že se SSSR nemůže dožít roku 1984 v tehdejší podobě. Byla to odvážná předpověď, splnila se však přesně. Abych pravdu řekl, v roce 1973 jsem byl přesvědčen, že změny v SSSR začnou dříve, a 1984 jsem napsal spíše pro jistotu a také proto, že orwellovský rok 1984 představoval v myšlenkách lidí jistý historický mezník.

Pokusy pohnout Sovětským svazem z mrtvého bodu stagnace, na kterém byl již přes dvacet let, začaly během krátkého údobí vlády Andropova, který si jako dlouhodobý šéf KGB musel být vědom vážnosti situace, ve které byla země i sovětská společnost. Andropov však byl po několika měsících vyřazen z funkce těžkou nemocí, a krátké Černěnkovo intermezzo znamenalo pouze další odklad. S plnou silou se proces historických změn začal Gorbačovem. Společenská energie nashromážděná za dvě desetiletí stagnace se uvölnila: země se pomalu dostávala do pohybu, pohyb se neustále zrychloval a zasahoval stále další a větší sféry. Ačkoliv iniciativa vychází stále ještě převážně z centra, tedy od Gorbačova, objevují se v posledních měsících i iniciativy zdola, i když je jich zatím málo a nemají větší význam. Zde leží největší rozdíl mezi moskevským a Pražským jarem, které bylo již po několika měsících inspirováno hlavně iniciativami zdola. I v Moskvě jsme však v posledních týdnech svědky některých vysoce zajímavých faktů: jedním z nich je demonstrace krymských Tatarů na Rudém náměstí, a vytvoření komise, pod předsednictvím Andreje Gromyky, která má jejich problém studovat.

Sovětský svaz nelze změnit bez hluboké modernizace, která musí zasáhnout nejen průmysl a zemědělství, ale také politický život a myšlení, psychologii lidí. Hluboká modernizace není možná bez skutečné demokratizace. Uskutečnění demokratizace bude narážet na značné problémy. Demokracie nemá v Sovětském svazu tradice, o které se opírat nebo na které se odvolávat. Skutečná demokratizace je nemyslitelná bez důsledného respektování lidských

práv a občanských svobod (mezi jinými svobody shromažďovací, svobody tisku a projevu, svobody náboženské, svobody pohybu včetně práva na emigraci atd.). Takto chápaná a uskutečňovaná demokratizace může přivést k řadě nových problémů, které mohou být stejně obtížné jako problémy, se kterými země zápasí dnes. Celá řada historických otázek, které se dnes začínají v Sovětském svazu diskutovat, zasahuje svými důsledky až do dnešního dne. Otázka národnostního útlaku a faktické státní nesvéprávnosti mnoha velkých a vyspělých národností, které tvoří Sovětský svaz, se nepochybně dostane na pořad dne. Situace v pobaltských státech, nepokoje v Kazachstánu a nepřestávající protesty krymských Tatarů (a dalších Stalinem de facto likvidovaných národů) budou nepochybně zdroji závažné latentní krize. Způsob řešení politické situace v Kazachstánu a policejní, administrativní a soudní opatření v souvislosti se studentskými nepokoji jsou zneklidňující.

Sovětský svaz bude muset také počítat s renesancí různých náboženských hnutí — nejvýznamnější problém bude v budoucnu jistě představovat hnutí muslimské, které má v SSSR ohromné množství alespoň potenciálních stoupenců. Přehodnocování historie přinese na pořad dne i jiné nepříjemné, ožehavé body, například sovětské teritoriální zisky z druhé světové války (baltické státy, západní Ukrajina, Podkarpatská Rus, část Besarábie, Kurilské ostrovy; z pozdější doby okupace Československa v srpnu 1968 a válka v Afghánistánu). Jiný komplex problému tvoří náprava vztahů s východoevropskými zeměmi. Těžko si lze představit skutečnou demokratizaci a svobodnou diskusi bez nastolení a vyřešení těchto a mnoha dalších problémů.

Z hlediska čistě technického je důsledná perestrojka nemyslitelná bez hluboké modernizace řízení, která bude vyžadovat široké zavedení moderní informační techniky. Tedy i počítačů. Masová kompjutrizace však efektivně odstraňuje stranicko-státní monopol na informace a fakticky likviduje cenzuru. Podobné důsledky budou mít i videotechnika, televizní a rádiová vysílání.

Může Gorbačov splnit alespoň část z toho, co si předsevzal? A je sovětský politický systém vůbec reformovatelný?

Odpověď na tuto otázku není snadná a mínění odborníků se často diametrálně liší. Patřím k optimistům, kteří se domnívají, že to možné je. Sovětský politický systém ve své včerejší či dnešní podobě mi připadá v údobí počítačové revoluce společenským anachronismem, který nemá výhled na přežití. Pokud se sovětský systém radikálně nezmění, bylo by jeho přežití ekvivalentní postupné degradaci na úroveň zaostalých či rozvojových zemí. Tento vývojový trend by však mohl být nebezpečný z hlediska globálního. Zaostávání a nestabilita supermocnosti mající jaderný arsenál (schopný rozpoutat globální jaderný konflikt a zničit velkou část civilizace) by mohly být osudové, mohly by přivést k vládě extrémní politické síly, které by se mohly snažit řešit otázku postavení SSSR vojenskými prostředky. Reformovatelnost sovětského politického systému je pro mě proto téměř *conditio sine qua non* pro přežití lidstva v jaderném věku.

A jaké má Gorbačov šance udržet si moc? Gorbačov má nepochybně mnoho stoupenců, má však také mnoho odpůrců.

K jeho stoupencům patří jistě mladá generace, které brežněvovský gerontokratický režim znemožňo-

val účast na řízení a správě země. K jeho stoupencům patří zřejmě i sovětské ženy. Jeho rázná protialkoholická politika zcela nesporně vyvolala potlesk této nadpoloviční většiny sovětského obyvatelstva. K jeho stoupencům patří nepochybně inteligence. Uvolnění, které je dnes již znatelně cítit v kulturní oblasti, má podporu umělců, novinářů a dalších kulturních pracovníků. Také vědecko-technická inteligence, která zřetelněji než kdo jiný může posoudit a vidí zaostávání Sovětského svazu ve vědě a technice, je kursu na radikální změny pozitivně nakloněna. Vesnici by mohl Gorbačov získat na svou stranu radikálnější reformou kolchozního zřízení, jež by mohla rychle a výrazně zvýšit její životní úroveň. Je ovšem otázka, kdy a do jaké míry si něco takového bude moci dovolit. Je paradoxní, že má Gorbačov snad nejmenší naději na výraznější podporu u dělnické třídy. Sebral jim vodku a chce od nich větší disciplínu, tvrdší normy a kvalitnější práci. Nějaké okamžité a výraznější zvýšení životní úrovně jim zatím nabídnout nemůže.

Ke Gorbačovovým odpůrcům musí nezbytně patřit ještě značná část starého stranického, státního a odborového aparátu. Aparát KGB také těžko může patřit k těm, kdo Gorbačovovy reformy podporují: demokratizace, posilování zákonnosti mohou pouze zeslabit moc a postavení tajné policie, které Gorbačovovy čistky podle všech dostupných náznaků dosud nezasáhly.

Je těžko říci, na čí straně dnes stojí sovětská armáda. Politické zakončení afghánské války, odchod sovětských vojsk z východní Evropy, ale i nějaké radikálnější dohody o odzbrojení budou ve vojenských kruzích chápány jako prestižní porážka či jako zmenšení jejich mocenského vlivu. V nejlepším případě by sovětská armáda mohla být v konfliktu mezi Gorbačovem a konzervativními silami neutrální.

Položme si ještě otázku, zda může Gorbačov za svého spojence považovat Západ. Není to otázka jednoduchá. Západní politici na ni zatím nedali jasnou odpověď. Úspěšné Gorbačovovy reformy by nepochybně posílily Sovětský svaz nejen z hospodářského, ale i z vojenského hlediska. Moderní sovětský průmysl by pro Západ nepochybně představoval značnou konkurenci. Efektivní sovětské zemědělství by zbavilo Západ ohromného trhu, kam může bez problému prodávat své zemědělské přebytky výměnou za suroviny a energii.

Jak jsme si však již řekli, Gorbačov nemůže radikálně změnit sovětské hospodářství bez politických reforem, bez hluboké demokratizace společnosti. Jedním z nejzávažnějších důsledků této demokratizace bude postupná proměna sovětské společnosti od společnosti uzavřeného typu ke společnosti otevřené. Otevřená sovětská společnost bude představovat pro Západ podstatně menší nebezpečí z vojenského i politicky-ideologického hlediska, než Sovětský svaz ve své včerejší, a dokonce i dnešní podobě.

I z globálně politického hlediska považují otevřený, stabilní a prosperující Sovětský svaz za mnohem menší nebezpečí pro Západ, než je dnes. Již dnes se v SSSR začínají objevovat prvky zcela jiného politického myšlení, kladoucí mnohem menší důraz na staré revoluční cíle než na otázky globálního přežití lidstva, ohrožovaného jadernými zbraněmi a ekologickými problémy, populační krizí a hladem. Otevřený Sovětský svaz, ve kterém by existovalo veřejné mínění mající skutečný politický vliv, by byl jistě přístupnější dalekosáhlým dohodám o zákazu balis-

tických raket a jaderných zbraní, závažným otázkám ekologickým, efektivní pomoci Třetímu světu atd. Pro Západ by to zřejmě znamenalo nutnost přebudování jeho vojenských doktrín a jejich orientaci na konvenční zbraně, v nichž má zatím SSSR značnou převahu; tuto cenu za přežití lidstva by však Západ měl být připraven zaplatit. Tím spíše, že moderní technologie zřejmě dovolí vybudovat účinnou a nepříliš nákladnou obranu proti útoku uskutečněnému konvenčními zbraněmi. Západ by také měl všemožně podporovat rozvoj výpočetní techniky v SSSR — alespoň na úrovni, která těžko může být využita pro vojenské účely.

Dnešní vývoj v SSSR je krokem ke konvergenci Východu a Západu, o které A. D. Sacharov psal již v roce 1968 a kterou považoval za jediný možný způsob, jak se vyvarovat globálního konfliktu. Západ by proto neměl promarnit šanci, kterou dnešní vývoj v SSSR pro přežití lidstva poskytuje.

ZE ŠKOLENÍ O PŘESTAVBĚ

Proč je tu přestavba ?

Na školení vedoucích pracovníků v jednom pražském podniku měl již letitý instruktor městského výboru KSC referát o přestavbě. Následovala diskuse, kde se jeden odvážný zeptal, zda by tu byla přestavba, kdyby nebyla v Sovětském svazu. Instruktor odpověděl nezvykle upřímně: „Na přímou otázku přímá odpověď. Nebyla. A ještě mnoho let bychom se plácali v tomto marasmu bez naděje na podstatné zlepšení.“

Proč je nutná demokracie ?

Na jiném školení, tentokrát techniků nestraníků, položil lektor základní otázku: „Proč chceme v rámci přestavby větší demokracii?“ Odpovědi lezly z účastníků jako z chlupaté deky: aby byla větší efektivnost, aby byla větší iniciativa pracujících, aby bylo kvalitnější řízení. Ale školitel stále nebyl spokojen. Až nakonec vykřikl: „Cožpak to opravdu nechápete? Jenom když je demokracie, tak je také kontrola nad tím, kdo řídí. A ten je pak povolán k odpovědnosti za to, jak řídil. A když špatně řídil, tak je odvolán. To je alfa a omega, bez které se vám každý systém zhroutí.“ Technici jenom užasle zírali.

Rok 1968 poprvé — stalinista

Na poradě vedení velkého koncernu přišla řeč na přestavbu. Inu soudruzi, nevyhneme se tomu asi, je třeba se na to připravit. Řeč je o návrhu zákona o podniku, o „glasnosti“ a jiném. Když v tom trochu naivní vedoucí jakéhosi nedůležitého odboru nahlas užasne: „Ale soudruzi, vždyť to je skoro totéž, jako v tom osmašedesátém. Vzpomeňte si přece. Tohle tady už jednou bylo!“

A tu ho přerušil kádrový ředitel chladně a důrazně: „Tohle tady, soudruhu, už nikdy neříkej!“

Freudenberg: Symposium o Gorbačovově politice

Už před dvěma lety se sešlo ve studijním středisku západoněmecké nadace Friedricha Eberta ve Freudenbergu symposium věnované diskusi o krizích společnosti sovětského typu. Jeho smyslem bylo „zkoumat vnitřní dynamiku těchto systémů, možný vývoj historické krize, kterou tyto systémy přes zdání stability procházejí, a učinit to bez neopodstatněných iluzí o možnosti jejich přerodu, ať reformistického, ať katastrofického — avšak také bez zaslepenosti ryze propagandistické konfrontace“. Tak to formuloval ve svém článku uveřejněném v italském listě *Rinascita* jeho vědecký spolupracovník Bruno Schacherl, účastník předloňského setkání (viz LISTY č. 5/1985 s. 13-15). Tehdejší zasedání několika desítek odborníků bylo obsahově připraveno vedením výzkumného projektu, který řídí prof. dr. Zdeněk Mlynář, a uvedeno řadou studií zaměřených na různé stránky hospodářské, ideologické, politické i občanské reality Sovětského svazu a dalších zemí sovětského bloku; na podniku vydatně spolupracovala a byla význačnými členy zastoupena západoněmecká sociální demokracie. „Jsme svědky — psal v uvedeném článku Schacherl, když shrnoval hlavní myšlenku, kterou setkání vybavilo — sociální a v jistých směrech i strukturální diferenciaci mezi jednotlivými zeměmi, třebaže v rámci programatické jednotlosti; a v samotném Sovětském svazu za Gorbačova přestává být samotná nutnost reformem požadavkem neorganizovaných a potlačovaných menšin a vchází do oficiální terminologie...“.

To bylo před dvěma lety, v prvních měsících Gorbačovovy vlády.

Nové situaci odpovídal také program třídního jednání. Pro představu o obsahu diskusi zde je několik názvů referátů: „Vnitropolitická reformní koncepce M. S. Gorbačova a její dopad na politické instituce a ideologii v SSSR“ — o ni referovali Zdeněk Mlynář a maďarská politoložka Mária Huberová; ve skupině referátů „Hybné síly reformního procesu“ hovořili o podnětech z okruhu inteligence a kultury ruský exilový spisovatel Lev Kopelev a český historik Michal Reiman, nyní univerzitní profesor v západním Berlíně — ten o problematice vypořádání s historií. V ekonomické části základní referát na téma „Zkušenosti ekonomických reformem 1956-1987“ přednesl polský ekonom prof. Włodzimierz Brus z univerzity v Oxfordu, a politolog z Kolína n. R. Hans-Hermann Höhmann promluvil na téma „Gorbačovova «radikální» hospodářská reforma — pojetí, možnosti realizace, politické důsledky“.

Na poli mezinárodních vztahů znělo jedno téma „Význam reformního kursu pro vývoj ve státech východní Evropy a pro změny v jejich vztazích se Sovětským svazem“ — zde byli referenty prof. dr. Jiří Kosta z univerzity ve Frankfurtu n. M. a jeho mnichovský kolega dr. Christoph Royen; další referát zněl „Reformy a «nové myšlení» v Sovětském svazu a výhledy západoevropské «východní politiky»“.

Po každém základním referátu následovala živá debata, ve které se uplatnili účastníci českoslovenští jako např. doc. dr. Jiří Sláma, dr. Zdeněk Strmiska, Zdeněk Hejzlar a další; dále bulharští (i přímo ze

sofíjské univerzity), i maďarští jako Pierre Kende. Ovšem největší zájem platil — už vzhledem k aktuálnímu vývoji — účastníkovi sovětskému. Byl jím historik Jevgenij Ambarcumov, pracovník moskevského Ústavu pro ekonomiku zemí světové socialistické soustavy. Účast sovětského vědeckého pracovníka v oficiálním postavení už nejen se západoevropskými kolegy, ale i s emigranty ze sovětského bloku byla ovšem novinkou. Není proto divu, že o diskusní příspěvky prof. Ambarcumova byl obzvláštní zájem. Ambarcumov se pokusil jej uspokojit podrobným výkladem o politické a kulturní situaci před zasedáními ÚV KSSS kolem říjnového výročí (která pozdější vývoj v Moskvě naplnil dramatem kolem odstoupení Borise Jelcina). Zvláště se pozastavil u mezi přestavby, potížích a problémech jejího dalšího průběhu, o silách působících proti ní. Jeho odpovědi na často ožehavě kritické dotazy byly velmi otevřené, zcela prosté oficiální koženosti a tichošlápkovství Brežněvovy doby — nemluvě o dobách dřívějších. Příznačné v tom smyslu byly jeho odpovědi účastníkům z Československa, jejichž dotazy šly pochopitelně nejvíc „na tělo“. Tak např. na otázku, proč nebyl dosud na oficiální rovině učiněn pokus o analýzu reformem v Československu roku 1968 Ambarcumov odpověděl: „Máme (tj. mezi vědci, zejména historiky. — V.T.) nezávislé stanovisko, ale ne vždy se s ním kryje stanovisko stranického vedení.“ Vůbec se v jeho reakcích na dotazy o okupaci roku 68, o nadále otevřené otázce zhodnocení sovětské politiky vůči Československu, odchodu vojsk z našeho území, reformem (přesněji: jejich nedostatku) v ČSSR dnes obrážela konfliktnost situace v sovětském vedení. „Ne vždy Gorbačov všechno prosadí v politbyru,“ zdůraznil. „I tam probíhá politický boj. Někdy je Gorbačov (v cizině) podceňován, ale jeho doba poskytuje druhou, tentokrát snad nadějnější šanci — Gorbačov je důslednější než byl Chruščov.“

Dotazy na sovětského hosta jen přšely: o úloze osobnosti, o nechvalně známé šovinistické organizaci Pamjat', o pasivitě a aktivizaci lidových mas v Sovětském svazu, o nových cestách jeho zahraniční politiky, o možnostech reformem v Polsku, o bezprecedentním spojení moci a ruské inteligence, o krymských Tatarech... Ale co nás z Československa pátilo nejvíc: byl to vztah sovětského vedení k nutnosti demokratických reformem v naší zemi. Zde Ambarcumov nemohl než opakovat známou (a pro nás až příliš dvojnásobnou) tezi, že sovětské vedení chce, aby se každá země vyvíjela samostatně — „SSSR nechce vnucovat návrhy, které by tyto země destabilizovaly“. Čili — dodejme si my — změny k lepšímu nebudou, nevydobudeme-li si je sami, přičemž nám k tomu dává reformní vývoj v Sovětském svazu dnes lepší podmínky. „Reformní politika nynějšího sovětského vedení — řekl Zdeněk Mlynář ve svém úvodním referátu — se tudíž sama považuje především za vnitrosovětskou záležitost a dosud se v praktické politice vystříhala jakýchkoli kroků, které by mohly působit jako přímé vnucování nově politiky ostatním zemím sovětského bloku. Sovětská reformní politika se spíše snaží sloužit za příklad...“

EKONOMICKÁ DISKUSE

ZDISLAV ŠULC

Možnosti a meze sovětské ekonomické reformy

(K červnovému zasedání ÚV KSSS)

Červnové plénum ÚV KSSS, usilující o souhrnnou formulaci koncepce ekonomické reformy, definitivně vyvrátilo stále se vracející domněnky o velikosti a síle odporu potenciálních politických odpůrců Michaila Gorbačova. Otázka politické moci je v SSSR pro nejbližších několik let rozhodnuta a postavení současné vládní garnitury v čele s Gorbačovem stabilizováno, což ovšem nevyklučuje jednotlivé personální změny, jež však spíše než k oslabení vedou k jejímu dalšímu upevnění.

Jádro nové politické moci tvoří generačně spřízněná skupina lidí, jejichž osobnost, vědomí a zejména politické myšlení se formovaly pod dojmem otřesných Chruščovových odhalení stalinské éry, k jejímž spoluvůdčům -- díky svému tehdejšímu mládí -- nepatřili. Proces deziluze je zbavil ideologických pout a plně orientoval k realitě se silnými ambicemi na jejich radikální změnu. Gorbačov není osamělý geniální jedinec, ale vzdělaný, inteligentní, nejnadanější *představitel celé generace* s přibližně stejnými životními zážitky, které u ní zformovaly zhruba shodné životní pocity, postoje a představy o jejím společenském poslání. Mezi jednotlivými představiteli této generace nových vůdčů se mohou vyskytovat a jistě se vyskytnou rozdílné názory na jednotlivé otázky taktiky a tempa vypracovávání a realizování politiky, což je zcela přirozené a zvláště při složitosti problémů sovětské společnosti k takovým rozdílnostem nedochází jen v SSSR, ale vždy a všude. Pokud však jde o strategické cíle, o základní programové články, je nově zformovaná garnitura politické moci jednotná, kompaktní.

Pro chování (jednání, rozhodování) tohoto týmu politických vůdčů je rozhodující, že hlavním faktorem v něm přestaly být *ideologické bariéry*, jež u jejich předchůdců patřily k stěžejním příčinám stagnace a počínajícího rozkladu sovětské společnosti. Zbožně-peněžní ekonomika se všemi svými atributy přestala být „protisocialistickým“ strašákem a stala se naopak *socialistickým* programem vyjádřeným ve sféře státního podnikání hesly „úplného chozrasčotu“ a „samofinancování“ a v dalších oblastech renesancí družstevnictví i otevřením vymezeného prostoru pro podnikání soukromé.

Hlavním rizikem pro Michaila Gorbačova a jeho tým už dávno není jeho svržení potenciálními konkurenty, ale jeho vlastní jednání a rozhodování, *schopnost vyvodit všechny důsledky ze svého „ideologického prozření“*. Nejde jen o to, program peněžně-zbožní ekonomiky *vyhlásit*, ale především a vlastně

jedině o to, *zda nově konstruovaný mechanismus fungování ekonomiky, jak byl na červnovém plénu narysován, je s to jako peněžně-tržní mechanismus opravdu bez podstatných poruch fungovat*, zda je to mechanismus *konsistentní*, tj. zda jednotlivá jeho kolečka do sebe dobře zapadají a jejich pohyb je ve vzájemném souladu, zda otáčení jedněch nebrzdí či dokonce nezastraňuje chodu jiných. Neboť jedině pak lze předpokládat, že očekávání spojená s přestavbou ekonomického mechanismu (řadový posun v efektivnosti ekonomiky, podstatné zvýšení životní úrovně obyvatelstva) se skutečně naplní, což je opět základní předpoklad toho, aby společnost pro ni často bolestivě změny akceptovala. *Neúspěch, nenaplnění těchto očekávání, jsou hlavním nebezpečím pro novou generaci sovětských vůdčů v čele s Gorbačovem*. Pak může znovu vyvstat otázka jejich dalšího osudu, i když prosté paralely s pádem Nikity Chruščova nejsou na místě, ať už pro podstatný, kvalitativní rozdíl v osobnostech těchto dvou politických vůdčů, tak i proto, že Chruščov byl v podstatě sám, kdežto tentokrát jde o celý generační tým zájmově spjatý svým společným osudem.

Ponechme však řešení tohoto dnes nezodpovědného futurologického problému na dobu vhodnější a pokusme se posoudit to, k čemu již nezbytně informace máme a co je koneckonců rozhodující nejen pro další osud současné garnitury sovětských vůdčů, ale pro osud socialistického pojetí ekonomiky vůbec: *konsistentnost sovětského projektu mechanismu fungování ekonomiky a s tím spjaté vyhlídky na řadový posun v jejich výkonech*.

Revoluce a její pouta

Posuzujeme-li tento projekt, jak je vyjádřen v „Základních ustanoveních zásadní přestavby řízení ekonomiky“ a v sovětském zákonu o podniku, z hlediska mechanismu, který se v SSSR uplatňoval dosud, může se nám skutečně zdát, že charakteristika změn jako *revoluce* je plně na místě.

Platí to především o formulaci *postavení podniku* v ekonomice, které svědčí o snaze postavit jej do podmínek odpovídajících peněžně-tržnímu mechanismu: tvorba podnikových důchodů (ať již mzdy a odměny či na rozvoj, investice) již nemá být odvozována od plnění centrálně stanovených plánových ukazatelů, ale má být plně závislá na tržbách za pro-

dané zboží (projekt počítá se dvěma modely konkrétního řešení této vazby), čímž se má realizovat „úplný chozrasčot“ a „samofinancování“ podniku. Projekt vyjadřuje i vůli uplatnit tento princip do všech důsledků, tj. až po případný zánik neprosperujícího podniku: toto nové tržní postavení podniku nemá platit jen pro výrobce spotřebního zboží, ale i ve sféře výrobních prostředků (přechod od rozdělování k velkoobchodu) a dokonce i v peněžnictví (banky).

Také mnohé formulace charakterizující *vztah podniku a plánového centra* svědčí o snaze přizpůsobit nástroje centrální regulace podniků jejich novému postavení jakožto *výrobců zboží*. To platí zejména o instituci *stabilních dlouhodobých normativů*, které mají umožnit centrální řízení bez přímé reglementace velkým počtem plánových ukazatelů. Totéž platí o nové instituci *státních zakázek*, jež mají dosavadní příkazní vztah nadřizenosti a podřizenosti mezi centrem a podniky nahradit *rovnoprávným* smluvním vztahem dodavatele a odběratele.

Tyto skutečnosti nepochybně svědčí o tom, že četné deklarace o využívání zbožně-peněžních vztahů v projevech i dokumentech nového sovětského vedení nejsou prázdnými slovy, ale nacházejí svůj reálný výraz v přestavbě mechanismu fungování ekonomiky. A přesto, při posuzování tohoto projektu jako celku, kvalifikovaný ekonom dobře znalý podmínek nezbytných pro fungování plánovitě regulovaného peněžně-tržního mechanismu nemůže nedojít k závěru, že příliš mnoho koleček v něm do sebe nezapadá, že pohyb mnohých z nich bude navzájem protichůdný, že prostě *zatím zdaleka nejde o mechanismus konsistentní*, a že tedy po jeho „spuštění“ nutno počítat s takovými frikcemi (poruchami), které mohou ohrozit základní cíle, pro něž se celá tato dalekosáhlá, ano přímo historická, operace podniká.

Kdybychom základní znak této nekonsistence měli vyjádřit stručně jednou větou, mohli bychom říci, že *se v projektu nepodařilo dát do souladu nové systémotvorné prvky (tržní postavení podniků) s prvky regulativními (nástroje centrální regulace)*, které nadále nesou silná mateřská znaménka starého centrálně-přídělového mechanismu.

Platí to především o *plánování*. Přes všechny deklarace o jeho novém pojetí nutno konstatovat, že i v tomto projektu přežívá staré pojetí pětiletého plánu jako nástroje, kterým centrum předem na celé pětiletí předurčuje základní rozdělení předpokládaného vytvářeného národního důchodu, z něhož pak odvodí ostatní regulativní instrumentarium vůči podnikové sféře, zejména směrná čísla, dlouhodobé normativy, státní zakázky, limity. Zde se vytváří první riziková oblast, v níž začíná ekonomika balancovat na pokraji propasti *makroekonomické nerovnováhy*. Tvorba pětiletého plánu, který musí „vyjadřovat v konkrétních číslech a úkolech strategie strany, určovat výchozí parametry plánu na nejbližší pětileté období a zdůvodňovat možnosti a termíny jeho plnění v jednotlivých letech pětiletky“ (viz „Základní ustanovení“), je spojena s tak početnými a velkými *prvky nejistoty* pokud jde jak o vnitřní, tak i vnější faktory ekonomického růstu, že *více či méně podstatný odklon reálného ekonomického vývoje od pětiletého plánu je jedinou stoprocentní jistotou při tomto způsobu plánování*. Celá dosavadní historie pětiletých plánů v zemích reálného socialismu o tom podává důkazy nevyvrátitelné — nenajdeme snad jedinou pětiletku bez výraznější korekce, zejména pokud jde o investiční aktivitu (důkazy týkající se ČSSR jsou uvedeny v příloze

k 2. dílu mé práce *Stát a ekonomika*). Takový vývoj ovšem současně devaluje regulativní hodnotu všech nástrojů centrální regulace, na prvním místě pak dlouhodobých normativů. Proto všechny ekonomické reformy založené na normativních odvozených z pětiletých plánů skončily zatím vždy neúspěchem (v ČSSR první ekonomická reforma z přelomu 50.-60. let, „Soubor opatření“ z počátku 80. let, v NDR reforma z poloviny 70. let, jedna fáze maďarské reformy atp.). Centrum — nemělo-li připustit inflační vývoj — muselo od dlouhodobé platnosti normativů ustoupit a tím vlastně reformu „zadusit“.

Nejde však jen o rizika spojená s dlouhodobým makroekonomickým plánováním. Jak vyplývá ze „Základních ustanovení“, budou *dlouhodobé normativy* podnikům určovat resortní ministerstva, nejde tedy o jednotné (pro celou ekonomiku), ale diferencované či individualizované normativy (pro jednotlivá odvětví či dokonce podniky). To ovšem znamená, že „hra o parametry“, při níž se podnik ve fázi tvorby plánu snaží získat co nejvýhodnější podmínky pro budoucí tvorbu svých důchodů, jen změní svou podobu: *místo dohadování o výši plánových ukazatelů bude na pořadu vyjednávání o výši dlouhodobých normativů, které se tak stávají jen jiným druhem plánových ukazatelů*. To je další oblast, která „narušuje parametrčnost“ tržního prostředí, jež má vytvářet objektivní (na vůli podniku nezávislý) ekonomický tlak na jeho hospodaření, podnikání. Není však poslední.

Další hrozbou je *oblast cenové tvorby*. Pravda, programovaná přestavba cenového mechanismu, ve které se hlavní důraz klade na to, aby ceny vyjadřovaly „společensky nutné náklady“, patrně povede k překonání nejzávažnějších historicky vzniklých anomálií mezi „ztrátovými“ cenami paliv, energie a surovin, a vysoce „ziskovými“ cenami zpracovatelského průmyslu. Z tohoto hlediska je třeba brát s rezervou na první pohled otřesně znějící sdělení předsedy sovětské vlády Ryžkova, že podíl ztrátových podniků jenom v průmyslu v roce 1986 dosáhl 13 %: tento typ ztrátovosti nic nevyovídá o podnikatelské zdatnosti podniků, ta může být u „ztrátových“ lepší než ve vysoce „ziskových“, neboť „ztráta“ či „zisk“ jsou v současném ekonomickém mechanismu především výsledkem centrálního stanovení cen.

Cenový mechanismus bude však i nadále založen na cenách centrálně stanovených, a skutečně „smluvní ceny“ budou tvořit jen jeho nepodstatný doplněk. A to je jistá cesta k dalšímu narušení „parametrčnosti prostředí“, které je pro fungování peněžně-tržního mechanismu obzvláště významné, ano, přímo osudové.

Především — při centrální tvorbě cen hraje centrum jen zdánlivě roli jejich skutečného tvůrce. Při mnohamiliónovém sortimentu jsou základem této tvorby stejně kalkulace podnikové, a úředníci cenového úřadu mají malou šanci na to, aby získali dostatek informací a tím i dostatek argumentů, s nimiž by mohli „přebít“ podnikové návrhy, vyjadřující spíše individuální než „společensky nutné“ náklady, navíc často předem kalkulující i s rezervou pro případné ústupky ve vyjednávání s centrem. Centrální cenová tvorba vyřazuje z vlivu na ni toho nejdůležitějšího „agenta“ — spotřebitele (ať již občan či podnik) a otevírá cestu k tomu, aby si výrobce své důchody „zajišťoval“ spíše tlakem při vyjednávání o cenách s centrem, než opravdovou podnikatelskou aktivitou orientovanou na snižování nákladů a růst produktivity práce aplikaci vědeckotechnického rozvoje.

To však není jediná závada centrálního určování

cen. Ta dále není s to zabezpečit stejnou „rentabilitu“ (podíl zisku v ceně), takže z hlediska tvorby podnikového důchodu zde vždy existují výrobky pro podnik „výhodné“ a „nevýhodné“ (jejich výrobou získává více či méně zisku), a ten si podle toho vybírá sortiment své výroby často bez ohledu na stav poptávky. A to je mechanismus, který velmi nepříznivě působí jak na ekonomickou rovnováhu — „nevýhodné“ výrobky jsou pak na trhu permanentně nedostatkové — tak i na realizaci socialistického principu odměny podle práce, který je v projevech a dokumentech uváděn jako jeden z hlavních důvodů přestavby. Neboť důchody podniku a jeho pracovníků mohou být tím vyšší, čím účinněji se „podnikavost“ projeví při „vyjednávání“ podniku s centrem o cenách a ve výběru „výhodného“ sortimentu při určování výrobního programu.

Za těchto okolností se nám ovšem princip vazby podnikových důchodů na tržby za prodané zboží a služby jeví poněkud jinak, než jak tomu je v peněžně-tržním mechanismu, kde ceny určuje spotřebitel, jeho poptávka. Pod etiketou kategorií peněžně-tržní ekonomiky tu vlastně projekt „nového“ ekonomického mechanismu opět navrácí staré stereotypy chování podniků z mechanismu centrálně-přídělového se všemi jejich důsledky pro ekonomiku: nízká efektivnost, nerovnováha (nedostatkovost), získávání důchodů více či méně nezávisle na reálných ekonomických výkonech atp.

Těch možností, jež k tomu dává předložený projekt sovětské ekonomické reformy, bychom ovšem mohli uvádět ještě mnohem více: zachování resortního principu řízení ekonomiky (odvětvová ministerstva), zachování směrných čísel a limitů při tvorbě a rozpisu plánu, normativy povinného dělení disponibilního zisku do podnikových fondů, normativy tvoření mzdového fondu podle prvního modelu atp. V projektu zabudované mechanismy působí k mikroekonomické rovnováze, tj. k rovnováze podniku (tzv. podnikový *minimax*, maximalizace podnikových důchodů při minimalizaci úsilí potřebného k jeho vytvoření) a jsou ve velké míře současně mechanismy, které působí k makroekonomické nerovnováze (nedostatkovost, nesoulad efektivní nabídky a poptávky, dichotomie, tj. relativní nezávislost tvorby podnikových důchodů a národního důchodu vedoucí k otevřené či skryté inflaci).

Za těchto okolností je pramalá naděje, že realizace projektu „zásadní přestavby řízení ekonomiky“ vyřeší již existující silně inflační situaci sovětské ekonomiky a vytvoří tak základnu pro uplatnění mechanismů působících k podstatnému zvýšení její efektivnosti. Ano, spíše naopak, je mnohem pravděpodobnější, ba téměř jisté, že nedlouho po jeho spuštění bude sovětské vedení postaveno před obtížné dilema: zachovat pětiletou platnost ekonomických normativů a připustit další prohloubení inflačního vývoje ekonomiky, anebo přistoupit k nové korekci mechanismu jejího fungování.

Ta korekce je možná dvojím způsobem: přejít od pětiletých k ročním normativům a tak se znovu vrátit k jedné z variant starého centrálně-přídělového mechanismu se všemi jeho známými důsledky, anebo učinit další energické kroky k vytvoření *konsistentního* plánovitě regulovaného peněžně-tržního mechanismu se všemi nezbytnými systémovými prvky a s *jím odpovídajícím* instrumentariem centrální regulace ekonomiky.

Bariéry poznání

Je jisté na místě položit si otázku, proč sovětské vedení, které netrpí ideologickými předsudky vůči zbožně-peněžním vztahům a naopak programově usiluje o vytvoření mechanismu fungování ekonomiky na nich založeném, bylo při jeho koncipování tak nedůsledné, proč připustilo tolik nekonsistentnosti v projektu jeho přestavby.

Jednou z možných odpovědí je, že přestavba je tak dalekosáhlá a hluboká, že je jí třeba realizovat postupně. Takový výklad však sotva může uspokojit. Kdyby tomu tak bylo, musel by projekt rozlišit mezi cílovým a přechodným řešením. „Základní ustanovení“ jej však charakterizují jako „vytvoření ucelené, efektivní a pružné soustavy řízení umožňující co nejdokonaleji využít předností socialismu“, tedy spíše jako řešení cílové.

Zdá se proto, že blíže pravdě bude hledat zdroje omezenosti projektu sovětské ekonomické reformy v *bariérách gnozeologických*, v nedostatku teoretických znalostí o podmínkách fungování peněžně-tržního mechanismu a způsobech jeho plánovitě regulace, i v nedostatku praktických zkušeností — vždyť kromě krátké a už dávno epizody NEPu celé generace nepoznaly nic jiného než ekonomiku s centrálně-přídělovým mechanismem.

Pokusme uvědomit si genezi názorů současných protagonistů sovětské ekonomické reformy v čele s Michailem Gorbačovem. Zdá se, že byla obdobná jako názorový vývoj „reformních komunistů“ u nás: Chruščovem zahájený rozchod se stalinismem přivedl generaci, která tehdy začínala „rozum brát“ k tomu, aby se vrátila k původním předstalinickým zdrojům socialistického myšlení, k Marxovi (zvláště k jeho zamlčovanému „mladému“ období), a zejména pak k Leninovi. Jeho původní koncepce socialistické ekonomiky, jak ji rozvinul na prvním poříjnovém sjezdu strany, zcela jednoznačně chápala tuto ekonomiku jako netržní a beztržní. Ale realita, pro niž měl Lenin (na rozdíl od svých následovníků) velký smysl a respekt, jej přinutila tyto představy korigovat a vypracovat základy NEPu, za které i činnost zestátněných podniků měla být — alespoň v období industrializace SSSR — založena na principu podnikatelské kalkulace v podmínkách plně obnoveného trhu (včetně volné tvorby cen). Sám Lenin neměl mnoho času tento dalekosáhlý krok domyslet do všech důsledků, to zůstalo jeho následovníkům, z nichž za závažnější přínos k této problematice možno považovat myšlenky J. Preobraženského a N. Bucharina.

V rozhovoru s italským listem *L'Unita* řekl Gorbačov, že se ve zralém věku hodně zajímal o otázky ekonomiky, takže může říci, že „zde leccemu rozumím“. Podobně mluvil o filozofii, přičemž zdůraznil, že z této oblasti „přečetl mnoho literatury, a to nejen té, která byla napsána u nás, ale i té, která vyšla na Západě“. Pokud jde o ekonomiku, podobný dovětek o okruhu své četby neučinil. Kdo sleduje ekonomickou vědu, potvrdí, že ani ona — s výjimkou ekonometrie — nenachází inspiraci v ekonomické teorii rozvíjené na Západě; pro sovětskou vědu byla zatím „buržoasní ekonomie“ jen předmětem odmítavé „kritiky“.

Inspirativním zdrojem současného ekonomického myšlení v SSSR je *návrat do 20. let*. „Mohu říci, že u nás, v Sovětském svazu, jako by nastala „epocha renesance“, obrody tvůrčího ducha leninismu. Leninovy práce čteme a promýšlíme stále znovu, abychom

do hloubky pochopili Leninovu metodu", uvedl M. Gorbačov v rozhovoru s listem L' Unita.

Co tento návrat současnému ekonomickému myšlení nabízí?

Pokud jde o Lenina, jeho rozhodující význam je v tom, že osvobozuje od strachu z peněžně-tržních vztahů jako něčeho protisocialistického. Ano, zde nachází dnešní sovětské ekonomické myšlení jistotu, že socialistický mechanismus fungování ekonomiky je nejen možno, ale -- přinejmenším v určité historické fázi rozvoje socialismu -- dokonce *nutno* budovat na principech peněžně-tržního hospodářství. Jak by měl tento mechanismus konkrétně vypadat, to ovšem u Lenina nikdo nenajde, i když jeho myšlenka o převedení státních podniků na podnikatelskou kalkulaci (kommerčeskij rasčet), později chybně interpretována jen jako vnitropodnikový chozrasčet v podniku s centrálním ukazatelovým plánem, zřejmě inspirovala dnešní hesla o „úplném chozrasčotu“ a „samofinancování“. Naproti tomu jeho myšlenka o uspořádání vztahu mezi centrem a podnikatelskou sférou *na daňovém principu* zůstává dodnes nepochopena, zřejmě pro svou tehdejší primitivní konkrétní podobu (natuální daň) a konkrétní sféru uplatnění (ve vztahu k rolnictvu, tedy k *soukromým* podnikatelům).

Povaha problematiky ekonomického vývoje sovětského Ruska ve 20. letech, ve kterém převažují otázky vztahu státu k soukromému rolnickému malovýrobnímu sektoru, je ovšem tak specifická a historicky omezená, že hledat právě zde inspiraci ke konkrétní podobě ekonomického mechanismu pro dnešní industriální ekonomiku bez soukromého sektoru je věru málo nadějně. Jádrem diskuse těchto let (pozoruhodný přehled o nich podává nedoceněná a téměř neznámá práce B. Urbana „Zrod a konec velké diskuse“, vydaná jen jako vnitřní publikace Univerzity Karlovy 1968) je problém „prvotní akumulace“, získání zdrojů pro industrializaci země, v níž se střetly dvě rozdílné *teoretické* koncepce Preobraženského a Bucharina, založené na využití zbožně-peněžních vztahů v ekonomice, avšak nakonec realizována byla třetí „pragmatická“ Stalinova koncepce násilné kolektivizace zemědělství. Jejím důsledkem byla redukce těchto vztahů na maloobchodní trh spotřebního zboží (do roku 1934 je i zde uplatňováno přidělové hospodářství), a konstrukce centrálně-přídělového mechanismu fungování ekonomiky (tzv. plánované hospodářství).

Teoretické koncepce jak Preobraženského, tak i Bucharina naopak předpokládaly fungování ekonomického mechanismu jako peněžně-tržního. Rozdíl mezi nimi byl v pojetí role centra (státu) v této ekonomice. Zatímco Preobraženskij chtěl zdroje „prvotní akumulace“ pro industrializaci získat ze soukromého sektoru pomocí různých daní a polonucených půjček, tarifní a celní politikou státu a zejména pak prostřednictvím úvěrové politiky bank (což byla tehdy patrně koncepce nejrealnější), Bucharin považoval za základ strategie hospodářské politiky státu schopnost státních podniků zvítězit ve svobodné konkurenci nad soukromým sektorem. Proto doporučoval, aby tyto podniky snížením cen vytlačovaly kapitalistické podnikatele z trhu a rolníka přiměly ke vstupu do družstev (tzv. vrůstání rolníka do socialismu), což ovšem při tehdejších všeobecném nedostatku zboží na trhu a slabosti, ba často přímo rozkladu, státních podniků bylo nereálné.

Bucharinovy představy o socialistické konkurenční ekonomice se zřejmě utvářely pod vlivem zahraniční kritiky původní sovětské porevoluční koncepce ne-

tržní, bezpečnější ekonomiky, jak ji podal zejména Ludwig von Mises. Bucharin tuto kritiku znal, ztotožnil se s ní a snažil se z ní vyvodit závěry pro model sovětského ekonomického mechanismu (viz N. Bucharin: O novoj ekonomičeskij politike i našich zadačach, Bolševik 8/1925). L. von Mises byl ovšem liberál, a vůbec tehdejší nesocialistické teoretické ekonomické myšlení bylo ještě zcela ve znamení liberalismu, který každé zasahování státu do ekonomiky považoval za nežádoucí či v nejlepším případě jen za nutné zlo, které třeba minimalizovat. Do vydání Keynesovy „Obecné teorie“ (1936), která ukončila éru liberalismu a zahájila novou éru propracování role státu v peněžně-tržní ekonomice, hledání *ji adekvátního instrumentaria, nástrojů hospodářské politiky státu*, zbývalo ještě 11 let!

Tim ovšem bylo i ekonomické myšlení 20. let v SSSR, přes všechnu snahu poučit se z poznatků soudobé ekonomické vědy, dobově omezeno. S tím musí počítat každý, kdo inspiraci pro řešení současných problémů fungování ekonomického mechanismu reálného socialismu hledá v ekonomických diskusích 20. let (a to nejen v SSSR, ale i na Západě). Je pochopitelné, že po desítky let trvajícím nadvládě různých variant netržní ekonomiky, v níž se podniky staly převážně výkonnými články centrálního plánu, jsou myšlenky Lenina a Bucharina o slučitelnosti tržního postavení podniků se socialismem inspirativní v tom smyslu, že zbavují myšlení jeho dosavadních ideologických pout. Tato plodná inspirace, vyvolávající nadšení pro úplný chozrasčet a samofinancování podniků, by však neměla zastiřit skutečnost, že samo zvýšení samostatnosti a pravomoci podniků, jejich přechod do podmínek peněžně-tržní ekonomiky, ještě neřeší problém fungujícího ekonomického mechanismu, jestliže *současně* není provázáno vytvořením *adekvátního, podmínkám peněžně-tržní ekonomiky plně odpovídajícího souboru nástrojů centrální plánovitě regulace ekonomiky*.

A právě to se zatím, bohužel, v koncepci schválené červnovým plénem ÚV KSSS nezdařilo, a při současném teoretickém vybavení sovětského ekonomického myšlení zřejmě ani zdařit nemohlo. Přes všechno upřímné zdůrazňování rozhodující role „ekonomických nástrojů“ při centrální regulaci ekonomiky zůstávají tyto nástroje (odvody, normativy, ceny, atd.) plně v zajetí staré „pětiletkové“ ideologie, jsou pouhými „výstupy“ pětiletého bilančního plánu, jehož prostřednictvím se centrum snaží vnutit ekonomice a společnosti své často velmi problematické „strategické“ představy, cíle a preference. Přitom však nechápe, že právě touto „centrální“ cestou se permanentně do ekonomiky propašují zcela lokální (podnikové i jiné), konzervativní, ale velmi houževnatě se uplatňující zájmy a tendence k pohodlí, nevykonnosti, technické zaostalosti, prostě celkové neefektivnosti.

Koncepce nástrojů centrální regulace ekonomiky zatím nechápe, že v peněžně-tržním mechanismu nemůže makroekonomické plánování vystupovat v roli *univerzální determinanty* ekonomického vývoje, ale jen jako *doplňek*, který nastupuje tam, kde krátkodobě i dlouhodobě, ziskově motivované *podnikové plánování*, reagující na současnou poptávku i anticipující budoucí, selhává. To je v oblastech, kde ziskový motiv neúčinkuje anebo působí nedostatečně či působí škodlivě (např. ekologická problematika).

Že tedy makroekonomický plán může být pouze plánem centra a nikoli plánem pro podniky, a realizovat se může pouze, v rámci rozpočtového omezení

daného výnosem daní, specifickými nástroji, zakladatelskou činností počínaje přes státní zakázky, dotační politiku až k politice emisní, zabezpečující kvantitativní zákony peněžního pohybu.

Tato koncepce zatím nechápe *rozhodující úlohu daňové soustavy* v centrální regulaci peněžně-tržní ekonomiky, jež představuje právě onen v socialistických ekonomikách dosud marně hledaný účinný nástroj, který umožňuje vytvořit žádanou situaci, v níž *silné postavení regulativního centra* nevede k omezení či faktické likvidaci plně samostatného rozhodování podniků. Neboť jediné vhodně konstruovaná daňová soustava dovoluje plně překonat dlouhodobě pěstované a hluboko zakořeněné tradice naturálního pojetí ekonomiky a přeměnit celospolečenské bohatství ve *fungující kapitál bez kapitalistů* (např. formou základního jmění svěřeného podnikovým kolektivům tak říkajíc „do provize“ za předem určený „poplatek“ — daň ze základního jmění). Tim pak do ekonomiky navrátit vysoce výkonný motor (viz Marxovu myšlenku o *kapitálu jako funkci*, kterou vysoce oceňuje jako nejučinnější motor ekonomické výkonnosti, a *kapitálu jako vlastnictví*, realizující se jako vykořisťování nevlastníků vlastníky, s nímž se právě socialismus navždy rozchází).

Nebudeme zde však pokračovat ve výčtu makroekonomického regulativního instrumentaria v peněžně-tržním mechanismu. Podrobněji jsem o něm pojednal ve svých pracích „Stát a ekonomika“ — 3. díl (1985) a „V zajetí falešného vědomí — Ke kritice politické ekonomie socialismu“ (1987). Shrňme jenom, že nemá-li sovětská reforma zahynout na polovičatost (což se již jednou stalo v 60. letech), *bude muset učinit další kroky*, zejména pokud jde o charakter instrumentaria centrální regulace ekonomiky. Ty kroky budou *úspěšné jedině tehdy, jestliže sovětské ekonomické myšlení dokáže vstřebat a při těchto krocích uplatnit poznatky, které světová ekonomická věda získala ve své pokeynesovské éře*.

Sovětská, ale v převážné většině i naše, ekonomická věda však zatím stále ještě hledí na Keynesa a jeho následovníky (zastánce i odpůrce) jen jako na „buržoazní ekonomy“, které je možné jen „kriticky“ odmítnout. Nechápe, že Keynesova analýza a teorie jsou *především zkoumáním peněžně-tržní ekonomiky*, i když se specifickými kapitalismu, které však právě u něho jsou zřetelně identifikovatelné a oddělitelné od *obecných principů (zákonů) fungování peněžně-tržního mechanismu*, a obsahují tedy poznatky relativní pro *jakýkoli*, tedy i socialistický peněžně-tržní mechanismus.

Přitom, po pravdě řečeno, i svým morálním (ideologickým) postojem je Keynes blízko stanoviskům socialistů. Vždyť i on, zcela ve shodě s Marxem (kterého ovšem deklarativně odmítá) zjišťuje nefunkčnost kapitalisty vlastníka, v jeho terminologii rentiéra, v mechanismu fungování peněžně-tržní ekonomiky, jako Marx konstatuje jeho disharmonickou roli. To je vlastně jako východisko pro jeho protiliberální formulaci regulativní role státu v ekonomice. Od Marxe se v tomto směru liší jenom tím, že řešení tohoto problému nespojuje s násilnou revolucí a spoléhá na evoluci, na „autanasii rentiéra“. V zemích existujícího socialismu však už tato otázka dávno není aktuálním problémem. Je jim však, bohužel, *osvojení a tvůrčí využití myšlenkového bohatství ekonomického génia, J. M. Keynesa*, zatím největšího ekonomy tohoto století, i poznatků jeho následovníků při koncipování plánovitě regulovaného peněžně-tržního

mechanismu fungování *socialistické ekonomiky*. Tady sovětská věda (stejně tak jako v ostatních zemích existujícího socialismu) ještě své *ideologické předsudky* nepřekonala, *ba ona si je ještě ani neuvědomila*, neboť své ekonomické myšlení stále jen „škvaří ve vlastní šťávě“, jak to potvrdil i Michail Gorbačov ve svém závěrečném slově na červnovém plénu, když řekl: „Tento program zahrnul vše, co nám daly praktické zkušenosti za uplynulé dva roky, co nám daly vědecké poznatky, co nám daly zkušenosti z desítek let socialistické výstavby... Ve schválených dokumentech se tedy obráží kolektivní myšlení, všechno to, co jsme dokázali k této otázce shrnout v nynější etapě rozvoje naší společnosti.“

Jediná šance: vůle poučit se z chyb

Uvedené skutečnosti tedy nedodávají mnoho důvodů pro optimismus při oceňování možného úspěchu sovětské ekonomické reformy, jak byla naprogramována na červnovém plénu. A přesto, myslím, není na místě jen pesimismus. Přece jen zde existují i podněty k nadějím, že přes krátkodobý (měřeno několika nejbližšími lety) neúspěch může sovětské reformní úsilí *dlouhodobě*, během jednoho, dvou desetiletí, přece jenom vyústit v řešení uspokojivé, ve vytvoření konsistentního socialistického plánovitě regulovaného peněžně-tržního mechanismu s adekvátním instrumentariem regulace, bez něhož je i představa o novém, demokratickém modelu socialismu nerealizovatelná. Zdrojem těchto nadějí je ochota Michaila Gorbačova a jeho týmu *vidět, nezastírat a přiznat vlastní chyby*, a vůle poučit se z nich. V tom je vskutku věrným žákem V. I. Lenina, který už o prvním revolučním programu prohlásil, že se možná ukáže chybným, takže jej bude zcela třeba předělat, což pak také vypracováním NEPu prokázal skutkem. „Život bude prohlubovat představy o přestavbě,“ řekl Gorbačov. „Čekají nás nové problémy a nemalé obtíže. Nejsme pojištěni ani proti chybám, i když pracovat a postupovat je nutné tak, aby jich bylo co možná nejméně... tou největší chybou je strach z chyby... Strach z chyb je obzvláště zhoubný: rozkládá vůli a tlumi úsilí o přeměnu společnosti.“

Toto riziko připomněl i Nikolaj Ryžkov na zasedání Nejvyššího sovětu, když varoval před opakováním osudu reformy z let šedesátých: „Nelze připustit, aby se opakovaly smutné zkušenosti reformy z roku 1965, kdy liknavý postup a polovičatá řešení prakticky anulovaly účinnost nového mechanismu hospodářství. Síly setrvačnosti a stagnace tehdy zvítězily a všechno se vrátilo ke starému, snad jenom ještě v horší formě.“

A tak tedy — držíme jim palce. Neboť jejich úspěch je i naší hlavní nadějí.

6. 8. 1987

Otištěno „Ze zásuvky i z bloku“

K novým pokusům o ekonomickou reformu

Předsedovi vlády ČSSR
Redakci Hospodářských novin
Redakci Rudého práva

Praha 30. října 1987

V současné době probíhá v čs. sdělovacích prostředcích diskuse k některým koncepcím ekonomické reformy.

Charta 77 si nečiní nárok odborně se vyjadřovat k těmto složitým otázkám. Přesto na její adresu došlo několik zajímavých podnětů, a to zejména od ekonomů, kterým je už 17 let jakákoli účast při řešení takových a podobných problémů znemožňována.

Řešení závažných otázek ekonomiky a potřebné proměny politicko-ekonomického klimatu naší země považujeme za důležité podmínky pro uplatňování hospodářských, sociálních a kulturních práv čs. občanů v blízké i vzdálené budoucnosti.

Z toho důvodu jsme se rozhodli položit několika ekonomům — současně signatářům Charty 77 či jejím příznivcům — tři otázky, které považujeme za důležité pro publicistické vyjádření názorů na připravované změny v čs. hospodářství.

Charta 77 jako občanská iniciativa se tím připojuje k diskusi týkající se návrhu zákona o podniku a k novým pokusům o ekonomickou reformu.

*Jan Litomiský, Libuše Šilhánová, Josef Vohryzek
mluvčí Charty 77*

OTÁZKY

- 1) Obsahují návrhy na přestavbu hospodářského mechanismu takové stimuly hospodářského rozvoje, které by mohly zastavit a posléze překonat zaostávání čs. hospodářství za rozvojem hospodářsky rozvinutých zemí?
- 2) Mohou navrhované demokratizační prvky v návrhu zákona o podniku vyvolat nové a dostatečné iniciativy a podněty pracovních kolektivů k racionálnějšímu využití hospodářských zdrojů podniků?
- 3) Které jsou podle Vás mimoekonomické (např. sociální, kulturní, morální aj.) předpoklady a podněty k uskutečnění ekonomických přeměn a k všestrannému rozvoji čs. společnosti?

* * *

Na první dvě otázky odpovídám: NE! On si snad u nás někdo myslí, že ANO?

Mám ale naději (či iluzi?), že se tím i u nás začíná prosazovat pokrok, který zlidší celou společnost.

Všechna ta hesla o intenzivním a vědecko-technickém rozvoji, o dosažení světové úrovně atp. se mohou uskutečnit jen potud, pokud se podaří překonat státní vlastnictví společenským, a státní správu společenskou samosprávou.

Je to asi jediná cesta, aby se výrobci začali chovat k podnikovému a společnému jako ke svému a nikoli k cizímu. Praxe už naučí rozlišit mezi operativním řízením podniku odpovědnými vedoucími (od mistra až po ředitele) a demokratickými orgány, reprezentujícími kolektiv podniku jako jedné skupiny celé společnosti, která spravuje jednu část společenského a tedy „všelidového vlastnictví“, disponuje s ním a vykonává veškerou moc na svém působišti. U nich a od nich jsou tedy ředitel a jeho tým pověřeni, jimi jsou kontrolováni a jim jsou také odpovědni.

To je také jediný možný způsob, jak zabránit, aby se aparáty všeho druhu postupně osamostatnily, aby hájily především vlastní zájmy a nakonec panovaly nad celou společností.

Musí je ale vyloučit organizace výrobců vertikálně propojená od jednotlivého pracovního procesu přes

podnik až na vrchol pyramidy „sdružených osobností“. Ta by měla uplatňovat společenské vlastnictví výrobních prostředků, a také hned dohlédnout na ostatní funkce státu a jejich vykonavatele, aby sdruženým výrobcům nepřerostli přes hlavu a nemohli už nadále existovat jako velká skupina s vykořisťovatelským vztahem k výrobcům, a jako velký manipulátor s jejich postavením ve společnosti, s jejich měšcem i svědomím.

To všechno ale předpokládá skutečně demokratickou socialistickou politiku.

Prof. Miroslav Kadlec

1. Ne.
2. Ne.
3. Zásadní přeměna politického systému.

M. M. (pracovník ČSAV)

1. O tom, že by takové stimuly a podněty měla ekonomická reforma přinést, psal Miloš Jakeš, tajemník ÚV KSC, v Rudém právu někdy v polovině září tr. Zatím se v současném systému řízení takové stimuly neprojeví. Naopak. To znamená, že reforma by měla tento stav zvrátit a překonat a vytvořit kvalitativně jiný systém. Jinak by neměla smysl. Negativní

rysy a projevy našeho hospodářství jsou již každému zřejmé. Nedaří se je omezit tak jako dříve — politikou vytloukání klínu klínem. Taková politika znamená, že vezmeme prostředky tam, kde jsou, a dáme je tam, kde chytějí. Trvalá nerovnováha a nedostatkový trh by měly být překonány a vytvořena situace dynamické rovnováhy atd.

Předpokladem této změny je, že pracující člověk se bude cítit hospodářem ve vlastním domě a že bude funkci pečlivého, starostlivého, vzdělaného a pokrokového hospodáře moci také vykonávat. Tím jsme u jádra problému. Tímto směrem však nová ekonomická reforma zaměřena není.

Smysl reformy vidím v tom, že státní vlastnictví výrobních prostředků dostane postupně nový obsah a změní se ve všelidové vlastnictví, že socializace výrobních prostředků bude demokratickou socializací, že bude odstraněno zbyrokratizování státního i družstevního vlastnictví, že budou vytvořeny přímé a nikoli zprostředkované kapitálové vztahy účasti a odpovědnosti pracujících na rozvoji společných výrobních fondů a jejich využívání. Formy těchto změn se musí teprve hledat. Reforma — tak, jak je formulována — však tyto cíle nesleduje. Nemůže proto v ekonomice našeho státu dojít k zásadním kvalitativním změnám.

To ovšem neznamená, že současná ekonomická reforma je bezvýznamná. Již ta skutečnost, že k ní dochází a že je motivována snahou odstranit negativní tendence v rozvoji národního hospodářství, je v určitém smyslu povzbudivá. Za nejvýznamnější součást reformních návrhů považují orientaci na osamostatnění podniků a jejich samofinancování, i když je tato orientace omezena a podmíněna úlohou center řízení. Tato orientace by se měla dále rozšiřovat a naplňovat novým obsahem. Bylo by správné, aby tato nová hospodářská síla dokázala prosadit svůj zájem při koncipování hospodářské politiky.

2. V první odpovědi je naznačena i odpověď na druhou otázku. V návrhu zákona o podniku jsou demokratizační prvky v řízení značně omezeny. I veřejnost chápe jejich uplatňování převážně jako volby některých hospodářských vedoucích. I to je však velmi omezeno mechanismem výběru kandidátů i samotných voleb. To znamená v oblasti hospodářské demokracie navrhuje reforma jen nepatrné krůčky vpřed. Centrální hospodářská byrokracie si svou moc nad hospodářstvím žárlivě střeží. Změna hospodářské moci ve směru demokratizace se v podstatě neuskutečňuje. Přesto by navrhovaný zákon o podniku mohl vyvolat určité nové iniciativy a podněty, ale především v nejnižších třídách inovací, jako je například lepší hospodaření se surovinami, dílčí technologické změny, drobné investice apod.

3. Nejdůležitějším předpokladem uskutečnění ekonomických přeměn je podle mého soudu přeměna politického systému a způsobu uplatňování politické moci v hospodářském životě. Existující vztahy mezi politikou a ekonomikou se vyvíjejí jako jednostranné vztahy, jako podřízení ekonomiky monopolní politické moci a jejím zájmům. Beze změn v politice a ve vztazích politiky k hospodářskému řízení nemůže být ekonomická reforma správně zaměřena, její cíle budou deformovány právě tak jako jednotlivé její etapy a způsoby provádění.

Prof. Ing. Věněk Šilhan, CSc

1. Nikoli. Tzv. komplexní dokument pro přestavbu hospodářského mechanismu ČSSR nevybočuje z mezí, které ve své práci „Stát a ekonomika“ charakterizují jako systémotvorné prvky centrálně přidělového mechanismu. Základní z těchto prvků — makroekonomické bilančně ukazatelové plánování — získává jen jinou podobu. Proto dosavadní negativní tendence (nízká efektivnost, technické zaostávání, nevyhovující struktura, všeobecný pokles kultury výroby atd.) nebudou překonány. Naopak, zatím projektované změny v mechanismu fungování ekonomiky vytvářejí nová rizika, zejména pokud jde o možné zesílení inflačních tendencí.

2. Budou-li podniky i po „přestavbě“ pracovat v prostředí, kde základní parametry efektivní nabídky a poptávky nebude určovat trh, tedy spotřebitel (ať už v této roli vystupuje občan, podnik či stát), ale centrální bilančně ukazatelový plán (třebaže s jinými ukazateli než dosud), sebedemokratičtěji provedená volba ředitele nebude nic platná. Základní stereotypy chování podniků bude i nadále určovat převrácený „minimax“, paradoxně umožňující maximalizaci podnikového důchodu při minimalizaci jeho reálných výkonů.

Základním předpokladem reálné demokracie v hospodářství je ekonomické oddělení podnikové sféry od státu (např. vytvořením fondu společenského jmění a přechodem k instituci základního jmění podniku). Tím se nevylučují, ale naopak teprve vytvářejí nezbytné podmínky pro skutečně účinné (a nikoli fiktivní) uplatňování plánově regulativní činnosti centra. (Jaképak je to dnes centrální řízení, když se už v druhém roce své realizace jeho základní nástroj — pětiletka — „rozsype“, jak jsme toho právě, a nikoli poprvé, svědky?) Zveřejněná verze návrhu zákona o státním podniku to však svým nesmyslným pojetím „kmenového jmění“ znemožňuje a „komplexní dokument“ rovněž s ničím podobným nepočítá. Dosavadní řešení jsou poplatná dávno překonaným ideologickým klišé, jejichž přezkoumání a tvůrčí překonání se zatím vůbec nepřipouští, publikace odborných prací s touto tematikou není dovolena.

3. Vůle k reformě je na rozhodujících místech pouze ve slovech. Konečnou podobu dokumentů o přestavbě určují ti, kteří z ní mají největší strach. Můžete se pak divit, že se reforma dělá „jakoby“? Dokud se tohle nezmění, můžeme se dočkat jen další (kolikáté už?) poloreformy a jejího debaklu. A ideál socialismu, který za to vůbec nemůže, ale v jehož jménu se to děje, bude jen ještě více k pláči.

Zdislav Šulc

1. Jestliže se „soubor opatření“ z počátku 80. let považoval za mrtvě narozené dítě, současné návrhy na přestavbu jsou sice dítětem živým, ale značně neduživým. Největším problémem není ani tak to, že mnohé pozitivní prvky jsou okleštěny všelikými doplňky, jako spíše to, že vlastně vše vyrůstá buď z velké neupřímnosti na bázi přísloví o našraném vlku a celé koze, anebo z oné příslovečné kvadratury kruhu, kdy je snaha zdynamizovat hospodářství, aniž by byly ohroženy stávající společenské poměry a mocenské posty. Za takové situace jsou navrhované stimuly nedostačující.

2. V omezeném rozsahu mohou; mají-li být pracující

hospodáři v pravém smyslu slova, musí to být zároveň plnoprávní a plnokrevní občané.

3. Skutečná hluboká demokratizace celé společnosti, na jejímž počátku by byly zásadní kádrové změny, by probudila obyvatelstvo z apatie.

Ing. Tomáš Hradílek

K plnějšmu posouzení návrhů na přestavbu mechanismu chybějí některé základní předpoklady. Není znám obsah všech návrhů kromě návrhu zákona o státním podniku a zákona o družstevních podnicích. Chybějí analýzy dosavadního vývoje československého hospodářství v plné vazbě příčin a následků, které vedly k současnému stavu, stručně charakterizovanému ztrátou temp ekonomického rozvoje, ztrátou jeho kvality, ztrátou pozic na světových trzích a ztrátou možnosti uspokojovat sociální potřeby společnosti i jednotlivců, stavu, ze kterého přestavba hledá cestu. Chybějí i analýzy zkušeností jiných socialistických zemí, které jsou v přestavbě dále, a to analýza objektivní, neideologizovaná, která by umožnila vyvarovat se řady chyb. Jsou jen dílčí práce neoficiálních a tedy nepublikovaných autorů, příležitostně vytahovaných ze zásuvek. Publikované práce autorů oficiálních, kromě své neúplnosti, trpí větší či menší apologetickou zátěží. S vědomím těchto omezení odpovídám na položené otázky.

1. Podmínky, ve kterých se bude přestavba realizovat a samotné návrhy, tak jak jsou dosud známé, prozatím nevytvářejí dostatečný prostor pro uskutečňování cílů formulovaných v otázce. Přitom chci poznamenat, že rozvoj hospodářsky rozvinutých zemí není jediným měřítkem našeho budoucího rozvoje. Jde především o tyto omezující faktory :

- Ekonomická dlouhodobá nerovnováha je tak hluboká a z toho vyplývající vztě stereotypy chování hospodářských subjektů a jednotlivců jsou tak zakořeněné, že vytvoření rovnovážného stavu bude nesmírně těžké.
- Řešení této nerovnováhy vyvolá sociální střety, jejichž hloubka a ostří způsobí velmi silné anti-reformní tlaky v nejrůznějším sociálním prostředí.
- V návrzích není jasně formulován hlavní cíl a jediné možná zásada fungování hospodářského mechanismu : vytvoření jednotného trhu v plném smyslu toho slova. Naopak, projevuje se strach z trhu jak v některých formulacích zákona o podniku, tak v zásadách přestavby, ale i ve vystoupeních vedoucích představitelů ; např. Josef Kempný v článku v Rudém právu 8. října tr. spatřuje jako podstatný článek přestavby podniku to, že „hlavním nástrojem hospodářského řízení je státní plán. Nejde o přechod na volné tržní vztahy“. Není jasné, co autor míní přívlastkem „volné“. Ale o přechod na tržní vztahy skutečně jde, jinak nepůjde o nic. Tržní vztahy jsou ve všech rozvinutých zemích nikoli volné, ale státem regulované, a to metodami, které jsou vlastní tržnímu hospodářství současnosti.
- Zůstává nedotčena zásada, že hlavním subjektem vlastnických vztahů ke společenskému vlastnictví je stát, reprezentovaný vládou a v konečné instanci předsednictvem ÚV KSČ. Tento tabuizovaný stav (vše jiné od ďábla jest) a odcizení pracujících, jež z toho plyne, zmíněné návrhy prakticky nepřekonávají.

- Z vlastnického monopolu státu a ze snah minimalizovat prostor pro tržní vztahy vyplývá snaha centra zachovat silné direktivní ovlivňování podniků, takže jejich samostatnost se může stát pouze „samostatností“ přidružené výroby.

2. Podstatou každé demokracie je vztah k moci, v tomto případě hospodářské. Tento vztah zůstává nedotčen. Proto půjde o to, zda formální demokratizační prvky (samospráva a volitelnost) budou natolik silné, aby vlivy vlastnického monopolu překonávaly. Je velmi nejisté, zda dosavadní zkušenosti a vztě stereotypy chování jednotlivců, pracovních kolektivů a organizací (především KSČ a ROH) budou překonány a formální demokratizační prvky se naplní neformální činností.

3. Domnívám se, že hlavním předpokladem všestranného rozvoje čs. společnosti bude odvaha a schopnost využít demokratizačních prvků ke změně společenského klimatu. Toto klima charakterizuje hluboká společenská apatie a nevěra ve schopnost naší společnosti uskutečnit progresivní změny. Tyto nálady prolínají všechny sociální skupiny, které si ani neumějí představit, jaké změny mají chtít, a hlavně — jak je uskutečňovat. Naučit naše občany věřit ve své síly a možnosti mohou vedoucí osobnosti zrozené ve střetech za realizaci demokratických snah. Najdou se osobnosti, které s odvahou nastaví společnosti zrcadlo a ukážou, jak dál? Snad ano!

Ing. Otakar Jílek

1. Na tuto otázku se těžko odpovídá, protože konkrétní podoba nového hospodářského mechanismu není známa — zatím. Směr přestavby hospodářského mechanismu vyjádřený v „Zásadách přestavby“, renesance principů tržního hospodářství, je zřejmě jedinou alternativou skýtající naději na pozitivní obrát ve vývoji hospodářství. Záleží ovšem na rozsahu, hloubce, provázanosti změn v hospodářském mechanismu, na důslednosti při jejich prosazování, na prioritách hospodářské politiky, a v neposlední řadě také na tom, nakolik využití potenciálních možností pozitivního obrátu, které vytváří přestavba hospodářského mechanismu, bude podpořeno celkovou demokratizací společenského života. Zatím se zdá, že první kolo změn nepřekročí v zásadě rámeček dosavadních představ o roli a způsobech hospodářského a politického řízení a omezí se na změny v instrumentáriu nástrojů centrálního řízení hospodářství.

Svědčí o tom např. návrh zákona o podniku. Měl by dát podnikům záruky a jistotu pro jejich samostatnou podnikatelskou aktivitu, obsahuje však příliš mnoho skulinek umožňujících pokračovat v existující kuratele podniků, v „ochranném dohledu“ nadřízených orgánů. Od nedůsledných, ani nepolovičatých, více problematických než reálných změn však žádné větší pozitivní změny v chování ekonomických subjektů nelze očekávat. Myslím, že o osudu přestavby se bude rozhodovat až v dalších kolech. Zda tváří v tvář omezeným efektům a konfliktům prvního kola pokračovat důsledněji vpřed v přestavbě, nebo se — nikoli poprvé — vracet zpět.

2. Mohou, ale nemusí. Záleží na tom, do jaké konkrétní podoby bude rozpracována přestavba hospo-

dárského mechanismu, zejména zda proklamovaná zásada závislosti důchodů pracovního kolektivu na hospodářských výsledcích podniků bude důsledně prosazována i ve směru negativního dopadu na tyto důchody a koneckonců i zaměstnanost. Vše záleží na celkovém politickém klimatu ve společnosti. Pokud se lidé z vlastní zkušenosti nepřesvědčí, že orgány samosprávy nejsou dalším článkem v mechanismu politické manipulace, ale že jejich prostřednictvím se může skutečně prosadit jejich názor a vůle, stanou se dalším formálním článkem existujícího mocenského mechanismu a stihne je osud dnešních odborových orgánů, které by také měly hájit a prosazovat zájmy pracujících.

3. Úspěch přestavby, využití šancí, které nabízí, závisí v mnohém na důvěře lidí v přestavbu. Na důvěře, že přestavba pro každého z nich vytváří šanci — nejen zlepšit si hmotné postavení dobrou prací, více si vydělat, ale také na základě svého výkonu, svých profesionálních odborných kvalit dosáhnout odpovídajícího společenského ocenění a postavení. A na důvěře, že přestavba je míněna vážně, což je zvláště důležité při jejím startu. Zatím tato důvěra schází. Nelze se tomu divit, když obrát k přestavbě v našich podmínkách není provázen sebekritickou analýzou minulé politiky, ale naopak její obhajobou a přežíváním z ní vyplývajících diskriminačních praktik. Bez důvěry v upřímnost snahy o přestavbu však nemůže být angažovanost pro přestavbu; bez ní nelze paralyzovat retardační vliv existujících organizačních a řídicích struktur. Myslím, že vytvoření této důvěry by především pomohlo ovzduší otevřenosti, otevřených diskusí jak ve vztahu k hodnocení minulosti, tak ve vztahu k hledání optimálních východisek pro budoucnost.

Doc. dr. Ing. Čestmír Kožušník, CSc

1. V dosud uveřejněných materiálech týkajících se přestavby hospodářského mechanismu takové stimuly nejsou. Zásadního obrátu ve vývoji ekonomiky ve směru intenzivního vývoje nelze dosáhnout bez zásadní změny v chování podniků jako základních článků výrobní základny, v nichž se odehrává výrobní proces, kde se s konečnou platností rozhoduje o jeho kvalitě, efektivnosti, o zavádění výsledků vědeckotechnického rozvoje do výroby atd. Tomuto cíli je nutno podříditi všechny ostatní složky mechanismu fungování. K překonání zaostávání čs. ekonomiky může dojít jedině za předpokladu, že do aktivní rozhodovací činnosti budou zapojeny podniky jako samostatné hospodářské subjekty. A by toho bylo dosaženo, musí být do hospodářského mechanismu zabudovány minimálně tyto základní prvky:

a) podniky jako základní ekonomické subjekty se musí přeměnit v samostatně hospodařící výrobce zboží a účastníky trhu, kteří budou samostatně rozhodovat o základních reprodukčních vazbách a reprodukčním procesu jako celku: o zaměření výroby, její struktuře, sortimentu budou rozhodovat nikoli na základě rozpisu úkolů vyšších článků, ale na základě horizontálních vazeb vůči svým odběratelům a dodavatelům projevujícím se na trhu, a na základě vlastních koncepcí vývoje, zpracovaných podle všech dostupných informací a předpovědi o vývoji trhu;

b) příjmy podniků jako základních hospodářských subjektů, z nichž tyto mohou kryt veškeré výdaje spojené s reprodukcí, musí být bezprostředně a v plné výši závislé na výsledcích výroby a prodeji jimi vyráběných výrobků na trhu;

c) hmotné postavení podniků jako základních ekonomických subjektů i zaměstnanců podniku musí plně záviset na jejich postavení jako účastníků trhu a na tom, v jaké míře jsou schopni kryt výdaje ze svých příjmů z trhu.

Při splnění minimálně těchto prvků by snad byly v rámci hospodářského mechanismu obsaženy stimuly hospodářského rozvoje, které by mohly (při splnění řady dalších ekonomických i mimoekonomických požadavků) zastavit a případně i překonat zaostávání čs. hospodářství. Tyto prvky, a proto ani stimuly, v návrzích na přestavbu hospodářského mechanismu obsaženy nejsou.

2. V návrhu zákona o podniku nejsou obsaženy zásadní demokratizační prvky. Je to dáno především tím, že ze zákona o podniku ani z ostatních vydaných dokumentů o přestavbě není jasné, jak bude skutečně ekonomické postavení a skutečná ekonomická samostatnost podniků v celkové struktuře materiálně výrobní základny a jak bude nově koncipován vztah mezi centrem, tj. státním centrálně vypracovávaným a vybilancovaným plánem (který je nadále koncipován jako zákon a základní nástroj řízení), a podniky ve stanovování náplně výroby, v rozhodování o její struktuře a o vývoji jednotlivých podniků.

O tom, jak se demokratizační prvky projeví ve struktuře výrobní základny, je možno soudit jen nepřímou, podle tisku a vyjádření rozhodujících politických představitelů, z různých článků publikovaných v oficiálním tisku. Žádný z těchto pramenů však nesevídčí o tom, že by se demokratizační prvky měly nějak výrazněji projevit ve struktuře výrobní základny a v nově koncipovaných podnicích jako základních ekonomických subjektech. V této oblasti nadále převládá výrazná tendence k neúměrně a ekonomicky nezdůvodněné centralizaci, a představa, že jen velké ekonomické celky jsou schopny zabezpečit další ekonomický vývoj, ačkoli celosvětové zkušenosti svědčí o tom, že opak je pravdou.

Pro podstatnější rozvoj prvků demokratizace by bylo nutné, aby všude tam, kde k dosavadní administrativní centralizaci v rámci různých typů VHJ neexistují přesvědčivé a pádné ekonomické důvody, byly takto vytvořené administrativní celky zlikvidovány, s tím, aby se v nich dosud sdružené podniky mohly stát samostatnými ekonomickými subjekty, a aby i v rámci dosud existujících podniků se mnohé závody mohly stát ekonomicky samostatnými podniky jako základními články výrobní základny. Současně s tím je pro další demokratizaci v ekonomice nezbytné podstatně širší pojetí zakladatelské činnosti, aby zakládání nových podniků nebylo prisuzováno pouze centru, jak je to dosud v materiálech obsaženo, a současně aby bylo dosaženo dobrovolnosti při sdružování podniků k vykonávání určitých společně zajišťovaných činností. A nakonec je nezbytné, aby bylo všestranně ekonomicky i právně podporováno drobné podnikání, vznik a vývoj malých družstevních i soukromých podniků, zejména v oblasti služeb, obchodu atd.

3. Základním předpokladem je široká demokratizace

veškerého politického, společenského, vědeckého a kulturního života. Nejen provedení, ale především samo koncipování skutečných ekonomických přeměn nelze dosáhnout bez otevřené diskuse, která by měla na základě provedených rozborů a analýz odhalit příčiny současného nepříznivého vývoje národního hospodářství, a v jejímž rámci by měly být bez zábran volně prodiskutovány návrhy na řešení. Současná přestavba se objevila na pustém místě, nebyla připravena a nevznikla z otevřené široké ekonomické diskuse ani mezi teoretiky, ani mezi pracovníky řídicí nebo výkonné hospodářské praxe. Taková diskuse měla dát podnět k urychlenému vyplnění všech „bílých míst“ jak v oblasti ekonomické teorie (která celých 18 let spí hlubokým a klidným spánkem), tak v oblasti hospodářské politiky.

Doc. Ing. Gabriela Olmová, CSc

1. Dosavadní návrhy na přestavbu hospodářského mechanismu jsou polovičaté, protože nepřinášejí dostatečné osamostatnění podnikové sféry od centrálního poručnickování. Bez toho nevznikne zainteresovanost podniků a nedojde k obratu v jejich chování ve směru ekonomické racionality. Také ekonomická funkce centra v podmínkách samostatnosti podniků musí být formulována nově.

2. Demokracie musí být rovnoprávným cílem potřebné nové politiky. Bez ní nemůže dobře působit ani nezbytný tržní ekonomický systém. Pozitivní vývoj ekonomiky a celé společnosti není možný bez důvěry obyvatelstva k vedení země. Včerejší normalizátoři ji sotva mohou získat. Jsou schopni pouze polovičatých kroků při rozvoji ekonomické reformy a pluralistického politického systému. Nezbytné jsou dříve či později takové osobní změny ve vedení země a v celé hierarchii moci, které by byly přesvědčivé pro obyvatelstvo. Včerejší normalizátoři by měli najít odvahu k sebekritice a případnému odchodu. Nemělo by k tomu ovšem dojít ve stylu honu na čarodějnice, jak jej organizovali oni.

3. Rozhodující je rozvoj demokracie. Je třeba překonat korupci, která prostoupila celou společnost. Měl by zase platit výkon, kvalifikace, podnikavost a občanská kuráž.

Doc. Ing. Jiří Sláma, CSc

1. Návrhy, které byly předloženy k diskusi, jsou slabomyslnou kamufláží, která má předstírat, že se něco dělá. Jsou to jen dílčí zásahy, které nemohou podstatným způsobem změnit dosavadní mechanismus, jenž přivedl tuto zemi na pokraj hospodářského zhroucení. Pokud se zde mluví o „samostatnosti“ podniků, pak je to jen zoufalá snaha mocenského centra svalit odpovědnost za očekávané příští negativní výsledky na podnikovou sféru, ačkoli ta dosud o ničem podstatném nerozhodovala, jen plnila příkazy shora. I v nových návrzích si centrum základní mocenské páky ponechává. Jak to naše vedení s reformou myslí upřímně, je vidět z toho, že titíž lidé před 18 lety stejné myšlenky a zásady prokleli jako revizionistické a anti-marxistické, a dnes je „objevují“ jako progresivní. Proč asi? Tím ovšem diskusi nepodceňují, neboť — když nic jiného, tak přes veškerou autocenzuru i ofi-

ciální cenzuru — ukazuje, v jakém neuvěřitelném stavu je naše hospodářství a že si lidé pomalu zvykají říci svůj názor.

2. Ne. Je to jen špatná hra na demokracii, kterou i největší prostřáček musí brzy prohlédnout. Výsledek může být jen jediný — růst dalších orgánů, které o ničem nerozhodují. Důsledky: ještě větší nezáměr na celkových výsledcích hospodářství, zesílení vnitřní emigrace a celková rezignace.

3. Jen vyjmenování těchto všeobecně známých faktorů by vystačilo na tlustou knihu, neboť se to dotýká všech sfér společnosti. Od kádrové politiky, přes školství, kulturu, až po celkovou disciplínu a společenské vztahy. V této souvislosti si dovoluji upozornit na jednu věc, která je u nás v diskusi dosud opomíjena. Jsou to objektivní mezinárodní hospodářské a politické podmínky, které ovlivňují proces reformy. Jsme otevřená ekonomika, závislá na hospodářských stycích se zahraničím. Do vyspělých kapitalistických států nemáme větší šanci proniknout vzhledem k naší technické zaostalosti, nanejvýš surovinami, případně určitými potravinami. Už ani ne spotřebním zbožím, neboť konkurence Číny a dalších asijských zemí (Jižní Korea, Tchaj-wan, Singapur atd.) je na podstatně vyšší úrovni. Jsme odkázáni převážně na socialistický trh. A v jakém je stavu RVHP, to ví každý. Objektivní tendence mezinárodní dělby práce dokazují, že kooperuje-li malá země s velkou, stává se objektivně jejím ekonomickým doplňkem a přívěskem. Je-li tato velká země na nižší technické a ekonomické úrovni, klesá i hospodářská úroveň malého kooperujícího státu. Z toho plyne jediný závěr: díky hospodářské politice našeho současného vedení nás čeká nikoli finlandizace, ale pobaltizace našeho hospodářství. (Viz efektivnost staveb v SSSR — např. u železné rudy.) Zlepšení možno očekávat pouze tehdy, dojde-li k zásadním změnám v SSSR a k rozhodnější politice našeho vedení, které začne počítat a ne pochlebovat. Vyhlídky jsou zatím neradostné.

Doc. Ing. Rudolf Zúkal, CSc

1. Ne. Ale může to být začátek pozitivního procesu.

2. Za určitých příznivých okolností ano. Těmi okolnostmi mám na mysli otevření diskuse ve všech oblastech našeho života, a to i ve straně. Nesměla by to být ale diskuse pro diskusi, lidé by měli mít možnost vyjadřovat se i k podstatným otázkám našeho politického, hospodářského a kulturního života. Myslím, že si to právo začínají už brát, a to zvláště v ekologii. Je to dobře.

3. Nedávno řekl sovětský spisovatel Čingiz Ajtmanov: „Myslím, že nejvyšší smysl všeho pozemského se uskutečňuje právě prostřednictvím demokracie.“ To je zdánlivě jednoduchá, ale současně hluboká pravda, zejména v kontextu, v jakém to říká. A já opakuji: ani u nás to bez rozšiřování demokracie nepůjde. Nepůjde to bez postupné, možná i náhlé změny stávajícího politického systému. Tím neříkám, že by to neměl být systém socialistický. Určitě měl, ale takový, jaký začali moudří lidé u nás koncipovat v 60. letech. Ne vše bylo jasné a správné, ale základní principy, návrhy změn by bývaly vedly k obrodě, která by byla možná příkladná i pro jiné země.

Ještě bych chtěla poznamenat: ruku v ruce se změnami ekonomickými musí jít uvolňování v ostatních oblastech. Mám na mysli oblast právní přestavby, zabezpečení hospodářských a sociálních práv našich občanů, oblast odborové práce atd. Především odbory si musí uvědomit svou novou roli, roli skutečného obhájce pracujících. Novou roli si ovšem musí uvědomit náš stát.

Dr. Viola Markésová

1. Návrhy na přestavbu hospodářského mechanismu přebírají některé *stimuly* z ekonomické reformy z roku 1968.

Jenže: naši normalizátoři během posledních téměř 20 let jednak prohloubili, jednak rozšířili tehdejší disproporce a deformace. Např. v dodavatelsko-odběratelských vztazích nejde dnes již jen o nedostatky, ale o krizové jevy a o demoralizující anarchii. Proto by stimulační opatření z roku 1968 už nestačila. Je nutno je doplnit a zesílit.

Je i další důvod, proč *stimuly* z ekonomické reformy 1968 by dnes nestačily zastavit zaostávání našeho hospodářství: naši normalizátoři, aby zakryli svou neschopnost racionálně plánovat a řídit naše národní hospodářství, si v posledních letech vypomáhali nadměrným tiskem inflačního oběživa. Stejně jako tomu bylo za poslední války, zakrývali důsledky inflačního financování uměle udržovaným stopem maloobchodních cen. Politici si tak kupovali souhlas pracujících tím, že se vyplácely mzdy vyšší než odpovídalo růstu produktivity práce. Proto inflačně vytvářená poptávka nebyla a není na spotřebním trhu hmotně kryta. Proto je poptávka vyšší než nabídka zboží a služeb. Proto oběživo a vklady na vkladních knížkách rostly inflačním tiskem rychleji než výroba hmotných statků. A proto máme i dnes, 40 let po válce, nedostatkové hospodářství ve všech oblastech. Proto dnešní antistimulační důsledky z dosavadních falešných inflačních stimulů -- které působí jako hmotně nekrytá nadměrná poptávka -- bude muset přestavba dodatečně, zpětně napravit. A to bude bolestivé.

Zijeme v tzv. normalizaci stále na úkor budoucnosti a z podstaty. Zanedbala se údržba, obnova, modernizace strojů a zařízení. Nezbylo na nezbytné investice, které navíc byly drahé, neefektivní. Výrobky z nich jsou často nekvalitní a téměř vždy pod světovou úroveň. Jak tu technicky i ekonomicky stále prohlubujeme své zaostávání za hospodářsky rozvinutými zeměmi, je zřejmé z toho, že každým rokem musíme vyvézt více zboží, abychom mohli dovést stejné množství jako před rokem. Nemáme proto dost tvrdých deviz na dovoz moderní techniky. A bychom se dostali z těchto bludných kruhů, k tomu bude zapotřebí velmi účinných hmotných stimulů, ale nejen jich.

2. Rovněž některé *demokratizační prvky* v návrhu zákona o podniku jsou převzaty z ekonomické reformy 1968.

Jenže jejich účinnost bude dnes již velmi oslabena. Téměř 20 let trvající vrchnostensko-byrokratická normalizace znamenala neracionální plánování a řízení celého národního hospodářství. Vytvořila u příliš velké části pracujících klima společenského nezájmu, apatie, pracovní demoralizace a odcizení mezi lidmi a politickým vedením. Proto i navrhované *demokratizační prvky* v podnicích zůstanou málo účinné, bude-li nadpodniková sféra dále řízena diletantsky. Vždyť ta

dosud nedokázala vyřešit ani tak poměrně jednoduché problémy, jako je zvýšit výrobu např. náhradních dílů nebo zabránit plynutí surovinami při výrobě nepotřebných, neprodejných nadměrných zásob, ležáků na skladech -- něco, co je i v živelním kapitalismu v tak velké míře nemožné. Jak bychom tedy mohli očekávat, že dnešní nejvyšší politické vedení bude schopné řešit daleko složitější problémy naší přestavby?

3. Ekonomická reforma 1968 mohla být provedena ještě téměř bezbolestně. Dnes však, máme-li zastavit každoročně se prohlubující technické zaostávání za hospodářsky rozvinutými zeměmi, musíme obnovit rovnováhu nabídky a poptávky, a tržní vztahy. Na vnitřním trhu to bude znamenat zvýšení cen. To si tedy vyžádá oběti od všech (neprivilegovaných) vrstev obyvatelstva. Tyto oběti lze doprovodit jen slibem, že jediné tak by se podařilo překonat naše stále se prohlubující zaostávání za Západem jak v technice, tak v životní úrovni.

To vyvolává dvě otázky: zaprvé, kdo zavinil náš dnešní ekonomický úpadek? Zadruhé, je možno mít důvěru, že ti, kdo úpadek zavinili, jsou schopni nás z dnešní krizové situace vyvést? Nebudou proto všechny oběti nakonec marné?

Za nejdůležitější *mimoekonomický předpoklad* proto pokládám, aby přestavba byla prováděna lidmi s potřebnou odbornou a morální kvalifikací, ovšem pokud tito lidé budou vůbec ochotni se -- při nezměněném politickém režimu -- takového úkolu ujmout.

Prof. dr. Vladimír Kadlec, DrSc

1. *Dokud budou existovat následující tři základní hospodářské rysy pocházející ze staré, direktivní soustavy, nebudou dosaženy cíle, které sleduje přebudování hospodářského mechanismu. Jsou to*

- a) trh prodávajících (tj. nadbytek neuspokojené síly kupujících, nebo jinými slovy, rychlejší růst poptávky oproti nabídce zboží);*
- b) ceny neodpovídající vývoji poptávky a nabídky (takže ani vývoj míry zisku či rentability u jednotlivých výrobků nebude odpovídat vývoji poptávky);*
- c) monopolistická organizace nabídky zboží (takže kupující, ať už obyvatelstvo nebo podniky, nemají možnost výběru zboží od různých výrobců či prodáváčů).*

Po dobu existence těchto podmínek nebudou čs. podniky donuceny vyrábět tak hospodárně, inovativně, kvalitně a strukturálně pružně, jako podniky v průmyslově vyspělých kapitalistických zemích. To také znamená, že nebudou schopny konkurovat na západních trzích a zahraniční obchod bude ztrátový, což opět vyvolá buď rostoucí zadluženost v zahraničí, nebo administrativní brzdění dovozu potřebné nové techniky apod.

Jenom skutečný tržní tlak a domácí či zahraniční tržní soutěž donutí čs. podniky, aby rozvíjely svou výrobu v souladu s vývojem poptávky, vysoce efektivně a inovativně. Zároveň musí být postupně odstraněny dotace podniků, kterými se přerozdělují důchody od ziskových ke ztrátovým podnikům. Budou-li podniky vědět, že je stát nenechá padnout a vždy jejich ztráty

vyrovná subvencemi, zmizí jejich úsilí o co nejefektivnější výrobu, to znamená, že musí docházet i ke konkursu takových podniků, které se po určitých záchranných akcích nedostanou ze ztrátových pozic.

Strach před zaváděním důsledných tržních vztahů, který je — mimo jiné — diktován strachem před všeobecnými krizemi a nezaměstnaností, je neodůvodněný, protože tyto jevy nevyvolává tržní mechanismus, nýbrž kapitalistické rozdělování národního důchodu na mzdy a zisky, resp. na spotřebu a investice. Regulace těchto rozdělování za socialismu může vzniku makroekonomických nerovnováh a krizím zabránit. Tržní mechanismus by tedy za socialismu mohl fungovat ještě lépe než za kapitalismu a nemusel přinést jeho sociálně ekonomické nedostatky.

2. Demokratické volby rad pracujících jakož i ředitelů jsou nutné v podmínkách, kdy pracující mají nejenom získávat, ale mohou i ztrácet důchody, popřípadě zaměstnání, při vznikající tržní zainteresovanosti podniků. Za těchto podmínek se musí ovšem jednat o skutečný demokratický výběr představených a nikoli opět o manipulaci kandidátek a voleb stranickými aparáty.

Demokratické volby budou ovšem přinášet pokrok jen za podmínek skutečného tržního tlaku. Jakmile by tento tlak neexistoval a výrobci by měli na trhu převahu, vzniklo by nebezpečí, že se pracující budou chovat opatrně. Budou volit za ředitele nikoli nejlepší a nejnáročnější lidi, nýbrž takové osoby, které od nich budou méně žádat a budou tzv. populární. Jen výhled ztráty důchodů při zaostávání podniků vytvoří za podmínek skutečného tržního tlaku u pracujících zájem o výběr nejlepších osob na vedoucím místě. Pracující musí získat zkušenost, že jen odborně vyspělé a náročné vedení podniku jim může zajistit rychle rostoucí důchody, kdežto jen „populární“ vedení je uvnitř silné soutěže na domácích či zahraničních trzích povede ke ztrátám, příp. i k likvidaci podniku.

Demokratizace uvnitř podniků však musí být doprovázena i demokratizací v oblasti národohospodářské a politické. Veškeré obyvatelstvo musí mít možnost zúčastnit se již při sestavování středně- a dlouhodobých rámcových plánů svými návrhy na tvorbě cílů hospodářského a společenského vývoje. Vždy existuje velké množství různých vývojových cílů a jejich výběr nelze přenechat plánovacímu aparátu.

Existuje např. možnost velmi rychlého růstu výroby a na tomto základě i osobní spotřeby. Tomu bude odpovídat i vysoká míra akumulace ve výrobě a určité zaměření výrobní struktury. Existuje ale i možnost pomalejšího růstu výroby, nižší míry akumulace, pomalejšího růstu osobní či společenské spotřeby, zato ale zajištění většího zkracování pracovní doby a prodlužování volného času. Existují různé možnosti, jak vytvářet proporce mezi osobní a společenskou spotřebou a rozšiřováním prostředků pro záchranu a zlepšování přírodního prostředí apod. Mezi velkým množstvím takových alternativ by mělo mít obyvatelstvo možnost volit. Realizace tohoto či onoho plánu se pak musí zajistit rozdílnými hospodářsko-politickými nástroji.

3. Má-li se ozdravit čs. hospodářství a rozvinout jeho demokratizace, nemohou ostatní oblasti společenského dění zůstat netknuté. Především je třeba, aby rychle vzrostl zájem obyvatelstva o společenské dění a k tomu je zapotřebí v první řadě „glasnosti“ ve

všech veřejných sdělovacích prostředcích. Je nezbytná pravdivá informovanost lidí, která se opět může rozvinout jen pomocí mnohotvárnosti uveřejňovaných myšlenek a názorů, při veřejných diskusích a sporných hodnoceních té či oné události. Kritika nesprávných či nemorálních jevů ve společnosti se nesmí zastavit před žádnou osobou a institucí. Umělci musí mít možnost ve svých dílech vyjadřovat život a osudy lidí bez šablonovitých předpisů a byrokratické kontroly. Nezávislé právo musí vytvořit zkušenost lidu, že nikdo nesmí být pro své názory, i když nejsou v souladu s názory vrchnosti, perzekvován.

Jen při takovém rozvoji společnosti lze očekávat aktivní účast na politickém a společenském dění. Pouze v takových podmínkách může politické vedení také získat potřebnou důvěru obyvatelstva, bez níž nelze provést hospodářskou reformu, která se ze začátku neobejde bez některých nepopulárních opatření. V Československu nelze ovšem důvěru širokých vrstev získat, aniž politické vedení přehodnotí i mnohá svá stanoviska a opatření po vojenské intervenci roku 1968.

Prof. Ota Šik, DrSc

(Celý text ankety zkrácen.)

* * *

Závěrečná poznámka. Diskuse k ekonomickým návrhům zřejmě nekončí. V posledních dnech října se mluvčím Charty 77 přihlásili další zájemci. Teprve po zveřejnění těchto dalších příspěvků anketu zhodnotíme.

Zapomenuté výroky :

„Na Východě byl vždy stát všechno; občanská společnost byla tam vždy primitivní a rosolovitá. Na Západě naproti tomu existuje mezi státem a občanskou společností vyvážený vztah, a jakmile je státní moc oslabena, okamžitě vystupuje do popředí mocná struktura této občanské společnosti.“

Antonio Gramsci 1930

„Vývoj, který vedl ke stalinismu, musí být přesně analyzován. Nejdůležitější však teď je, aby byla překonána a odstraněna ta omezení občanských práv, která stalinismus zavedl.“

Palmiro Togliatti 1964

„Musí být jasno, že ta fáze ve vývoji socialismu, která byla zahájena Říjnovou revolucí 1917, ztratila charakter hnací síly hnutí. Ten „model“, který byl vytvořen v SSSR a převeden do tzv. východoevropských zemí, je nepoužitelný; nelze nadále činit rozdíl mezi socialismem a demokracií, mezi společenským vlastnictvím výrobních prostředků a lidovou kontrolou nad nimi, a mezi demokratickou organizací společnosti a politickou mocí.“

Usnesení ÚV Italské komunistické strany 1981

O návrhu zákona o podniku, ale nejen o něm

Vztahy mezi státem a podnikem, mezi podnikem a jeho zaměstnanci, výkon dispozičních práv k celospolečenskému vlastnictví a v neposlední řadě postavení komunistické strany v ekonomice země, to jsou otázky, které nelze obejít, když se uvažuje o změnách hospodářského mechanismu Československa. Uspořádání těchto vztahů podle představ současného vedení naší země je obsahem návrhu zákona o státním podniku.

Návrh byl předložen k veřejné diskusi. I když iluze o tom, že by její výsledky mohly nějak podstatněji ovlivnit konečnou podobu zákona nejsou na místě, nelze ji podceňovat. Naši občané v ní dostali po 18 letech možnost se znovu seznámit s problematikou jednoho ze základních společenských vztahů — vztahu občana k vlastnictví (v tomto případě k celospolečenskému vlastnictví) a zformovat si k ni svůj postoj.

Ve svém příspěvku do probíhající diskuse budu hodnotit návrh zákona, jeho celkovou koncepci i jednotlivá ustanovení, především podle návrhu úpravy tohoto vztahu. Jakkoli je důležité právní postavení podniku, stupeň jeho podnikatelské samostatnosti, nástroje či ukazatele, kterými bude veden nebo řízen, rozhodující je vztah občana k celospolečenskému kapitálu. V něm se také nejvýrazněji projevuje neoddelitelnost reformy hospodářského mechanismu země od reformy nebo alespoň podstatných úprav politického systému země, od jeho zásadní demokratizace, bez níž každá hospodářská reforma nutně ztroskotá.

Kapitál a moc

Všechna socialistická hnutí tradičně požadovala zespolečnění kapitálu. Je obecně přijímanou skutečností, že s vlastnictvím kapitálu je spojena značná moc nad lidmi. Platí to nejen ve výrobním procesu, ale i v politicko-mocenské sféře. V socialistických zemích sovětského typu byly všechny výrobní prostředky znárodněny, přičemž dispoziční práva k nim převzal stát. A však praktické zkušenosti uplynulých desetiletí ukázaly, že se tím výrazně zkomplikoval jak vztah občana ke státu, tak i jeho postavení v ekonomickém procesu.

V žádné socialistické zemi nevedlo vyvlastnění kapitálu k rozvoji politické a občanské demokracie. Míra naplnění občanských a politických práv jednotlivce je v nich výrazně nižší než ve státech, kde kapitál zůstal většinou v soukromých rukou. Je to jen dějinná náhoda, jen důsledek zvláštních podmínek dnešních socialistických zemí, nebo zákonitost? Jestliže kapitál poskytuje moc, neumožňuje monopolní ovládnutí kapitálu udržovat monopol moci?

Pokud jde o ekonomiku, pak socialistické země zpravidla výrazně zaostávají za srovnatelnými kapitalistickými státy. Týká se to například produktivity zespolečněného kapitálu, průměrné životní úrovně, kvality a technické vyspělosti výrobků atd. Žádná z nich se nikdy nedostala do čela světového ekonomického vývoje a technického pokroku. Jestliže v minulosti některé socialistické země mohly být právem hrdé na úroveň své sociální péče, školství či zdravotnictví, pak dnes vynakládají vyspělé kapitalistické

státy na tyto účely více prostředků, protože jim to rychleji rostoucí národní produkt umožňuje. Jednou z posledních reálných předností socialistických ekonomik zůstává plná zaměstnanost. Ale stále častěji se ozývá otázka, zda je to skutečně přednost, zda cena, kterou se za ni platí — nezáměr o práci, nízká produktivita společenské práce, nevyužívání pracovní doby, neodpovědnost, nekázeň, a tedy jistý druh polozaměstnanosti všech — není pro celou společnost příliš vysoká.

Stát — to není abstraktní pojem. Počinání státu určují lidé, kteří jsou u moci. Pokud jsou u moci jen tehdy, když k tomu dostanou od občanů ve volbách mandát, pak je to nutí respektovat jejich občanské i ekonomické zájmy. Když se ale vládnoucí skupina vymkne kontrole občanské společnosti, pak provádí politiku především podle svých zájmů. Z nich na předním místě je zájem o udržení moci. Ovládnutí veškerého ekonomického potenciálu společnosti jejich moc značně posiluje.

Podřizuje-li se však ekonomika mocenským zájmům příliš dlouho, nutně se dostane do krize. Je-li v krizi, nejsou prostředky pro růst nebo jen udržení životní úrovně lidí. To vyvolává jejich nespokojenost, což zase oslabuje stabilitu vládnoucího uskupení, které musí dočasně změnit priority a pokusit se o zlepšení ekonomické situace. Když se to podaří, vše se postupně vrací do vyjetých kolejí a koloběh se opakuje. Když se to nepodaří, pak se do krize dostane moc.

Kapitál a komunistická strana

V každé socialistické zemi je veškerá moc, a to včetně moci ekonomické, soustředěna v rukou jediné vládnoucí strany. Jsou to komunistické strany, které monopolně drží dispoziční práva k celospolečenskému vlastnictví.

Rozeberme si tento problém podrobněji. Analýzy prokazují, že i když řízení velkých kapitalistických firem přebírají ve stále větší míře manažeři, majitelé kapitálu jim nikdy nepředávají dispoziční právo ke kapitálu. Mezi tato práva patří především právo rozhodovat jménem vlastníka o použití kapitálu, určovat cíle, jichž má podnik dosáhnout a prostředky k jejich dosažení. K nejdůležitějším dispozičním právům patří výběr vedoucích pracovníků podnikatelské sféry, schvalování základních finančních výdajů, způsob rozdělení zisku, provádění průběžné i následné kontroly veškeré podnikatelské činnosti a v neposlední řadě i dohled nad tím, jak se podnik přizpůsobuje měnícímu se okolí, jak se rozvíjí v porovnání s konkurenčními firmami.

V socialistických zemích si tato práva vyhradily komunistické strany. Na svých sjezdech a zasedáních ústředního výboru stanoví závaznou generální linii rozvoje ekonomiky a určují prostředky pro její realizaci. Jejich vedení rozhodují, pro jaké účely bude užito bohatství společnosti, rozhodují i o proporcích rozdělení národního důchodu na investice i na osobní spotřebu obyvatel. Orgány komunistické strany — od těch nejvyšších až po nejnižší — provádějí výběr vedoucích

pracovníků všech stupňů a kontrolu činnosti celého národního hospodářství i všech podniků, závodů a dílen. Vedení komunistické strany je tak ve skutečnosti nejvyšší správní radou národního hospodářství, vládě pak připadla úloha generálního ředitele celé ekonomiky.

A však na rozdíl od kapitalistů nejsou členové KSČ *majiteli* kapitálu. Míra jejich podílu na výkonu dispozičních práv k celonárodnímu vlastnictví neplyne z počtu jimi vlastněných akcií, ale z jejich podílu na moci, z jejich postavení v mocenské hierarchii. Mají tedy právo rozhodovat o použití tohoto vlastnictví, ale protože nestříhají kupóny, nemají přímý podíl na výnosu celospolečenského kapitálu a proto nenesou přímou ekonomickou odpovědnost ani za výsledky celého národního hospodářství; ztráty podniku, v němž pracují, se neprojevují ztrátou jejich osobního majetku. Jejich odpovědnost je mocenská: buď postupují v mocenské pyramidě nahoru (což je přirozeně spojeno s vyšším platem i dalšími výhodami), nebo klesají dolů. Ekonomické výsledky jejich činnosti však dopadají na všechny občany země v růstu nebo stagnaci životní úrovně, v zlepšování nebo ve zhoršování životního prostředí, v úrovni školství, zdravotnictví, sociální péče apod., přičemž tito občané nemají do rozhodování komunistické strany co mluvit.

Hlavním důvodem, pro který komunistické strany lpějí na přímém ovládnutí ekonomiky, rozhodně není zájem na osobním obohacování jejich členů, i když, jak nedávno ukázal případ „Babinský“, mnoho z nich využívá své postavení k osobnímu prospěchu. Jde především o možnost ovládat společnost nejen prostředky státní moci, ale i ekonomickými prostředky.

Kapitál a občané

Už jsme si řekli, že v důsledku monopolního soustředění celospolečenského vlastnictví v rukou státu, přesněji v rukou komunistické strany, která stát řídí, mají občané méně politických a občanských práv. Monopol moci posílený monopolním ovládnutím kapitálu výrazně snižuje podíl občanů na rozhodování o politice celého státu i jednotlivých obcí.

A však vztah státu a jeho obyvatel je v socialistické zemi zároveň vztahem ekonomickým i pracovně právním. Stát jako monopolní zaměstnavatel proto upravuje svůj vztah k občanům také podle svých zaměstnavatelských zájmů. Občanům například neurčuje jen daň z příjmu, daň z majetku apod., ale jako monopolní zaměstnavatel jim stanoví přímo výši příjmů. Pracovní zákonodárství je rovněž upraveno podle potřeb státu. Zaměstnanci mají ztíženou možnost změny zaměstnání, bez souhlasu zaměstnavatele nesmějí pracovat mimo hlavní pracovní poměr, a platí pro ně i další omezení. Zaměstnavatel je může propustit nejen proto, že špatně pracují nebo že je podnik už nepotřebuje, ale i pro jejich politickou aktivitu, pokud se dostane do rozporu se zájmy vládnoucí skupiny. Zaměstnanci si nemohou založit nezávislou odborovou organizaci, když jsou nespokojeni se způsobem, jakým oficiální odbory hájí jejich zájmy vůči jejich zaměstnavateli, státu, a nemají ani právo na stávkou k prosazení svých požadavků. Dodejme ještě, že platný trestní zákon posuzuje trestné činy proti majetku a právům státu podstatně přísněji než obdobné činy spáchané proti občanům.

Občan socialistického státu tak je vůči státu jako monopolnímu podnikateli a zaměstnavateli v daleko

slabším postavení, než je občan státu kapitalistického vůči jednotlivým podnikatelům. Tam si může při konfliktu s jedním podnikatelem najít zaměstnání u jiného nebo začít podnikat sám. V socialistických zemích nemá kam uniknout. Kádrové materiály jej provázejí od školních let až do smrti, z jednoho podniku do druhého. Ukazuje se, že ekonomické ovládnutí jednotlivých občanů je velmi účinným způsobem ovládnutí celé společnosti. To od roku 1948 až do dneška poznaly statisíce občanů na vlastní kůži, a proto strach ze ztráty místa, ze ztráty kvalifikace a poklesu životního standardu působí dnes silněji než strach ze ztráty svobody. Není divu, že za takového stavu věci se pracující nepovažují za spolumajitele celospolečenského vlastnictví, za občany-výrobce, ale za nájemné zaměstnance státu, kterým jsou jeho zájmy v zásadě cizí.

Moc a ekonomika

Vláda řídí národní hospodářství jako jeden velký monopol, který plně ovládl trh své země. Absolutní monopol zrušením jakékoli konkurence ruší i trh. Konkurence mezi podniky jednoho majitele nemá smysl. Proto nastupuje centralistické, v podstatě mimoekonomické a byrokratické řízení všech výrobních a rozdělovacích procesů. Vyřazením trhu se stávají nepotřebnými takové ekonomické kategorie, jako je kapitál, cena jako míra uspokojování potřeb, řada funkcí peněz, zisk, daně a mnoho dalších.

Po dlouhou dobu je možné se obejít bez trhu. Za zvláštních podmínek, například při rychlé industrializaci země jako přípravě na válku, za války — kdy se na výdaje nehledí, a je-li třeba zajistit mocenské potřeby vládnoucí skupiny — má monopol státního podnikání značné přednosti. Ale v delším časovém období se ukazuje, že se nedaří překonat odstup od nejrozvinutějších zemí a mizí naděje, že se tak stane v dohledné budoucnosti. Za stavu, kdy je válka jako prostředek globální politiky prakticky vyloučena, kdy dochází k prudkému vývoji v nových oblastech vědy, techniky a technologie, kdy se jednotlivé národní a regionální trhy spojují do jednoho jednotného světového trhu, na němž dochází k dříve nevidanému pohybu kapitálu, vědeckých a technických poznatků, výrobků i pracovních sil, se neexistence domácího trhu a vyřazenost z trhu světového stává nepřekonatelnou zábranou dalšího ekonomického a technického růstu. Dochází k nevyhnutelné degradaci do sebe uzavřených monopolních ekonomik, ke zrychlujícímu se zaostávání za vyspělými zeměmi, ke stagnaci životní úrovně. Řízení ekonomiky podle mocenských priorit totálně selhává.

Společnost není ochotna tento stav dlouhodobě tolerovat. To je situace, v níž se dnes nacházejí mocenské skupiny prakticky ve všech socialistických zemích, což je nutí hledat východiska ve změně hospodářského mechanismu. Budou-li změny podstatnější, pak se hospodářská situacelepší dříve a zlepšení bude pronikavější. Bude-li se se změnami otálet anebo půjde-li jen o hru na změny, je další pokles nevyhnutelný. Ale bez zrušení monopolního postavení státu v ekonomice, bez zrušení monopolu na disponování celonárodním vlastnictvím, bez obnovení trhu, žádné trvalé řešení není možné.

NÁVRH ZÁKONA

Obrátme nyní pozornost k návrhu. Podívejme se, zda změni začlenění podniku a jeho zaměstnanců do soustavy právních, ekonomických, pracovních a občanských vztahů.

1. Majetkové postavení podniku

Návrh definuje podnik jako samostatnou právnickou osobu, jejíž činnost lze omezovat jen na zákonném podkladě. Právní samostatnost podniku však v tomto případě neznamena, že podnik bude samostatný i ekonomicky. Tuto samostatnost nebude mít, protože na něj nepřejde právo samostatně disponovat s tou částí celospolečenského vlastnictví, kterou má v užívání, a navíc bude jeho samostatnost omezena četnými ustanoveními návrhu tohoto zákona i řadou doplňujících předpisů.

Podnik bude v postavení podobném postavení nájemce, který hospodáři na cizím. Přitom nebude mít nárok ani na tu část majetku, kterou vlastním přičiněním rozmnožil, má slíben pouze jistý podíl na zisku. Nájemní smlouva, jejíž vzor je v zákonu o podniku obsažen, přitom ponechává správci majetku (státu) možnost o své vůli měnit jak výrobní, tak i ekonomické podmínky obsažené ve smlouvě. Bude to vztah dvou nerovnoprávných partnerů, který lze přirovnat ke vztahu mezi feudálem a jeho téměř bezprávným poddaným.

2. Postavení KSČ

Jak už bylo řečeno, návrh zákona nemění existující rozdělení dispozičních práv k celospolečenskému vlastnictví. Naopak, vedoucí úloha KSČ v podnikové sféře se stává součástí zákonných ustanovení. Výslovně přitom návrh zákona uvádí tři oblasti :

- a) KSČ bude určovat zásady hospodářské politiky, bude po příslušné plánovací období stanovovat cíle i prostředky k jejich dosažení ;
- b) návrh zákona zaručuje komunistické straně právo na uplatňování její kádrové politiky. To znamená, že o výběru vedoucích pracovníků na všechna jen trochu důležitější místa budou i nadále rozhodovat její orgány. Z návrhu zákona lze dovodit, že se nepředpokládá změna dosud platných kritérií tohoto výběru. Tak například mezi předpoklady pro výkon funkce ředitele podniku se opět kladou na první místo politické předpoklady a teprve za nimi je odbornost a charakter ;
- c) návrh zajišťuje komunistické straně právo kontroly činnosti každého podniku. To, že KSČ bude kontrolovat i chod celého národního hospodářství, je natolik samozřejmé, že o tom ani není nutné se v zákoně zmiňovat.

Návrh zákona zakotvuje nadřazené postavení KSČ i jejich členů v soustavě vztahů občanských (kádrová politika v podstatě je občanským vztahem) a ekonomických. Nové je, že toto její postavení je součástí právní normy.

3. Postavení federální vlády

Podle zákona se nemá změnit ani úloha, kterou má federální vláda při řízení národního hospodářství. Měly by se však změnit metody tohoto řízení. Jestliže

jsme přirovnali vládu ke generálnímu ředitelství československé ekonomiky, pak tento orgán nemá ovládat podřízené jednotky pouze administrativně, nemá jim předpisovat každý jejich krok, ale má jim dopřát jistou volnost rozhodování. Činnost podniků by sice měla být tak jako dosud určována závaznými úkoly a dalšími individualizovanými ukazateli, ale zároveň by se na ně mělo působit obecně platnými ekonomickými nástroji.

Praktickým úkolem tzv. průřezových orgánů vlády, které bezprostředně řídí národní hospodářství — Státní plánovací komise, ministerstva práce a sociálních věcí, ministerstva zahraničního obchodu, Federálního cenového úřadu a dalších, bude převádět koncepce a zásady hospodářské politiky do konkrétní podoby státního plánu. Zároveň budou tyto orgány určovat nástroje finanční, cenové, exportní, měnové, mzdové a sociální politiky a politiky zaměstnanosti.

4. Úloha odvětvových ministerstev

Pro jednotlivé podniky budou konkretizovat úkoly státního plánu odvětvová ministerstva, která budou podnikům předávat závazné úkoly, normativy, limity, dotace, finanční a další ukazatele. Návrh zákona předpokládá, že se tato ministerstva budou zabývat převážně koncepční činností. Ale ekonomická realita i pravomoc, která je jim dána, je budou nutit, aby zůstala v podstatě u dosavadního způsobu řízení.

Jejich postavení jako nadřazeného stupně řízení vůči podnikové sféře je obsaženo v ustanoveních zákona o tzv. zakladateli. Tento pojem je v dnešních podmínkách zástěrkou pro skutečnost, že ministerstvům zůstanou stará oprávnění. Budou dále určovat organizační uspořádání podnikové sféry. Při svém rozhodování jistě nebudou vycházet z kritérií ekonomické efektivnosti, která — jak uvidíme — budou velmi sporná, ale z toho, že se málo podniků řídí snáze než hodně podniků. Jim zůstane právo jmenovat a odvolávat ředitele i povinnost kontrolovat činnost podřízených podniků. Pokud si podniky budou počínat špatně, budou muset — tak jako dosud — vypracovat postup pro konsolidaci podniku a případně vyměnit jeho vedení (viz ustanovení návrhu zákona o přímé správě podniků). Teoreticky budou ministerstva moci trvale ztrátové podniky zrušit. A ni to není nic nového, zlikvidovat podnik je možné i dnes. Otázkou však je, zda se této možnosti bude využívat.

Z hlediska podniku budou odvětvová ministerstva tím článkem řízení, který bude svými konkrétními řídicími akty omezovat a v některých případech i rušit jeho zákonem vyhlášenou podnikatelskou nezávislost. Ministerstva budou rozhodovat o prostoru, který zůstane podnikům k samostatnému podnikání.

5. Samosprávné orgány

Nově zřizované samosprávné orgány, jimiž jsou shromáždění pracovního kolektivu a jim volená rada, jsou v zákoně s výjimečnou upřímností definovány jako orgány účasti pracujících na řízení. Účast na řízení je jen právem vyjadřovat se k projednávaným otázkám. Pojem *samospráva* však předpokládá právo všech zaměstnanců samostatně a suverénně spravovat podnik z postavení správců podnikové části celospolečenského vlastnictví. Ale jak jsme si už řekli, toto právo nebude předáno ani vedení podniku, ani jeho zaměstnancům.

O čem tedy budou samosprávné orgány jednat? Podle zákona budou mít právo schvalovat ředitelem předkládané návrhy na změnu organizačního začlenění podniku, účetní uzávěrku, návrh na rozdělení ročního zisku a jiné otázky spojené s činností podniku.

Mimo to dostává pracovní kolektiv právo volit a odvolávat ředitele. Je to však jen právo zvednout ruku pro navrženého kandidáta, v lepším případě (o tom se v návrhu výslovně nemluví) vybrat z více navržených kandidátů. Avšak samosprávné orgány nebudou mít právo *vybírat* kandidáty na tuto funkci nebo navrhopvat jejich odvolání, nebudou zvolené ředitele ani do funkce *jmenovat*, ani je z ní *odvolávat*. Ve skutečnosti je právo na volbu ředitele jen právem veta: kolektiv si nebude moci zvolit vlastního kandidáta, ale bude mít možnost (pokud pomíneme možnost nepřipustného ovlivňování výsledků voleb) odmítnout zakladatelem navrženého kandidáta nebo odvolání oblíbeného ředitele.

Také složení rady pracovního kolektivu nesevěčí pro její samostatnost. Dvě třetiny mají být voleny z řad pracujících podniku a ze zástupců stranické, odborové, mládežnické a dalších společenských organizací v podniku. Zbývající třetina pak z odborníků, které navrhne ředitel. Je přirozené, že schvalování kandidátky rady (nebo i výběr jejich členů) bude výsadou příslušných stranických organizací.

Pro zhodnocení významu orgánů podnikové samosprávy je podstatné to usnesení zákona, které dává zakladateli možnost, aby podle návrhu ředitele podniku zrušil jakékoli usnesení rady nebo shromáždění pracovního kolektivu. Samosprávné orgány budou si tedy moci o problémech popovídat, ale nebudou mít pravomoc o čemkoli rozhodnout s konečnou platností. *To znamená, že nebudou ani orgánem podnikové samosprávy, ani kolektivním podnikatelským orgánem.* Podle toho si také k nim utvoří svůj vztah pracující podniku.

Návrh zákona nemění postavení člověka ve výrobním procesu. Občan bude opět stát sám proti státnímu supermonopolu. Nestane se výrobcem, zůstane zaměstnancem.

6. Ředitel podniku

Zákon definuje postavení ředitele tak, že jako jediný vedoucí „řídí činnost podniku, je za ni a za její výsledky odpovědný zakladateli a pracovnímu kolektivu“. Ve skutečnosti, podle toho, co jsme si řekli v předcházejících odstavcích, bude odpovědný jen zakladateli a příslušné organizaci KSČ.

Postavení ředitele by se mělo změnit tím, že by dostal prostor k samostatnému podnikání. Ale ve skutečnosti pro většinu ředitelů bude prostor k podnikání buď velmi omezený, nebo dokonce žádný.

NÁVRH ZÁKONA A PŘEDPOKLADY PRO HOSPODÁŘSKOU REFORMU

V předcházejících odstavcích jsme si charakterizovali základní ustanovení zákona o státním podniku. Návrh však obsahuje i další ustanovení, která s právním postavením podniku nesouvisí a proto se obvykle do zákonů tohoto druhu nepojímají. Jde zejména o zásady hospodářského mechanismu země a o další proklamativní (v podstatě nezávazná) ustanovení o tom, jak by si podnik měl počínat.

Ale tato ustanovení umožňují odhadnout, zda nový zákon a zásady nového hospodářského mechanismu vytvoří institucionální předpoklady pro skutečnou změnu hospodářského mechanismu.

1. Podniky nebudou mít ekonomickou samostatnost (1). Nebudou mít ani svůj majetek, ani svůj kapitál. Budou — tak jako doposud — především vykonávat to, co jim přikáže jejich nadřazený orgán, odvětvové ministerstvo, a to v podmínkách, které tento orgán vytvoří. Jelikož prostor pro samostatné podnikání bude značně omezen, ředitelé brzy zanechají snah o samostatné podnikání, o zvýšení technické úrovně a kvality výrobků, o zdokonalování technologie a snižování výrobních nákladů. Opět se budou věnovat především vyjednávání s nadřazeným orgánem o co nejnižší nebo nejvýhodnější závazné úkoly a o co nejlepší ekonomické ukazatele pro jejich splnění. A protože ministerstva budou vědět, že prosperita podniků bude především závislá na tom, jaké úkoly a podmínky jim stanoví, budou vyjednávat. Důsledky tohoto stavu je možné si ověřit na současných hospodářských potížích Maďarska.

2. Účinnost „nástrojů ekonomického řízení“ bude minimální. Aby to byly skutečně ekonomické,

a proto účinné, nástroje, nestačí je vytvářet „s využitím zbožně-tržních“ vztahů. Pokud ekonomický charakter těchto nástrojů neověří trh, pak budou jen jinou podobou dosavadních ukazatelů.

3. Hospodářské centrum — tzv. průřezové orgány federální vlády i odvětvová ministerstva — by se měly podle návrhu zákona věnovat především koncepčním otázkám. Ale při zachování závaznosti státního plánu, budou-li muset určovat podnikům nepřehledné množství závazných úkolů a kontrolovat jejich plnění, budou-li bilancovat nedostatkové výrobky a určovat každému podniku individualizované normativy a limity, nezůstane jim na koncepční řízení čas. Centrum proto bude fungovat v zásadě postaru.

4. Rozbor návrhu zákona prokazuje, že cílem přebudování hospodářského mechanismu, jehož součástí jsou i úpravy postavení podniku, není obnovení trhu (2), ale zachování takového mechanismu řízení ekonomiky, který bude preferovat potřeby moci. Trh může být obnoven jen při splnění některých základních předpokladů. Mezi ně především patří:

a) „Vyvlastnění státu“, tj. decentralizace dispozičních práv k národnímu majetku na úroveň podniků (zde není místo diskutovat otázku, kdo na podnikové úrovni by měl těmito právy disponovat — zda manažeři nebo kolektiv pracujících podniku, a jak by měla být zabezpečena celospolečenská vlastnictví kapitálu — zda institucí typu Fondu národního jmění, nebo institucemi bankovního typu či ještě jinak). Podniky musí dostat právo rozhodovat o svém výrobním

programu, o investicích a o dalších základních otázkách své činnosti, přičemž jejím cílem musí být maximalizace zisku.

b) Musí dojít k respektování základních ekonomických kategorií: kapitálu, úroků jako nákladů na získání kapitálu, ceny jako míry ocenění kvality a technické úrovně výrobků spotřebitelem, peněz ve všech jejich funkcích, dani jako zákonodárnými orgány uznaného příspěvku podniku na finanční potřeby státu, zisku jako míry efektivnosti podnikové činnosti, mezd jako ceny pracovní síly atd.

c) Pro zásadní zlepšení chodu národního hospodářství nestačí existence dílčích trhů, jako např. trhu spotřebního zboží, zemědělských přebytků, melouchářské práce a některých dalších. I když k nim přibude trh s výrobky vyrobenými po splnění závazných úkolů a o některé služby místních, družstevních nebo individuálních podniků, k zásadní změně nedojde. Československo potřebuje jednotný trh celé země, který se bude postupně otvírat navenek jak směrem ke státům RVHP (což vyžaduje, aby i tam vznikaly jednotné celostátní trhy), tak i k ostatnímu světu, čímž se bude postupně stávat součástí jednotného trhu světového.

Ale jednotný trh nevznikne, protože návrh zákona o podniku i nový hospodářský mechanismus uvedené předpoklady nenaplní. Jelikož pouhá hra na trh nestačí, k zásadním změnám ve fungování současného hospodářského mechanismu nedojde.

5. Klíčovým předpokladem hospodářské reformy je změna postojů občanů k práci, k podniku, ke státu. V návrhu zákona žádné podmínky pro takovou změnu nejsou obsaženy. Na postavení občanů ve výrobním procesu se nic nemění. Totéž platí i pro jejich občanské postavení. I nadále zůstanou vůči členům KSČ občany druhého řádu, dál bude pro ně platit kádrový strop, dál nebudou mít možnost podílet se na skutečném rozhodování. Návrh zákona o podniku nepřináší nic, co by omezovalo nekontrolovatelnost moci politické a hospodářské byrokracie v ekonomice a vedlo k postupné demokratizaci politického systému.

* * *

Co říci závěrem? Návrh zákona o podniku ve své dnešní podobě je i přes některá svá ustanovení, umožňující poněkud rozšířit prostor pro samostatné rozhodování podniků, v podstatě mrtvě narozeným dítětem. Jeho vliv na procesy odehrávající se v československém národním hospodářství bude velmi malý, protože základní ekonomické a společenské mechanismy se nezmění.

Je však nutné poznamenat, že jakkoli jsou zákonné úpravy postavení podniků, hospodářského mechanismu a dalších sfér života společnosti důležité a potřebné, o skutečných změnách v hospodářském a politickém životě země se rozhoduje jinde a jinak. Stačí si tu připomenout rok 1968 — rok Pražského jara. Dochází k nim tehdy, je-li ve společnosti dostatek vůle k reformám. Vedení naší země takovou vůli nemá, jak o tom mimo jiné výmluvně svědčí návrh zákona. Naše společnost, která dnes ze sebe setřásá bezmocnost uplynulých

19 let, ji dosud neprojevila, ale není třeba pochybovat o tom, že dříve nebo později toto vedení nebo to, které je vystřídá, k reformám donutí. Podmínky pro to pomáhá vytvořit i současný vývoj v Gorbačovově Sovětském svazu a v některých dalších socialistických zemích.

Tento proces už začal. Jeho součástí je i diskuse k návrhu zákona o podniku a o družstvech všech druhů, a bude jim i diskuse o hospodářském mechanismu země. Není možné si však dělat iluze, že by se všechno mohlo změnit ze dne na den. Vzpomeňme si jen, že naše společnost se připravovala k Pražskému jaru prakticky dvanáct let — od XX. sjezdu KSSS v roce 1956. Probíhaly diskuse, kriticky se analyzoval stav společnosti, hledala se optimální východiska, vyhrazovaly se postoje jednotlivců i společenských skupin. Nemyslim si, že dnes budeme na reformu čekat dalších dvanáct let. Na to jsou problémy naší společnosti hlubší, jejich řešení daleko naléhavější a mezinárodně politické podmínky příznivější. Ale reforma nám nespadne do klína; přiblíží ji jen úsilí co největšího počtu občanů této země.

Srpen-září 1987

(Otištěno bez vědomí autora.)

(1) Proti ekonomické samostatnosti podniků, proti vzniku kategorie podnikového vlastnictví se zpravidla namítá, že by podniky dávaly přednost svým zájmům před zájmy celospolečenskými. Je nanejvýš ironické, že tuto starost projevují i ti, kteří dnes řídí naši ekonomiku jako jednotný monopolní celek. Výsledky jejich řízení neprokazují, že by oni zájmy společnosti respektovali. Jinak by se nemohlo stát, že by po dobu deseti let nenašli východisko z nehlubší krize našich moderních dějin, do níž zemi zavedli, že by dopustili, aby tak zaostávala za vyspělým světem. Podle skupinových zájmů ji řídí právě oni, a to podle zájmů své skupiny na udržení moci.

(2) Když zde hovoříme o trhu, nemáme přirozeně na mysli trh volné soutěže Marxovy doby. Jde o soudobý trh, ovlivňovaný mnoha zásahy moderního státu, které nepřejí čiré živelnosti a jejichž cílem je působit jak na běžný chod ekonomiky, tak i ovlivňovat její budoucí podobu.

Optimismus přestavby

Na semináři pro technicko-hospodářské pracovníky věnovaném novému hospodářskému mechanismu vystoupil jeden z poradců předsedy vlády Štrougala. V diskusi se na něj obrátil jeden z účastníků s dotazem: „Dnešní přestavba není prvním reformním pokusem. Z ažíli jsme R ozsypalovu reformu, reformní vývoj v šedesátých letech, Soubor opatření a teď přestavbu. Pokaždé to dopadlo tak, že jste se vrátili ke starým praktikám administrativně-direktivního řízení. Jak chcete zaručit, že to tentokrát dopadne dobře?“

„Samozřejmě, že nic zaručit nemůžeme,“ odpověděl poradce a pokračoval: „Je možné, že se konzervativním silám podaří zvrátit vývoj zpět, ale je to málo pravděpodobné. Pokud jde o mne, jsem optimista.“

„A kde berete ten svůj optimismus?“ nedal se posluchač.

„V Sovětském svazu,“ poznamenal další posluchač a ostatní se rozesmáli.

Poradce se nedal vyvést z míry. „Ano, samozřejmě v Sovětském svazu, kde probíhá totéž, ale v daleko větší míře. To má svůj dopad i zde. Ale není to to hlavní. Hlavní důvod mého optimismu je v tom, že to prostě postaru už nejde dál. My jsme na tom totiž tak špatně, že nám nic jiného, než přestavba, nezbyvá.“

Miloš Jakeš a návrh zákona o podniku z r. 1969

M. Jakeš, člen předsednictva a tajemník ÚV KSČ, který má po stranické linii na starosti přestavbu systému národního hospodářství, uveřejnil v Rudém právu 15.9.1987 stať pod názvem „Využití mohutný potenciál socialismu“. Rozebral v ní problémy čs. ekonomiky a jejího vývoje, včetně návrhu zákona o státním podniku a zaujal stanovisko k různým názorům z diskuse o tomto návrhu.

V této souvislosti se také pokusil charakterizovat rozdíl mezi tímto návrhem a návrhem zákona o socialistických podnicích z ledna 1969.

M. Jakeš napsal, že „snaha o zpracování zákona o podniku byla i v krizových letech 1968-1969. Byla však vedena z pravicově revizionistických pozic, jejím cílem bylo potlačení vedoucí úlohy strany v podniku a jejího vlivu na samosprávné orgány, základní oslabení funkcí státu a státního plánu, uvedení naší ekonomiky do závislosti na kapitalismu a zpretrhání jejího pevného spojení s ostatními socialistickými státy, především se SSSR, a v konečném důsledku likvidace socialismu v Československu. V tom je zásadní odlišnost od současného návrhu zákona o státním podniku, jehož cílem je plné rozvinutí obrovského potenciálu socialistické ekonomiky“.

Na jiném místě Jakeš uvedl, že „vztah státního podniku a státu není protikladný, antagonistický, jak byl prakticky prezentován v krizových letech 1968-69. Stát při respektování práv podniků prosazuje především celospolečenské cíle a zájmy, a podnik plněním svých povinností vůči státu a společnosti zabezpečuje vlastní rozvoj a zájmy svého pracovního kolektivu“.

M. Jakeš se díky svému postavení těší výhodě, že může tvrdit cokoli, aniž má kdokoli možnost s ním veřejně polemizovat a prokázat mu nesprávnost jeho soudů. Ohlas „glasnosti“ v čs. tisku zatím rozhodně není tak silný, aby někdo, kdo má výhrady k jeho stanoviskům, je mohl v Rudém právu nebo i jiném časopise uveřejnit.

M. Jakeš si může přirozeně o obou návrzích zákonů myslet cokoli, ale to, co prohlašuje o rozdílu mezi nimi, již podléhá úsudku čtenáře. A nutno říci, že to, co píše, jsou pouhá tvrzení, která se ani nesnažil odůvodnit. V ústředním tiskovém orgánu KSČ přece nemusí prokazovat, že neblazeznámé „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIV. sjezdu KSČ“ stále platí jako závazné stanovisko pro interpretaci a hodnocení složitého procesu let 1968-1969. Odsudek návrhu zákona z r. 1969 je zcela v duchu tohoto dokumentu, který oficiální ideologie pokládá za „významný příspěvek mezinárodnímu komunistickému hnutí“. Jeho platnost zdůrazňuje i v současnosti proti kritickým hlasům a reakcím vyvolaným zejména tím, že se vedení KSČ slovně přihlásilo k politice přestavby.

S Milošem Jakešem lze souhlasit v tom, že mezi oběma návrhy zákonů o podniku existuje zásadní odlišnost. Tato odlišnost je však zcela jiného druhu, než tvrdí Jakeš.

Bylo by jistě záslužné oba návrhy zákonů porovnat z hlediska obsahové i formální úrovně. Porovnání ne-

vyznívá ve prospěch soudobého návrhu. Projevuje se v něm nejasnost některých základních koncepcí a v důsledku toho v něm jsou určité důležité organizační právní vztahy upraveny nedostatečně; zároveň pak obsahuje (zejména u zásadní části) různá ustanovení proklamativní povahy bez normativního významu, která do zákona nepatří. Kdyby byly oba návrhy publikovány současně, vynikl by tento rozdíl plasticky. Zároveň by taková možnost jejich srovnání umožnila i hlubší a obsahově bohatší diskusi, a na základě toho i případné úpravy a zdokonalení návrhu soudobého. Takový požadavek patří ovšem v Československu stále ještě do oblastí utopie.

Návrh zákona o socialistických podnicích z 23. ledna 1969 byl organickou součástí tehdejších koncepčních prací na novém systému řízení národního hospodářství, který měl již tehdy koncem 60. let umožnit jeho přechod k intenzivnímu rozvoji. Vycházel ze základních idejí A kčního programu o ekonomické reformě a s ní spojené demokratizaci: „Program demokratizace v hospodářství spojuje ekonomickou reformu těsněji s procesy, které jsou před námi v oblasti politiky a celkového řízení společnosti a podněcuje ke stanovení a uplatnění nových prvků, které by ekonomickou reformu dále rozvíjely. Program demokratizace hospodářství zahrnuje zejména uskutečnění samostatnosti podniků a podnikových seskupení a jejich relativní nezávislost na orgánech státu, plné a reálné uplatňování práva spotřebitele určovat svou spotřebu a svůj životní styl. Vzniká potřeba demokratických orgánů v podnicích, jež by měly vymezenou pravomoc vůči vedení podniku...“

I socialistická ekonomika vytváří postavení pracujících, v němž existuje potřeba organizovaně hájit jejich lidské, sociální a jiné zájmy.“

Návrh zákona o socialistických podnicích z ledna 1969 (s ním byly vypracovány i zásady zákona o podnikatelské činnosti) vycházel z toho, že těžiště hospodářské a tedy i podnikatelské činnosti je dole, v podnicích. Tomu odpovídala i jeho ustanovení o podnicích a jejich postavení, jejich družích, o jejich vztazích k zakladatelům, o možnostech sdružování podniků v podnikatelské skupiny nebo v dobrovolná sdružení, o zájmových svazech apod. Návrh zákona zároveň konstituoval orgány socialistické samosprávy v podobě podnikových rad jako „kolektivních orgánů demokratické správy podniku a společenské kontroly jeho činnosti, který v rozsahu vymezeném tímto zákonem činí podnikatelská rozhodnutí“ (§ 11)

Pokud jde o vztah státu a podniku, v § 3 návrh zákona stanovil, že

- 1) stát zabezpečuje plánovitý rozvoj národního hospodářství, přičemž zejména
 - a) určuje koncepci rozvoje národního hospodářství a svou činností vytváří podmínky pro realizaci této koncepce a pro činnost podniků, jakož i pro jejich společenství (§ 50), a
 - b) zakládá podniky a účastní se podnikání.
- 2) Státní orgány mohou svými rozhodnutími do podnikatelské činnosti a sdružování podniků přímo zasahovat v případech a způsobem stanoveným zákonem.“

Tato formulace svědčí o tom, že nešlo o žádný antagonistický vztah státu a podniků, jak tvrdí Miloš Jakeš. Návrh zákona vycházel z poznatku, že vztahy mezi státem a podniky jsou přirozeně, z povahy věci, i v rámci socialistické ekonomiky rozporné, a proto

stanovil poměrně přesná pravidla úpravy těchto vztahů včetně řešení možných rozporů (v určitých případech měl rozhodovat soud).

V této souvislosti vzniká otázka, zda se v „pozitivním pojetí“ vztahu státu a podniků, o němž píše M. Jakeš, neozývá falešná teorie bezkonfliktnosti, tento typický produkt dogmatického myšlení stalinové éry, které tak ožilo v Československu v období tzv. normalizace. V této souvislosti uveďme citát, jehož význam by mohl uznat i M. Jakeš. Člen politického byra a tajemník ÚV KSSS A. Jakovlev v zajímavém a podnětném projevu „Přestavba a morálka“ 14. července 1987 v Kaluze prohlásil: „Zásadním klíčem k pochopení a osvojení nového myšlení, nových přístupů — jak v teorii, tak v praxi — je vědecké chápání rozporů za socialismu. To není abstrakce „vysoké filosofie“. Není nic konkrétnějšího, praktičtějšího, než je tato otázka. Sama o sobě je existence problémů a vzájemné působení protikladů normální životní situací. Nenormální bylo to, že po dlouhou dobu se problémy rychleji hromadily, než řešily.“ (Týdeník aktualit, č. 37, 1987, str. 12). — Tato nenormální situace v Československu trvá.

Jestliže vztah státu a podniků byl harmonický, proč tedy národní hospodářství a systém jeho řízení fungovaly tak špatně, že se moc rozhodla k jeho změně, když po celé období tzv. normalizace měla vždycky prostředky, aby zajistila „bezporuchový“ chod ekonomiky?

Návrh zákona o socialistických podnicích z ledna 1969 — spolu s dalšími legislativními akty na něj navazujícími — měl tvořit jeden z důležitých právních fundamentů a nástrojů k realizaci ekonomické reformy, která již v té době přinášela své pozitivní plody. I oficiální statistické údaje prokazují, že léta 1968-1969 patří, i přes škody, které způsobila vojenská intervence z 21.8.1968, vůbec k nejúspěšnějším v poválečném hospodářském vývoji Československa. Přesvědčivě to dokázal opět Rudolf Zupal v některých svých soudobých studiích, kdy mj. srovnává úroveň čs. ekonomiky ve vztahu k hospodářsky vyspělým zemím v letech 1968-1969 a v současném období. Jestliže tehdy Československo patřilo do druhé desítky průmyslově nejvyspělejších zemí světa, pak v dalším období srpnové intervence a s ní spojené pozdější politiky tzv. normalizace kleslo do třetí desítky.

* * *

Návrh zákona o státním podniku z 18.7.1987 byl vypracován ve zcela jiných politických podmínkách a za zcela jiné hospodářské situace. Vedení strany a státu, které téměř po dvacet let provádělo tzv. politiku normalizace s jejími zhoubnými důsledky ve všech sférách života čs. společnosti, se po delším období váhání a rozpaků slovně přihlásilo k nové gorbačovské politice přestavby. Svým přístupem však, jak říká český vtíp, perestrojku mění v přestrojení. Tomu odpovídá i předložený návrh zákona o státním podniku i diskuse k němu vedená ve sdělovacích prostředcích.

Návrh tohoto zákona byl publikován poměrně krátce po zveřejnění analogického zákona v Sovětském svazu se záměrem vytvořit zdání, že v Československu se postupuje obdobně. Zásady přestavby hospodářského mechanismu v ČSSR mají být schváleny do konce roku 1987. Z návrhu zákona (a ještě patrněji z důvodové zprávy) vyplývá, že si mocenské centrum hodlá i nadále zachovat rozsáhlé funkce a pravomoci v řízení ekonomicky včetně širokých mož-

ností zasahu do činnosti podniků. Strnulá, těžkopádná struktura čs. průmyslu se také zřejmě nemá podstatněji měnit. Nikoli nepodstatným důvodem je i skutečnost, že umožňuje snadnější mocensko-politické ovládnutí, než členitější a diferencovanější organizační struktury podnikové sféry; rozsáhlé byrokratické aparáty, které se kádrově budovaly za tzv. normalizační politiky jako její sociálně politická opora a prostředek k jejímu uskutečňování, zůstanou v podstatě nedotčeny.

Tyto záměry jsou zřejmé i z ustanovení návrhu o pojetí podniku a roli zakladatele (t.j. většinou odvětvových ministerstev) a jeho pravomocích vůči podniku, i z restriktivního pojetí působnosti a pravomoci tzv. socialistické samosprávy pracovního kolektivu a jejích orgánů.

Podstatný rozdíl, který se týká společensko-politických podmínek realizace ekonomické reformy a v jejím rámci postavení podniků a jejich podnikatelské činnosti se projevil v tom, že v návrhu zákona z ledna 1969 nebylo žádné ustanovení o stranických organizacích v podnicích a jejich vedoucí úloze. Nebylo tam nikoli proto, jak prohlašuje M. Jakeš, že by cílem zákona bylo „potlačení vedoucí úlohy strany v podniku a jejího vlivu na samosprávné orgány“. Cílem, či smyslem zákona o socialistických podnicích, jak svědčí rozbor jeho ustanovení, bylo nově právně vymezit postavení podniků a umožnit jejich podnikatelskou činnost, což bylo nezbytnou podmínkou uskutečňování ekonomické reformy a příznivého rozvoje čs. ekonomiky.

V návrhu zákona z ledna 1969 nebylo — a nemohlo být — žádné ustanovení o vedoucí úloze KSČ v podnicích z důvodů zcela jiných. KSČ tehdy ještě — v duchu Akčního programu — vycházela z toho, že je politicky vedoucí silou ve státě a ve společnosti a že si musí toto postavení a úlohu zajišťovat svým ideovým a politickým působením, že o ně musí neustále usilovat a permanentně si získávat a ověřovat konsensus společnosti se svou politikou. V Akčním programu se o tom mj. říkalo:

„Komunisté musí stále znovu v rámci demokratických pravidel socialistického státu usilovat o dobrovolnou podporu většiny pro linii strany... V současné době zvlášť záleží na tom, aby strana prováděla takovou politiku, aby si plně zasloužila vedoucí úlohu v naší společnosti. Jsme přesvědčeni, že to je v současné situaci podmínkou socialistického vývoje země.“ KSČ tehdy se své vedoucí úlohy nevzdávala, ale nepotřebovala — a nepovažovala ani za možné — ji právně reglementovat a vnucovat jí společnosti. Proto se tehdy také měnily zásady kádrové politiky a kriticky se hodnotilo, že se dotud podceňovala hlediska vzdělání, kvalifikace a schopnosti. Prakticky se řešil tzv. kádrový strop; rozhodující pro obsazování řídicích funkcí v podnicích měly být celkové schopnosti a odborné znalosti těch, kteří je měli zastávat, nikoli jejich stranická příslušnost, resp. tzv. politická vyspělost.

Je právě příznačné pro rozdíl celkové atmosféry i politicko-ekonomických koncepcí a intencí, že návrh zákona o státním podniku v r. 1987 potřebuje v preambuli a v § 7 formulovat postavení stranické organizace v podniku. Je to zcela ve shodě s administrativně-mocenským pojetím vedoucí, přesněji vládnoucí role strany ve společnosti. Symptomatickým projevem úpadku politického myšlení a politické kultury vůbec jsou pak hlasy (ve stranickém tisku zejména), které žádají, aby toto mocenské postavení stra-

nické organizace v podniku bylo v návrhu zákona výrazněji upraveno a zajištěno. (Není bez zajímavosti, že sám Gustáv Husák považoval za vhodné kriticky reagovat na tyto požadavky, jejichž hlasatelé nepochopili, že se KSC slovně hlásí k nové gorbačovské politice, s níž je takové administrativně-policejní pojetí vedoucí úlohy strany v rozporu. V projevu během své návštěvy jižních Čech se vyslovil, že vedoucí úloha strany nespočívá v tom, bude-li formulována v každém paragrafu zákona, ale že záleží na schopnosti a činnosti členů strany tuto roli prosazovat.)

V celém průběhu tzv. normalizace se měla vedoucí (vládnoucí) úloha strany ve státě i v řízení ekonomiky neustále upevňovat a prohlubovat. Toto heslo a jemu odpovídající administrativně-mocenská praxe prosazování politiky strany má staré kořeny, o kterých píše sovětský ekonom St. Šatalin. „Z vykli jsme si na model socialismu, který byl v podstatě, ne-li úplně, vytvořen za Stalina, na socialismus nedemokratický, ekonomicky neefektivní, socialismus nadměrně centralizovaný, dogmatický. Domníváme se, nebo jsme si mysleli, že právě tento model je jediné správné. Dosud se mimoděk či vědomě s tímto modelem srovnáváme, místo abychom se dívali dopředu nebo alespoň kolem sebe.“ (Týdeník aktualit, č. 37, 1987, str. 9.)

Čs. pokus o nový model socialismu byl v r. 1968 potlačen vojenskou intervencí. V následujícím období tzv. konsolidace byl restituován starý byrokraticko-centralistický systém, který výše charakterizoval St. Šatalin, se všemi jeho negativními účinky a důsledky. Proto také — až dosud — otevřené diskuse o povaze tohoto systému socialismu a jeho genesi nejsou v ČSSR ani ve vědeckých časopisech, tím méně v běžné publicistice (což už je dnes v SSSR normální) možné. Sám pojem „model socialismu“ byl zavržen a dosud nebyl „rehabilitován“.

Výsledky této politiky jsou nechvalně známé. Přesvědčivě je prokazují i rozborů úpadku čs. národního hospodářství uveřejňované i v oficiálních publikacích, např. v Hospodářských novinách. Oficiální stanovisko, včetně stati Miloše Jakeše, prokazuje, že se v tomto ohledu nemá nic podstatného měnit; zachovány mají být zřejmě i principy nomenklatury. Strana (tj. její vedení a aparát) si zvykla na mocenské ovládání společnosti a nechce zřejmě ani nyní, i když poněkud pozměnila slovník a mluví o demokratizaci, na těchto vztazích nic podstatného měnit. Tím se ovšem možnosti nového systému řízení ekonomiky, vyhlášeného za nejpronikavější, nejrevolutionnější změnu od roku 1948, včetně rozvíjení podnikatelské činnosti, vědecko-technického pokroku atd., značně redukuje.

M. Jakeš končil svou stať slovy: „Nejde jen o přestavbu hospodářského mechanismu, ale o přestavbu veškeré práce, změnu myšlení a chování každého z nás.“ Jistě by si to bylo v zájmu čs. společnosti přát, ale sama jeho stať, včetně citovaného odsudku návrhu zákona z r. 1969, svědčí o tom, že změny jeho myšlení tomu neodpovídají. „Kolektivní návrat k pravdě,“ který měl podle A. Jakovleva proběhnout v SSSR mezi dubnem 1985 a lednem 1987, je v Československu stále ještě věcí budoucnosti. Bez něho, beze změny stanovisek, postojů a přístupů k základním otázkám československé skutečnosti, není možný skutečný pohyb vpřed, překonání dlouhodobé krize projevující se ve všech oblastech života společnosti.

(Otištěno bez vědomí autora.)

Nostalgická poznámka

Po roce 1948 se u nás mechanicky realizoval přednostní rozvoj těžkého průmyslu po vzoru SSSR v úplně jiných podmínkách.

Znamenalo to neúměrné zvětšování zpracovatelských hutních a strojírenských kapacit, odkázaných na stále rostoucí dovoz surovin, krytý stále větším vývozem nejen strojů a zařízení, ale postupně všeho vyráběného zboží — včetně spotřebního, pro jehož výrobu byly stále horší a horší podmínky.

Odehrává se proces neproporcionálního rozvoje národního hospodářství včetně relativního zaostávání zemědělství, což způsobuje společnosti nevyčíslitelné škody.

Tento vývoj nám přinesl jedno trestuhodné prvenství na světě. V roce 1977 jsme spolu s Belgií dosáhli nejvíce surové oceli na obyvatele. Přes 1000 kg. Teď jsme definitivně první. Několik čísel, která dokazují nesmyslnost našeho vývoje. V roce 1984 máme 15 miliónů obyvatel a 15 miliónů tun surové oceli. Je to 4x více než Švédsko. Více než celá Kanada. 2,5x více než celý světadíl Austrálie. Na hlavu pak máme 2,5x více než USA, 3x více než Británie. NSR má pouze 644 kg. V socialistickém táboře také vedeme. V NDR mají surové oceli jen 1/3 naší výroby. Polsko má 408 kg na obyvatele, Maďarsko 352 kg, SSSR 561 kg. V posledním období výroba oceli ve světě prudce klesá. Nás se to však netýká, my si svoje prvenství uhájíme, ať to stojí, co to stojí.

Ale nemáme také co vyvázet. Směnná relace rok od roku povážlivě klesá (v roce 1984 je již na 66,6%) a dosahujeme závratných ztrát. V posledním roce Husákovy patnáctiletky 1970-1984 činila ztráta 49,5 miliard korun ve srovnatelných cenách.

Výsledkem této koncepce je, že od roku 1948 vzrostla výroba výrobních prostředků na 1324% a spotřebních předmětů pouze na 784%. Vzájemný podíl je 68,6% VVP ku 31,4 VSP. Je jasné, že těchto 31,4% nemůže v žádném případě uspokojit potřeby 15 miliónů obyvatel. To si vůbec nevšímám struktury spotřebního zboží, která je špatná. Tak lidem nezbyvá nic jiného, než stále více ukládat (cca 15 miliard ročně). Úvodník Rudého práva „Spotřebitel právem vyžaduje kvalitu“ uvádí: „Nerealizované peněžní příjmy obyvatel dosahují částky 268 miliard Kčs, což je výše téměř ročního maloobchodního obrátu.“

Nejtěživější odraz této koncepce je v hodnotovém vyjádření. Za uvedených 15 let vzrostl společenský produkt o 86%, ale výrobní spotřeba o 94%. Užité národní důchod pak stoupl jen o 56% a osobní spotřeba ještě méně — o 54%. Fond akumulace klesl z 9,3% v roce 1970 na pouhých 7% v roce 1984.

Dosažená skutečnost v roce 1984 proti roku 1948 je tragická. Společenský produkt vzrostl 11x, výrobní spotřeba 15x a národní důchod pouze 7x. Je to nejlepší důkaz, že všechna slova o efektivnosti jsou jen a jen slova. Souhlasím s místopředsedou vlády Obzinou, jak uvedl v Rudém právu, že „výrobní spotřeba je syntetickým makroekonomickým národohospodářským vyjádřením efektivnosti vývoje energetické a palivové, surovinové a materiálové náročnosti výroby“ (Rudé právo 20.5.1987), a tvrdím, že pokud zůstaneme u dnešní struktury výroby, budeme i do budoucna inkasovat vysoce neefektivní výsledky naší ekonomiky.

J. Ř.

Hlavní příčina stagnace sovětského zemědělství

Jedním z hlavních problémů sovětského hospodářství je nedostatečná úroveň zemědělství, které nestačí pokrýt potřeby obyvatelstva. SSSR je dnes jedním z největších světových dovozců obilovin a potravin. Přestože byla v průběhu doby přijata řada různých opatření k zlepšení situace, zdaleka nebylo dosaženo plánovaných záměrů. Podíváme se na dva

nejdůležitější projekty v oblasti zemědělské: na program N. Chruščova vytyčený v říjnu 1961 na XXII. sjezdu KSSS v rámci třetího „Programu KSSS“ a na „Potravinový program SSSR“ přijatý ÚV KSSS v květnu 1982, který byl přednesen L. Brežněvem.

Na XXII. sjezdu byly v roce 1961 vytyčeny pro zemědělství následující úkoly:

Zemědělská výroba v letech 1960-1980

zrniny:					
plán		229,3		295-311	
skutečnost	134,3	179,2	78,1	182,7	61,9-58,7
maso (jateční váha):					
plán		25		30-32	
skutečnost	8,7	12,3	49,2	12,5	31,7-39,0
mléko:					
plán		135		170-180	
skutečnost	61,7	82,4	61,0	90,2	53,0-50,1
brambory:					
plán		140		156	
skutečnost	84,4	96,8	69,2	66,9	42,9
cukrovka:					
plán		86,0		98-108	
skutečnost	57,7	71,2	82,7	79,6	81,2-73,7

Pramen: údaje jsou převzaty z materiálů XXII. sjezdu KSSS a konečné výsledky z publikace „Ukazatele hospodářského vývoje v zahraničí 1986“, vydal ÚVTEI 1987. Do této publikace byly převzaty materiály z FAO — Organizace OSN pro výživu a zemědělství.

Jak je vidět z dosažených výsledků, nereálnost a nadsazenost Chruščovových plánů korigoval sám život.

Neradostnou situaci na úseku zemědělství bylo nuceno se opět zabývat plenum ÚV KSSS, které v květnu 1982 přijalo známý „Potravinový program SSSR na období do roku 1990 a opatření k jeho realizaci“. Na následujících 10 let byly v oblasti zemědělské přijaty plány, jež uvádí tabulka na následující straně. Avšak ani tyto plány nebyly v 11. pětiletce splněny.

Jak je vidět, plány na 11. pětiletku nebyly splněny. Proto na XXVII. sjezdu M. Gorbačov řekl, že „...zaostávání zemědělství se překonává pomalu. V zemědělském sektoru je nutný rozhodný obrat, aby se už ve dvanácté pětiletce zásobování potravinami výrazně zlepšilo“. Situace v SSSR totiž prudce kontrastuje s přebytky potravin v EHS a USA.

Při všech analýzách, které byly o zemědělství v SSSR vypracovány, se rozebíraly všechny možné faktory, ať už objektivní — počasí, kvalita půdy, nebo subjektivní — nedostatek hnojiv, vhodných strojů, špatná organizace práce atd. Jeden aspekt — chování lidského faktoru, rolníka, byl dosud tabu. Chybělo podložené zdůvodnění, proč se sovětský rolník chová tak neracionálně, nemá dostatečný zájem o výsledky své práce, proč dochází k odcizení od půdy apod. Teprve v poslední době se začíná o tomto jevu otevřeněji hovořit. Objevily se názory, že jde především o důsledky zbytečného rozkulačování.

V týdeníku *Litěraturnaja gazeta* č. 15/87 akademik V. A. Tichonov hovořil o polemických dopisech čtenářů k minulé i současné zemědělské politice sovětské vlády. Jedna čtenářka ve svém dopise upozorňuje na to, jak ve vesnici, kde se narodila, „rozkulačili“ ve dvacátých letech rolníky, kteří nikoho nevykořisťovali. Provinili se jenom tím, že byli dobrými hospodáři. O tomto problému hovoří akademik Tichonov takto:

„To je podle mého názoru jedna z nejméně probádaných otázek naší porevoluční historie. Nejsou totiž věrohodné statistiky. Nejsou ani kritéria, podle nichž se rolnické hospodářství mohlo označit za kulacké. Kulak v ruštině, to je překupník obilí, vesnický obchodník. V průběhu revoluce se pojem kulak rozšiřoval. Za kulaky byli označováni rolníci, kteří užívali námezdné práce. Pro boj s kulakem byly v červnu 1918 vytvořeny výbory chudiny (kombedy — komitěty bédnoty). Za půl roku své existence odebraly kulakům ve prospěch drobných a středních hospodářství 50 miliónů hektarů půdy, to je víc než dvě třetiny půdy, kterou vlastnili kulaci. Konfiskovaly se stroje, dobytek a další výrobní prostředky. Materiální základna kulackého hospodářství byla rozbita.

Široké používání protikulackého zákonodárství v následujících letech dovršilo rozbití starého kulactva stejně jako potlačení antonovštiny (antonovština, protisovětská kulacko-esterská vzpoura 1920-21 v Tambovské gubernii

Plánovaná zemědělská produkce v letech 1980-1990

	11. pětiletka 1981-1985 mil. tun	plnění na %	12. pětiletka 1986-1990 mil. tun
obiloviny (roční průměr):			
plán	238-243		250-255
skutečnost	167,7	70,45-69	
maso (roč. prům.):			
plán	17-17,5		20-20,5
skutečnost	13,62	80,2-77,9	
mléko (roč. prům.):			
plán	97-99		104-106
skutečnost	94,23	97,14-93,18	
brambory (roč. prům.):			
plán	87-89		90-92
skutečnost	81	93,1-91	

Pramen: Potravinářský program SSSR, Ukazatele hospodářského vývoje v zahraničí 1986, ÚVTEI 1987

k tab. 1. - dodatek, na který jsem zapomněla při psaní

1960 mil.tun	1970 mil.tun	splnění na %	1980 mil.tun	splnění na %
-----------------	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------

vedená eserem A. S. Antonovem. Byla likvidována řadou ekonomických opatření a vysláním Rudé armády v čele s Tuchačevským.) Sovětská moc provedla spravedlivé rozdělení půdy podle počtu členů rodiny. Vytvořila pro rolníky stejné podmínky práce, vyzývala je, aby rozšiřovali plochy obdělávané půdy, zvyšovali výrobu zboží a upevňovali hospodářství. V roce 1925 povolili rolníkům pachtování půdy.

Jak tedy v těchto podmínkách, za vlády sovětů na vesnicích, mohl vzniknout nový kulak? Prohlášení J. V. Stalina, že v roce 1928 pět procent rolníků v zemi byli kulaci, z nichž dvě až tři procenta mimořádně bohatí (500-700 tisíc hospodářství), kteří podléhali individuálnímu zdanění, vyzněly proto zcela nečekaně.

Domnívám se, že v tomto případě byla kvalitativní sociální kritéria nahrazena čistě kvantitativním hodnocením úrovně rozvoje hospodářství. Do kategorie kulaků byli zahrnuti rolníci, kteří svou práci na půdě, kterou jim dala sovětská moc, dokázali své hospodářství nadprůměrně pozvednout. Pravděpodobně právě oni byli rozkulačeni. Je známo, že Stalin v jednom z rozhovorů řekl, že byly rozkulačeny milióny lidí. Taková je pravda. Zde nemůžeme ani ubírat, ani přidávat...

Od poloviny dvacátých let do kolektivizace se ze země vyváželo za hranice průměrně 150 miliónů pudů obilí, tj. téměř 2,5 mil. tun). Avšak jestliže zprvu stát hospodařil s obilím nakoupeným od rolníků, po kolektivizaci hospodařil s obilím odebraným. Leninovy myšlenky o zemědělské dani byly odloženy stranou a země plně přešla k odebírání výrobků: nejprve na vesnici a potom v celém národním hospodářství. Tato praktika si vyžadovala teoretické zdůvodnění. A brzy se našli lidé, kteří z utopistických názorů o likvidaci zboží výroby za socialismu učinili svou teoretickou výzbroj. Objevily se vědecké práce, v nichž bylo dokazováno, že zboží výroba a socialismus jsou protikladné. Likvidovat zboží výrobu znamenalo likvidovat i zákony zbožího oběhu.

Domnívám se, že ať už byla v daném období situace naší země jakkoli obtížná, bylo možné se problému vyvarovat.

Ze všech možných forem družstevnictví byla vybrána jen jedna — kolchoz. Dnes již nikdo nepochybuje o prospěšnosti i této formy. Avšak proč se zapomnělo na stále i sezónní artěly, družstva pro společné obdělávání půdy, sdružení pro kolektivní výstavbu atd.? Protože v kolchoze byla plně zespolněna půda a další výrobní prostředky rolníka. Z počátku se kolektivizoval i domácí dobytek a drůbež. Rolníci ztratili své právo s nimi disponovat. To se stalo základem tvrdého centralismu v rozdělování výroby. Rolník byl zbaven výrobních prostředků a výsledků výroby. Zůstal formálně jejich spoluvlastníkem, ve skutečnosti se proměňoval v jakousi odrůdu námezdního pracovníka."

Tolik akademik Tichonov v Litgazetě. Je tudíž možno konstatovat, že prostřednictvím rozkulačení byli vyhnáni z půdy nejlepší a nejpilnější rolníci. U zemědělského obyvatelstva byla dokonale potlačena jakákoliv vlastní iniciativa, která se nevyplácela a byla dokonce trestána, do zemědělství byl zaveden podprůměr, nerozlišování dobré práce od špatné apod. K tomu přispěly i snahy o potlačování osobního hospodářství — záhumenků.

Výsledky NEPu v zemědělství ukazují jednu z možných cest z tohoto začarovaného kruhu, v němž se potáčí sovětské zemědělství. Jako názorný příklad z poslední doby může posloužit i Čínská lidová republika. V Číně měli dostatek politické odvahy, odhodili ideologická klišé a zrušili nadekretované zemědělské komuny, uvolnili iniciativu rolníků. To mělo za následek, že v roce 1984 vzrostla zemědělská výroba o 14,5% a v roce 1985 o 14%. Čína se stala z dovozce obilí vývozcem a dnes zásobuje obilovinami sovětský Dálný východ.

Chce to jen překonat stará a vžitá ideologická dogmata a uvolnit lidskou iniciativu. Jiné cesty není.

(Otištěno bez vědomí autora.)

O čem Rudé právo nepíše

Smirnov o Československu 1968

Ředitel Ustavu marxismu-leninismu a jeden z blízkých poradců Michaila Gorbačova Georgij Smirnov prohlásil na tiskové konferenci v Moskvě na počátku listopadu 1987, že „podle jeho osobního mínění“ přišel čas „znovu promyslit a přehodnotit stanovisko k událostem v Československu 1968“, to jest k Pražskému jaru a k vojenské intervenci. Formulace byla opatrná, a Smirnov dodal, že „možná ještě není čas“ vyslovit tento požadavek zřetelněji a hlasitěji, avšak hráz sovětského mlčení byla i v této otázce prolomena. Gustáv Husák a Vasil Bil'ak z toho nepochybně mají malou radost.

Odhalování těžkých hříchů stalinské a brežněvovské minulosti probíhá v SSSR ve dvou rovinách. Zatímco Gorbačov a ostatní představitelé oficiální politiky zachovávají velkou zdrženlivost u vědomí politické explozivnosti těchto problémů, vědečtí a kulturní pracovníci i publicisté odhalují „temná místa historie“ mnohem radikálněji. Nejde jen o Smirnovovy výroky o Československu 1968.

Historik Pavel Volubujev poukázal už i na to, že sám Lenin se dopustil chyb a omylů, a že není důvodů o tom nemluvit. Otevřel také otázku úlohy nebolševických skupin v Říjnové revoluci, která byla dosud interpretována jen podle Stalinovy falzifikace. Historik Jagodovskij kritizoval takzvanou Moskevskou deklaraci komunistických stran z roku 1957, v níž byl zveličen význam „všeobecných zákonitostí“ socialistického vývoje. Historik Jurij Poljakov položil otázku, zda byl „Stalin produktem systému, či systém produktem Stalina“, a odhadl — na rozdíl od Gorbačova, který mluvil jen o „tisících“ — počet politických obětí stalinského teroru na nejméně jeden milión. Historiky byla konečně přiznána existence tajné doložky k sovětsko-německé smlouvě o neútočení z roku 1939, kterou byly baltické státy a západní Ukrajina uznány za „sféru sovětského zájmu“, i když ministerstvo zahraničí SSSR prý text této doložky „nemůže najít“. V časopise „Moskovskije novosti“ bylo kritizováno připravované třetí vydání Sovětské encyklopedie: je sice doplněno o mnoho dosud zamlčovaných jmen, ale není uváděno, jakým způsobem zmizeli jejich nositelé z veřejného života — ze 49 osobností pod písmenem A bylo Stalinem likvidováno 20, a z 50 osobností pod písmenem B jich zahynulo 21. Ředitel Historického ústavu Jurij Afanasjev zdůraznil v rozhovoru pro polskou „Polityku“, že ani ve vztazích sovětsko-polských nesmí být nic tabu — „ani Katyň, a dokonce zejména Katyň“, to jest zavraždění tisíců polských důstojníků po jejich ústupu do SSSR v roce 1939.

O perestrojce

V kruzích sovětských intelektuálů, kteří nyní z přinucení nebo dobrovolně žijí v exilu na Západě, převládá, jak známo, značně kritické a často přímo odmítavé stanovisko ke Gorbačovovým reformám. Jsou však i výjimky.

K nim patří i historik Alexander Janov, který nyní žije v New Yorku, a který již před časem ve své knize „The Drama of the Soviet 1960s“ („Drama sově-

tských let šedesátých“) poukázal na to, že Rusko má nejen despotické, ale i reformátorské tradice, a předpověděl, že k novým reformám může dojít ještě v osmdesátých letech — přijde-li po Brežněvovi „pravý muž“. Janov tvrdí, že Gorbačovova cesta změny je v ruských poměrech jedinečně možná, a vyzývá Západ, aby mu poskytl všemožnou podporu, mezi jiným přispěl k vytvoření situace, která by Moskvě umožnila východisko.

Ve své nové knize „The Russian Challenge“ („Ruská výzva“) pojednává Janov o nebezpečí temných, ultranacionalistických a v některých případech přímo fašistických proudů v ruské společnosti, které teď — jako např. v seskupení Pamjat' — začínají využívat prostoru poskytnutém glasnosti. Mohly by se stát velice nebezpečné, kdyby perestrojka kolidovala příliš dramaticky se sobeckými zájmy různých společenských skupin. Janov je toho mínění, že ti, kdo už dnes volají po zavedení systému více stran v SSSR, nevědí co činí: v dané situaci by takový systém otevřel bránu těm nejtemnějším silám společnosti, a modernizace i demokratizace by ztratily jakoukoli šanci na úspěch.

Nobelova cena Brodskému

Nobelova cena za literaturu 1987 byla udělena básniku Josifovi Brodskému. Josif Brodskij byl roku 1972 po odněti sovětského občanství vypovězen z SSSR a žije nyní v USA. Znalci jej pokládají za největšího z žijících ruských básníků.

Byl jedním z „objevů“ veliké leningradské básničky Anny Achmatovové. Do konfliktu s mocí přišel už roku 1964, kdy byl souzen pro „parazitismus“ a poslán na nucenou práci do Archangelské oblasti. Mohl se sice později do Leningradu vrátit, ale v oficiálních publikacích vyšly v polovině šedesátých let jen dvě jeho básně — všechno ostatní mohl publikovat jen v samizdatu anebo v tzv. „tamizdatu“, to jest v zahraničí.

Mluvčí sovětské vlády Gennadij Gerasimov sice udělení ceny komentoval jako „projev divného vkusu“ švédské akademie, avšak vyznamenání Brodského nebylo v SSSR zamlčeno. Šéfredaktor časopisu „Ogoňok“ Vitalij Korotič vyjádřil přání, aby mohl co nejdříve básně Brodského publikovat, a také reakce jiných představitelů sovětské kultury byly pozitivní. Brodskij sám možnost publikování ve své staré vlasti uvítal, ale rozhodně odmítl myšlenku, že by se tam chtěl a mohl vrátit. Vyslovil přání, aby sovětské úřady prokázaly změnu ovzduší nejdříve tím, že pustí jeho v SSSR žijícího syna Andreje na návštěvu do USA.

Otevřená rána Afghánistánu

Zahraniční pozorovatelé jsou přesvědčeni, že Moskva hledá řešení, které by umožnilo sovětským jednotkám „vycouvat“ z Afghánistánu, a že tlačí na Nadžibův režim v Kábulu, aby hledal kompromis se svými odpůrci, protože — jak se teď v Moskvě říká — „Afghánistán není zralý pro socialismus“. V souvislosti se jmenováním hlavou státu Nadžib už prohlásil, že „Lidově demokratická strana“ vlastně není stranou komunistickou, a že v Afghánistánu žádná „proletářská nebo socialistická revoluce“ neproběhla a nepro-

bihá. Nabídl nekomunistickým seskupením místa ve vládě, a veřejná diskuse o návrhu nové ústavy probíhá dost svobodně. Orientace na „národní smíření“ však zatím žádné viditelnější úspěchy nezaznamenala.

Vojenská situace sil bojujících proti režimu a sovětským interventům se v roce 1987 zlepšila tím, že se jim dostalo některých moderních zbraní, zejména amerických protivzdušných raket Stinger, a také raket čínských a britských. Sovětská letadla a helikoptéry teď nemohou operovat v malých výškách; bombardování z velké výšky ovšem citelně postihuje civilní obyvatelstvo.

Kábulský režim je zeslabován frakčním bojem ve vládnoucí straně, který má historický původ ve sporech frakcí, a který teď pokračuje zejména mezi režimními generály, především mezi ministrem obrany Rafim a ministrem bezpečnosti Jakubim. Pokračuje také čistka stoupenců Babraka Karmála, který nyní žije v „azylu“ v SSSR.

Velkou pozornost vzbudila na podzim 1987 „soukromá“ iniciativa amerického miliardáře Armanda Hammera, známého svými dlouholetými a dobrými styky v Moskvě. Jednal v Islámabádu, Kábulu i Moskvě o řešení afghánského problému, a navrhoval vytvoření přechodné koaliční vlády, jejímž „sjednocovatelem“ by se stal vypuzený král Zahir Šáh, žijící nyní v Itálii; k obnovení pořádku by měly přispět i jednotky neutrálních států pod vlajkou OSN. Výsledek jeho jednání se však zatím nedostavil.

Krize v FKS

Průzkum mínění komunistických voličů prokázal už v létě 1987 pokračující hlubokou krizi Francouzské komunistické strany. Ačkoli vedení strany označilo opozici tzv. „renovátorů“ za překonanou, přihlásilo se k její platformě 22 procent dotázaných zcela a 33 procent zčásti. 62 procent dotázaných se vyslovilo pro eventuální obnovení spolupráce se socialistickou stranou, což vedení strany odmítá.

Bývalý člen politbyra Pierre Juquin ohlásil již v červnu 1987 své vystoupení z ústředního výboru strany, protože — jak prohlásil — je mu politika „renovátorů“ bližší. Později ohlásil záměr kandidovat v prezidentských volbách 1988 vedle oficiálního komunistického kandidáta Lajoinie a „renovátorů“ i levicová seskupení mimo FKS mu slibili podporu. To bylo ovšem porušení stranické disciplíny, a ústřední výbor v říjnu 1987 Juquina ze strany vyloučil. Vyloučení hrozí i jiným předním funkcionářům strany, jako jsou Félix Dimette, Claude Llabres a Alain Amicabile. Předpokládá se, že vnitřní konflikty povedou k dalšímu zeslabení strany, a že se to výrazně projeví už v prezidentských volbách.

Obtíže sjednocování rodin

Ve Švédsku vyvolalo velké pobouření jednání rumunských úřadů v záležitosti sjednocení rodiny Stoicovy. Bývalá rumunská — nyní švédská — občanka Anne-Lize Stoicová se v roce 1980 vdala v Bukurešti za Mihaila Stoicu. Ten usiluje bezvýsledně o povolení k vystěhování do Švédska, kde teď žije i jejich dítě. V říjnu 1987 zahájila Lize před rumunským vyslanectvím ve Stockholmu hladovku. Došlo i k protirumunským demonstracím veřejnosti, a švédská vláda dočasně odvolala z Bukurešti svého vyslance. Ozvaly se požadavky hospodářského a turistického bojkotu Rumunska.

V souvislosti s tímto případem vyšlo najevo, jak — pokud jde o Švédsko — probíhá sjednocování rodin se zeměmi sovětského bloku všeobecně. Nejhuře si počíná Rumunsko, s nímž má Švédsko 17 nevyřešených případů. Za ním následuje Československo, které odmítá řešit 6 případů, Bulharsko 3 případy a Maďarsko jeden. Žádný nevyřešený případ není už mezi Švédskem a Polskem, a také jednání s SSSR se letos podstatně zlepšilo: ze 12 nevyřešených případů na počátku roku 1987 zbyly nevyřešeny jen tři.

Hladomor v Etiopii

Když byla před třemi léty v Etiopii slavnostně zakládána vládnoucí a jediná „marxisticko-leninská dělnická“ strana, prožívala země katastrofu hladomoru, který zahubil více než milión lidí, a který byl částečně způsoben vynucenou kolektivizací primitivního zemědělského hospodářství.

V září 1987 byla stejně slavnostně vyhlášena „Lidová republika Etiopie“. Země dostala novou ústavu, bylo zvoleno Národní shromáždění a vojenská diktatura byla přeměněna na civilní autoritativní režim: plukovník Mengistu Haile Mariam se stal prezidentem. Ústava sice zaručuje rovnoprávnost všech 80 národnostních skupin, ale osvobozenecský boj v Eritreji a Tigre, proti němuž vláda válčí převážně sovětskými zbraněmi a se sovětskými poradci, pokračuje.

V roce 1988 mají být další 3 milióny lidí přesídleny z neúrodných do úrodnějších oblastí a tím dokončen program přesídlování — často násilného — celých 14 miliónů občanů. Zemi však hrozí právě v roce 1988 nová katastrofa hladomoru. Nedostane-li Etiopie pomoc alespoň miliónu tun obilí, budou následky sucha ještě katastrofálnější než před třemi léty. Pomoc západních vlád i dobrovolných organizací je slibena, avšak podmínkou je zastavení násilné a neúspěšné kolektivizace a zavedení pořádku do rozdělení pomoci.

Maďarsko-Izrael

V posledních dvou letech probíhá pomalý proces obnovování oficiálních styků států sovětského bloku s Izraelem, které byly — mimo Rumunsko — přerušeny před dvaceti léty. Do Izraele byla vyslána dočasná sovětská konzulární delegace, a také mezi Polskem a touto zemí došlo k jednání o obnovení alespoň omezených vzájemných styků.

V září 1987 byly obnoveny diplomatické styky na „nízké úrovni“ mezi Maďarskem a Izraelem. V Tel Avivu a v Budapešti budou zřízeny „zájmové kanceláře“, které budou řešit převážně otázky konzulárního rázu, to jest otázky vizové, turistické a hospodářské.

V této souvislosti bylo konstatováno, že 80 tisíc maďarských občanů židovského původu je po SSSR druhou nejpočetnější skupinou v zemích tzv. východní Evropy, a že podmínky pro udržování a rozvíjení jejich kulturní a náboženské svébytnosti jsou v Maďarsku lepší než v jiných těchto státech — jen v Budapešti je na 30 synagóg a aktivní židovské kulturní středisko. Hospodářské styky mezi Maďarskem a Izraelem nebyly nikdy zcela přerušeny a v poslední době vzrůstají. Mezi oběma zeměmi existuje už nyní dosti čilý turistický ruch: v roce 1986 navštívilo na 20 000 Maďarů Izrael a 15 000 izraelských občanů bylo v Maďarsku.

1. listopadu 1987

Z. H.

LADISLAV HEJDÁNEK

Předneseno v Lánech 13. 9. 1987
k 50. výročí úmrtí

Masarykův odkaz

Přátelé, sešli jsme se tu, abychom vzdali poctu jednomu z velikánů českých i slovenských dějin, velkému Evropanovi. Naše motivy se asi dost liší, jako se liší naše životní osudy, ale také naše východiska a naše orientace. Společné nám však je neotřesitelné přesvědčení, že je v naší zemi třeba obnovit a posílit lidská a občanská práva. A byl to právě Masaryk, který přispěl k prosazení a obraně celé řady těchto práv a svobod jako málokdo z nás. Možná, že zase budou mezi námi rozdíly v hodnocení jeho příspěvku, ale v jiné věci se shodneme naproti tomu asi jednomyslně, totiž že je dosud nesmytou národní hanbou, jestliže zakladatel tohoto státu a jeho první prezident byl po dlouhá desetiletí vykázán na periferii všeobecného zájmu a takřka vytěsněn z národního povědomí. Přišli jsme sem také proto, abychom to pojmenovali a abychom proti tomu pozvedli svůj hlas.

Proti komu se však obracíme? Tady přece nejde a nemůže na prvním místě jít o jinak jistě oprávněnou kritiku oficiální kulturní či spíše nekulturní politiky, zahrnující odstraňování soch a jiných památek na Masaryka, likvidaci Ústavu TGM včetně bohaté knihovny a archivu, vyřazení jeho knih z knihoven a zvláštní příkazy pro antikvariáty, letmé a nepravdivé zmínky v učebnicích a většinou i ve školních výkladech atd. Ale musíme se tázat: jak je možné, že jsme si to nechali jako národ libit? Není tím dokumentován převážný nezáměr o Masarykův myslitelský a duchovní odkaz? Proč jsme nebrali útok na Masarykovu památku a zejména na jeho dílo jako útok na sebe, na samy kořeny našeho života? T. G. Masaryk se — podle znění zákona — zasloužil o stát. Vážili jsme si víc alespoň tohoto státu a jeho demokratického zřízení? Musíme přiznat, že ani v obraně státu a demokracie jsme neprojeвили větší rezistenci.

Když psal Masaryk Českou otázku, neváhal jako realista a kritický myslitel poukázat na to, že jsme měli „v minulosti vývoj zcela zvláštní, a to ten, že se národ ve své ohromné většině zřekl svého hlavního díla, reformace, a že proto náš vývoj byl zadržen a zvrácen“. Dnes je zřejmé, že ten „docela zvláštní“ národní vývoj od těch časů i dál „zvláštně“ pokračuje. Naše republika byla v období mezi válkami jistě nejdemokratičtější státem střední a východní Evropy, a jedním z nejdemokratičtějších v Evropě vůbec. Ale zatímco jiné národy se postavily agresi se zbraní v ruce, my jsme disciplinovaně demobilizovali — a pak v okupaci nechali bojovat jen několik ilegálních skupin. Když byl nepřítel, který nás zbavil svobody a samostatnosti, poražen, spíše jakousi setrvačností než opravdovým národním

úsilím se obnovilo něco ze svobody a samostatnosti dřívější, kterou jsme v pravý čas dost nehájili. Ve chvíli nového ohrožení demokracie vyšlo s protestem do ulic jen několik stovek studentů. A národ musel pak „přežít“ soudy a věznění, popravy a rehabilitace, reformní hnutí a téměř dvacetiletou reakci, a dnes se mnohým zdá, že už pomalu ztrácí i své národní povědomí.

Chtěli jsme vzdát hold Masarykově památce — a nyní tu před ním stojíme jako spoluviníci na tom všem: dělali jsme a děláme vsutku dost, abychom se k němu směli hlásit? Máme dnes jako tenkrát starost o své národy, o českou a slovenskou politickou samostatnost. Ale Masaryk nám k tomu říká: život státní a politický nemá pro národ té důležitosti, jaká se mu přisuzuje. „Politická samostatnost nás nespasí ani nezachrání, byli jsme samostatní a svou samostatnost jsme ztratili.“ A pokud jde o národ: „Neběží o jazyk a národnost, ale o duši. Kdo nalezne duši svou, neztratí jazyka.“ „Nevolejme ani my dnes po češtví, po slovanství, po vlastenectví, ale po pravdě, a pravdě vydejme svědectví.“ „Potřebujeme ideje, živých a velikých idejí, a nebudeme malí. Musíme mít ideje světové, ideje netoliko pro sebe, ale pro všechny.“

Proč došlo k tak hlubokému národnímu úpadku? Za příčinu označuje Masaryk — přeneseně chápáno — rok 1487, kdy byl zneprávněn obecný lid. „O děnit rok 1487 — to znamená v českých zemích všem občanům dát naprostou rovnost před zákonem, to znamená úplnou svobodu svědomí...“. My si dnes dobře uvědomujeme, že také první republika měla své „občany druhého řádu“. Tím spíše však musíme dnes usilovat o to, aby napříště u nás už nebylo občanů druhého řádu na jedné straně a privilegovaných na straně druhé. A ovšem, co platí u nás, platí pro celou Evropu, ano pro celý svět. V minulosti se nám nepodařilo ukázat, že v jednom státě mohou spolu pokojně žít různé národnosti, že spolu mohou žít katolíci i protestanti i bezvěrci, že je možné spoluzít i různých sociálních skupin a že se všichni mohou ve svém státě cítit jako doma. Ale dnes to musí být našim úkolem a cílem, nechceme-li se všichni vystavovat novým nebezpečím v budoucnosti, národním i celoevropským.

Z naší dnešní krize se nedostaneme, nebudeme-li navazovat na předchůdce a nebudeme-li se u nich učit. Masaryk měl také své vzory a učitele, nejčastěji uváděl Havlička a Palackého. Ale zdůraznil, že „vděčnost k nim musíme projevovat ne planým braním jejich jména nadarmo, nýbrž poznáním jejich úmyslů a pokračováním na jejich dráze“. S dvěma krátkými přestávkami se mladým lidem

našich národů brání již téměř půl století v poznávání nejen díla Masarykova, ale i jiných velikánů naší minulosti. S tím je potřeba už jednou skoncovat. Jedním z prvních kroků by se mohl stát nový přístup k celé naší i evropské minulosti, přítomnosti i budoucnosti prostřednictvím navázání na Masaryka. Je v souladu s naší ústavou a zejména s kulturními právy zakotvenými v helsinském Závěrečném aktu a v dávno již ratifikovaných mezinárodních paktech, žádáme-li úřední souhlas s ustavením nezávislé Společnosti Tomáše Garrigue Masaryka a povolení její veřejné činnosti přednáškové, publikační, vědecké i popularizační, včetně obnovení Ústavu TGM i s původní knihovnou, pokud bude ještě moci být shledána. To všechno tak, aby jejich činnost co nejlépe přispívala k obnovení nejen povědomí, ale skutečných znalostí a vědomostí o Masarykově životě i díle v nejširší veřejnosti a k prohloubení a zintenzivnění odborné práce související s Masarykem, jeho předchůdci i pokračovateli, s jeho dobou, ale také a zejména s dneškem, tj. v duchu současných aktuálních potřeb našeho národního života. Mohli bychom pak doufat, že po tomto prvním kroku bude naše společnost, budou naše národy s to udělat kroky další.

Tak, jako Masaryk koncem minulého století

výtýkal tehdejšími liberálům „ono úzkoprsé, nepřekně a nečeské pojmání otázky sociální“, proti němuž stavěl „kulturní a politické obrození, osvobození té části národa, která posud od národní a kulturní práce duchovní byla vyloučena“, musíme po stu letech žádat vlastně něco podobného: znovuzapojení do kulturního a duchovního života národa a společnosti všech těch, kteří z něho byli v minulosti násilně nebo administrativně vyloučeni. Ne však nějakým novým úředním aktem, nýbrž prostým respektováním jejich nezadatelných práv, jež jim dlouho byla a dodnes jsou upírána.

Vzpomínáme-li dnes na Masaryka, není to žádný návrat do minulosti. Vlastně nejde ani tak o Masaryka, jako spíš o nás, o naše děti a vnuky. Také dnes by někdo mohl a měl psát o „naší nynější krizi“ a o „české otázce“. O bě tato témata jsou však už jednou spjata — nejenom literárně — s osobou a dílem T. G. Masaryka, a to by si měl každý uvědomit. Bez navázání na něho není pro nás a pro nikoho možné ani o těchto tématech psát, natož českou otázku řešit a krizi překonat. Proto není frázi, vyslovíme-li přesvědčení, že Masaryk je pro nás, pro naše národy, pro naši společnost spíš otázkou budoucnosti. To jest: naši budoucnosti.

(Otištěno z „Ze zásuvky i z bloku“, září 1987, bez vědomí autora.)

Hovoří T. G. Masaryk – vzpomínka a hrst citátů

Uvědomělým vlastencem Masaryk jako student nebyl. A přece se stal vůdcem českých studentů proti německým ve škole. To proto, že nesnesl křivdy ani nadpráví. Do Brna na gymnázium dostal se prof. Förster, který v řečtině zavedl novotu. Ačkoliv se mezi studenty pravilo, že přišel z Čech, z Hradce Králové, Förster začal řečtinu číst a vyslovovat po německy: místo peithein, Zeus ap. vyslovoval paithain, Cojs ap., jak to Němci nyní dělají snad obecně. Masaryk to pokládal za nesprávné a osobivé a dostal se s Förstrem do křížku. Když Förster od svého neupustil, Masaryk začal zase latinu číst a vyslovovat po česku. A to působilo gaudium ve třídě u spolužáků. Můžeme si představit (aspoň my latináři), jak zněl Livius čtený takto:

„Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu omnem exercitum in se convertit,“ jak znělo vyslovování „eñim, puñica, peđitum...“ Demonstrace nepřestávala, Masaryk našel následovatele. Pobouření ve škole, soud profesorů a nepřetržitě disciplinární vyšetřování.

Nebylo by to snad zle skončilo, kdyby Masaryk i jinak nebyl popuzoval proti sobě svou tvrdohlavostí a smělym vystupováním několik jiných profesorů. Měl např. výstup s prof. Hanačikem. V čas vyučování píchalo slunce oknem Masaryka do očí. On se ušklíbl — známý pocit, když slunce zašimrá člověka v nose.

— Co se smějete, Masaryku? vyhrkl profesor.

— Nesměju se, pane profesore.

— Vy se smějete, mlčte!

Masaryk povstal a vložil užaslému profesorovi, že je nedůstojno dospělého muže a pedagoga, aby žáka obviňoval ze lži, když k tomu nemá práva

„Zašimralo mě slunce, pohnul jsem obličejem, ale nesmál jsem se. Váš úsudek se v logice jmenuje klamným závěrem, pane profesore!“

Byla to drzost a opovážlivost! Neslýchaná věc, aby žák dělal profesorovi přednášky o slušnosti a chybných logických závěrech. Patrně měla událost ta zase dohru úřední.

Masaryk byl však primus, a proto ani takové kousky nebyly by mu ublížily. Profesorský sbor zlomil nad jeho bujnou hlavou hůl teprve pro příčiny náboženské. Masaryk jako mnoho jiných stal se v sextě již nevěřícím katolíkem. A poněvadž nic nedělal pořádně a vždycky chtěl jednat dle přesvědčení, ohlásil katechetovi P. Matěji Procházkovi, že nebude chodit ke zpovědi.

Procházka byl ctihodný a šlechtitný muž. Chápal, že v mladém člověku zuří rozpor mezi rozumem a vírou, a že takový rozpor neléčí se disciplinárním řádem. Vyhledával tedy Masaryka a utvrzoval jej ve víře katolické. Docházel k němu do bytu, informoval se o celém životě Masarykově, zdali ho snad nezkazila tzv. špatná společnost. Nenalezl nic podezřelého v jeho okolí, co by mělo být odstraněno, naopak přesvědčil se, že Masaryk je přímý, čestný, pravdomluvný student. Sloužil za osvětlení svého hodného žáka mši svatou a prosil jej, aby sám také vzýval Ducha svatého. Všechny ty prostředky selhaly. Masaryk nebyl ateista, věřil v Boha a byl zbožný, byl však kacíř.

Konečně zavolal si Masaryka opět ředitel. Dokažoval mu, že mu působí samé nepříjemnosti. Proč by nemohl jít ke zpovědi? Je to formalita. Musí ji plnit, dokud je žákem. Až bude samostatný, ať si dělá, co chce. Snad si nemyslíte, pravil Masarykovi, že já

věřím všem těm popským hokus-pokusům? Ale jsem úředník, konám to —

— Kdo jedná proti svému přesvědčení, je taškář! (po německu to znělo: ist ein Schuft!), odpověděl Masaryk.

Ředitel zesinal a vrhl se po Masarykovi, chtěje ho uhodit. Masaryk však nebyl nadarmo Slovák odskočil, chytil u kamen pohrabáč a postavil se před ředitele

— Neopovažujte se!

Po této závěrečné scéně, která zůstala tajemstvím mezi ředitelem a žákem, ředitel již asi nezadržoval ramene školské spravedlnosti nad svým žákem.

Když se T. G. Masaryk r. 1882 stal mimořádným profesorem na české universitě, tehdy někdejší profesor jeho Hanačík byl ještě živ. Byl to muž z míry hodný a dobrý, pravý však klasický filolog. Když slyšel ve Čtenářském spolku brněnském jméno Masarykovo, zpřítomnil si tak živě své školské hořkosti, že vyhrkl po německu: Um Gotteswillen, es ist doch was aus dem Lumpen geworden! Teprve, když první úžas minul, starý pán uvědomil si, že sedí v české společnosti, v Besedním domě, a opakoval své udivení po česku: „Můj ty pane, kdo by to byl řekl, že z toho lumpa něco bude!“

(Jan Herben, Masarykovo dětství a jinošství, 7. 3. 1910.)

Masaryk proti svornostářství

Upozornil jsem v Král. Hradci, jak Mladočeši, pokud bojovali proti Staročechům, svornosti rozuměli docela jinak; dnes, jako Staročesi, horují pro svornost.

Ne — člověk moderní, člověk pokrokový, člověk poctivý musí velmi často být nesvorný! Rozumí se samo sebou, že nebudeme pro anarchismus, pochopíme dobře, že někdy svornost je nutná, ale dělati ze svornosti dogma, znamená být pro duchovní smrt. Dr. Pacák a dr. Fořt jsou teď — svorní! A jak je to nemůžné, nečestné! Svorní můžeme být jen v přesvědčení, v zásadách, a zásady nesmějí se podržovat komandu. Nesvorný byl Ježíš, nesvorný byl Hus, nesvorný byl Havlíček — mladočeské volání po svornosti je dnes přímo dětinské. Je také nepolitické. Ve Vídni by radikální minorita samostatná, ale za své skutky odpovědná, majoritě jen pomáhala; Němci mají několik stran a jejich nesvornost jim neškodí.

Mladočesko-staročeská svornost není než pokračování v pasivní politice, mladočeské voličstvo spí, klub ve Vídni nebo na sněmě provozuje docela byrokraticky své poslancování (většina pánů poslanců poslancuje — doma), Národní listy píší o tom, jak se jim uráčí a basta! A tomu se říká svornost. Dosvornostujeme to důkladně! Já sám viděl jsem tu mladočeskou svornost v Boleslavi (*), v Brně a jinde — mám teď satisfakci, že se vychovanci Národních Listů a poslanců mladočeských vrhají na své učitele. Svornost klackářská Mladočechům neprospěla a neprospěje, tolik by pánové přece již mohli pochopit.

(Masaryk: Organisuujeme se ku práci.)

(*) Masaryk má na mysli pokus ukřičet ho na schůzi občanů 3. 6. 1900 v Mladé Boleslavi.

Realista se srdcem romantika

Ano, jsem realista, jak mi říkají, ale mám romantiku rád. Nevidím v tom rozporu. Osobně mně byla nejbližší poesie romantická: Máchova, Puškin, Musset, Byron.

Já se pořád musím držet na uzdě; když jsem volal po realismu, po vědecké metodě, tím jsem přemáhal svou vlastní romantičnost a hleděl sám sobě ukládat tu myšlenkovou kázeň. Snažím se v praxi být realistou, snažím se stále a vědomě. Stejně jsem anglosastvím v sobě překonával slovanský anarchismus, a podobně ve filosofii to zase Locke, Hume a ti empirikové krotili ve mně Platona. Lidé, zdá se, nepochopují, že kritika a kritika ostrá je často sebekritikou, až bolestnou zpovědí. A stejně je ve mně konflikt impulsivního slováctví a střízlivého češství. Člověk není bytost jednoduchá; já míval tu nehodu, že nejen moji odpůrci, ale i přívrženci chtěli ze mne udělat jednostranný typ.

Politika jako tvůrčí akce

Politika má v sobě prvek poesie; má v sobě tolik poesie, kolik je v ní tvoření. Myslím si, že můžeme život svůj i svých bližních do značné míry vědomě utvářet a komponovat, že se může a má život tvořit; život sám je drama, jako drama na příklad Shakespearovo je sám život. A co je politika, pravá politika jiného než vědomé formování lidí, nežli utváření a komponování skutečného života?

I v politice jde o rovnováhu rozumu a citu. I když jde o sebe vzrušenější politickou situaci, musíme pozorovat a kombinovat, co a jak, s čím musíme počítat; to musí být přesné jako matematika; cit nesmí mýlit v pozorování a odhadování. Ale cíl, ideál nestanoví jen rozum, nýbrž i cit. Prostředky má stanovit rozum; ale podle svého cíle můžeme situaci změnit, vložit do ní něco nového, něco svého. To je tvoření, to je ta životní poesie.

(Karel Čapek, Hovory s TGM, díl II.)

Demokracie je diskuse

Z nás přece každý jest nějaký straník, to nelze změnit a bylo by chybou, kdyby se na příklad zakazovalo číst noviny. Ale vy jeden každý musíte vždy snést minění druhého. V demokracii je svoboda, volnost; demokracie, bylo řečeno, znamená diskusi. To jest, nesmí se nikomu překážeti, kdo má jiné a opačné minění; v tom právě voják musí se cvičiti a musí býti vzorem, musíte přes rozdíly politické žiti kamarádsky, naučiti se respektovati cizí minění, vyslechnouti důvody. Vy se můžete pohádati mezi sebou, ale vždy jako kamarádi, kterým jde o věc. Je potřebí jakéhosi taktu politického. My každý od národy jsme papeženci. Každý je neomylný a právě proto je nutná výchova k tomu, respektovati jeden druhého a nemysliti, že my jediné máme pravdu.

(Z projevu k frekventantům důstojnických a poddůstojnických kursů „Na Hrádku“ 28. března 1919.)

LETNÍ TRAMVAJ

(fejeton)

Stala se mi zvláštní vnitřní příhoda. Kudy se hýbu a kdykoliv, pořád se navigačně vztahuju k tomu, co dnes či letos mířím udělat, zajistit či zjistit, co mám či musím, co odkládám či ruším. Nepohybuju se vlastně mezi hmotnými objekty, ale mezi svými myšlenými kvádry. Chodím s krosnou zájmů, vztahů, hodnocení a úmyslů. A takto, s tou nezřejmou krosnou, vsedl jsem v Braníku do tramvaje číslo sedmnáct. V té chvíli začalo hrozně lít. Svět zmizel z dohledu. Tramvaj, duté průhledné těleso, prodírala se velikou silou prostředím: mohla to být voda, řídká země, neznámá látka. Ale za chvíli, v Podolí, prorazili jsme ven a tam zářilo slunko! Svět se tam leskl, že se naň nedalo ani hledět. Tento ostrý stříh smyslových vjemů otrásl mým duševním chápáním: jako kdyby mi rychle za sebou byly zjeveny dva odlišné světa a já měl rozhodnout, který je pravý náš, můj.

V tom se už tramvaj zpomaleným ohebným tahem houpavě prosmýkla dírou ve vyšehradské skále, a otevřel se mi — viděl jsem ze zadního vozu skrz přední až na koleje do nejbližšího budoucna — oslňující, neznámý pohled na známou sestavu domů, stromů. Z řeky nalevo přitom v kotoučích stoupala teplá pára. Na molu Veslařského ostrova se kdosi snažil vylét vodu z povytaženého kajaku, neobratně: vylil si prsy z plavek. A za železničním mostem právě manévroval bíločervený parník, nabíraje kurs kamsí. Lidé na jeho palubě se ledabyle opírali o zábradlí. Mohl jsem, kdybych byl přišel dřív, být mezi nimi.

Když jsem před jedenačtyřiceti lety na podzim přibyl do Prahy, jezdil jsem z Libně, kde jsem napřed spával, k některým přednáškám na Smíchov. V mlhách a ošklivých slotách klátil jsem se s celým nákladem přetíženého spřežení čtyřkolových vozíků, se skřipáním brzd a v ječení kol po rozviklaných kolejkách skrz celé město, aniž jsem z něho něco viděl. Ale byl jsem pln úcty ke všemu, jsem v Praze!

Teď tramvaj dojížděla k Jiráskovu náměstí. Otevřela dveře tak nabíživě, že jsem bez úvahy rychle vystoupil. Odjela, a já ce octl na místě, kde jsem neměl k pohledávání nic. Rozhlédl jsem se. Vlevo, za Radotínem, duněla černá bouře, vpravo se v slunci míhaly barevné třpyty a pohyby. Nástrešní obruba Národního divadla třpytila se dokonce pravým zlatem! Šel jsem po vysoké nábrežní zdi, mezi poletujícími sukněmi, cvakáním podpatků, kornouty zmrzlin, a ničemu jsem se nevzpíral a nic si nenutil, protože krosna zůstala v tramvaji. Zastavil jsem se, kde mnozí jiní, a nahlédl přes zábradlí do vody: plavaly tam v houfu labutě, žraly lidem z ruky jak obyčejné kačeny na pečení. Slovanský ostrov, hleďme! Slovanství je v pekle a kaplička nad Vltavou vyvinula se v lenivé mauzoleum, dávají tam Kačení jezero.

Uškubl jsem se od toho, přešel jsem křižovatku, abych se také jednou jen tak prošel po pěkně spraveném kamenném nábreží pod pladými lipkami. Ten úchvatný, erbovní obraz Hradčan! Zastavil jsem se, abych ho posoudil nezaujatě, podařilo se mi to: ne, přece jenom nemám tu Prahu nijak moc rád. A mohlo kdysi být něco víc z té naší známosti. Já přišel předpojat příznivě: bylo to hlavní město státu, tenkrát, centrum duševní síly národa, pokladnice vzácných děl. Hnul jsem se zas. Lesk vody, kroužení ptáků, vzdálený šum jezu, van neklidu, běh mladíků jako já.

Blížil jsem se k domu, kde jsme mívali redakci. Nikdy tu, čestné slovo, necítivám nějakou litost, stesk, ba ani žádný jiný pocit. Ale teď, dnes, v tom vyraženém stavu, ozval se ve mně jeden moment. Bylo to někdy takto v létě, roku 1968, vyšel jsem v poledne z redakce, kamsí. A tady na této vlastenecké pozorovatelně zažil jsem propad z jedné skutečnosti do druhé. Náhlý pocit, omamný, že je to snad opravdu možné: vyrvat se z temné gravitace zaostalé nevzdělané velmoci a obnovit nezávislý kulturní lidský stát. Omezit, ba velice seškrtat své hmotné potřeby, ale být svobodně takovými, jakými umíme být v lepších chvílích.

Může to někomu znít ode mne divně: řekne si, z jakého potom základu či na jaký účet jsem do této doby jednal? Vždyť jsem patřil ke skupině lidí, kteří se po léta do týdne k týdnu, od stránky ke stránce zapřahali do postupu, jenž v posledním půlroce sloučil se s obecnou vůlí. Ta vůle sršela ve vzduchu jak elektrina blesků dnes. Viníci se zachovalým svědomím se zpovídali veřejně. Vrahové, proti nimž nebylo vždy ani dost důkazů, se ve dne báli noci a v noci příštích dnů. Staří republikáni odevzdávali šperky na Fond republiky. Ovšem, dělal jsem, dělali jsme, co bylo dosažitelné. Evropa kolem nás byla velmi skeptická! Nemohl jsem se klamat ani tajně, a neklamal jsem se o nebezpečích. Ale nemělo účelu řídit se jimi. Smysl mělo ohánět se nástroji, než nám budou vyraženy z rukou.

Ta chvílka, na tom místě, kde teď stojím, kdy jsem se až zapotácel z omamné možnosti, že je to pravda, mě usvědčila přede mnou: je to pouhá možnost! Vynořil jsem se nad skutečnost, a zapadl zas do ní: s poznáním, že by to bylo příliš krásné! Pocítil jsem také jakousi dobrou netečnost k tomu, přijde-li neštěstí. Je rozhodnuto, vždy jedna ctnost je možná: vydržet všechno! Nevím, kdo si kdy prožil takový svůj vrcholný okamžik nadšení či důvěru ve své občanské lidství; já tehdy. Když pominul a já se hnul zas k jakési dnes zapomenuté činnosti, byl jsem starší a odsouzenější. Ale dostal jsem se, nevědomky, blíž ke své osobní svobodě. Příležitost využít ji byla pak zatraceně dlouhá.

Přišel jsem, mladík, do Prahy. Praha mě ani moc nezkazila. Nejsem jenom tak plachý, uctivý. Žádná zbožnost a vzhlížení. Můžu dělat, k čemu se rozhodnu. Ty nábrežní kameny, vždycky znovu a znovu po katastrofě skládané, tu zůstávají. Co jim zbývá.

(Červenec 1987)

(Z Obsahu č. 9/1987)

Dokument Charty 77 č. 38/1987

K MOŽNOSTEM CESTOVÁNÍ DO CIZINY

K problematice cestování do zahraničí se Charta 77 vyslovila už mnohokrát. Učinila tak již ve svém základním prohlášení před více než deseti lety. V březnu 1979 vydala k těmto otázkám podrobný dokument. Na rozpory mezi praxí a současnými předpisy na straně jedné a Mezinárodním paktem o občanských a politických právech na straně druhé upozornila v loňském dokumentu nazvaném „K 10. výročí přijetí mezinárodních paktů o lidských právech“, naposledy pak v dokumentu č. 36, jímž zveřejnila příkladnou zkušenost neúspěšných žádostí Michaela Dymáčka o cestu do Dánska.

Na neutěšený a právně rozporuplný stav v této oblasti reaguje Charta 77 velmi často. Celá oblast vyřizování zahraničních cest patří totiž k těm, kde si státní orgány nejvíce osobují právo, a to v rozporu se závazky, které převzaly přistoupením k paktu o lidských právech a k helsinskému procesu, svévolně rozhodovat o člověku jako o svém poddaném a znásilňovat jeho svobodu.

Za deset let trvalého upozorňování na právní, materiální a morální aspekty porušování základních občanských práv v oblasti cestování do ciziny nedošlo téměř k žádným změnám k lepšímu. V rozporu s článkem 12 a článkem 2, odst. 1 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech odsuzují československé soudy dále tisíce lidí do vězení za tzv. trestný čin opuštění republiky. Pro tento dokonaný trestný čin nebo pro přípravu k němu či pokus o něj byly k nepodmíněným trestům odnětí svobody v roce 1980 odsouzeny 3274 osoby, z čehož 2503, tedy 70%, v nepřítomnosti. Jim se odchod ze země podařil. V roce 1984 to byly už 4362 osoby, z čehož 3124, tedy 72% v nepřítomnosti. Téměř 75% uložených trestů bylo přitom delších než jeden rok.

Nebyl zásadně vyřešen žádný ožehavý problém v oblasti cestování do ciziny, ať už jde o některé sporné problémy navštěvování blízkých či vzdálenějších příbuzných v cizině, o svobodné cestování do většiny zemí světa, o výjezdní doložky, o devizové přísliby, o problémy emigrace, o zbavování státního občanství apod. Orgány pasů a viz ministerstva vnitra rozhodují o udělování cestovních dokladů a jejich odnímání podle zákona č. 63/65 sbírky a vládního nařízení č. 114/69 sbírky. Ve výčtu důvodů se na prvním místě uvádí, že vydání dokladu je možno občanu odepřít, jestliže jeho cesta do ciziny by nebyla v souladu se státními zájmy. Nikdo se přitom ani neobtěžuje onen důvod nesouladu se státními zájmy, který je v rozporu s čl. 12 a čl. 2/1 citovaného paktu, nějak upřesnit, a tak se žadatel dnes jako před deseti lety nedoví, jaký státní zájem může cesta do ciziny poškodit. Odvolací řízení se pak stává pustou formalitou. Za oním státním zájmem se může skrývat nejenom netečnost k oprávně-

ným zájmům občanů, byrokratická nadřazenost, ale i msta a případně snaha potrestat občana za jeho kritické postoje.

K této chronické chorobě československé státní praxe se tentokrát vracíme proto, že jsme se setkali s několika případy stupňované diskriminace, kterou právně rozporný a mnohdy bezprávný stav umožňuje. Uvedeme pět případů.

Náčelník Obvodní správy SNB, oddělení pasů a viz, v Praze 2 rozhodl dne 4. 1. 1987, že **čtrnáctileté Martě Bendové nebude vydán cestovní doklad k cestě do NDR**. Odůvodnil to pouze povšechným odvoláním se na citovaný zákon a vládní nařízení a tím, že prý „není v souladu se státními zájmy ČSSR, aby nezletilá byla v současné době držitelkou cestovního dokladu a cestovala do ciziny“. Naprosto stejné odůvodnění pak čteme i v rozhodnutí nadřízeného orgánu z 2. 2. 1987, tj. náčelníka Správy SNB hl. města Prahy a Středočeského kraje, odboru pasů a viz, který rozhodnutí nižšího orgánu potvrdil. **Marta Bendová se měla zúčastnit týdenního školního lyžařského výcviku v rámci svého studia na gymnáziu**. Studuje tam i němčinu, a proto má její třída navštěvovat NDR. **Lyžařský výcvik, jehož se jako jediná ze třídy nesměla zúčastnit, probíhal v Oberwiesentalu v Krušných horách ve vzdálenosti asi 2 km od státní hranice mezi Československem a NDR**. Marta Bendová, a to je zřejmě jediný důvod zamítnutí její cesty, je dcerou dr. Václava Bendy, aktivního signatáře a bývalého mluvčího Charty 77, rovněž člena Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, který byl pro činnost ve VONS tři roky vězněn. Nutno dodat, že orgány SNB, které ve věci rozhodovaly, byly s povahou a účelem zamýšlené cesty seznámeny.

Druhý případ se týká dokonce chronicky nemocného invalidního dítěte, a to devítiletého syna dr. Jána Čarnogurského, katolického aktivisty z Bratislavy. V dubnu 1986 byl Petr Čarnogurský navržen odborem zdravotnictví při Národním výboru v Bratislavě na klimatickou přímořskou léčbu v Jugoslávii, které se měl zúčastnit ve skupině nemocných dětí bez doprovodu rodičů, ale na jejich náklady ve výši 5 tisíc Kčs, a to v červenci 1986. S potvrzením Ústavu národního zdraví a Národního výboru v Bratislavě žádal otec oddělení pasů a viz v Bratislavě 4 o vydání cestovní doložky pro svého syna. Toto oddělení však rozhodnutím z 19. 5. 1986 nejen odmítlo vydat nemocnému Petrovi cestovní doložku, ale zároveň mu odebralo cestovní pas s odůvodněním, že **není v souladu se státním zájmem, aby odjel na léčení v Jugoslávii**. Zmíněné oddělení odebralo navíc cestovní doklady i dalším dvěma dětem dr. Jána Čarnogurského. Také na jeho odvolání proti odmítnutí cestovní doložky odpovědělo zmíněné oddělení záporně. Rovněž žádost dr. Jána Čarnogurského z 10. 6. 1986, adresovaná ministrově vnitra ČSSR, ani dopis oddělení státní administrativy ÚV KSS z 23. 5. 1986 nepřinesly žádoucí nápravu. Teprve po otcově audienci u ministra bylo chlapci těsně před datem odjezdu povoleno velmi potřebné léčení. (Dodáváme, že u chlapce jde o vážnou vrozenou poruchu zpracování žluče, o tzv. Crigler-Najarův syndrom. Toto onemocnění vyžaduje jednak léčbu léky, jednak speciální ozařování, v létě se doporučuje pobyt v oblastech s vysokou intenzitou slunečního záření.)

Třetí je případ 36letého dr. Martina Palouše, který byl jako signatář a mluvčí Charty 77 pozván v září 1986 na mírový seminář do Kodaně. Aby se mohl tohoto setkání zúčastnit, požádal ministra vnitra o urychlené vyřízení výjezdni doložky do Dánska. Poté byl pozván na příslušné oddělení pasů a viz, bylo mu sděleno, že jeho žádosti nebude vyhověno, a zároveň mu byl odebrán cestovní pas. Martin Palouš tedy nemůže, podobně jako velká část signatářů Charty 77, cestovat do žádné cizí země, tedy ani do NDR či Maďarska.

Čtvrtý je rovněž výmluvný případ signatářky a bývalé mluvčí Charty 77 Jany Sternové. Této 66leté důchodkyni byla už mnohokrát zamítnuta žádost o cestovní pas, když chtěla navštívit hrob svého bratra. Jana Sternová je totiž sestrou válečného letce-navigátora 311. československé perute britského královského letectva Aloise Volka, který v roce 1945 tragicky zahynul nad Azorskými ostrovy. Sama paní Sternová byla za války spolu s matkou vězněna jako rukojmí za svého bratra v internačním táboře. Její otec byl popraven v Plötzensee v roce 1943. Teprve po dvanácti letech ustavičných žádostí byl Janě Sternové vystaven cestovní pas. Poté, co její dcera Vladka emigrovala v roce 1979 do USA, požádala paní Sternová o výjezdni doložku. Její opakované žádosti o vyřízení cesty za dcerou jsou ale rovněž soustavně zamítány.

Poslední případ je ze Vsetína. Zní to až nepravděpodobně, ale v novinách *Nové Valašsko* z 24. 12. 86 je možno číst doslova: „Vzhledem k tomu, že i z našeho okresu byly vráceny hraničními orgány osoby, které patří do kategorie vlasatců, nebudou oddělení pasů a viz vydávat pasy těm občanům, kteří mají na fotografiích i ve skutečnosti příliš dlouhé vlasy, i když mají takové fotografie v občanském průkazu. Je si třeba uvědomit, že občanský průkaz slouží především k prokazování totožnosti v ČSSR, ale s cestovním pasem cestuje náš občan do zahraničí, kde má svým jednáním a vystupováním důstojně reprezentovat ČSSR. Nebudeme tedy povolovat výjezd osobám, které svým oblečením nebo celkovým zevnějškem chtějí napodobovat nebo dokonce předejnat různé nega-

tivní vzory v zahraničí.“ V textu se na jiném místě uvádí, že osoba na fotografii do cestovního pasu musí být ve společenském oděvu.

Tak zní oznámení oddělení pasů a viz Okresní správy SNB Vsetín. Toto oznámení podepsal major Alois Vaněk. Je samozřejmé, že apriorní požadavek důstojného reprezentování naší republiky občanem cestujícím do zahraničí, vznesený orgány SNB ve Vsetíně, nemá žádnou oporu ani v současných, citovanému paktu odporujících právních předpisech. Oddělení pasů a viz prostě svévolně vydalo vlastní právní normu, která nemá oporu v ničem. Protože jevy tohoto druhu nejsou zatím v Československu předmětem satiry a Dikobraz se těmto tématům také nevěnuje, nutno je brát vážně, už vzhledem k jejich důsledkům. Proto na ně také upozorňujeme.

Obracíme se znovu na nejvyšší ústavní orgány ČSSR, aby přistoupily k celkovému řešení právní problematiky cestování do ciziny, včetně zrušení trestného činu opuštění republiky, a aby právní normy upravující tuto problematiku byly uvedeny do souladu s ustanoveními Mezinárodního paktu o občanských a politických právech.

Je v naléhavém společenském zájmu, aby se takové případy, jako jsou tyto právě uvedené, už nemohly opakovat. Zmíněná diskriminační opatření považuje Charta 77 za zvláště nepřijatelná v době, kdy problémy cestování do ciziny jakož i emigrace jsou v sousedních státech sovětského bloku řešeny uspokojivěji nebo alespoň tato problematika přichází na pořad dne a dochází k dílčím úpravám, jako je tomu v NDR.

V Praze 26. 5. 1987

Jan Litomiský, Libuše Šilhánová, Josef Vohryzek
mluvčí Charty 77

Adresováno:
předsedovi vlády ČSSR
předsedovi Federálního shromáždění ČSSR
ministrowi vnitra ČSSR

Dokument Charty 77 č. 63/87

KE DNI 28. ŘÍJNA

Federálnímu shromáždění ČSSR
České národní radě
Slovenské národní radě

Praha, 27. 10. 1987

28. říjen 1918 patří k nejvýznamnějším dnům v dějinách českého a slovenského národa. Toho dne, řečeno slovy prvního zákona, „vstoupil v život samostatný stát československý“.

Tim byly tehdy završeny kulturní a politické snahy o důraznější zajištění české národní existence, vystupňované posléze i vojenským vystoupením legií na straně Dohody. Mluvčí slovenského národa, zdecimovaného odnárodňováním, vyslovili se pro společnou existenci s národem českým.

Vznik státu byl zároveň náročnou výzvou. Znamenal vytýčení zcela nových úkolů, totiž dostát odpovědnosti občanů ve vlastním státě tváří v tvář neobyčejně složité situaci domácí a mezinárodní. Přijetím této výzvy dospívali Češi a Slováci k mravní, občanské a politické svrchovanosti, nepředstavitelné bez zavazujícího státního rámce. I neúspěchy a porážky, pokud byly důsledkem přijetí této výzvy k nové odpovědnosti, patří k dědictví, kterého se nemůžeme a ani nechceme zříkat.

Jestliže ideály státní suverenity a svébytnosti stály u zrodu československého státu a obstály v řadě nelehkých zkoušek, je naší povinností tento odkaz rozvíjet a naplňovat. Je proto samozřejmé, že přední političtí činitelé by měli zájmy státu důsledně hájit. Naše účast ve spojeneckých a integračních seskupeních nesmí znamenat rezignaci na národní suverenitu a na naše vlastní zájmy. Je chybou, že v současné době

nemá československá politika dostatek pevnosti a koncepčnosti, aby využila prostor, který se začíná otevírat.

Soudíme, že oficiální neúcta ke 28. říjnu 1918 s nedostatečnou ochotou hájit naše státní zájmy úzce souvisí. Nejde nám přece toliko o slavení svátku, ale o to, aby naše republika měla ve světě důstojné zastání a aby se k ní její občané mohli a chtěli hrdě hlásit.

V souvislosti s oficiální neúctou tu musíme připomenout naprostou samozřejmost, totiž že další zákonodárné akty spojené s tímto datem, zejména federalizace v roce 1968, byly vyhlášeny záměrně právě při příležitosti výročí vzniku státu. Význam naší státnosti jako skutečnosti nejzákladnější měl tak být ještě programově zdůrazněn.

Potřebujeme dnes mnohé, v neposlední řadě dát výraz sdíleným hodnotám, jakož i všeobecně srozumitelným a přijímaným symbolům. Právě 28. říjen 1918 je jednou z nemnoha takových hodnot, jedním z takových symbolů. Proto důrazně žádáme, aby 28. říjen byl prohlášen za státní svátek ČSSR a aby byl vzpomínán a slaven jako den vzniku československé samostatnosti.

Jan Litomiský, Libuše Šilhánová, Josef Vohryzek
mluvčí Charty 77

Propustit Pavla Wonku!

Policejní represe

Dokument Charty 77 č. 65/87

Dokument Charty 77 č. 66/87

Prezidentu ČSSR dr. Gustávu Husákovi

Předsedovi vlády ČSSR
předsedovi vlády ČSR
Československé tiskové kanceláři

Praha, 27. 10. 1987

Praha, 5. 11. 1987

Pane prezidente,

dne 9. 10. 1987 Vám byla zaslána žádost o propuštění Pavla Wonky, nar. 23. 1. 1953, bytem Vrchlabí, z věznice v Minkovicích. Žádost byla podepsána 86 československými občany. Od jejího odeslání uplynuly bezmála tři týdny. Za tuto dobu se špatný zdravotní stav Pavla Wonky nijak nezlepšil a také hrubé zacházení s ním se nezmírnilo. Při návštěvě matky, pani Gerty Wonkové, ve věznici mluvil trhavě, neustále plakal a mluvil o smrti, což neodpovídá jeho psychickému ustrojení a chování před uvězněním. Opět si stěžoval na kruté zacházení. Nápravně výchovný ústav Minkovice je určen pro pachatele násilných trestných činů, zatímco Pavel Wonka je vězněn zejména za to, že se přihlásil jako nezávislý kandidát v minulých volbách.

V poslední době došlo v Praze a na jiných místech ČSSR k tvrdým zásahům a šikanám ze strany StB vůči signatářům Charty 77 a dalším občanům.

Dne 22. 10. ve večerních a nočních hodinách přepadli příslušníci StB v Praze byty a pracoviště několika signatářů Charty 77 a odňali tam kromě mnoha knih a písemností i řadu cenných předmětů osobní potřeby, jako rádia, videokazety, magnetofony, psací stroje aj. Počinali si přitom způsobem, který je v rozporu s trestním řádem a s jinými právními normami.

Zprávy, které máme k dispozici, nasvědčují tomu, že Pavel Wonka je v důsledku krutého zacházení ve stavu psychického zhroucení. Další pobyt ve vězení může ohrozit jeho život.

Do bytu Václava Bendy vnikli násilím v době, kdy tam byly přítomny pouze děti bez rodičů, a neprokázali svou totožnost ani důvod přítomnosti. V bytě Petra Uhla a Anny Šabatové sebrali i tranzistorová rádia a knihy pro děti. Z bytu Jiřího Gruntoráda odnesli množství knih, písemností a předmětů, jejichž seznam nepořídili. Na pracovišti Františka Štárka předstírali, že jsou „protipožární kontrola“, vnikli za jeho nepřítomnosti do zamčené kotelny a z osobní skříňky mu odnesli součástky fotoaparátu a knihy, oficiálně vydané v Československu.

Pane prezidente, upozorňujeme na naléhavost řešení situace Pavla Wonky a žádáme znovu o jeho propuštění ze zdravotních důvodů.

Teprve následující den byly postiženým doručeny příkazy k domovním prohlídkám, podepsané vyšetřovatelem StB a nečitelnou šifrou městského prokurátora. Pak následovala řada výslechů. Domovní prohlídky i výslechy byly odůvodněny údajným trestným stíháním, zahájeným 22. 10. 1987 ve věci přípravy pobuřování, k níž mělo dojít rozmnožením dokumentu Charty 77 č. 2 z tohoto roku, nazvaného Slovo ke spoluobčanům.

Pokud nedostaneme v blízké době odpověď z Vaší kanceláře, budeme se muset obrátit na Mezinárodní červený kříž, případně na některou z institucí mezinárodního hnutí na obranu lidských a občanských práv, aby vyslaly své lékaře k přezkoumání zdravotního stavu Pavla Wonky.

Jan Litomiský, Libuše Šilhánová, Josef Vohryzek
mluvčí Charty 77

(Pozn. Listů: Trest Pavla Wonky — 21 měsíců ztráty svobody nepodmíněně a následně 3 roky ochranného dohledu za „pobuřování a útok na veřejného činitele“ — by měl skončit v únoru 1988. Jeho bratr Jiří Wonka, odsouzený k 1 roku vězení, byl již propuštěn, rovněž po trýznění a s těžkou škodou na zdraví.)

Tento dokument jsme vydali 6. 1. 1987, zaslali Federálnímu shromáždění ČSSR a od té doby byl mnohokrát publikován. Vyzýváme v něm občany, aby aktivně přispívali k ozdravení politického ovzduší v naší zemi otevřenou kritikou nedostatků a neodůvodněných privilegií. Vyzýváme ke svobodné výměně názorů a k postupnému rozšiřování demokratických prvků v občanském a veřejném životě, k ná-

rodnímu smíření na demokratickém základě v návaznosti na demokratické tradice Československé republiky.

Jelikož podobné výzvy slyšíme někdy i z úst současných politických činitelů, považujeme za absurdní, že by publikaci takových prohlášení mohlo dojít k naplnění skutkové podstaty trestného činu pobuřování. Proto pokládáme údajné usnesení o zahájení trestního stíhání za pouhou záminku k výše popsanému jednání příslušníků StB.

K dalšímu případu svévole došlo hned následujícího dne, 23. 10., a to při procesu s **Michalem Mrtvým** v Olomouci. Již řadu dní předtím podnikali příslušníci StB různé akce, aby znemožnili nebo ztížili účast veřejnosti na procesu. Nechceme zde rozebírat, kolik času a jiných hodnot se promarnilo tím, že příslušníci StB služebními vozy za oním účelem objížděli různá pracoviště. *Občané, kteří se k soudnímu jednání přesto dostavili, byli uvnitř soudní budovy napadeni a zbiti obušky. Těhotná manželka obžalovaného paní Mrtvá byla přitom sražena ze schodů. Tento útok provedla skupina mužů z uniformovaného sboru, který veřejnost nezná. Vznášíme pochybnost, o jakou ozbrojenou skupinu vůbec šlo, že když napadení volali o pomoc a začali se k nim sbíhat lidé, ozbrojenci utekli. Tážeme se, zda tito uniformovaní muži jednali na něčí příkaz nebo na vlastní pěst.* Popsané události kontrastují s prohlášením předsedy senátu, který vyjádřil své potěšení nad velkým zájmem veřejnosti o průběh procesu a také umožnil poměrně velkému množství občanů přístup do soudní síně.

Přibližně v téže době byl už po několikáté zadržen v Praze **Jaroslav Šabata** z Brna. Příslušníci StB mu přitom zkroutili ruce, vyrvali aktovku a prohlédali ji. Poté byl odvezen k výslechu a nakonec z Prahy do svého bydliště. Již předtím, 6. 10. t.r. v podvečer, došlo k podobnému útoku na pět řádných občanů na Malostranském náměstí v Praze 1. Příslušníci StB přitom zkroutili ruce čtyřiasedmšáťletému profesoru **Jiřimu Hájkovi**.

V našem dokumentu č. 42/87 k závažné události v Dejvicích jsme upozorňovali na to, jak někteří příslušníci SNB dávají často svým chováním a výroky najevo pocit své všemocnosti a beztrestnosti, což u mnoha občanů jen zvyšuje obecnou právní nejistotu. V posledních represích vůči signatářům Charty 77 v Praze a vůči občanům sledujícím veřejný soudní proces v Olomouci se to projevilo v plné míře.

Tážeme se proto naléhavě: *Děje se tak s vědomím a souhlasem příslušných politických činitelů anebo ztrácí politická moc kontrolu nad činností bezpečnostních sborů?*

Jan Litomiský, Libuše Šilhánová, Josef Vohryzek
mluvčí Charty 77

DOVĚTEK LISTŮ

K policejní represii rozpoutané koncem října 1987 — tj. po deseti měsících (!) — v souvislosti se Slovem ke spoluobčanům (text viz LISTY č. 1/1987 str. 1-3) se vztahují i další dokumenty, zejména:

— Dopis Václava Bendy, Jiřího Gruntoráda, Petra Uhla a Anny Šabatové ze 27. října předsedovi vlády ČSSR Lubomíru Štrougalovi, s jejich stížnostmi proti domovním prohlídkám zaslanými náčelníkovi správy SNB pro Prahu a Středočeský kraj v Praze 1, Bartolomějská 7; dále se Sdělením VONS č. 696 a textem Slova ke spoluobčanům. Z dopisu předsedovi vlády

Štrougalovi citujeme:

„Skutečnými nepřáteli stávajícího společenského a politického zřízení nejsme my, ale ti, kteří mocenskými prostředky brání tomu, aby se tato společnost vyvíjela v duchu psaného práva a oficiálně deklarovaných zásad, včetně mezinárodních závazků komunistických stran. Jako předsedu vlády a čelného představitele politické strany, která nyní propaguje demokratizaci společnosti, Vás žádáme o ochranu před těmito lidmi.“

— Sdělení VONS č. 696 z 29. října mj. připomíná k údajnému zahájení trestního stíhání pro „přípravu k pobuřování“ dokumentem Slovo ke spoluobčanům, že tento dokument je úřadům znám již nejméně 10 měsíců a byl široce publikován v zahraničních sdělovacích prostředcích. VONS dodává, že v uplynulých dnech byli v této záležitosti vyslýcháni také inž. **Pavel Bratinka**, **Miroslav Hájek**, **Ladislav Lis** (dvakrát), **Anna Marvanová** a **Libuše Šilhánová**. Sdělení VONS označuje prohlídky za „neospravedlivitelný akt, který svým průběhem nejspíše připomíná loupežný nájezd“.

— V závěru své stížnosti náčelníkovi krajské správy SNB z 31. října **Jiří Gruntorád** — jako ostatní postižení — požaduje vrácení odcizených a odňatých věcí, potrestání pachatelů, písemné vyjádření ke stížnosti a opatření, která by vyloučila opakování podobného případu. **Jiří Gruntorád** pokračuje: „Začněte třeba odstraněním busty **J. V. Stalina** z kanceláře poručíka **Vandase**. Možná, že spolu s ní zmizí i duch padesátých let.“

Dokument Charty 77 č. 70/78

Druhé fórum Charty 77 se sešlo

Dne 28. 11. 1987 se sešlo v Praze druhé fórum Charty 77. Účastnilo se ho 70 občanů z různých míst Československa. Fórum se zabývalo činností Charty 77 a jejími vnitřními problémy. Z obsáhlé debaty mj. vyplynulo, že by se fórum Charty 77 mělo scházet pravidelně každé dva měsíce, mělo být střídavě orientováno k předem dohodnutým konkrétním tématům a působit jako volný diskusní klub, který bude sloužit k výměně názorů a podnětů užitečných pro Chartu.

Druhé fórum Charty 77 vzalo na vědomí, že přípravou a organizací fóra jako trvalého prostoru vzájemného styku signatářů Charty 77 i jejich příznivců se bude zabývat otevřená pracovní skupina, kterou před veřejností zastupuje **František Stárek**.

Fórum Charty 77 se zabývalo též chystanou pokojnou manifestací ke dni lidských práv dne 10. 12. 1987 v 17.00 hod. na Staroměstském náměstí. Doporučilo mluvčím Charty 77, aby chystanou manifestací v souhlasu se zákonem oznámili příslušným úřadům. V případě, že úřady manifestaci zakážou a že se to veřejnost včas dozví, záleží na každém jednotlivci, zda se jí přesto zúčastní či nikoliv.

V Praze dne 28. 11. 1987

Setkání se zástupcem státního departmentu USA

Praha 17. 11. 1987

Dne 15. 11. tr. se v Praze setkali na základě oficiálního pozvání zástupci Charty 77 s vedoucím činitelem státního departmentu USA Martinem Wenickem. Setkání se uskutečnilo za přítomnosti velvyslance USA Juliana M. Niemczyka a jeho doprovodu. Za občanskou iniciativu Charta 77 byli přítomni její mluvčí Libuše Šilhánová a Josef Vohryzek, dále bývalí mluvčí Václav Benda a Jan Štern. Hovořilo se zejména o politických věznicích v Československu, o požadavcích Charty 77 na jejich amnestii, dále o naléhavé potřebě informačního a kulturního uvolnění, o možnostech a bariérách současné přestavby v Sovětském svazu a v Československu a o jiných problémech. Schůzka se konala v přátelském ovzduší. Byla v řadě několika schůzek zástupců Charty 77 se zahraničními politickými činiteli, které se konaly v tomto roce, velmi užitečným přínosem k výměně názorů a stanovisek.

Poznámka: Tato zpráva byla dána na vědomí ministru zahraničí ČSSR Bohumilu Chňoupkovi.

Jan Litomiský, Libuše Šilhánová, Josef Vohryzek
mluvčí Charty 77

Dopis občanů poslancům Federálního shromáždění

50 občanů, z toho 12 signatářů Charty 77, napsalo dopis, který dne 1. 9. 1987 zaslali všem 350 poslancům Federálního shromáždění a ve kterém vyjadřují své stanovisko ke společenské přestavbě. Domnívají se, že potíže s nedostatky v životě společnosti souvisí s jejím nedemokratickým systémem řízení a vyslovují názor, že „jak tento systém sám, tak negativní důsledky, které přinesl, lze v dané situaci odstranit pouze tak, že život naší společnosti bude *demokratizován*“.

„Obracíme se osobně na Vás,“ píše se dále v dopise, „jelikož jsme přesvědčeni, že toho lze dosáhnout pouze osobním přičiněním zákonných zástupců lidu a aktivní účasti širokých vrstev obyvatelstva.“ Svě návrhy a požadavky konkretizují podepsaní v následujících pěti bodech, které podle jejich přesvědčení představují základní prvky potřebných společenských změn: navrhuji *zrušení dosavadního kádrového řízení*, umožnit *pravdivé poznání naší minulosti* včetně dějin první republiky; dále žádají, aby se poslanci zasadili o vypracování návrhu *nových kritérií pro práci Národní fronty*, aby pomohli vypracovat *program radikálního zlepšení pražského životního prostředí*, který by byl vzorem úpravy životních prostředí v dalších městech a oblastech republiky; v pátém bodě občané žádají, aby se poslanci zasazovali o začlenění všech, kteří byli jakýmkoli způsobem znerovnopráv-

něni pro své přesvědčení, do občanských povolání, pro která jsou kvalifikováni a o vyhlášení *amnestie pro všechny československé občany, kteří byli odsouzeni nebo jsou trestně stíháni z politických důvodů*.

K dopisu se připojili další občané. Z adresátů na něj odpověděl jen jeden, a to poslanec Peter Colotka, který prostřednictvím svého sekretariátu sdělil, že podnět signatářů dopisu zaznamenal.

(Zpráva INFOCHU -- Informaci o Chartě 77, č. 14/1987)

Dokument Charty 77 č. 69/1987

Protest proti zásahu SNB proti kolektivu mluvčích

Předsedovi vlády ČSSR
ministři vnitra
ČTK, APN, AFP.

Dne 22. 11. 1987 odpoledne se sešlo v Praze, v bytě Libuše Šilhánové, 25 zástupců občanské iniciativy Charta 77, aby v soukromém prostředí projednali některé nové úkoly. Chtěli prodiskutovat účast Charty 77 na semináři Evropské sítě pro dialog Východ-Západ, dále stanovisko k moskevskému fóru o lidských a občanských právech a úkoly plynoucí ze spolupráce s organizací Helsinki Watch, účast v mírových iniciativách a práci Charty v následujícím roce. K debatě se sešli současní i bývalí mluvčí a další signatáři Charty 77.

Krátko po zahájení byli účastníci vyrušeni zvoněním a zaboucháním na dveře bytu, načež **bez varování byly dveře vyraženy a do bytu vnikla násilím skupina SNB**. Asi 20 příslušníků, z části uniformovaných, zčásti v civilu přes protesty hostitelky žádalo od přítomných občanské průkazy, ale sami se odmítli legitimovat a nezdůvodnili, proč přišli. Teprve po několika výzvách se vedoucí skupiny SNB Kmoch prokázal služebním průkazem č. 174311 OA/W a přítomnost skupiny odůvodnil „stíháním pachatele trestné činnosti“, kterou bližší nespecifikoval. Poté se účastníci schůzky prokázali občanskými průkazy a **15 jich bylo odvezeno k výslechu. Ostatní byli přinuceni k odchodu**. Důvodem přepadení tichého bytu bylo údajně stíhání pachatele trestné činnosti, ale účelem výslechu byla prostá informace o jakési provokaci, kterou Charta údajně připravuje. Tento výmysl je v rozporu se zdůvodněním násilného vniknutí do bytu. Výslechy byly záměrně prodlužovány až do večerních hodin.

Protestujeme důrazně proti nezákonnosti zásahu vůči kolektivu mluvčích Charty 77 jimž došlo k vážnému porušení několika zákonných ustanovení, především ustanovení o domovní svobodě. Zároveň kládeme otázku, co je smyslem hrubého postupu příslušníků SNB proti obhájčům lidských a občanských práv v Československu v poslední době, a zda nejde o snahu některých pracovníků státního aparátu vytvořit nepříznivé ovzduší pro reformu politického a hospodářského života v Československu.

Praha 23. listopadu 1987

Jan Litomiský, Libuše Šilhánová, Josef Vohryzek
mluvčí Charty 77

Setkání signatářů Charty 77 s Wolfgangem Danielsem

Dne 20. 10. 1987 setkali se signatáři Charty 77 Jiří Dienstbier, Zdeněk Jičínský, Martin Palouš, Rudolf Slánský a Jan Štern s poslancem Spolkového sněmu NSR za stranu Zelených dr. W. Danielsem. Wolfgang Daniels byl v Československu jako člen oficiální delegace, jejímiž členy byli též představitelé CDU, SPD a FDP. Setkání se signatáři Charty se uskutečnilo z jeho iniciativy.

Dr. Daniels, který je povoláním fyzik a je ve své straně expertem pro otázky jaderné energie, informoval zástupce Charty o svých rozhovorech s vládními činiteli ČSSR. Při této příležitosti se diskutovaly otázky týkající se dohody o ochraně životního prostředí mezi Československem a Německou spolkovou republikou. Dr. Daniels uvedl, že — podle sdělení náměstka předsedy vlády J. Obziny — má být v Československu do roku 1998 postaveno 8 dalších jaderných elektráren a koncem století má být započato s výstavbou ještě dvou vysokotepeelních reaktorů, na severu Moravy a ve východních Čechách.

Zástupci Charty v této souvislosti upozornili dr. Danielse na to, že dokument Charty 77 č. 33/87 rozhodně požaduje, aby se o další výstavbě těchto riskantních zařízení uskutečnila veřejná diskuse, jež by dala jak odborné, tak i laické veřejnosti možnost se k této otázce vyslovit. Uvedený příklad zároveň ukazuje, zdůraznili zástupci Charty, jak úzce a neoddelitelně souvisí rozvoj demokracie a občanské kontroly nad výkonem moci s ochranou životního prostředí. Držitelé moci mají totiž tendenci stavět občany právě v těchto osudových otázkách před hotové skutečnosti.

Obě strany se pak informovaly o nezávislých ekologických iniciativách v NSR a Československu. Při této příležitosti upozornil dr. Daniels na protestní akce v Bavorsku proti výstavbě jaderné elektrárny Temelin. (V lednu tr. se uskutečnila demonstrace proti jadernému zařízení ve Wackersdorfu a proti JĚ Temelin).

Účastníci setkání hovořili též o tom, že by bylo účelné podpořit myšlenku vydávat mezinárodní ekologický časopis dostupný čtenářům jak na „Západě“, tak na „Východě“. Na závěr se obě strany dohodly, že podobné setkání uskuteční při nejbližší příležitosti znovu.

(Ze zprávy INFOCHU — Informaci o Chartě 77, č. 14/1987.)

PETR POSPÍCHAL VYZNAMENÁN cenou Jiřího Lederera

Dva časopisy v Paříži, polská revue *Zeszyty Literackie* a český čtvrtletník *Svědectví*, udělily v říjnu 1987 už podruhé cenu Jiřího Lederera. Obdržel ji Petr Pospíchal, signatář Charty 77 a člen VONS (Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných). Dvacetiletý Petr Pospíchal, který žije v Brně, se zasloužil o spolupráci mezi polským a československým hnutím občanské iniciativy v oblasti lidských práv, literatury a umění. Za tuto svou činnost byl několikrát odsouzen a vězněn.

Jiří Lederer, jehož jméno cena nese, byl český novinář, rovněž doma vězněný, který po léta usiloval o československo-polské sblížení. Zemřel v exilu 12. října 1983.

Vyšla výroční zpráva Amnesty International

Výroční zpráva Amnesty International informuje o porušení lidských práv na celém světě a činnosti AI v roce 1986. Je to popis úsilí hnutí o zjišťování a osvobození vězňů svědomí, zajištění rychlých a spravedlivých soudů pro politické vězně a o zastavení mučení a poprav. AI nepracuje proti vládám, pouze proti porušování lidských práv. Nedává podporu ani neodporuje žádnému politickému, sociálnímu ani ekonomickému systému. Pracuje otevřeně, posílá své informace vládám před zveřejněním zpráv a je vždy připravena opravit každou faktickou chybu. V organizaci pracuje mnoho členů společně ve skupinách, které adoptují vězně svědomí a podnikají kampaně za jejich propuštění. Vězeň svědomí je ten, kdo je uvězněn pro svou víru, původ, jazyk nebo náboženství a kdo nikdy nepoužil ani nehledal násilí. Hlavou AI je Mezinárodní sekretariát v Londýně (Amnesty International, 1 Easton St., London WC1X 8DJ). Všechny finanční prostředky AI pocházejí pouze od jejich členů. Na začátku roku 1987 bylo 3744 skupin AI, více než 500 000 členů, a sekce AI ve 44 zemích. V roce 1986 bylo celkem adoptováno 4247 vězňů svědomí, bylo sledováno 1792 nových případů vězňů, a 1952 vězňů bylo propuštěno.

AI je bezpodmínečně proti trestu smrti a pracuje pro jeho úplné zrušení. Během roku 1986 bylo známo 743 vězňů popravených v 39 zemích a 1272 odsouzených k smrti v 67 zemích (skutečný počet bude určitě vyšší). Do konce roku 1986 zrušilo trest smrti 28 zemí pro všechny trestné činy a 18 zemí pro všechny tr. činy s výjimkami (např. válečné zločiny).

V kapitole věnované ČSSR se píše, že hlavní zájem věnuje AI pokračujícímu zatýkání vězňů svědomí, zdravotnímu stavu některých vězňů svědomí a užívání trestu smrti. Na konci roku 1986 to bylo 33 vězňů, kteří byli adoptováni jako vězni svědomí nebo jejichž případ AI vyšetřuje, skutečný počet vězňů svědomí není znám. V červnu 1986 AI apelovala na československé úřady, aby uvedly zákony zjevně omezující nenásilné uskutečňování lidských práv do souladu se svými závazky vyplývajícími z účasti na Mezinárodním paktu o občanských a politických právech, a propustily vězně odsouzené podle těchto zákonů. V září 1986 žádala AI o propuštění 17 vězňů pronásledovaných za nenásilné vykonávání práva na svobodu slova a projevu. Podrobně zpráva informuje o některých z nich: o Heřmanu Chromém, Jaroslavu Švestkovi a Eduardu Vackovi. AI vyšetřuje případ sedmi uvězněných členů výboru Jazzové sekce. Dále se konstatuje, že pokračuje zatýkání pro neoficiální náboženskou činnost a podrobněji je zmíněn případ Michala Mrtvého. AI je informována o tom, že mnoho vězňů svědomí je drženo v podmínkách nedostatečné hygieny, lékařské péče a výživy. Jednotlivě AI sleduje zdravotní stav Jiřího Wolfa a Waltera Kani; oba vykonávají trest v NVÚ Valdice. AI se dozvěděla o jednom vykonaném a třech uložených trestech smrti a vyzvala čs. úřady, aby od ukládání a vykonávání trestu smrti upustili.

(Ze zprávy INFOCHU — Informaci o Chartě 77, č. 14/1987.)

O sjezdech uměleckých svazů

V první polovině letošního roku proběhly sjezdy uměleckých svazů, jejichž postavení v československé společnosti je zakotveno v autorském zákoně, který je v § 40 definuje jako dobrovolné organizace autorů a výkonných umělců. Některým z těchto sjezdů předcházela aktivita členstva, vyvolaná očekáváním změn, jiné proběhly bez zřejmého zájmu členstva a kulturní obec je ani nevnímala. Vcelku však průběh sjezdů svědčil o tom, že vedení svazů byla dobře připravena jakýmkoli pokusům o změny zabránit.

Sjezd českých spisovatelů nezanechal v kulturním životě žádné stopy. Celý jeho průběh potvrdil podřízenost spisovatelské organizace strnulé kulturní politice současné státní moci. Spisovatelé, jejichž díla jsou zveřejňována oficiálními nakladatelstvími, sdělovacími prostředky a divadelními jevišti, mlčí nadále jakožto občané i jako kriticky myslící lidé.

Na **sjezdu českých architektů**, který se konal v červnu, se diskutovalo otevřeně o krizi české architektury. Zejména bytová výstavba architektonicky upadá. Pokles autority architektury vyvolal všeobecnou skepsi vůči perspektivám této profese, takže dokonce klesá počet zájemců o studium architektury. Vedení Svazu českých architektů se tomu vývoji nedokázalo vzepřít. Před důsledky kritického ovzduší sjezdu se však pojistilo. Požadavek, vznesený před sjezdem, aby byla zavedena zásada tajného hlasování, se podařilo odrazit a staronové vedení bylo opět zvoleno aklamaci.

Mimořádný průběh měl **sjezd dramatických umělců**. V před-sjezdovém období vypracovali mladí dramatičtí umělci kritickou analýzu podmínek současného divadla, která byla zveřejněna v časopise *Scéna*. Autoři v ní poukázali zejména na rozbuječnost administrativy, jež by už zřejmě byla schopna fungovat bez divadel a kterou často vedou lidé dosazení odjinud, kteří divadlu nerozumějí. Jejich zásahům padá za obětí řada závažných divadelních her a inscenací. Podobnou cestou se z české divadelní kultury vytratila mnohá jména a řadu let se vytváří dojem, jako by tito lidé a jejich díla v české kultuře nikdy neexistovali.

Sjezdu se mohli kromě delegátů zúčastnit i pozvaní hosté. Mezi pozvanými chyběli ovšem divadelní umělci nejvíce diskriminovaní, jako např. zasloužilá umělkyně Vlasta Chramostová. Diskuse na sjezdu byla různými způsoby omezována, takže autoři kritické analýzy nemohli plně tlumočit podněty, kvůli kterým na sjezd přišli. Podařilo se však prosadit usnesení, že budou svolány dvě konference, na nichž budou projednány naléhavé problémy divadel, dramaturgie i samotného Svazu, jež sjezd neprojednával. Široký ohlas měl diskusní příspěvek národního umělce Miloše Kopecského, který svou kritičností předsednictvo sjezdu překvapil a sklidil potlesk delegátů. Diskusi však nevyvolal a ti, kteří mu zatleskali, na závěr sjezdu zvolili znova staronové vedení Svazu.

Nejpříznačnější pro možnosti, jaké tvůrčím pracovníkům poskytuje dnešní situace, byl **sjezd Svazu českých výtvarných umělců**. Před sjezdem se rozvinula mimořádně široká aktivita výtvarníků od nejmladších až po nejstarší, a prakticky celá tvůrčí výtvarná obec zaujala k vedení ostře kritický postoj. Když byl v roce

1970 za tzv. normalizace založen dnešní Svaz, zavedlo jeho vedení segregace princip, jímž se podmínky výtvarných umělců podstatně liší od podmínek v ostatních tvůrčích svazech. Proto dnes získala jen necelá čtvrtina výtvarných umělců členství ve Svazu a požívá autorská práva, i když v omezeném rozsahu. Ostatní výtvarní umělci, včetně starých, uznávaných mistrů, jsou pouze registrováni v Českém fondu výtvarných umění, autorská práva jsou jim upírána a požívají jen ochrany před zákonem jako umělečtí řemeslníci. Touto segregací si vedení Svazu osvojilo absolutní moc nad veškerým výtvarným děním. Výtvarní umělci v hlavním městě republiky se po celých sedmáct let nemohli scházet, nemohli projednávat profesionální otázky, ovlivnit výstavy, vyslovit se k výtvarným problémům pražského životního prostředí atd. Výstavy, které unikaly kontrole vedení Svazu, byly zakazovány i v případech, kdy proti nim státní orgány neměly námitek.

Od výtvarných umělců mladých i nejstarších, od jednotlivců i od skupin přicházela vedení Svazu před sjezdem i přímo sjezdu řada návrhů a požadavků svědčících o tom, že stav výtvarné kultury a poměry ve Svazu jsou neúnosné. Výtvarní umělci požadovali, aby byl zrušen segregace systém, který je v rozporu s autorským zákonem, aby byla obnovena diskuse o problémech české výtvarné kultury, aby byly obnoveny veřejně anonymní soutěže a zveřejňovány jejich výsledky atd. Je pozoruhodné, jak často se v těchto rezolucích a peticích vyskytoval požadavek, aby byly ve svazovém měřítku zveřejněny stanovky Svazu a pravidelně zprávy o hospodaření jeho finančními prostředky. I takové základní informace vedení členstvu utajovalo. Na sjezdu samotném mohli v diskusi vystoupit jen ti, kterým to předsednictvo podle vlastního výběru dovolilo. Návrh, aby byly předneseny všechny diskusní příspěvky, byl bez hlasování zamítnut. Kandidátka ústředního výboru Svazu byla delegátům rozdána až těsně před hlasováním a jednání o protikandidátech bylo předsedajícím tajemníkem Svazu Františkem Spilkou bez diskuse zamítnuto. Tak se stalo, že i sjezd výtvarných umělců zvolil znova vedení, jemuž celá tvůrčí část výtvarné obce vyslovila nedůvěru. Výtvarným umělcům tedy nezbyvá, než aby se o sebe postarali sami a vytvořili si struktury, které budou oporou jejich úsilí o nápravu.

Totéž v podstatě platí pro ostatní výkonné umělce a autory. Umělecké svazy, které jim mají sloužit jako jejich dobrovolné organizace nejsou demokraticky řízeny a členstvo v nich nemůže uplatňovat svůj vliv. Zkušenosti umělců a autorů z posledních osmnácti let kromě toho svědčí o tom, že podmínky v jejich svazech, a tím i podmínky jejich tvůrčí práce, jsou ve stále větší míře ovlivňovány nikoli ministerstvem kultury nebo ideologickým oddělením KSČ, ale ministerstvem vnitra. Výkonní umělci a autoři, kteří nepožívají práv stanovených autorským zákonem a zaručených mezinárodním paktem o hospodářských, sociálních a kulturních právech, by se měli svých práv účinně dovolávat a vytvářet si dobrovolné svazy a uskupení, které by je jejich bezprávného postavení zbavily.

Praha 26. října 1987

Jan Litomiský, Libuše Šilhánová, Josef Vohryzek
mluvčí Charty 77

Policejní zásahy proti členům přípravného výboru Společnosti přátel USA

Dne 4. 7., v den výročí vyhlášení americké nezávislosti, uspořádali členové přípravného výboru Společnosti přátel USA z Gottwaldova oslavu na parniku, který si najali na výletní plavbu po řece Moravě z rekreačního střediska v Napajedlich.

Přípravný výbor této společnosti (SPUSA) byl založen letos na jaře v pěti městech: Gottwaldově, Lipniku nad Bečvou, Ostravě, Brně a Praze. Ve výboru je 43 československých občanů, z toho 19 z Gottwaldova. Přípravný výbor požádal ministerstvo vnitra o registraci, předložil návrh stanov a organizačního řádu a uchází se o členství v Národní frontě. Rozhodnutím ze dne 19. 6. 1987 byla žádost o registraci ministerstvem vnitra zamítnuta. Toto rozhodnutí není pravomocné, protože se členové přípravného výboru proti němu odvolali rozkladem.

Oslavu na parniku sledovali příslušníci StB z pozdálí a bez zásahu. Nicméně už druhý den v Napajedlich vyšetřovali činnost údajné protistátní skupiny, která se však projevovala pouze v tom, že lidé na parniku hráli na kytary a zpívali. Dne 14. 7. byl odvezen do budovy SNB člen přípravného výboru SPUSA Vladimír Kolinek, čtyřicetiletý fotograf z Gottwaldova, zaměstnaný v distribuci Státního filmu. Po půlhodinovém výslechu u kriminálky byla původní průhledná záminka (účast na neexistujícím mravnostním deliktu) opuštěna a další tři a půl hodiny byl vyslýchán StB na vznikající spolek SPUSA. Při výslechu mu příslušníci StB ukazovali fotografie členů přípravného výboru SPUSA, které Vladimír Kolinek zhotovil a které mu tajně a nezákonně odcizili několik dnů před výslechem. Dále mu tvrdili, že členy přípravného výboru pozavirají za špionáž, neboť výbor má prostřednictvím Stanislava Devátého styky s americkým velvyslanectvím v Praze.

K dalším nezákonným akcím Státní bezpečnosti došlo 18. 7., kdy tři členové přípravného výboru SPUSA inž. Petr Bartoš, Ladislav Kašpar a inž. Bedřich Koutný pořádali oslavu narozenin jednoho občana v Pohorelicích u Gottwaldova, kde si najali sál místního hostince. Již den předtím obsadila StB část nejbližšího rodinného domku, jehož majiteli tvrdila, že podniká akci proti bližší neurčené protistátní skupině, a instalovala zde kamery a fotoaparáty. Před 14. hodinou, kdy oslava začínala, se pohybovali kolem hostince a ve vesnici uniformovaní i neuniformovaní příslušníci SNB, někteří v montérkách. Přicházející byli podrobováni kontrole občanských průkazů. V sále se sešlo 200-250 přátel. Kolem 16. hodiny nařídili příslušníci VB ukončení zábavy, s odůvodněním, že tam hraje hudba a že tedy jde o nepovolenou hudební produkci. Na námitku, že při soukromé oslavě není podle československých právních předpisů potřeba pro hudební produkci předchozího povolení, nebrali zřetel. Dali přítomným ultimatum, že pokud nevyklidí do 20. hodiny sál, zasáhne jednotka SNB, která je připravena v sousední vesnici, a při zásahu poničí zařízení hostince, což prý bude připsáno k náhradě účastníkům oslavy. Dále začali kontrolovat občanské průkazy přímo v sále, několik lidí zatahli do kuchyně, kde je agresivním způsobem vyslýchali na údajnou proti-

státní skupinu, ukládali pokuty za nedostatky v občanských průkazech, za ojeté pneumatiky vozidel atp. Účastníci oslavy opustili pod tímto nezákonným nátlakem hostinec i vesnici. Tři pořadatelé oslavy podali ministru vnitra CSR na toto protiprávní počínání příslušníků SNB stížnost.

V posledních dnech jsou členové přípravného výboru SPUSA v Gottwaldově vystaveni policejnímu sledování.

Všechny tyto zásahy StB jsou nezákonné. Jejich protiprávnost je zvýrazněna okolností, že přípravný výbor SPUSA řádně požádal o registraci. Tyto policejní akce jsou nejen porušováním základních občanských práv, tj. práva na svobodu shromažďovací, na svobodu pohybu a na svobodu sdružování, které zaručuje československá ústava, zákony a zvláště pak mezinárodní pakty o občanských a politických právech, ale jsou navíc útokem proti chvályhodné snaze československých občanů přispět podle svých možností k přátelství a porozumění mezi národy, a tím i k mezinárodní spolupráci a k trvalému, tj. demokratickému míru.

V Praze 28. 7. 1987

Sdělení VONS č. 693

Vladimír Červeň odsouzen

Jak jsme již oznámili (viz sdělení č. 644), byl Vladimír Červeň, nar. 30. 7. 1958, bytem Zvolen, ul. Februárového vítězství 28, student stavební fakulty Slovenské vysoké školy technické v Bratislavě, počátkem května 1987 vzat do vazby krátce poté, co při procházení prvomájového průvodu v Bratislavě okolo tribuny hodil šest zkažených vajec na osoby tam přítomné, a obviněn z trestných činů hanobení republiky a jejího představitele a výtržnictví (§§ 103 a 203 tr.z.). Za toto své jednání byl Vladimír Červeň senátem Obvodního soudu Bratislava I za předsednictví dr. Jána Jamricha v červnu 1987 uznán viným těmito trestnými činy a odsouzen k trestu odnětí svobody v trvání 18 měsíců nepodmíněně s výkonem v 1. nápravně výchovné skupině. Odvolání Vladimíra Červeně bylo v červenci 1987 senátem Městského soudu v Bratislavě za předsednictví dr. Jána Masúra zamítnuto. Rozsudek tím nabyl právní moci.

Vladimír Červeň při hlavním líčení při odvolacím řízení uvedl, že svým činem chtěl protestovat proti mravnímu profilu některých osob na tribuně. Hozená vajíčka totiž zasáhla Viliama Šalgoviče a Eleny Litvajovou, jejíž jméno se vyskytlo v souvislosti s korupční aférou Babinský a spol., která vzbudila značný zájem československé veřejnosti. Nepřiměřeně tvrdý postih Vladimíra Červeně ostře kontrastuje s benevolencí orgánů činných v trestním řízení vůči prominentním stranickým a státním činitelům, kteří z aféry Babinský vyvázli zcela beztrestně.

Praha, 21. 10. 1987

Sdělení VONS č. 694

Násilí proti Jaroslavu Šabatovi

Dne 23. 10. 1987 zadrželi příslušníci StB Jaroslava Šabatu z Brna, když šel na návštěvu k Jiřímu Hájkovi v Praze-Zahradním Městě. Jaroslav Šabata byl nucen nastoupit do policejního auta a odvezen na oddělení VB na náměstí Míru, kde byl podroben nezákonné osobní prohlídce. Při ní mu bylo odebráno pět vyhotovení dopisu, jimž se někteří bývalí straničtí a státní činitelé chtějí obrátit na fórum komunistických a levicových stran, jež se má konat u příležitosti výročí Říjnové revoluce v Moskvě. Protože Jaroslav Šabata odmítl odjet do Brna autobusem, přinutili ho příslušníci StB nasednout do policejního automobilu, jimž ho převezli do Brna sami.

Praha, 27. 10. 1987

Stručně z dalších Sdělení VONS

Mladému katolíkovi **Michalu Mrtvému** byl v odroceném řízení u okresního soudu v Olomouci 23. 10. 1987 trest „zmirněn“ na odnětí svobody podmíněně na 2 roky, zatímco o rok dříve zněla podmínka na tři roky. Jelikož mezitím rok uplynul, nic se nezměnilo, přičemž Mrtvý stejně strávil v roce 1986 sedm měsíců ve vyšetřovací vazbě. Údajného „maření dozoru státu nad církvemi“ a „přípravy k pobuřování“ se měl dopustit tím, že rozšiřoval náboženskou literaturu a rozmnožil — ale nerozšířil — zcela nenáboženskou sociologickou stat' dr. Eriky Kadlecové o oživení zájmu o náboženství. Orgány SNB se přičinily, aby přátelům Mrtvého byla v den procesu znemožněna účast zrušením dovolených; jini byli střeženi v bytech a nesměli je opustit. Asi 15 občanů bylo zadrženo v soudní budově. Skupina přátel včetně těhotné manželky obžalovaného pani Dany Mrtvé byla u soudu bez výstrahy napadena obušky a pěstmi asi 20členného komanda uniformovaných mužů. (Sdělení VONS č. 697 z 27. 10. 1987).

Pavol Miňo, 43letý umělecký fotograf, byl odsouzen městským soudem v Košicích 3. 11. 1987 za „poškození zájmů republiky v cizině“ k 3 měsícům a 27 dnům vězení nepodmíněně. Miňo se pokoušel vyvézt do Maďarska umělecké fotografie a literární text svého přítele. (Sdělení č. 701 z 9. 11. 1987).

Signatář Charty 77 a člen VONS **Jiří Ruml** byl 9. 11. 1987 na ulici zadržen, násilím vsazen do civilního auta a odvezen k výslechu na správu StB v Bartolomějské ulici v Praze. Byl nezákonně prohlédán a byly mu zabaveny všechny písemnosti, mezi nimi dvě zkušební předlohy Lidových novin ze září a listopadu tr. Bylo to již druhé přepadení za tímto účelem. V téže souvislosti byli přivedeni k výslechu i signatáři Charty 77 **Zdeněk Pinc** a **Rudolf Zeman**. (Sdělení č. 702 z 10. 11. 1987).

Okresní soud v Ústí nad Orlicí zahájil 23. 9. 1987 hlavní líčení proti **Jaroslavu Šteklovi** „pro podvod“ — totiž za to, že prý v letech 1982-86 přijímal dobrovolné příspěvky občanů na mše svaté, zatímco údajně „prováděl jen přimluvné modlitby“. Podle sdělení VONS č. 703 ze 17. 11. 1987 je protináboženské zaměření tohoto stíhání zřejmé.

VONS se dopisem z 22. 10. 1987 obrátil o pomoc na Mezinárodní federaci pro lidská práva v Paříži, jejímž je členem, ve věci bývalého novináře **Ervina Motla**. Tento pražský signatář Charty 77 byl 27. 11. 1986 městským soudem v Praze odsouzen ke 3 letům odnětí svobody za „podvracení republiky“, protože „pronášel kritické výroky k poměrům ve svém podniku (byl požárníkem v Rudém Letovu Letňany) a na pracovišti poslouchal a komentoval vysílání zahraničního rozhlasu“. Podle Motlovy žádosti o přešetření případu zasláné 16. března tr. Federálnímu shromáždění šlo o to, že vyjádřil nesouhlas svého pracovního kolektivu s propuštěním nadřazeného podnikem, který si s tímto kolegou vyřizoval osobní účty. VONS se zároveň obrací na zájmové svazy novinářů a odborové svazy pracovníků v kovoprůmyslu, aby požadovaly Motlovo propuštění a rehabilitaci.

Ivan M. Jirous ze Staré Říše u Jihlavy, teoretik umění a vedoucí skupiny Plastic People, signatář Charty 77 a člen VONS, vězněný do r. 1985 ve Valdicích, napsal 18. 11. 1987 ministerstvům kultury a vnitra ČSR a Federálnímu shromáždění dopis provázený **podpisy 1083 občanů**. Žádá v něm, aby tyto úřady uvedly československé zákony a předpisy v soulad s mezinárodními pakty o lidských právech, které jsou od r. 1986 součástí čs. právního řádu. „A mezitím jste zlikvidovali — píše Jirous v dopise — koncert Plastic People, který měl být v Lucerně, mezitím jste znemožnili pořádání rockových koncertů ve Služetině, týrali a pronásledovali jste punkery, přiklepli jste nesmyslný trest za nic Srpovi a Kouřilovi z Jazzové sekce, zlikvidovali jste hudební setkání přívrženců ústavně vzniklého přípravného výboru SPUSA, a teď jste zlikvidovali tzv. východočeský Woodstock — setkání rockových hudebníků na soukromé louce.“

Ladislav Lis, místopředseda Mezinárodní federace pro lidská práva (FIDH), s **dalšími členy VONS** zaslali 22. 11. 1987 dopis José Napoleonovi Duartovi, prezidentovi Salvadorské republiky, vyjadřující otřes nad zprávou, že byl 26. 10. 1987 zavražděn **Herbert Sanabria Anaya**, předseda salvadorské komise pro lidská práva. Žádají prezidenta, aby použil své autority k odhalení a potrestání vrahů a všech, kdo po léta terorizují občany a především stoupence lidských práv.

Dopis od **L. Lise** a **dalších členů VONS** z téhož dne obdržel také prezident Kolumbijské republiky Virgilio Barco. V podobném smyslu jako dopis predešlý se tento vyslovuje o teroristických akcích a vraždách, jejichž obětmi se v poslední době stali **Jaime Pardo Leal**, předseda strany Vlastenecký svaz, a **Héctor Abad Gómez**, předseda Výboru pro lidská práva v Medellinu.

150 000 SLOV — texty odjinud

INDEX, Postfach 41 05 11, D-5000 Köln, NSR,
nebo
INDEX, Box 214, Rego Park, New York 11374,
USA.

O ABSOLUTNU v novinářském povolání

Konáním, svou činností zaplňujeme svůj život. Jistě, nejenom ji, také např. odpočíváme, byť někdy i aktivně, ale i nicnedělání nelze nazvat vždy nečinností. Pomysleme-li, kolik času a v jakém stylu věnujeme přemýšlení, úvahám, diskusím i naslouchání druhým, mohli bychom dospět k velmi žalostným závěrům o své činnosti a jednání.

Pohyb člověka je různorodý, překypuje mnohoznačností i mnohovýznamností, včetně toho, že si klademe ve světlých okamžicích svého pozemského bytování také někdy otázku po smyslu. Ta provází každé vážnější vzepětí lidského ducha. Proto i tolik filosofii. Filosofujeme nejen v čistých pojmech a souvislostech metafyziky a transcendence, ale pokoušíme se rozvažovat smysl jednotlivých druhů našeho konání. Nespokojujeme se jen politikou, historií či přírodovědou, ale ustanovujeme filosofii politiky, filosofii přírodovědy, filosofii dějin, ba i filosofii matematiky. To všechno svědčí o tom, že nechceme zůstat utilitárními oportunisty života. Ale toto tvrzení není žádný životní generel, ne všichni a vždy dospíváme k filosofické rozvaze. Ona je pouhou bytostnou možností naší každodennosti. Ta naopak je zahrnuta v každém individuálním prožívání. Každodennosti se nelze vyhnout, ba dokonce, jak se to jeví perspektivě konceptuálního humanismu, ona je živnou půdou, vlastně jedinou živnou půdou, zdrojem a základnou našeho vertikálního úsilí. Řekl bych, že humanismus integrální horizontály, touha a potřeba obejmout svět v šíři projevů a významů jeho působení na nás i vzájemného poznávání individuí, rodů a ras, je vlastní a dobré jeviště, z něhož teprve objevujeme pozemsky, společensky dimenzované možnosti našeho přesahování. Náš život má algebraický koeficient, můžeme ho zmnožovat na n -tou exponenciálu — to z něho činí trvale přitažlivý příběh s fabulí dobrodružnosti, jakou nenalezneme v žádné science fiction.

Mnohé z nás zaujala Patočkova sentence o zkoušce člověka, již není to, jak splní roli, kterou si sám vymyslel, ale jak splní roli, která mu byla osudem přisouzena. Jednou z rolí, do níž se snad všichni dostáváme zásluhou svou či jiných, je povolání, výkon zaměstnání, způsob obživy, jedna z nejkaždodennějších činností, která fascinovala některé zaujaté ideology moci natolik, že prohlásili za normu mravnosti heslo „kdo nepracuje, ať nejí“, jako by smrt hladem byla tou nejkrásnější odměnou pro život bez práce. Ostatně nepraktičnost tohoto trdně zabarveného sloganu se ukázala velmi brzy a držitelé moci přešli k více efektivnímu „každý bude jíst, každý musí pracovat“. A tak je to správné. Ovšem nejen proto jsme si všichni zvykli vstoupit do pracovního procesu a zařadit se tím společensky i individuálně, abychom nežili jako příživníci z podarků a milosti.

Připusťme, že existuje něco, co bychom mohli nazvat rozvahou o povolání, jeho filosofii. Nerad bych do takové rozvahy zahrnoval ekonomické zvláštnosti a podmínky, které člověku umožňují nebo ho dokonce přinucují začít dělat tu či onu práci. Povolání či

zaměstnání je vyústěním linie biologicky nutné reprodukce člověka — v každé předchozí fázi lidského rodu alespoň někdo musel pracovat na přípravě a zhotovení věcí nutných pro uchování rodu. Pracovat nebyla a není zásluha. Nepracovat není také záslužné a není dokonce ani příznakem životního štěstí. Heslo „kdo nepracuje, ten se má“ se svou nesmyslností rovná tomu, jež hrozí nepracující vyhladovět. Oč moudřejší a mravnější je třeba lidové rčení „bez práce nejsou koláče“, to nikomu nehrozí, nikoho nezastrašuje, pouze přátelsky upozorňuje na lidi pilné, příčinlive — těm bude přilepšeno jejich zásluhou.

Není rozhodující, do jakého povolání, do jakého „výkonu práce“ se člověk dostane nebo je zařazen, zasunut, přinucen či do něho dobrovolně a rád vstupuje. Rozhoduje zabydlení. Zabydlet se v povolání můžeme neomezeně. Dříve nebo později každé povolání svádí ke stereotypu. Tím, jak známo, může být postiženo nejen běžné řadové povolání, ale např. i psaní televizních seriálů, ba dokonce stereotypem se může stát i každá tzv. tvůrčí práce. Když jsem kdysi uvažoval nad kvalitou vykonávané práce, nad naší činností, dospěl jsem k názoru, že tvůrčí může být každá i sebeprostší práce, je-li dělana s vnitřním zaujetím, s určitou pohotovostí „být vzrušen“, být skrze své konání sám zacílen, zaplněn. Je to možná ošidná teorie, ale nenabídla se mi žádná optimističtější.

Člověk může svému povolání propadnout jako narkoman opiátům a dělat své povolání až bezohledně vůči sobě i svému okolí, jako by to, co dělá, mělo být spásonosné pro všechny kolem, jež právě kvůli své vášni zanedbá a ponechá napospas jejich, třeba právě nezaujaté každodennosti.

Co ale zajímá filosofickou rozvahu v této sféře lidského? Sociologické, ekonomické, ba i psychologické fakty o lidském konání lze získat příslušnými metodami a technikami výzkumu a testů, ale „zvážit“, co člověk ze sebe vydal, proč jednal tak, jak jednal, „zvážit“ teleologii „výkonu povolání“, „zvážit“ ono riziko svobody, jak o něm píše Jan Patočka ve svých obranách metafyziky, nemůžeme žádnou specifickou vědeckou metodologií. A každé riziko svobody provází riziko pravdy. Obě tyto kategorie jsou nerozlučně spojeny dialektikou posloupnosti. Nemůžeme obstát ve svém individuálním úsilí po svobodě pro sebe i pro jiné a přitom pominout pokus o věčný i morální důkaz pravdy. Svobody prostě nelze dosáhnout mimo úsilí o pravdu. Můžeme se mýlit a chybovat, ale kdo porušuje vnitřní zákon mravní pravdy, ten nechybuje, nemýlí se, ten prostě a dobře selhává sám v sobě a před sebou. A s vědomou, předstíranou lží, tímto bytostným znamením nesvobody, zdánlivě bez rizika, se nediskutuje, ta se smetá se stolu a pod stůl a ještě zašlápne — to je jediná gloriola, kterou ji lze poskytnout.

Žijeme s potřebou vědět víc než jen o tom, co se odehrává v naší bezprostřednosti. Společnost si vypěstovala druh činnosti, povolání, jehož posláním je poskytovat informace o nejrůznějších oblastech,

o místech, činech a událostech, jež by se jinak nedotkly našich životů, vypadly by z kalkulu naší životní zkušenosti. Ještě po první světové válce byly jediným společensky významným zdrojem zpráv ze světa a o světě pouze noviny a ti, kdo je dělali — novináři. Dnes se mluví o masových sdělovacích prostředcích a víme o nich, že tvoří páteř ovlivňování lidského vědomí, manipulování veřejným míněním, vyvolávání sympatií a antipatií, nálad a protinálad, ba i provádění „ideologické diverze“.

Informace je možno hodnotit podle šumu, s nímž dosahují člověka. Čistou informační hodnotu mají jen nejprostší sdělení, třeba o datu narození nebo úmrtí, ale jakmile je autor sdělení nucen sám vybírat z hodnotových kritérií, jež se pak vždy objeví jako nosná myšlenka zprávy o události, vstupuje zde výrazně do popředí osobní odpovědnost autora. A zde začíná právě pole sporu o riziko svobody.

Odpovědnosti není zbaveno žádné povolání, ale „blaze tomu, kdo ji necítí“ by mohlo znít antistresové heslo supermoderního člověka. Dovolím si malou extrapolaci: když jsem kdysi sestavoval plány maloobchodního i velkoobchodního obratu, necítil jsem odpovědnost ani v nejmenším, už tehdy byl totiž ekonomický formalismus direktivního centrálního řízení tak evidentní, že řada úkonů na tomto úseku se chápala jako nezbytnost úřední, ale nikoliv smysluplná. Analýza plánovačské „neodpovědnosti“ by ukázala leccos zajímavého, ale přesahovalo by to rámeček této úvahy.

Chci připomenout meze, které v každém povolání znamenají předěl odpovědnosti především vůči sobě samému. Když paní Otká Bednářová začínala svoji novinářskou pouť, neměla ani tušení o učení tak individualistickém, jaké představuje zdůrazňování významu osobního osudu autora při jakémkoli povolání a při plnění jakéhokoli společensky zacíleného působení. Novinář, který si myslí, že svým sdělováním, informováním, podáváním svědectví plní jen určitou objektivní roli, že plní, co „se“ na něm žádá, ať tím „se“ je doba, někdo nadřizený nebo dokonce nějaká idea, a neví, že vlastně zvažuje a rozhoduje o sobě, že je subjektivně, osobně zainteresován na všem a ve všem, co činí, že se nemůže odcítat z působení toho, co jiným sděluje, takový novinář je právě tím, kdo dřív nebo později nutně selže až ke ztrátě odpovědnosti, až do sebezapření. Jak se žije a prochází s neodpovědností životem, o tom nám novinářské povolání vydává nespočet příkladů. Naštěstí je dostatek příkladů opačných.

Jsou omyly a jsou selhání — obojí lze v životě napravovat. Jen se nemůžeme tvářit, jako by naše omyly a selhání nebyly nebo se pokoušet subsumovat je dialektice času, to jest logice, podle níž to kdysi omyly a selhání nebyly, tehdy to bylo progresivní, to až dnes by pokračování ve stejné linii bylo nepokrokové, neevropské až nedůstojné. A tak je důležité, jak dokážeme se svými dějinnými chybami a omyly naložit a vypořádat se s nimi.

V padesátých letech nemohl žádný novinář aktivně působit, aniž byl tou dobou poznamenán. Mnozí se jenom otřepali, svlékli svoji slepotu jako ušpiněný hubertus a de facto pokračovali a pokračují na „humanističtější“ úrovni v tomtéž.

Neodvažují se pasovat se na sudího, který by měl rozhodovat o tom, jak plní svoji osudem přisouzenou roli Otká Bednářová. Víím jen tolik, že už dlouho „výkon povolání“ novinářky nedělá — byla zapuzena zapuzovateli, protože přisouzenou roli plnila

jako poznání, jako tihnutí k pravdě, k pravdivě vypovědi, a tuto pravdu samotnou pochopila jako něco, co patří k ní, k jejímu životu, a nebyla už ochotna, lépe řečeno nemohla ji opustit. Jak běžný, opakující se osud! Nic nového velkého se neděje, jen riziko svobody si vybralo další daň. Ale život jedné české novinářky ve své perspektivě dostal novou dimenzi — metafyzika osobního života se proměnila ve svobodu viry a oprostěnosti.

Dilema setrvat v povolání nebo je ztratit má zpravidla jen dvě podoby. Setrvat v povolání by znamenalo využít možnosti talentu, schopnosti a nabytých zkušeností, ovšem jen za cenu zmarnění vlastního pochopeného životního kréda, jež je pro naplnění lidského údělu rozhodující: svoboda sebeuvědomujícího se subjektu je hodnotou převyšující všechny trpkosti každodenního tlaku vnější moci. A spočívá-li toto sebeuvědomění ve víře v biblické poselství, která dokáže provést bezbolestnou, ale někdy i bolestnou reformu individuálního života, pak lze obrát považovat za dokonany, ale ovšem neukončený, neboť riziko svobody pokračuje a ze scény nelze odejít.

Ze dnes můžeme naši přítelkyni, Otce Bednářové, pográtulovat, je naší výhodou i výsadou. Pokusme se spolu s ní pochopit a domyslet, co taková ztráta povolání může znamenat pro naplnění individuálního lidského údělu.

Ždiar, 18. června 1987

Pozn. red.: Otká Bednářová se narodila 18. června 1927 v Praze. Od r. 1950 do r. 1963 pracovala v Čs. rozhlasu, potom, rovněž jako redaktorka, v Čs. televizi. V srpnu 1968 se podílela na vysíláních proti okupaci; nesměla na obrazovku do r. 1970, kdy byla z televize vypuzena a zbavena možnosti vykonávat své povolání. Signatářka Charty 77, byla v květnu 1979 uvězněna a odsouzena na 3 roky podle § 98 tr. z. (podvracení republiky) za činnost na obranu osob stíhaných za přesvědčení. V září 1980 dočasně propuštěna z vězení ze zdravotních důvodů (dlouholeté onemocnění žlučníku a jiných orgánů se vazbou zhoršilo až k ohrožení života). Nyní žije v Praze v důchodu.

Zapomenuté výroky:

„Lidé, kteří se honosili, že provedli revoluci, poznali vždy hned vzápětí, že nevěděli co činí, protože se provedená revoluce vůbec nepodobala té, kterou chtěli dělat.“

Friedrich Engels 1880

„Svoboda jen pro stoupence vlády, jen pro členy strany — byť byli jakkoliv početní — není žádná svoboda. Skutečná svoboda znamená svobodu pro jinak smýšlející.“

Rosa Luxemburgová 1919

„Těm, kteří chtějí vyvážet revoluci do zahraničí na bajonetech, by se měl přivázat mlýnský kámen na krk a měli by být hozeni do moře.“

Lev Trockij 1920

„Bolševismus nemůže zlepšit situaci dělnictva, protože není schopen zvýšit produkci. ‚Diktatura proletariátu‘ se obrátí proti zájmům proletariátu. Jestliže se evropský socialismus zřetelně neoddělí od bolševismu, budou neúspěchy bolševismu i jeho porážkami. Despotický socialismus je produktem ruské kulturní zaostalosti.“

Otto Bauer 1922

(fejton)

V dubnu, zrovna když do Prahy přijel Gorbačov, a nic, byl jsem v Karlových Varech. V recepci hotelu měli hromádku německých brožur s jeho řečí na sjezdu jeho komunistické strany. Vzal jsem jednu a vepsal do ní věnování: „Drahý Milane, posílám Ti vřelý pozdrav,“ psal jsem co nejruštěji. „S leduji dávno Tvé myšlenky a chtěl jsem se s Tebou o některých problémech poradit, ale mám málo času. Přeju Ti mnoho úspěchů, jež budou i mými. — Tvůj Michail Sergejevič.“ — Koupil jsem větší obálku a poslal tuto malou pozornost doporučeně Milanu Šimečkovi. Odesílatel: Michail Sergejevič, hotel Moskva, Karlovy Vary. Zásilka nedošla. Ech, čert vezmi!

Teď v půli srpna došel mi dopis z Mnichova. Byla to vlastně jen xerokopie původního dopisu, asi zabaveného, v němž mi nějaká paní Kinderová z Městských knihoven v Mnichově psala: „... Dodatkem k pozvání starosty Zemského hlavního města Münchenu sděluji, že je pro Vás připraveno apartmá ve vile Waldberta...“ Cože? — Dále psala, že mi zajistí vstupenky do divadel a na koncerty, můžu se zúčastnit Festivalu fantazie a science-fiction, jistě se rád sejdu s nakladateli a spisovateli, ztraceně, a hlavním bodem bude čtení z mého díla, mám určit, z kterého, a napsat k tomu esej na téma „Proč píšu“. Bylo mi jasné, že toto už četli i naši gorbačovci. Co včil?

Obávaje se, že starostovo pozvání dojde dřív, než využiju toho, že nedošlo, napsal jsem té paní obratem, že jsem nic nedostal, a jak by bylo krásné, kdybych uviděl ta divadla, ty nakladatele a spisovatele, a hlavně uslyšel své dílo, jenže — nejde to! Nepřijedu, neboť naše p...ná vláda (dáma ať laskavě čte „půvabná“), mi nedovoluje nikam jet. (Slovní žert byl v němčině založen na slovech „besch...ené“ a „bescheidené“.) Ze však ani vládě nelze dávat celou vinu, protože jsme okupovaná země.

Téhož dne, co jsem dopis odeslal, došlo to pozvání: „Vážený pane Vaculíku, ohlas Vašeho díla u kritiky i čtenářů...“ psal mnichovský starosta, což nemohl mít ze sebe. A já, jak jsem pořád mrzutý, jsem se ptal: Proč si mě všimají? A jak jsem lítostivý, jsem si odpovídal: Jen proto, že už jim vymírají starší, lepší a slavnější, tak s kým mají pracovat? V souladu se svou protivnou povahou a s kulturní politikou naší půvabné vlády jsem odepsal:

„Vážený pane dr. Zehetmeiere! Ačkoliv z Mnichova do Prahy je jenom tři sta kilometrů, Vaš dopis došel za jedenáct dní. Vandrovní tovaryš by to dřív stihl za týden. Bohužel doba tovaryšů je pryč, vystřídána sezónou soudruhů (v němčině: Geselle — Genosse), kteří líp než Vy a já vědí, kdo koho smí pozvat. A tato vrchnost cizí povahy mi vandrovní knížku nevydá, přestože jsem vyučený švec. Což teprve jako spisovateli, za něhož mě nepovažuje vůbec! Zbytečně bych oprašoval ranec. (...) Přesto jste mě potěšil. Nebyl jsem nikdy v Německu. Bylo by možná dobré, kdybych mohl dýchat jiný vzduch, vidět jinou krajinu a jiné město. Nebyl jsem však ani v Anglii, v Rusku, ve Francii... A začíná se mi zdát, že všude bych víc než potěšen byl zklamán a zneklidněn. Poznat jenom další starosti a brát je na sebe? Je asi jednodušší, když v tomto politickém jaru, jen zdánlivém, „zůstanu sedět se svými starostmi doma.“ — Poslední slova jsou ozvěnou jedné vandrovní německé písně, snad ji někdo na mnichovské radnici zná.

Utíkal jsem s dopisem na poštu v obavě, že potkám ty dva chlapy ze „Srpnového dne“, 1985, jak mi nesou rychle pas, který mi tehdy vzali. Až dopis dojde, za čtrnáct dní, kdo ho bude číst? Jistě ne sám starosta Zemského hlavního města Münchenu! Co by se mělo stát, nač čekám či co bych rád? Představa, jak skládám kufr, valím se s ním na nádraží, sedím ve vlaku, blížím se k hranici, se zaťatými zuby — kvůli čemu? — se podrobují možnému zelenému teroru, pak jsem kdesi vítán, tázán a možná filmován, oblékám se na první společenský večer, na druhý, a na setkání se spisovateli, furt německy, a jdu ovšem poděkovat starostovi, zve mě na večeri, Milan Schulz do Svobodné Evropy, a nic neodmítnu... chce se mi? Druhého dne jsem dostal dopis z mnichovské univerzity, že počítají s mou přednáškou pro studenty slovanské filologie. Představuju si sál, vlastně sálek, spíš klubovnu, a jak jsem zkažený okupací, první věta mé přednášky zní: Kdo vás přemluvil, abyste sem šli? Nač vám to je?

Další den mi volal Ivan Klíma, že ho zvou do Mnichova a že se pokusí jet. Schválil jsem mu to, aspoň bude můj pokus nejjet nikam průkaznější. On ovšem pas má. A dovidám se právě, že také E da Kriseová má: pozvání. Pak volal z Mnichova Vladimír Blažek: „Napsals to pěkně, ale uvědomuješ si, kdo to tu čte? Zas jenom takoví úředníci jak u vás. Těm nevadí, když nepřijedeš, to vadí jen mně. Je ti jasné, že to stálo nějakou námahu, abys to pozvání dostal?“ — „Nemám pas,“ řekl jsem. „Tak si oň požádej, prosím tě!“ — „Jak mi ho vzali, tak ať mi ho donesou.“ — „Nebuď tak paličatý!“ — „Stejně mě nepustí, a když, nepustí mě zpátky.“ — „Neblázni, je jiná doba!“ — „Nevěřím jim v žádné době už nic.“ — „No, ale ten esej musíš napsat, protože to čtení se bude konat i tak.“ — „Tak ho napíšu, pro tebe, Vladimíre!“ — „Já vím: ty nechceš jet. Ty seš zkrátka línej, vám to už vlastně vyhovuje,“ řekl.

Ale nějaká vůle k odporu nám ještě zbývá! Hle, však už jdu na poštu. Mířím k okénku reklamaci. Paní, která mi nedávno musela vyplatit 540 Kčs za zabavený dopis do Anglie, se usmívá: „Zase máte něco?“ Podávám jí listek od své karlovarské zásilky. Studuje ho, pak praví: „Kdo je ten Michail Sergejevič?“ — „Já.“ — „A ten Milan Šimečka je pravý?“ — „Ano.“ — „Co bylo v té zásilce?“ — „Projev toho Michaila Sergejeviče.“ — „Tedy váš?“ — „Ne, Gorbačovův.“ — „Proč jste to udělal?“ — „Tak, aby měl Šimečka radost. Mělo to dojít?“ — „Je to doporučeně, tak mělo,“ rekla a začala vyplňovat reklamační formulář.

(Srpen 1987)

(Z Obsahu č. 9/1987)

KULTURA

MILAN ŠIMEČKA

O PLURALITNÍ LITERATUŘE

(Příspěvek do Frankenu)

Lidé se v neštěstí zařizují spíše přechodně a provizorně, jsou náchylní věřit v rychlé uzdravení než v dlouhou nemoc nebo trvalé zmrzačení. Literatura však nesnáší vyčkávání a provizorium, nemůže vyčkávat lepších časů, musí prokázat svou pluralitu tak, jak to jde. Toto poznání vyrostlo u nás velmi záhy ve dvou hlavních zápletkách našich novodobých dějin. Možná tu však ani nešlo o poznání nebo vědomý čin, ale spíše o tajemný projev kulturní imanence, srovnatelný s nějakým biologickým pochodem v přírodě. Faktem je, že výsledkem tohoto nečekání je to, co tu dnes máme: rozsáhlou samizdatovou literaturu, exilové časopisy a vydavatelství, domácí časopisy nejrůznějšího zaměření, překlady, probouzející se videoprodukcí a hlavně spoustu pěkných knih, prostě pluralitní literaturu nezávislou na jakékoliv politické moci. Už jsem měl příležitost říci, že v mé zkušenosti je současná existence pluralitní české a slovenské literatury nejvíce povzneseným jevem v jinak se postupně horšících poměrech země.

Trvání pluralitní literatury potřebujeme ze dvou hlavních důvodů: kvůli pluralitě jazyka a pluralitě příběhů. Ne tolik kvůli pluralitě politických postojů a ideových platforem. To jsou záležitosti poddajné, lehce zaměnitelné, většině lidí není třeba nějak zvlášť otevírat oči; řekl bych, že lidé této země ví své, že má svá poučení hluboce zažitá. Bojím se však, že nemá dost odolnosti, aby bez úhony přestál desítky let trvající mrzačení jazyka, jeho sterilizaci, vyprazdňování a redukci v duchu newspeaku. Zvláště řeč novin, rozhlasu a televize je schopna při delší konzumaci vyvolat hlubokou depresi. Odolávat tomuto dlouhodobému bušení frází a absurdních opakovacích cvičení z blahopřejných telegramů je možné jen tehdy, dostane-li se člověku aspoň několika gramů protiváhy. Mnoho lidí mi říkalo, že právě rozdíl v řeči, v její barvě a zvuku, odlišuje domácí úřední poušť od svobodného projevu. Stačí prý pohled na první tři věty, aby člověk poznal, že čte něco zakázaného. Nejsou to hlasy spíkrů, které signalizují správně ulovenou vlnovou délku v rozhlase, ale barva slov. Při zachraňování normální češtiny a slovenštiny je role pluralitní literatury nezastupitelná.

Pluralitní literatura také zaručuje, že se uchovává různost lidských příběhů. Že se doplňují povolené domácí příběhy na příběh celonárodní. V literatuře, kterou si zde můžeme koupit, se rozvíjejí zdánlivě celistvé příběhy, lidé jsou v nich dobří i zlí, milují se a nenávidí se, mají starosti s dětmi, honí se za penězi a kariérami a nemusí už být ani nadšeni budováním socialismu. Přesto jsou to příběhy invalidní. Skutečnost, ve které se odehrávají, je samý pahýl. A autoři takových příběhů to ani nemusí vědět. Pamatují se na takový sebeklam z šedesátých let, kdy postupná smířlivost předběžné cenzury budila dojem svobody. Ale

byl to jen dojem, protože ty nejtragičtější z lidských příběhů zůstávaly stále nevhodné pro veřejné sdělení. Možná podléhají dnešní spisovatelé stejnému klamu. Preparuji však skutečnost předem, protože vyjímají své hrdiny ze smutného příběhu naší vlasti. Havel dokonce tvrdí, že „útok proti pluralitě a příběhu na veřejné půdě... je útokem na život jako celek.“ (Svědectví č. 81, str. 31.) O tom se dá diskutovat, protože známe příklady příběhů úplně vydělených z velkých dějin a přece poutavých po staletí. Ale to není náš případ. U nás jsou „soukromé víchřice“ vyňaty z dějin ne proto, že by se ve své identitě a nezávislosti o ně už nemusely starat, ale proto, že se o ně starat nesmějí.

Mluvím však o knihách jako o možném předobrazu pluralitní budoucnosti velmi opatrně, protože jejich síly jsou slabé ve srovnání se státní televizí a rozhlasem. Přesto však pokládám dnes již existující pluralitní literaturu za zdroj naděje, protože podle mého není zbytkem toho, co tu bylo, ale začátkem toho, co bude.

Samozřejmě se zde zabýváme i skromnými úvahami o tom, za jakých okolností bude možné dnešní stav zrušit a pluralitní literaturu sakumprásk přestěhovat domů. Usuzujeme střídavě, že se neděje téměř nic, co by mohlo posunout takové stěhování mezi reálné naděje. I když se pomalu zdá být možné, že držení jiné než státem povolené knihy už nebude považováno za zločin. To je málo, ale oproti minulosti dost. Nedůvěra režimu ve vlastní možnosti a návyk ke kopírování jsou tak zažité, že k malému zlepšení může dojít i bezděčně. I špatná kopie může vylepšit vzhled našeho příbytku a rozpačité kopie reforem mohou uvolnit cestu ke skutečné reformě. Ale co všechno by se muselo stát?

Od tohoto opatrného optimismu je ovšem daleko ke zrušení dnešního stavu rozdělené literatury. Ani tomu nejblahovolnějšímu státu nelze věřit, pokud je držitelem všech výrobních prostředků, podmiňujících normální existenci pluralitní literatury. Jestliže však přece jenom trochu zeslušní poměry a pluralitní literatura bude mít větší pole k působení doma, pak to bude přímo závratný krok vpřed. A tak pro nejbližší dobu budeme muset pečovat o to, co máme a při vši skromnosti a skepsi se těšit z toho, že to není konec konců tak málo. Vždyť dohromady, jak se mi zdá, bychom mohli uspořádat se všemi knihami už malý frankfurtský veletrh. Kdo by si to byl mohl kdysi pomyslet!

Září 1987 (zkráceno — mš)

(Otištěno z Obsahu č. 9/1987 bez vědomí autora.)

Eva Kantůrková a její přítelkyně z domu smutku

Eva Kantůrková vstoupila do české literatury v druhé polovině šedesátých let — tedy v časech krátkodobého rozkvětu české kultury před zlověstným srpnem 1968. První knihu vydala v roce 1966, další dvě v letech 1968 a 1969 — tehdy byl náš knižní trh zaplaven desítkami zajímavých knih původních i přeložených. Bylo časově náročné je sledovat — vycházela však také řada zajímavých časopisů a stále více času pohlcoval společensko-kulturní a politický život. Když pak s počátkem normalizace nastal zlom, mnoho prominentních autorů domácí české literatury zmizelo z veřejného života spolu s kulturními a literárními časopisy a nezávislým společenským a kulturním děním.

Stejný osud stihl i Evu Kantůrkovou. Na rozdíl od padesátých let se tentokrát většinu zakázaných autorů zcela umlčet nepodařilo. Asi v polovině sedmdesátých let se počala formovat česká samizdatová literatura, zejména kolem edic „Petlice“, „Expedice“ a „Kvart“, která pak postupně nacházela uplatnění i v českých exilových nakladatelstvích (ta se také na rozdíl od padesátých let stala významnou aktivní složkou českého kulturního života).

Literární aktivita Evy Kantůrkové se projevila v obou těchto složkách české druhé kultury. Vedle řady menších prací zde uplatnila dva rozsáhlé romány, „Černá hvězda“ a „Pán věže“. V obou projevila výrazný vypravěčský talent, schopnost spojit výpověď o individuálním osudu s široce koncipovaným záznamem společenského dění.

Původní žurnalistická erudice však Evě Kantůrkové nedovolila omezit se jen na práci v beletristických žánrech, jakými jsou román, novela, divadelní hra, filmový scénář. Jak se rozšiřovaly možnosti samizdatových i zahraničních edic, přichází ke slovu i autorčina schopnost napsat svěží fejeton, zkomponovat knihu rozhovorů („Dvanáct rozhovorů“, interviewy s ženami vězněných chartistů a s našimi známými disidentkami), vést dialog s theologem Josefem Zvěřinou o víře, vyslovovat se ke společenským, kulturním, politickým i literárně historickým problémům ve formě eseje a v nejnovější době se dokonce i pustit do studie, zhodnocující místo a význam Jana Husa v našich dějinách.

Tahle širě zájmů by mohla být autorce vytknuta jako tříštění sil, ale myslím, že neprávem. Odpovídá autorčině temperamentu a ten by byl znásilňován a oklešťován, kdyby se mu kladly, byť bona fide, nějaké meze.

Kantůrková totiž není jen spisovatelka, je také aktivním společenským činitelem. Ne náhodou zastávala funkci mluvčí Charty 77 a s jejím jménem se často setkáme v souvislosti se společenskými a politickými akcemi české druhé kultury.

Autor jiného temperamentu by to také mohl pociťovat jako tříštění sil. Ale u Kantůrkové, myslím, jde naopak o organickou část její kulturní seberealizace. Aby mohla psát tak, jak píše, potřebuje k tomu společenskou aktivitu. A naopak — její psaní je podstatnou částí této aktivity.

Ta pak — vlastně také „zákonitě“ — přivedla spisovatelku do vyšetřovací vazby jako politického vězně. Kdyby byla typem kabinetního autora, mohlo by to její literární práci ochromit. V jejím případě jsme však svědky pravého opaku: ze zkušenosti svého pobytu ve vězení vytěžila nejkrásnější plod své dosavadní literární tvorby, knihu „Mé přítelkyně v domě smutku“, vyznamenanou v roce 1984 cenou Toma Stopparda, vydanou téhož roku v nakladatelství Index a přeloženou do angličtiny a francouzštiny *).

Formálně se touto knihou Kantůrková zařadila do širokého proudu tzv. vězeňské literatury, za jejíhož klasika bývá považován F.M. Dostojevskij se svými „Zápisky z mrtvého domu“. I u nás má tento žánr významné představitele: připomeňme Macharův „Kriminal“ z první světové války, Olbrachtovo „Zamřížované zrcadlo“ z první republiky a početné vězeňské výpovědi z nacistických lágrů a věznic, ne vždy oprávněně zastíněné Fučíkovou „Reportáží psanou na oprátce“.

Vězeňská literatura má dvě základní větve: autor vypovídá buď převážně o sobě, nebo převážně o druhých. Klasik Dostojevskij podal syntézu obou proudů: vypovídá o sobě i o druhých, přesněji o tom, jak „ti druzí“ formovali jeho, případně jak on sám ovlivňoval je. Byl to z jeho hlediska pozoruhodný čin, uvážíme-li propast, jaká v době carského Ruska Mikuláše I. dělila šlechtu, k níž přece jen patřil — i když po celý život s vypětím všech sil bojoval o uhájení holé existence, na niž si musel prostředky „vypsat“ — a negramotným lidem, s nimiž sdílel po čtyři roky vynucené společenství káznice.

Je ovšem pravděpodobné, že Dostojevskij trávil svá vězeňská léta převážně jako mlčenlivý pozorovatel, který teprve ex post, na svobodě, z nemnoha poznámek a z paměti umělecky konstruoval „Zápisky z mrtvého domu“ (i formálně nemluví sám za sebe, ale tlumočí zápisky „neznámého“ vězně Gorjančikova).

Kantůrková jde cestou Dostojevského v tom smyslu, že také vytváří portrétní galérii svých spoluvězeňkyň, které procházely její celou, s nimiž se však musela úzce stýkat, protože zatímco Dostojevskij se mohl ve společenství několika desítek spoluvězňů v táborovém baráku jaksi ztratit, v těsné cele obývané nanejvýš čtyřmi osobami to možné nebylo. Komunikace, ať už formou spoluzžívání či konfrontace, tu byla nevyhnutelná.

Naše společnost je ovšem natolik „zdemokratizovaná“, že např. pouhé vzdělání mezi lidmi příliš velké překrady neklade: příliš často lidé s akademickými tituly pracují jako kopáči, topiči či hlídači, zatímco osoby s neukončeným základním vzděláním zastávají vysoké politické funkce. Ani ten, kdo patří k sociální elitě, nemá své prerogativy, byť by jej momentálně jakkoliv vyvyšovaly nad ostatní, nijak zaručeny, a tak není vyloučen případ, že někdejší prominentní politická osobnost se stane opovrhovaným vězněm a později třeba zase hlavou státu.

Kantůrková ani ve vězení však nepřestala být spiso-

vatelkou a žurnalistkou. A tak i když nemohla pomí-
nout péči o integritu vlastní osobnosti a o své fyzické a
psychické zdraví, prožívala svou vězeňskou zkuš-
nost s otevřenými očima i otevřenou duší.

Patrně už od počátku pocítila touhu svou zkušenost
jednou literárně zpracovat. To by se mohlo stát nej-
různějším způsobem: politicko-filozofickým traktá-
tem, pouhou reportáží nebo ryze beletristickým pří-
během. Jestliže volila tradiční způsob beletrizované
výpovědi politického vězně, mělo to svou dobrou příči-
nu. Co do pravdivosti můžeme k jejímu dílu přikládat
měřítko literatury faktu tak, jak to děláme v případě
Dostojevského. O poměrech v našich vězeních se toho
v její knize dozvíme opravdu dost, i když dnes, po kni-
hách Muchových, Peckových, Havlových a celé řadě
dalších svědectví už opravdu nezbyvá mnoho, co by-
chom dosud nevěděli.

Ale těžiště knihy Kantůrkové je v něčem jiném:
autorka se snaží proniknout do duší svých spoluvězeň-
kyň, posuzovat je z hlediska jich samých jako své
spolubližní, proto také je nazývá „přítelkyněmi“, ač-
koliv jejich přátelství jí bylo vnuceno společnou vaz-
bou: nevybírala si je, nešlo ani o ženy společného osu-
du, politické spoluvězeňkyně, ale z hlediska zákona šlo
o „sprosté“ zločince, přesněji o osoby, z kriminálních
přčinů či zločinů důvodně obviňované. A zde nastu-
puje spisovatel jako psycholog: zatímco „obyčejný“
člověk by se prostě od takových osob štitivě odtahoval
a snažil se od nich co nejvíce izolovat, Kantůrková se
snaží pochopit jejich život, psychiku, příčiny, které je
přivedly do vězení, způsob jejich uvažování. Už
Dostojevskij postřehl, že omskou káznici plnili vesměs
lidé pozoruhodní, svým způsobem talentovaní. Ordi-
nérní, tuctoví, „nezajímaví“ lidé se do vězení dosta-
nou jen málokdy. „Zločinecká“ povaha je sice defor-
movaná, ale vždy nějak výjimečná. Tuto výjimečnost
lze vymezit čistě negativně: ale je také možné pátrat
po tom, proč, kdy a kde k deformaci došlo. Není to ni-
jak snadné: Kantůrková třeba podrobně uvádí příběhy
svých spoluvězeňkyň: ale do jaké míry jsou jejich
výpovědi pravdivé? Co je v jejich příběhu *Dichtung* a
co *Wahrheit*? Autorka je si toho vědoma a sama na to
čtenáře upozorňuje. Ale i z fantastických výpovědi
svých spoluvězeňkyň se snaží uhodnout jejich po-
vahu, způsob vnímání a vidění jejich světa. Mnohá
kritéria, zejména etická, jsou v těchto výpovědích po-
sunuta, jsou jiná než naše. Jiný význam má pro ně
slovo přátelství, věrnost, zrada, láska, pravda, lež,
podvod. Tyto pojmy „sui generis“ se však kdesi pro-
línají, stýkají s našimi. Vzniká jakási podivuhodná
směs, kterou musí psycholog-spisovatel citlivě analy-
zovat — a to je právě v knize Kantůrkové to nejorigi-
nálnější a nejpoutavější.

Když třeba analyzuje případ Denisy, ženy, s níž se
ve vězení nejvíce sblížila, dojde k tomuto zobecňující-
mu závěru: „O ženách, které žijí spontánně, tím
okamžikem, který právě je, se říká, že jsou potvory:
jim se skutečně vměstná do života víc citů, víc lásek,
víc toho, co zrovna JE, než lidem odpovědným, oněm
nemotorům, majícím přítomnost jen za průsečík mezi
minulým a budoucím, anebo oněm chladným mozkům,
kteří mají život i city v něm spočítané“. („Přítelkyně
z domu smutku“, Index 1984, s. 161). Všimněme si, jak
se autorka postupně přesouvá do morální atmosféry
Denisina života v touze pochopit ji i v konfrontaci
s běžnými morálními kritérii. A další analýzou se na-
tolik vžije do Denisina světa, že už zpodobní její při-
jímání světa téměř z jejich etických zorných úhlů:

„Žena na svou obranu vytvoří svět, kam může ne-

pusti. Muž na Denisu nepřičetně žárlil, byl hrubý, bil
ji, opijel se. Když vezmu příběh jeho očima, zkazila mu
Denisa život. Nemohl si ji být jedinou minutu jist. A
přece, být venku, dal by ho ovládala; usmála by se, za-
mračila, mluvila by, nemluvila, uvařila by, neuvařila,
přišla by, nepřišla, ten ženský způsob ovládnutí mužů,
miluje, nemiluje, dá, nedá, jen prchavost, naznačená
slast.“ (Tamtéž, s. 175-176)

A náhle zjistíme, že v oně posunutě Denisině stupni-
ci morálních hodnot jsou alespoň vskrytu obsažena
kritéria „das Ewig-Weibliche“. Je to ona zkouška, již
Dostojevskij neustále vystavuje postavy svých románů:
„umět“ se odvážit překročit hranici, přejít od
úmyslu k činu (v myšlenkách nepochybně hřešíme ti-
síckrát za den, z tohoto hlediska se křesťané zpovídají
zcela odůvodněně).

Koneckonců i do vězení se lidé dostávají náhodně.
Někomu projde mnoho, jiný to jednou zkusil a už tam
spadl. Zdá se, že zatím ve všech společenských zři-
zeních to měli vždycky snazší zločinci ve velkém než
drobní zlodějičci. Možná, že úspěšnost zločince je
úměrná odvaze ke zločinu. Ten, kdo se jen tak stěží
odvážil, zakopne o první překážku, zatímco ten, kdo
směle vše postavil na chladnokrevném kalkulu, může
mit i dlouhodobý úspěch.

Kantůrková tedy došla k závěru, který ovšem ve vě-
zeňské literatuře sám o sobě není nový: oni lidé mimo
zákon jsou lidé jako my, snad výjimečnější, excentrič-
tější, odvážnější, často i nešťastnější, s pokrivenými
osudy už od narození a dětství. Jejich nesporné talen-
ty: vypravěčské, hudební, mimické, technické nena-
cházejí uplatnění. Jsou zdeformovány a svedeny fa-
lešným směrem.

Kantůrková dovede uplatnit mistrovství malby a
kresby slovem právě v zachycení mimořádných cha-
rakteristických rysů svého modelu. O cikánce Andy,
zvané „rumová pralinka“, píše:

„Měla měkký, jímavý hlas, hlubší, než ženy mívají,
kapánek drnčivý, jak zvládala češtinu namísto hrdelní
cikánštiny (učila mě cikánsky, v jejím podání to byla
řeč se zoufale malou zásobou slov), hlas něžný jako
hřiva koně a právě tak na omak drsný a při mávnutí
přilnavý, zpívala jim krásně i mluvila, zurčela celou.“
(Tamtéž, s. 64 — celý plastický portrét je tu vytvořen
z významově zvukových slov.)

Za sugestivnost, již působí Kantůrkové „přítelkyně“,
jistě vděčíme mistrovství, s jakým uměla vykreslit je-
jich podobu i vnitřní život. Možná, že pro jiného by to
byly ženy fádni, možná, že i vzrušující, ale téměř vždy
budící odpor. Raději od nich dál — řekl by si pokojný
řadový občan. Kantůrková je dovedla pochopit, do-
vedla se s nimi sblížit, aniž by sama přijala cokoli
z jejich etiky a z jejich přijímání okolního světa.

Označil bych to za křesťanský postoj, i když sama
autorka se za pravověrného křesťana nepovažuje. Už
Dostojevskij chápal svůj vztah ke spoluvězněm v pro-
tıkladu k postoji polského šlechtice, svého politického
spoluvězně, který se o kriminálnících vyjádřil slovy „Je
hais ces brigands“ (nenávidím ty lotry). Jsou to lidé,
říká Dostojevskij, navíc ruští lidé (pro polského šlech-
tice to byli ovšem nepřátelští cizinci) a Dostojevskij,
který právě ve věznicích prodělával jakousi přestavbu a
znovuzkříšení své náboženské víry, se patrně právě na
těchto „lotrech“ učil milovat své bližní — ne už
v abstraktních konstrukcích utopického socialismu
petraševců, ale v docela konkrétních osobách z masa,
kostí a krve, které vedle něho jedly, spaly, vyměšova-

ly, hovořily, zpívaly, radovaly se a plakaly, objímaly se a bily.

Z tohoto zorného úhlu se lze také nově podívat na kolovrátkové omleté téma „lidovosti“: co jen jsme se je naskloňovali ve všech pádech v masmédiích i v knihách, a přitom právě ti, kteří se slovem nejvíce oháněli a nejvelkohuběji zaklínali, nevěděli o lidu pranic. Protože lidovost není ani abstraktní, folklórní či etnický program, ani naplňování hesla „k lidu níž a s lidem výš“, ale pochopení mentality, světa, způsobu života, zvyků jiného člověka. „ne-já“, bez křečovitě snahy ono „ne-já“ přizpůsobit svému „já“. Je to umění nesmírně těžké, podle mínění existencionalistů nedostupné, podle křesťanského učení nezbytné pro toho, kdo má svého bližního milovat jako sebe sama.

V té vzájemné projekci „já a ti druzí“ Kantůrková své já decentně, byť neprogramově upozaduje a snaží se exponovat „ty druhé“, jejich svět, jejich radosti a smutky, naděje a zoufalství.

V její knize „ti druzí“ vic jednají, myslí a mluví, než ona sama, i když tak činí prismatem jejich slov, jak tomu ostatně nemůže být jinak v literárním dile, i kdyby bylo celé složeno z hotových, z reality převzatých panelů, jak to ostatně moderní literatura (u nás třeba Hrabal) také občas dělá.

Zdá se, že Kantůrková svým přítelkyním porozuměla. Jestli porozuměly také ony jí, je otázka, nejen pro čtenáře, ale i pro autorku samu. Svědčí o tom i závěrečné „vzývání duchů“ (vlastně vroucí laická modlitba) její knihy:

„Duchové mých drahých zemřelých, přijďte teď ke mně a odpovězte mi:

Jsou moje přítelkyně živé?
Nejsou nemocné?
Není jim zima?
Nemají hlad?
Nedali jim ničemnou práci?
Mají slušný výdělek? Dostávají slušné kapesné?
Smějí si vařit čaj?
Mohou si prikoupit kousek masa na přilepšenou?
Je jim někdy trochu veselo?
Nebije je nikdo?
Necítí se opuštěné?
Zůstaly při nich jejich děti?
Nepřestali je milovat jejich manželé a milenci?
Mají povolené návštěvy?
Smějí psát domů?
Dostávají z domova dopisy?
Nesedí v díře?
Dostávají balíčky?
Neokradl je nikdo?
Přemáhají zoufalství?
Přemáhají opuštěnost?
Nepropadly sprostotě?
Umějí se bránit?
Neztratily naděje?
Ty, co jsou mezitím už doma, jsou šťastné?
Neupadly znovu do neštěstí?

Duchové mých drahých zemřelých, a vzpomenou si moje přítelkyně také někdy na mne?“ (Tamtéž, s. 274-275)

*) Viz též Václav Havel: Přítelkyně Evy Kantůrkové, předmluva k zahraničnímu vydání knihy. LISTY č. 4/1987, s. 14-15. (Pozn. red.)

Šňupátko

Táhli jsme krajem jako apoštolové, od vesnice k vesnici, od hospody k hospodě, od kostela ke kostelu, od meze k mezi a ode zdi ke zdi. Na Šumavě jsou hospodští a hospodské v malých vsích tak hodní a vlídní, že je to, jako bys přišel domů. Pani hostinská postavila před námi na vikslajvantový ubrus pivo, když si nás všiml muž, který seděl u oválného stolu z měšťácké jídelny. Na první pohled patřil ke štamgastům, byl to ten typ, který sem bude chodit ještě třicet let, pít a kouřit a pořád bude tak ruměný a zdravý a oči mu budou svítit a pak jednoho dne tichounce usne v posteli navždy. Ráno se půjdou podívat proč nekašle a nevstává, a bude mrtvý jako hrobník v H. A na jeho místo v hospodě si pak kolik let nikdo z místních nesesedne. Bude tam pořád sedět, ten mrtvý, oči blízko u sebe, nos jako skobu a bradu uprostřed rozetnutou, tak vypadají v téhle vsi mrtví živí, jako by měli společného otce. Dlouhým křížením mezi sebou vykřížili typ, který se rodí znovu a bude se rodit pořád. Všichni budou mít navždy už odstálé uši, jimiž růžově prosvítá sluneční světlo, když se prodere hustými šumavskými hvozdy. Jejich ženy jsou si také podobné jako sestry, ale v poslední době, povídala pani hostinská, se mezi ženami ve vsi rozmohl divný nešvar. V ydrhne všechny podlahy, umyje okna, vypeře, vyžehlí prádlo, napeče maso a koláče, vykoupe se, obleče se do čených šatů a obuje černé střevíce, učeše se a oběsí se ve stodole. Udělaly to už tři a pani hostinská se bojí, že čtvrtá už uklízí.

Pani hostinská je tučná a usměvavá Moravanka, oči daleko od sebe a nos jako knoflík. Myslí srdcem, ne hlavou, a hostinský si ji přivedl z vojny, protože se smála a hezky tancovala. Pořád se děsí divokých šumavských houštin, straší si bludné kameny a kořeny, cesty, které pořád zarůstají, takže příští rok zas netrefíš a proutky se musí dvakrát ročně prosekávat. Je radši v hospodě, ani nemá zavírací den, aby nemusela do lesa nebo do vsi. V některých chalupách mají nemůdy, to když se někde přesmykly hormony a špatně spočítaly chromosomy, dědičnost si sedla na dědičnost, krev se unavila, protože dlouho obíhala vsí jako jedním tělem a nezdravě ukápla. Mají jez avřeně v chalupách v přístěncích, občas jim nějaká uteče a bloudí vsí a zpívá skřehotavým hlasem nesrozumitelnou píseň, anebo jen vydává skřeky a hledá cestu domů. Někdy se zaběhne až do lesa a to pak musí muži všeho nechat a vydat se na lov. V letních odpoledních vycházejí ale nemůdy z chalup a sedí klidně ve stínu starých jabloňů. Vydrží sedět v sádkách hodiny a když je tam panímáma zapomena, sedí tam celou noc.

— Tak co, rošťando, řekne pán, který nás pozval ke stolu. Kde se tu berete?

— Já nejsem rošťanda, povídám, tohle je můj muž a tamto je moje dítě.

— Přeci poznám na ženský, jaká je, řekne, a ty jsi taky dobrej, povídá mému muži. A dobře se k sobě hodíte.

Kdysi jsme jezdili do téhle vsi na prázdniny, proto to tu známe. Pani hostinská přináší druhé pivo, opře si půllitr o čelo a chladím se. Venku je polední červencové vedro a uprostřed oválného stolu leží předmět, který mne zajímá. Je to hlazené lakované prkýnko, v něm díra pro palec jako v malířské paletě.

Na prkýnku je připevněné zrcátko v rámečku a za ním a před ním je nějaké dřevěné soukolí a soustrojí, které vypadá jako páky.

— Co to je? zeptám se a muž odpoví

— Šňupátko.

A mladší muž v modré teplákové soupravě, nos jako skobu, bradu rozetnutou, mi to přistrčí. Předmět přijede ke mně po stole, беру ho do ruky a prohlížím si ho a majitel mi hned rád vysvětlí, co k čemu je. Vidím dvě dirky na kraji vyhloubené, do těch se nasype šňupavý tabák, člověk se dívá do zrcátka, natáhne pravou rukou péro, pak ho zmáčkne, tabák vyletí kolmo vzhůru a vnese šňupeček do nosu. Vrazí ho pod tlakem až snad do mozku. A člověk se pořád vidí v zrcátku a pozná, jestli není kolem nosu umazaný.

Půjčí mi šňupátko do rukou. Provléknu palec levé ruky dírou, hmatám hladké světlé dřevo, medovou barvu venkovských ložnic, venku bzučí hmyz a zalétá sem sladce mámivá vůně floxů. Vůně floxů mi vždycky připomene dětství, prázdninový čas se valí v ospalých a vysoce bdělých vlnách, na něž se promítají sny. Před očima svět, na očním pozadí sen, nevěděla jsem, co je obraz a co odraz. Tenkrát jsem vnímala skoro všechno čichem jako ježek a zbytek mozku jsem viděla ostré barvy, zevnitř svítivé. Jak člověk stárne, barvy jsou tlumenější, svět zevnitř zhasíná, chlácholí a promlouvá tak tiše, až skoro nesrozumitelně. Tenkrát barvy voněly tak dráždivě, že jsem mívala večer obličej lepkavý a musela jsem se umýt v dešťovce. Byla jsem přejedená pachy a vůněmi a proto se možná nepamatuji na nic dobrého k jídlu. Mé dětství je bez tvaré a nekonečné moře vůní, v nichž plavu jako améba. Tenkrát jsem ještě nebyla ohraničená v lásce a v bolesti, prostor se dosud nezužil v celu utrpení, která se ale znovu otvírá do moře ještě sladšího. Mé dětství je moře přítomnosti v okamžiku, ani minulost ani budoucnost, poněvadž přítomnost.

Onehdy jsem slyšela, že náš mozek může přijmout čtrnáct tisíc miliónů informací za vteřinu a přitom my jsme s to přijmout jen pět informací, a matematik s vycvičeným mozkiem dvacet. Příroda, věru, na tak důležitém orgánu nešetří a co vnímáme navíc, vnímáme mimosmyslově a neumíme s tím zacházet. V mozku se to ukládá, ale na požádání to nevydá. Nikdo se v jeho zásobách nevyzná, občas škvírou unikne sen či vize, ale dveře jsou zavřeny a otvírají se jen jednou, jako se skála otvírá jen jednou. Pak je svět konečně zřen jako vnitřní obsah vědomí a je to snad v okamžiku smrti. Svět i vědomí se slíjí, jako se všechny vody, co jich teče po zeměkouli jednou slíjí v jedno moře.

Moc dotyků jsem objevila až mnohem později, na rozhraní dětství a dospělosti a sladkou, temnou tmou jsem opět dobloudila až tam, kde se voda slévá. Když na to pomyslím, život byl krásný, až na některá období, kdy ubohé ego zmohutnělo a zmenšilo prostor, fňukalo a chtělo něco, co nemohlo mít. A nemělo mít. Některé neštěstí, které ono chtělo, jsem si ani nezasloužila.

Dneska chce hodně lidí pracovat v umění, rádi by viděli na obrazech a knihách svůj podpis, rádi by lidstvu něco sdělili. Ale šňupátko vytvořil někdo z marnotratnosti, z dlouhé chvíle, ani se pod ně nepodepsal. Šňupat se dá přece krásně z důlku mezi palcem a ukazovákem.

— Šňupněte si, povídám majiteli a strkám mu tu věc. Ať vidím, jak to funguje.

— Až si dáte se mnou panáka, povídá, zavolá paní hostinskou a objednáva vodku. Upejpám se, ale vím,

že na tom bude trvat, protože všichni v hospodě viděli, že mne pozval a musí tedy i vidět, že to myslel vážně.

Piju vodku a myslím si, že nejlepší je toulat se krajem jak apoštol, z hospody může člověk odejít kdy chce, z návštěvy už je to horší, ale také to jde. Nejhorší je sedět někde na místě a přijímat návštěvy. Nikdy se snad lidé tolik nenavštěvovali jako letos v létě. Dřív milovali, stavěli, spravovali staré baráky, a teď nevědí co by. Přijíždějí hlavně manželské páry a zavádějí řeč na Boha a na smrt. Děti říkají, že už se u nás o ničem jiném nemluví. Žádná legrace, co se to s lidmi stalo?

Dám si s tím veselým člověkem ještě jednoho panáka. Když se život dohrabe do stadia zázraku, je pořád svátek. Člověk proměněn dostává znovu svět, jak se blíží k Bohu, představa Boha v něm narůstá a jeho vlastní představa se umenšuje a nakonec je člověk jen představou boží, sám ji vytváří a je tvůrcem světa.

Chtěla jsem si po druhém panáku také šňupnout, ale ten člověk mi nedal. Řekl, že minulý týden dal jedné studentce a ta hodila hned za dveřmi šavli. Tohle je tuzemský tabák, kdyby měl italský, tak mi určitě dá. Jde to rovnou do mozku a v tomhle tabáku je svinstvo, které snese jen mužský.

— Já jsem silná, povídám a pokolikáté už si uvědomím, že je mojí chybou, že mužský přemlouvám, že jsem silná.

— Tak si šňupněte aspoň vy, prosím, a on se nechá přemlouvat. Musím na něj dělat oči, to jsem se naučila, a lichořit mu, to také umím, až se cítí jako frajer, čím víc ho chválím, tím mne má raději a konečně milostivě nasype prášek do negativu nosních dírek, dívá se do zrcátka očima blízko u sebe, ušima mu narůžověle prosvítá odpolední slunce a palcem a ukazovákem natáhne péro a stiskne. Prásk, má to v nose a ještě se podívá do zrcátka, jestli není kolem nosu špinavý. Ani nekýchne.

— Dokonalé, volám a všichni tleskáme, a muž sklopí oči na vikslajvant a uši mu zrudnou jako kouzelníkovi amatérovi.

Vyjdeme před hospodu a tam buší slunce do asfaltu, stará lípa hučivě kvete, slepice leží ve stínu s rozpadlými křídly a otevřeným zobákem. O kamžik věčnosti mi zaplavuje mozek, dílo, na němž příroda nešetří. Z a plaňkovým plotem, v sadě, ve stínu jabloně zahlédnu nemůdu, jak nehybně sedí a zachytím její signál.

Nemůda zpívá v souzvuku, ale bez hlasu, zvoní, ale ne zvonem, bubnuje, ale ne bubnem, píská, ale píšťalku nemá. Obě nás není slyšet v okamžiku věčnosti a vděčnosti. A tu mne napadne ono křesťanské blahoslavení chudí duchem, ale ne jako útěcha ani jako příslib, ale jako něco daného a samozřejmého, co nemůžeme posoudit a k čemu se má naše představa o dokonalosti, o štěstí a o smyslu jako pět ke čtrnácti miliónům.

Možná ji tam selka zapomene přes noc, možná už bude také viset. Nemůda bude zpívat svou píseň souzvučně s trávou, hvězdami a slepým krtkem a vynechá klidně těch pět informací. Ví, že je lepší zpívat v souzvuku a tím možná udržovat na světě rovnováhu, kterou se ti šílení lidé s pěti informacemi pořád pokoušejí překotit.

(Očištěno bez vědomí autorky.)

O JMĚNU

„To bude tím jménem,“ mínili přátelé, když přišla řeč na to, jak si lidé doma opisují nedávný projev Miloše Kopeckého; měli jsme totiž za to, že jiné texty jsou stejně hodny pozornosti. Jenže — nebyly uvedeny takovým JMĚNEM.

„Ten si to může dovolit, se svým JMĚNEM, na takové jméno si nikdo netroufne,“ slýchala jsem jindy, před lety. Ti, kteří takto mluvili, považovali známé JMĚNO za ochranu a štít před institucemi, zatímco oni sami, domněle bezejmenní, jako by neměli čím se zaštitit.

Ukázalo se od té doby, že JMĚNO, ani nejznámější, samo nechrání, že dokonce může být svému nositeli pozastaveno a vyměněno za číslo.

Nicméně právě taková symbolická degradace zjevuje, že jakkoli JMĚNO před hrubou mocí nechrání, představuje nějakou sílu, která může instituce provokovat a člověka jako jedince oslovovat.

Co je to za sílu? Kde se bere a jak vypadá síla jména?

Je to síla dávná a hluboko uložená, uvědomoval si ji už pradávny obyvatel světa. Jakožto vlastník a držitel prvního masově sdělovacího prostředku, totiž jazyka, upřel JMĚNO bytostí, kterých se bál, medvědu, hadu, ďáblu . . . a vytvořil jim jména nová, náhradní, na která nemohli slyšet, neměli se tudíž objevit — byly to první pseudonymy. JMĚNO je přece součástí svého nositele, JMĚNEM archaický člověk nejen přivolává, ale má sílu rovnou zhmotnit.

Nejarchaičtější ze všech archaických, Adam, byl pak k vymýšlení jmen přímo povolán: „Nebo když byl učinil Hospodin Bůh z země všelikou zvěř polní, i všecko ptactvo nebeské, přivedl je k Adamovi, aby pohleděl na ně, jaké by jméno kterému dát měl; a jakkoli by nazval Adam kterou duši živou, tak aby jmenována byla . . .“ (I.M, 2, 19). Prvnímu člověku byla přisouzena spoluvytvářecí moc; ten, kdo dává JMĚNA, ostatní tvory nejen rozlišuje, určuje, ale současně vytváří jejich bytostnou část, totiž identitu: promítá do nich možnost, kterou sám současně začíná zakoušet, totiž prožitek vlastního odděleného a jediného Já.

Část lidské bytosti zůstala archaická i podnes a mimo jiné i vše, co se týká JMĚNA. Bez ohledu na zápisy v matrikách se pojmenováváme vždy znovu, v každém živém vztahu, protože vztah člověka proměňuje, znovuvytváří a JMĚNO k této proměně jak inspiruje, tak ji dosvědčuje. Soukromá pojmenování milenců prohlubují vzájemnou jedinečnost, vylučnost; domácí zkomoleninou si matka či rodina přisvojují své členy; přezdívka v oddíle, v partě, určuje roli svého nositele, spoluzajišťuje mu místo mezi ostatními a vytváří tak jeho novou totožnost.

Jsou i JMĚNA, která poškozují svého adresáta, přisuzují mu podobu zvířete, zaklínajíce růst jeho duše či těla, odvrhují jej z pospolitosti ostatních. Právě skrze nadávku je síla JMĚNA zřejmá: jak si vysvětlíme, že při vši racionalitě, které jsme schopni, se nás dotkne znevážení „slovem“, že pro nadávku jsme s to se soudit, že náš právní řád považuje za potřebné chránit institucionalizované autority před verbálním ohrožením? JMĚNO podnes archaicky chápeme jako součást bytosti, takže jeho poškození pocítí i nositel.

Ze JMĚNA rodiče bývala odvozována příjmení v evropských jazycích; JMĚNO je pars pro toto, které jako první sdělujeme a cítíme se dotčeni, když je pře-slechnuto; je to první abstrakce naší individuality, kterou před sebe vysíláme a teprve dodatečně si odkrýváme, co se pod jménem skrývá. Mluvice JMĚNEM druhého, zastupujeme zájem jeho osoby. Dbáme o své dobré JMĚNO, a toto jednání je v naší představě spojeno především s poctivostí a statečností, erbovními vlastnostmi.

JMĚNO spoluvytváří bytost, buď k dobrému nebo ke zlému. Vyjadřuje kvalitu, existenciální jedinečnost, nesouměřitelnost (jak zvláštní vztah máme ke jmenovcům!). JMĚNO člověka vyděluje z nesmírnosti času, prostoru, dějin.

Opakem jména je číslo. Doopravdy je člověku přiděluje koncentrák nebo věznice, ale k číslování směřuje i občanské uspořádání totalitního státu. Číslo vyjadřuje pouhou kvantitu, pořadí, člověk jako tvor s jedinečnou existencí není rozpoznán. Je zaměnitelný, nahraditelný a tedy — odstranitelný. Člověk očíslovaný nepotřebuje JMĚNO, je zbaven námahy o své dobré JMĚNO pečovat a přestává být poctivý; zbaven naděje v záštitu jménem přestává být i statečný . . .

Zijeme v době, kdy strach ze JMĚNA má nekolekrou podobu. Držitelé dnešního sdělovacího prostředku (v jeho podobě akustické i tištěné) upírají JMĚNA osobnostem, kterých se obávají, a to nejen současným, ale i byvším — jako by je veřejné pojmenování mohlo zpřítomnit (těžko lze třeba podat i jen inzerát na koupi busty či portrétu TGM . . .).

Jenže ony současné z nepojmenovatelných osobností si někdy i samy upírají jména a volí pseudonymy, často proto, že to, o co se pokoušejí, je riskantní snaha nalézt co nejpřesnější JMĚNO protivníkovi. Pseudonym sice, pravda, přelstí instituce, ale rozlučuje JMĚNO a jeho nositele: ruší tak jeden z prvních vynálezů a predikátů člověka, jednu záruku existenciálních hodnot — a tím současně v hlubším plánu vychází vstříc totalitním poměrům. Není to také nebezpečné?

Jako společnost, jako národ toužíme po jednotě a pravosti JMĚNA a jeho nositele a po přiměřenosti jména a jeho významu. Chováme archaické přání po erbovních ctnostech, totiž aby veřejné JMĚNO bylo opřeno o velkou poctivost a velkou statečnost. Rytíři už nejsou a leckterí státní či jiní veřejníci JMĚNO toho druhu nemají, a tak mnozí z nás svá přání obra-cejí k jiným nositelům JMĚNA, totiž k hercům, sportovcům, zpěvákům.

Výkon svalů, hlasivek, mimiky však nepraví ještě nic o ctnostech z jiných oblastí, a tak původní přání po pravosti, jednotě a přiměřenosti JMĚNA přetrvává.

Nové JMĚNO představuje novou naději, a nemusí patřit jen člověku, ale i jeho dílu, třeba novinám. Nové JMĚNO má šanci nově tvořit, a to tehdy, nehledá-li člověk JMĚNO druhému, ale jestliže nejdříve ze všeho pojmenovává — a tedy vždy znovu utváří — sám sebe. Takové JMĚNO pak přestává ohrožovat jak svého nositele, tak kohokoli druhého; a stává se symbolem, erbem, možností oslovit: toho, kdo se cítí bezejmenný, ohrožený, a kdo také dává přednost JMĚNU před číslem.

(Otištěno bez vědomí autorky.)

S bohem, Zelený památníku

Měli jsme se sejít v kavárně Opera. Obyklé místo k setkání, když se nechce vymýšlet něco zvláštního nebo symbolického. V méně honosném městě to bývá u radnice.

Z bývaly mi dvě hodiny času. Nebylo kam jít. Všechno jsem až moc dobře znal, a opakovat si to? To už dávno není pravda, že jsem se tady poprvé zamiloval, dospěl a vzal život do vlastních rukou. Bloumal jsem tedy bezmyšlenkovitě bývalou Masaryčkou a bývalou Preclíkárskou a hleděl do výloh, které mne nezajímaly.

Radka jsem neviděl dvaatřicet let. Celou tu dobu žije v tomto městě. Od svých patnácti, kdy sem musel do učení na strojařinu, zatímco já do dolů. A když jsem do tohoto města přišel studovat, dělo se s ním už cosi podivného, že jsem neměl odvahu ho shánět, abychom se sešli. Stal se z něho samotář, podivín, říkali mi bývali spolužáci, když jsem občas přijel do našeho malého městečka. O Radkovi se říkalo, že v jedena-padesátém, když se před vánocemi stávkovalo, protože dělnická vláda vzala pracujícím vánoční přídavky, se nějak připlétl do demonstrace na Vítězném náměstí, dostal se do tlačenice, která vznikla, když lidová policie začala demonstranty rozhánět, a zpanikařený dav ho vmáčkl do výlohy obchodu s látkami. I když prý vyvázl jen pořezaný od skla, začal se stranit lidí. A tak já, jeho nejbližší kamarád až do doby, kdy nás rozdělili, jsem se ostýchal Radka vyhledat. Ani náhoda nás spolu nesvedla, i když na to měla osm let, celou tu dobu jsme se mijeli, aniž jsme se potkali, protože každý z nás jinak měřil čas.

Radek byl vždycky silnější a odvážnější než já. On plánoval všechno, co jsme podnikali, on měl ty pravé nápady. Když jsme spolu rozbili výlohy sekretariátu strany, dokázal druhý den jít hrdinně kořem, aby zjistil, co se nám podařilo v noci napáchat, zatímco já šel radši do školy oklikou, aby náhodou na mně někdo nepoznal, že jsem ten noční výtržník byl já.

Radek za celá ta léta dokonce zatrpkl natolik, že nepřišel mezi nás ani na sjezdu, který jsme uspořádali k pětadvacátému výročí odchodu z měšťanky, tehdy už střední školy, kdy se jedinkrát a naposled sešla naše slavná IV. A.

A teď mi odpověděl na dopis, ve kterém jsem ho žádal o setkání. Uvidíme se.

Nechal jsem bloumání a dlouho před domluvenou hodinou jsem seděl v Opeře. Prohlížel jsem si hosty, jestli náhodou nepřišel dřív. Neměl jsem jistotu, že ho poznám. Dvakrát jsem vstal a prošel kavárnou, nahlédl i za roh k odděleným stolům, a pak se objevil člověk, vyšší, s mírně prokvetlými vlasy, zdálo se mi, že se nejistě rozhlíží, jako by někoho hledal, až si váhavě sedl. Šel jsem k němu. Řekl, že se nikdy nejmenoval Radomír a díval se na mě divně. Nechtěl jsem se už podruhé ztrapnit, a tak jsem čekal na náhodu.

U stolu vedle seděla jakási dáma, podle řeči básnička, dlouze svému sousedu zdůvodňovala, proč píše básně takovým způsobem, aby mohly být zveřejněny v Literárním měsíčníku. Zdálo se, že její přítel ji dost dobře nechápe. Vysvětlovala, že její dceři je

třináct, že ji musí připravit cestu na studie, a že sama přece nebude do smrti knihovnicí, když má nesporně talent, o kterém její přítel hovořil s úctou. Vzpomněl jsem si, jak mi nedávno jeden rozhlasový redaktor svěřil nad vínem, že nikdy svému otci neodpustí, jak těžce musel začínat, že musel jít do učení na soustružníka jen proto, že jeho otec nepřistoupil na hru a nevstoupil do strany ještě včas, ještě v osmačtyřicátém, kdy mu hned po únoru nabízeli jako dělnickému kádru místo.

Radek, tuším, chtěl být kreslířem animovaných filmů. Mám se ho zeptat, co si myslí o svém otci, který umřel na infarkt, když mu vzali hotel? A co si bude o mně myslet můj syn, až dospěje, co řekne na to, že jsem —

Ještě než se otevrou litací dveře kavárny a Radek vejde — opravdu vejde? — se musím zmínit o tom sjezdu po pětadvaceti letech. Mrazilo mě tehdy, kdy jsem dostal pozvánku, že se dostávám do věku, kdy se člověk začíná vracet do dětství. A všechno přesně tak začalo. Sešli jsme se před školou a pořadatelský výbor nás donutil zasednout do lavic naší bývalé slavné IV. A. Podíval jsem se z okna jako vždycky, když jsem se při vyučování nudil, a všiml si, že dům pana zvěrolékaře, který tenkrát začali stavět, je dodnes neomítnutý, jako rozmáchlé gesto, které už navždy zůstane bez tečky.

V lavicích jsme vypadali směšně a ještě směšněji vypadaly patetické řeči a vzpomínky na našeho třídního, češtináře, později zasloužilého učitele. Proslavil se výrokiem z lyžařského kursu, když cestou do kopce prohlásil, „nejraději sjiždím povlovné rovinky“. Měli jsme ho rádi a na rozloučenou jsme mu věnovali památník s karikaturami všech nás, dvaatřiceti žáků IV. A střední chlapecké školy. Karikatury kreslil Radek.

Radek do školy nepřišel, v lavici po pětadvaceti letech nezasedl.

Večer jsme v hotelu Z áložna, zdá se, že se všechny hotely v malých městech jmenují Z áložna, měli hostinu. Díval jsem se po tvářích kolem stolu a udivilo mě, jak téměř na všech zůstalo cosi chlapeckého. Jako bychom nikdy nestačili, či snad ani nechtěli dospět, jako bychom se zastavili v čase, nechtěli pokračovat, nechtěli dosáhnout okamžiku odpovědnosti, zamýšleli navždy zůstat ve věku nezralosti a otevřených možností.

Kdosi tvrdil, že Radek je ve městě, ale že nechce mezi nás přijít, že je to podivín, a že by s ním stejně nebyla zábava. Proč tedy ale přijel?

Pak někdo dostal nápad, ale podezřívám, že to bylo připraveno a jen se čekalo na vhodnou příležitost, aby někdo z nás zašel za vdovou třídy a zeptal se jí, zda ještě někde existuje ten památník s našimi karikaturami, který jsme mu dali na rozloučenou. S poselstvím ke vdově byl vybrán bývalý starosta třídy, který si doposud podržel respekt, a já, nevím proč, jsem měl jít s ním.

Bylo už tma, když jsme zvonili u předměstské vilky. Starosta nasadil účastný obličej, pani učitelovou nejprve poprosil, jestli by přece jen mezi nás nezaskočila, a pak se zeptal, zda něco ví o památ-

niku. Možná vteřinu na nás hleděla bez výrazu, pak náhle řekla abychom chvíli počkali a přinesla sešit v tvrdých, temně zelených deskách. Omluvila se, že s námi nepůjde, popřála hodně štěstí a my se vrátili k hostině, kde se pak pilo na slávu třídního o „Zeleného památníku“, listovalo se stránkami, ozývaly se výkřiky nadšení, obdivovaly se Radkovy kresby, ale hlavně jsme obdivovali sami sebe, jací jsme byli pašáci. Slávek jako pistolník s otevřeným rodokapsem na kolenou, Borek, ten s buličima očima, s bičem krotitele ve svalnaté ruce, v pánovitěm postoji nad klečící spolužačkou, Vlada jako permonik, který kutá v jeskyni diamanty, Graffe s uhrovitým obličejem, v pokleku u kličové dirky, za kterou se svléká Rita Hayworthová.

A začal další bod programu. Fotografování do budoucího třídního archivu, který měl opatrovat Džin, jeden z těch, co z našeho malého městečka nikdy nezvedli kotvy.

Po fotografování vytáhl Borek magnetofon, začal chodit s mikrofonem kolem stolu, kladl otázky, a my jsme, někdo ochotně, jiný méně nadšeně, museli vyprávět své životní osudy, své životy, abychom se zvěčnili nejen vizuálně, ale i zvukově.

Pozoroval jsem Borka při jeho výkonu a napadlo mě, proč se nikdy nestal skutečným hercem, když s takovým úspěchem hrával ochotnické divadlo, a když s takovou chutí vykonával teď úlohu konferenciéra, tvůrce zvukového záznamu, proč se z něho stal pediatr, tak důležité, ale nijak slavné poslání.

A do mikrofonu hovořil bývalý starosta třídy, vážně a smutně o cestě, kterou si v životě zvolil, o tom, že se bál rizika, tak místo nejisté filmařiny šel studovat jistou stavařinu, mluvil o tom, jak se příliš brzy výhodně oženil a jak mu život podruhé nabídl riziko, když mu jeho žena nabídla, že bude pracovat a živit ho, aby mohl studovat filmovou režii, protože obdivovala jeho fotografie a hlavně hlávku karfiolu, kterou dokázal dramaticky ztvárnit v krásné fotografii, jak se s ním ale později rozvedla a on vydržel u řemesla a možná udělal dobře, kdovi, jestli by byl schopným režisérem, zatímco teď ví, že je uznávaným stavbyvedoucím. A hovořil Vlada, který vždycky trpěl tím, že byl ve třídě nejmenší, mluvil o tom, jak mu vynáší místo vedoucího Mototechny, jak si ho kdekdo předchází, ukázal z okna na parkující mercedes, který mu patřil, a ještě otevřel dveře do koridoru, kde stála jeho krásná manželka, připravená dokázat, jak je Vlada úspěšný. Lovecký, bývalý třídní pětkář, který společně se mnou odešel na Ostravsko, ale zůstal haviřem, mluvil o tom, jak těžký je život předsedy strany, ale jaký on má respekt, jak umí zatočit s každým, kdo si myslí, že má vlastní rozum a jak se právě pro svou pevnou ruku dokázal vyšvihnout na vychovatele mladých haviřů. Málo a velice stydlivě vypovídal Pajtáš, kterého jsem si z památníku jediného pamatoval, nakresleného rozkročmo na tryskovém letadle. Řekl jen s ostychem, že je zalétávacím pilotem, a že se třikrát nemusel vrátit domů k večěři. Lacko, pořád stejně obrovský a stejně tlustý jako kdysi, se stejně hromově smál jako kdysi, když vyprávěl, že má v kanceláři speciálně vyztuženou židli, aby se na ni mohl houpat při litaniích penzistů, kteří si k němu chodí stěžovat na bytové družstvo, že jim neodtéká vana.

Pozoroval jsem, jak si většina z nás upravuje život tak, aby se těm ostatním zamlouval, aby jim ukázal, že si vysloužili respekt. Vzpomínám si, že když jsem skončil já, naklonil se ke mně dodnes uhrovatý Graffe, který se naučil přísloví „lip na vsi být farářem

než v městě podjáhmem“, a také je každému na setkání cítil, naklonil se ke mně a spiklenecky nabídl, že zná okresního tajemníka, že má dlouhé prsty a možná by mi pomohl.

Po čtyřech z nás bylo prázdné místo. V ašek, ochutnavač vína, dělá teď někde v Kanadě v továrně na mýdlo, Láďa, herec, se jednu neděli zabil na silnici při návratu z chaty, a vrah Veselý sedí dvacet kilometrů odtud v okresní věznici doživotně. Čtvrtý nepřišel, i když je ve městě.

Borek s buličima očima obešel stůl a uzavřel kruh, všichni jsme dohovořili, všichni jsme se na věky zapsali do dějin. Škoda, že záznam už neexistuje. Borek se doma pochlubil své Zdeně z divčiči IV.A, kterou si musel předčasně vzít ještě když mu nebylo osmnáct, ale která mu pomohla vystudovat medicínu a sama, bystřejší než on, pověsila představy o studiu na hřebík a postupně mu vychovala pět dětí. Poslechla si nahrávku, vysmála se Borkovi, že se směšně producoval, buličiči oči se zamžily a Borek záznam ze vzteku smazal.

V pozdních hodinách kdosi přišel s nápadem, aby se hlasovalo, co uděláme se Zeleným památníkem. Jestli se má zvolit přechovávací výbor, či zda se má Památník svěřit odpovědnému jedinci, který by jej chránil svým životem. Slova se vršila, Památník nabíral na objemu, jeho obsah se stával významnějším, smysl posvátnějším, až se stal svatým, až se stal tím jediným a ohromujícím, čím se slavná IV.A vepsala do světových dějin. Vůdcovské povahy se chopily činu, vztáhly ruce k jeho ochraně a z krátkého, ale urputného boje vzešel vítěz, který se prodral na stůl, třímal tu zelenou knížku a křičel, že to bude on, kdo ji uchrání budoucím generacím. Mezi tím ostatní nabrali dech a síly, na stůl vystoupil další a hlasitější, po něm silnější a hlasitější, knížka putovala z ruky do ruky, počet hlasitějších a silnějších nebral konce, z památníku se k zemi snášely uvolněné stránky, až všechno skončilo pod stolem, kde se po vyprcháni vášni snažili ti úzkostliví zachránit z louži vína to, co zničili ti neomaleni.

Mám historku vyprávět Radkovi až přijde, nebo mu to už kdysi dávno všechno vyklopil Ferda, jeho bratr? I když byl o dva roky mladší, vždycky se pletl mezi nás starší. Tenkrát se objevil chvíli po rvačce a rozdával jitřnice, které udělal na naši počest z masa, co vyšetřil jako kuchař v hospodě U nádraží.

Sedím v kavárně Opera, mám trému jako před velikou událostí, a přitom čekám jen na spolužáka, kamaráda z dětství, se kterým jsem měl tajemství, jehož část odhalila policie.

Zamávaly létací dveře a já náhle, bez rozmýšlení poznal, že přišel. Nebylo možné ho nepoznat. Měl chlapecký obličej jako byl můj, jako nás všech, kteří jsme neuměli dospět, poznal mě stejně rychle jako já jeho.

Posadil se. Nejdřív jsme mlčeli, nevěděli, jak začít. Znenadání jsme začali být hluční, abychom ticho přehlušili. Přišel vrchní, objednali jsme si víno a zase jsme zmlkli. Pak jsem řekl, proč jsem ho chtěl vidět. Odpověděl, že ví. Překvapilo mne to. Zmínil se, že si stále ještě píše s Avánem, co je v Kanadě. Já opáčil, že jsem dopisování vzdal už někdy v pětapadesátém, kdy byl ještě v Brazílii. Avanova pohlednice z Paříže, s kratinkým textem, „ahoj, tak už jsme konečně tady,“ signalizovala něco víc, než to, že se Avanovu otci podařilo na třetí pokus, s dvojí zastávkou v chebském kriminále, dostat celou rodinu bezpečně za hranice. Symbolizovala konec naší trojice, protože krát-

ce po jeho příchodu se strhla ta stávka, která změnila Radka. Každý z nás začal měřit kroky po jiném kontinentu světa i srdce, odděleném mořem vod.

Matně jsem se zeptal, co teď Avan dělá. „To co vždycky,“ usmál se Radek, „spravuje sokolovnu“. — „Na saxík už nehraje?“ Vzpomněl jsem si, že Avan, který alespoň podle našeho pojetí měl ohromné hudební vlohy, nejen, že hrál na saxofon, ale dovedl zahrát doslova na všechno, jeho slavné číslo byla rumba pro jednu hubu, smeták a lopatku, a jednou slavně přísahal: „Pánové, berte na vědomí, že dneska je náký Vlach, ale zítra to bude Avan!“

„Proč by měl hrát?“ odpověděl Radek na mou otázku otázkou, na niž jsem neměl odpověď.

O Avnovu adresu jsem si neřekl. Upíjeli jsme víno a už většinou klidně, bez jakéhokoliv napětí, jsme byli zticha. Jako by se vyměřený čas nekrátil, jako bychom se vidali denně, dávno si všechno řekli, pohřichu jako staří penzisté, kteří jen proto, aby nebyli sami, chodí posedět na lavičku s těmi, po kterých život také už nic nechce.

Pálila mě na jazyku slova vzpomínek. Nezeptal jsem se ale, jestli si někdy vzpomene na tu noc, kdy jsme ještě s Avnem, každý s pečlivě vybraným kamenem v dlaní, nenápadně postávali za soumraku u výloh místního sekretariátu strany v budově zabraňené záložny a v okamžiku, kdy byly ulice liduprázdná, se z těsné blízkosti rozmáchli, a pak zběsile prchali v třeskotu padajícího skla. Náš největší dětský úspěch, protože od té doby po osmnáct let stávala ve dne v noci před budovou policejní hlídka. Na tohle nám nepřišli, chytili nás hloupě až při rozhazování letáků, které jsme tiskli dětskou tiskárničkou. To už Avan s námi nebyl, směřoval tehdy poprvé s tátou ke hranicím u Chebu. Vláda tehdy po našem odvážném zásahu nepadla a komunismus přežil i mou jasnovidnou předpověď, vloženou do obálky, nadepsané „OTEVŘIT 1. 1. 1953!“, v níž na kousku ohořelého papíru stálo, „Dnes, 20. 3. 1950 předpovídám, že ještě před otevřením této obálky padne komunismus vlastní silou.“

Nevím, jestli i Radek měl stejnou hloupou chuť vzpomenout po letech. Nezeptal jsem se a už nezeptám. Místo toho jsem chtěl slyšet, zda je ženatý, řekl, že žije sám v garsonce v paneláku. — Ještě kreslí? Náhle ožil. Začal vyprávět o plakátě, který právě dokončil pro soutěž badmintonu u nich v podniku, jak se všichni smáli, když nakreslil vedoucího dílny s dírou v zádech, kterou proletěl opeřený míček. A z ničeho nic začal vyprávět, jak ho kreslení plakátů zachránilo od kriminálu, protože si v osmašedesátém sehnal kdesi pistoli, po nástupu Husáka v devětašedesátém ho někdo udal, a před policií ho zachránil výbor ROH jen proto, že předseda obdivoval jeho nápady na plakátech, které kreslil pro schůze ROH. Nezeptal jsem se, jestli má ještě rád animované filmy.

Zase jsme zmlkli. Upil vína a s pohledem do sklenky řekl, že byl rád, když dostal můj dopis. Já na to řekl, že jsem ho musel vidět a on opáčil, že mu nemusím psát, nebudu-li mít proč. Řekl jsem, že takový důvod jako tentokrát už mít nebudu. Že nevím, budu-li někdy vůbec mít nějaké důvody k čemukoliv. Pak jsme ještě chvíli mluvili o věcech, na něž se už nepamatuji. Radek dopil víno první. Počkal až bude i moje sklenka prázdná a řekl, že už asi půjde. Souhlasil jsem. U šatny jsme si podali ruce a já se ještě naposled podíval do jeho obličeje, tak stejného i po těch dvaatřiceti letech. Vyšli jsme na ulici, otočili jsme se k sobě zády a každý jsme vykročili svou

cestou. Neohlédl jsem se, proto nevím, zda se ohlédl on. Řekl bych, že ne.

Z novu jsem měl před sebou čekání, tentokrát na odjezd vlaku. Mohli jsme ještě chvíli posedět, mohli jsme si ještě říct spoustu věcí. Mohl jsem se zeptat, co vlastně dělá. Vždyť to ani nevím. Soustruhuje, nebo zametá špony? Proč se neoženil, co celá ta léta vlastně dělal, mohl jsem se zeptat, co si myslí o minulosti, co chce od přítomnosti, mohl jsem se ptát na naděje i zklamání. A mohl jsem se chtít dozvědět, co se vlastně přihodilo tehdy dávno, když ležel, vržený davem prchajícím před policisty, ve střepch roztráštěné výlohy. Mohl jsem se pokusit přijít na okamžik, kdy se z nápaditého kreslíře a vtípem nadaného šprýmaře stal tichý, lidi se stranící průmyslový dělník, který ve volných chvílích kreslí plakáty pro podnikové dýchánky.

Nikdy se to už nedozvím a je docela možné, že Radek by mi ani neměl co říct, že si sám už nic neuvědomuje, že zapomněl, anebo že se vlastně nic podstatného tenkrát v té roztráštěné výloze nepřihodilo, ba dokonce, že Radek neprošel žádnou změnou, že to jen já sám ho tak viděl, že to jen pro mne bylo v jeho životě cosi důležité, cosi, v čem se ztělesňovaly moje pocity, obraz mých konců a mých změn, změn viditelných jen z mého úhlu, zatímco on šel a jde svou cestou bez bolestného uvědomování nelitostné tragédie, která se snad ani neodehrála.

A le kam se potom poděl bývalý šprýmař a nadějný kreslíř, dětský buřič, vůdce, za kterého jsme byli s Avnem ochotni umřít?

A co znamenala ta pistole v osmašedesátém?

Nevěděl jsem, jak utratit tu dobu čekání. Kam jít? Do Štěpánské, kde kdysi bydlela Jana, či do Jánské, kde kdysi bydlela Štěpánka? Projít krok za krokem znovu náměstí, tak jako tehdy, kdy jsem je celé přešel v jedné z nepřekonatelných pauz rozhlasového projevu tenkrát už dávno sklerotického ministra školství, vysílaného všemi místními amplióny po celé republice? Ohmatávat minulost ještě teď, kdy dosud existuje? V posledních vteřinách? Nač?

Ještě před zítřejším ránem projde branou v ostnatém drátě jenom má přítomnost. Vše, co bylo v mém životě, zůstane tam, kam vstoupím. Minulost slavné IV. A přece nic neznamena pro bývalé žáky neméně slavné IV. B, která svůj „zelený památník“ psala na jiném jevišti a v jiném hledišti ve stejném čase, leč o dveře vedle.

Proč jsem tedy tak stál o to, znovu se potkat s Radkem? Abych se ujistil, že jsem žil? Abych si dokázal, že žije má minulost? Či bych umenšil svůj strach nadějí, že, byť nepoznaná, má minulost bude žít i v budoucnosti nejen v předmětech mnou dotýkaných, ale i v paměti živoucích?

Šel jsem bývalou Franz Josefskou, později Masarykovou, pak Hitlerovou, Benešovou, Gottwaldovou a nakonec prozíravě pojmenovanou Mirovou ulicí, abych si sedl do špinavé nádražní restaurace II. cenové skupiny, zabít zbývající chvíle mé minulosti.

Vlak na Viedeň našťastí přijel včas.

Růžový palouček

Credo quia absurdum

Každý člověk, který je natolik vyvinutý, aby nebyl nesnesitelně normální, trpí nějakou alergií. Někdo z vajíček, jiný z omastku, třetí ze sena, já zase z růží. Fakt, to není vtip, z růží. Nemůžu růže ani vystát, všechno růžové mě prostě provokuje a to se se mnou táhne, prosím, proč se i první z mých nespočetných konfliktů s vládnoucí autoritou semlel kvůli Růžovému paloučku. Ten kýčový barvotisk visel v obecné škole přímo nad mou lavicí a vyrůstal v objekt mé první životní nenávisti, děsil mé dětské sny podivnými postavami, které na něm sentimentálně lomily rukama a nedůstojně mlátily hlavou o zem, které neměly žádné kufry, ale zato odporně moc knih — no, prostě palouček a ještě ke všemu růžový. Až jsem se odreagoval, zúčastniv se s jinými rošťáky zhanobení onoho výtvarného veledíla, které jsme zprznili vodovkami a odekorovali nemravnými nápisy, jejichž významu ovšem nikdo z nás nerozuměl. Následovala přirozeně ještě drastická domácí exekuce, neboť jsem navíc hrubě zostudil národní čest řka, že dotyčná vlastenecká mazanice je leda pro srandu.

Když už mě výchova odnaučila spontánním reakcím, četl jsem kdesi v Langrovi, Koptovi nebo Medkovi, jak jeden utrmácený sibiřský bráška, místo aby přešel ke svým „třídním bratřím“, vykřikl zuřivě „Domů!“ a jak se k němu přidával jeden po druhém, až se celý ešalon otrásal zoufalým řevem „Domů, domů!“ Ne že by mi to bylo k smíchu, natož abych to spojoval s Růžovým paloučkem, ale nemohl jsem se zbavit pocitu jistého, zbytečně patetického psychologického afektu, jemuž autor zřejmě propadl. Když jsem ještě později nabyt jakéhosi vzdáleného šajnu o historii — což moji zhusta schizofreničtí přátelé považují, i když jsou ve střízlivém stavu, za báječné povolání — přišel jsem s úžasem na to, že jsme měli emigraci pobělohorskou, dvě v 19. století, za první i druhé světové války, a po „Vítězném únoru“. Šest emigrací takového prťavého národa za pitomá tři století — nebo dokonce tři za mizerných třicet let (z toho dokonce dvakrát s 200 000 lidmi) — to už tedy na mne bylo trochu silné kafe.

Hernajs, to je nějaká tradice, prokletí, dědičná nemoc, komplex nebo co? To se desetitisíce lidí v každé generaci jen třese, aby mohli vypadnout, a když jim to nevyhází, tak si aspoň extra vyrobí nějaký Mníchov, Únor, kontrarevoluci, aby jó muse-li? Zvlášť když všechny ty emigrace odcházely na prohnitý Západ, předurčený, jak známo, k zániku; to se, proboha, nenašel nikdo, kdo by to těm Komen-ským, Fričům, Masarykům rozmluvil a obrátil je k báťušským carům a všelijakým jiným vyvedeným bratřím, kteří jsou, jak známo, vyvoleni ke spasení světa a kteří se vždycky jen trásli nedočkavostí, jak nám pomoci, abysme to nepoznali? A když jsem do té emigrace vltl sám (čtvrté za půl století, vážení, jak rozkošné, není-liž pravda), už mě to dožralo a začal jsem se ptát, proč jsme vlastně zrovna my v permanentním stavu balení kufřů.

Zatím jsem přišel na to (a nepotřeboval jsem k tomu šestnáct let), že ten Růžový palouček není vlastně vůbec taková sranda, jakou v něm viděl devítiletý kluk. Jistě, můžu si říkat s Vaculíkem

„Když duše hyne, já vždy ukrotím se pouze tím, že si řeknu: Vole, co bys doma dělal?“ Jenže sotva tu větu z jeho Sekyry dořeknu, hned se taky ptám, co tam dělá on sám, proč on je doma a já tady, proč nejsme oba doma nebo oba tady, a je mi jako po požití několika flašek hořčáku. Už slyším suverénní odpovědi těch, kdo odešli jako já a teď si určitě myslí, že mi přeskočilo: aby tě nezavřeli, abys nemusel pracovat jako noční hlídač, abys mohl dělat to, co umíš a co máš rád, abys se zbavil nerváků, na jejichž snášení už nemáš sílu, abys mohl říkat, co si myslíš, abys nedýchal atmosféru dušenou totalitou a špiněnou cizím žoldákem, abys dělal něco pro lidi doma (což je odpověď nejřidší, jsme přece pragmatici, ne?).

Jenže člověku, který má pitomý zvyk pochybovat o všem (což doporučoval už jistý pan Marx a nebyl zdaleka první) a apriorní nedůvěru ke všem přímocárým, hotovým formulím (ty jsou přece podezřelé předem, nedospěje-li k nim člověk vlastním prožitkem), tedy člověku, který odešel, aby neopustil, který neodhodil v hraničním příkopu pocit, ano závazek duchovní a morální zodpovědnosti — tomu nestačí ani jedna z těch rádoby racionálních, pragmatických odpovědí ani jejich součet. Odešel jsem snad proto, abych odkopl svoje integrální lidství, svůj světový názor pro předpotopní představy nějakého pana Škočdopoleho, který nemůže zapomenout, že mu před třiceti lety sebrali ušmudlaný kvelb a který dovede diferencovat ještě tak mezi desítkou a dvacítkou? Nebo snad proto, abych do omrzení poslouchal vševědoucího pana Browna nebo Meiera, kteří si jednou na přeskáčku přečetli dvě kapitoly z Kundery, což je už legitimuje k suverénním lekcím, co jsme dělali dobře a co špatně a jak jsme to vlastně vůbec měli dělat? Tedy proto, abych se dostal do jiné izolace, byl vystaven jinému odcizení, jiné manipulaci, jiné dehumanizaci, musel se bránit jiným ideologickým simplifikacím?

To snad přece ne, no řekněte.

o o o

O smyslu emigrace (zvlášť té, již chybí organizační politická institucionalizace, jakou disponuje jen emigrace válečná) nevypovídají vůbec aspekty politické nebo ideologické, tím méně hospodářské, ani tam, kde k ní vedla ozbrojená cizí agrese. Otázka po smyslu emigrace je nedílnou součástí otázky širší, obecné otázky lidské nebo existenciální, která se ptá po smyslu života, světa, člověka. Snaha o záchranu vlastní lidské identity a integrity, o udržení neporušeného osobního morálního kodexu proti rozkladu životních jistot v původním domácím prostředí, povyšuje konfrontaci s novou, jinou společností na životní pocit — a jen a výhradně ten je ústředním lidským rozměrem niterně determinované emigrace.

Jistě, ztráta onoho nepostižitelně subtilního fluida domova v jeho duchovním rozměru, ztráta domácího vývojového zázemí duchovního i společenského, ztráta domácího tvůrčího ovzduší a jeho inspirativních tvárných pramenů mohou uvádět do traumatizujících konfliktů a krizí, pokud jsou spojeny buď se

zafixovaným pocitem méněcennosti nebo s osamocněním v novém prostředí, jehož myšlenkový, kulturní, sociální a vůbec životní styl se příliš příkře rozchází s dosavadními životními zkušenostmi, duchovními potřebami a lidskými představami osobnosti přesažené do jiného světa. Sociolog by řekl: neobstál v soutěži industriální společnosti, pokud by ovšem nebral v úvahu měnivou intenzitu duševní adaptability osobní i skupinové, a také sílu a formu asimilačního tlaku. Žádný nový jev ostatně, připomeneme-li si jen tragické akcenty některých děl třeba Feuchtwangerových nebo Zuckmayerových. Pro tuto protiintegrační variantu vyrovnávání exilového intelektuála s novým světem je symptomatická výpověď Antonína Brouska: „Emigrace je mi právě u spisovatele, člověka tak trapně odkázaného na jazyk, spíše krokem, který budí úlek; bezmála sebevražedným skokem do prázdna, k němuž může vést snad nanejvýš opravdu jedinečné, ne-li osudové konfliktní střetnutí . . . Octne-li se ovšem dnes v cizině český spisovatel, bude cítit, jak má nohy svázané a jak se mu třesou . . . Předpokládám totiž, že jestliže někdo odešel, že to nejspíše učinil — pokud jde o spisovatele hodného toho proskribovaného jména — z pohnutek až nesdělitelně vnitřních. Že mu ze všeho šlo nejméně o to, vyvázat se z čehosi nepřijemného, nýbrž o to zavázat se ještě pevněji, specifictěji duchovním humanistickým hodnotám, že tedy sám sebe uvrhnul do nikterak záviděníhodné samovazby.“

Ve stejném novém prostředí se ale setkávám i s opačným vývojem — tam totiž, kde člověk už doma usiloval o začlenění svého duchovního života do světového proudění, ale chyběl mu k tomu prostor, aby mohl své myšlení plně rozvinout v atmosféře manipulačních tlaků. Takovému typu, není-li zatížen onou ztrátou domácího tvůrčího prostředí, dovoluje teprve setkání jeho vlastního myšlení s podněty emigrací otevřených širokých obzorů, aby zbavil svoje myšlenkové utváření zátěže umělých překážek, aby mu dal vyžrát, aby je zařadil do širších a platnějších proporcí. Svěbytné zpracování takových impulsů urychluje a stupňuje pak myšlenkové vzepjetí takové osobnosti v mnohvrstevnou, bohatě členitou formativní sílu jejího životního stylu, postupu, tvorby, i když téměř nikdy bez komplikací, kolísání, výkyvů, zlomů. Tuto alternativu vyjadřuje Josef Jedlička: „Vím už od let, že specifikum českého duchovního osudu je permanentní vyvzdorování domova na nepříznivých okolnostech geopolitických, etnických i historických. Ale teprve exilová zkušenost . . . mě poučila, že český boj o domov je puzení v jádru metafyzické . . . Exil pro mne vlastně znamená průlom do sourodě lidské komunity . . . Stav permanentního vyhnanství byl odchodem do ciziny sice důsledně naplněn, ale tím do značné míry i zrušen; přinejmenším tím aktem svobodné volby, která nám byla odjakživa zásadně odpirána.“

Ke kterému z obou řešení svého osudu se dnes spíše přikloní český exilový intelektuál? Ne-li základem každé integrace, tedy přinejmenším jejím nezbytným základním průvodním zjevem je přizpůsobení. Přizpůsobení v dané (nové) společenské struktuře běžným, zavedeným, ustáleným životním formám, životnímu stylu, životnímu přístupu, sociálnímu typu, kulturnímu citění. Přizpůsobení je v mém chápání ovšem do silné míry synonymem oportunistu a protikladem nonkonformismu; a slyším-li v tom smyslu kdekoli a od kohokoli výraz přizpůsobení, pokoušejí se o mne mdloby, protože už sám zvuk toho líbez-

ného pojmu mi automaticky evokuje krásné rady a ještě krásnější příkazy, na jaké jsem narážel v různých polohách stalinistického systému skoro dvacet let — přizpůsobit se kádrovákovi, cenzorovi, lektorovi, redaktorovi, domovnímu důvěrníkovi, hulvátskému průvodčímu, plánu a hlavně názorům k věření předkládaným. Že přizpůsobování, adaptace, integrace mají na této a oné straně bariéry různý smysl a funkci? Ale jděte: když se přizpůsobují, integrují, pak se podřizují, potlačují něco ve své osobnosti, zapírám něco ze svého myšlení, vzdávám se něčeho ze svého usilování, a je úplně jedno, kdo to na mě žádá, kde a jak. Piše-li vědec své knížky jazykem země, do níž přišel, piše-li novinář do cizojazyčného tisku, není to ještě zdaleka integrace, která předpokládá vědomou volbu ve smyslu ztráty aktivní sounáležitosti, kontaktu, komunikace s duchovní a společenskou atmosférou své země i přesun koncentrace životního zájmu k oblastem domovu cizím.

Odejde-li někdo z „pohnutek nesdělitelně vnitřních“, uvede-li se odchodem do „samovazby“, abych se vrátil k Brouskovi, a riskuje-li tím ztrátu své původní zajímavosti a originality i ztrátu své nezaměnitelné osobnosti v zástupech nového světa, sotva asi bude ochoten k integraci, která by přece všechny tyto momenty zasula tlakem, z něhož není úniku, a která by jej nutila stále se konformovat s něčím cizorodým jeho bytosti. Ale odmítal-li jsem se konformovat doma, přece jsem neodešel do exilu proto, abych se musel konformovat i tady, jinak sice, ale přece jen pořád konformovat. Brouskova výpověď se mi ostatně zdá daleko logičtější, zamyslím-li se nad obsahem protiintegračního řešení ve zdůvodnění Ivana Diviše: „Přidrží se co do integračního úsilí raději své skepse, možná jako doživotní chyby. Přidrží se úsilí desintegračního, které je možná druhým směšné, ale pro mne znamená jediný autentický majetek, jaký držím — společnou tragédii. Jedině v hyperbole československého osudu pro nás nacházím záruku, že varování je to jedině pozitivní, co můžeme vnést do společnosti, jež nás obklopuje a pohlcuje.“

V nášset varování do zdejší společnosti jako jedině pozitivum, varování jako jediný autentický vklad — v tom, myslím, se dá rozpoznat hodnota každé intelektuální emigrace, která přichází z totalitního do demokratického světa a odmítá se dobrovolně vzdát této své funkce svým rozpuštěním v novém prostředí. Důsledná integrace exilového intelektuála přechází v opuštění povinnosti předávat tragickou duchovní zkušenost světu a svět touto zkušeností obohacovat. Nadto zbavuje nositele takové duchovní povinnosti toho jediného, co jej činí pro svět hodnotným, zajímavým, přínosným: prožitku a poznání, jakými ti ostatní nedisponují a jimž nevěří.

Jedinečná osobní zkušenost, jak pronikavě může kultura, literatura, umění, myšlení proměňovat a přetvářet samotnou společenskou realitu, jak tomu bylo v Československu v šedesátých letech, zesiluje nadto vazbu českého exilového intelektuála na kulturu země, z níž přišel, v níž kotví, která ho utvářela a k níž sám přispíval, a to hned ve dvojitým směru. Na jedné straně zůstává v době umlčení humanistické, odideologizované, nepodřízené kultury, z níž vyšel, jejím uchovatelem, nositelem, hlasatelem, tlumočnickem pro její další kontinuitu a rozvíjení. Na druhé straně konfrontace exilového intelektuála s jinou kulturou jej přímo předurčuje k tomu, aby vnášel myšlení angažované, nonkonformní české kultury a

její humanistický světový a životní názor a náboj do celoevropského kulturního vědomí jako jeho specifickou a integrální součást.

Usiloval-li český intelektuál už doma v té či oné míře o opravdové dílo, pak emigroval s náloží celého života a vrýsoval proto do půdorysu ideologického konfliktu existenciální otázku jako prvořadý problém nejzákladnější lidské kontinuity. Jak se ale projeví ona celoživotní nálož, jinde nasbíraná a odjinud přinesená, jestliže se její nositel integruje se společností, v níž ta nálož musí ztratit svou hodnotu právě pro svůj původ? Dá se uchovat nejzákladnější lidská kontinuita, tedy kontinuita lidství utvářeného v jiném prostoru, integrací do útvarů, které se na růstu a krizích tohoto lidství nijak nepodílely?

Nepochybuji, člověk může mít pádné důvody ke snaze o úplnou asimilaci s tím či oním národním prostředím, v němž nyní musíme žít (nebo jen bydlet, nežijeme vlastně pořád ještě docela jinde?). Snad je pak i šťastnější, podaří-li se mu to — a není to asi jen tak snadné — a zbaví-li se nejen stesku po domově, ale především sounáležitosti s ním. Neodvažují se soudit, zda je pak — zbaven oné zátěže, onoho tlaku, k jehož snášení je třeba síly, kterou patrně nemá — šťasten opravdu.

Jsou mezi námi ale celé zástupy těch, kdo se pro onu šťastnou slabost rozhodnout nemohou a nechťjí. Řekl-li jsem, že vlastním smyslem exilu je záchrana vlastní identity a integrity, pak onu identitu a integritu, hluboce vnitřně zakotvenou, lze sotva zachránit integrací nebo dokonce asimilací do jiné společnosti, jiného klimatu, tedy bezvýhradným podrobením vlastní vnitřní bytosti síle asimilačního tlaku (ať už jsme mu vystaveni jakkoli tvrdě), pod nímž by se ta identita a integrita spíše rozmělnily. Pod tímto zorným úhlem je integrace jako východisko slabosti, jako odhození vlastní autenticity, jako cesta sice nejpohodlnější a nejneproblematictější, ale i nejnezodpovědnější, jako rezignace na věrnost samu sobě, jako zrada povinnosti vnášet tragickou zkušenost vlastního společenství do světa — řešením katastrofickým, jež zbavuje toho exilového intelektuála, který svým odchodem nehledal jen klid a blahobyt, ale plnil jím nejnítěrnější závazek, vlastního duchovního etosu, toho jediného, co jej činí pro svět zajímavým a cenným.

Nikoli integrace, která je pasivním přístupem k životu, ale konfrontace, která je přístupem aktivním, konfrontace vlastního myšlení se světovými horizonty umožňuje vyzrávání nezdeformované vlastní bytosti. Konfrontace, nikoli integrace otvírá cestu k syntéze vlastní specifčnosti s novými podněty, k vlastní transformaci, ale i přínosnosti pro nové okolí, k harmonizaci mezi přijímáním od nového světa a mezi vlastním vkladem do něho. Integrace je úkryt v zamlženém obšancovaném zákopu, v němž se všechno dostane zadarmo, konfrontace je vystavení tváře poryvu větru v rozervané krajině, kde se nedostane zadarmo nic; integrace je bezpečné sebeumrtvení, konfrontace nebezpečný rozběh horskou stezkou; integrace je cestou necitelné bezútěšnosti, konfrontace bolestné naděje a víry.

A já jsem vždy dával svůj hlas bolesti a naději.

Třeba proto, že jsem Don Quijote nepoučitelných programů.

o o o

Každý exil je stav nouzový a vynucený, a nemá-li ztratit svůj tvůrčí životní rozměr a chce-li překonat

kategorii lidského a životního provizoria — ať patnáct let nebo celý život, přece stále jen provizorium — musí se chtít vrátit a zase vrátit. A chce-li se vrátit (nebo aspoň k návratu vytvářet předpoklady), nechce-li se sám předem odsoudit k úloze objektu efemérního zájmu o exotickou raritu nebo k úloze trapné rekvizity v poznámkovém balastu budoucího historika, nesmí se rozmělnovat v drobných mincích, nesmí ztratit schopnost kontaktu a komunikace, ale musí se seberealizovat v hodnototvorné aktivizaci pozitivní polohy, která jej nezavírá jeho funkce vývojové síly, jíž patří zítřek. Každá řeka vypadá přece nekonečně a bezcílně jen tehdy, když člověk neví, jestli se chce dostat k pramenům či k ústí, když ze strachu před peřejemi zakotví v mrtvém ramenu.

Vrátit se — pokud jde o mne, proto jsem odešel, proto jsem tady. Franklinovo krédo „Where liberty dwells, there is my country“ — kde dle svoboda, tam je má vlast — by se snadno dalo relativizovat otázkou po stupni platnosti svobody, vykoupené ztrátou takového domova, kde se o svobodu zápasí od věků. A když už mi pořád někdo cpe, že jsem agentem hned tūhletoho, hned támhletoho, tak si nakonec říkám: když už agent, tak snad nejspíš agent básníků — to není tak docela blbá role. Co vystihuje hloub onu souvztáznost exilu a návratu než úzkostný otazník Josefa Hory „Vrátit se, nevrátit — a kdo tě odvede a kdo tu rozumí ti?“ nebo výkřik Antonína Sovy „Ještě jednou se vrátíme!“ i s tou jednou stezkou a jedním hájem v horách; a především ovšem ten monumentální text Františka Halase „Já se tam vrátím, a kdyby mi oči třeba už jen pro pláč zbyly, i poslepu se tam vrátím“: v něm je program, v něm je cíl i s těma očima, které už jen pro pláč zbudou. Když už se člověk jednou naučil překonávat prostor a čas, pak doma, to je dávno a daleko, ale stačí jen přivřít oči — a je to teď a je to tady.

A bych si nemusel nezachytitelně představovat, jak stará máma v osamělé chalupě u lesa rozsvěcuje lampu s rozryvným vzdechem, jehož tíha se tříští o smyslné kontury panenského modřínu, jež jsem před desetiletími sám sázel; aby se mi ten mučivý obraz pořád nevracel i neunikal; abych se nemusel bezmocně dívat na malé dítě, jak samo od sebe před usínáním vzlyká „Mně je tu smutno, já tady nikoho nemám“; abych znovu a znovu neslyšel, jak křičící ticho protíná drásavá vibrace prasklé struny Smetanovy — já se tam vrátím.

A padnu tam někam, do něčeho, mezi něco — do pražských předjarních podvečerů parfémovaných kouřem a sazemi; do dní probouzejících se do pastelového oparu dlouhého babího léta, v nichž se vzduch nezachytitelně tetelí nad nafialovělým přisvitem malostranských teras a ostré slunce se lomí ve hře nízkých stínů, jako bych vstupoval do prchavého plenéru kmitavě nahozeného impresionistického plátka; do rybníka smrdutého bahnem a žabincem; do špinavého štěrku mezi koleji jihomoravského venkovského nádražička; do prašivek mezi kořeny borovic, těch spanilých štíhlých výstřelů k nebi; do odvěkého vrakoviště ideálů a bludiště nadějí — tak tam padnu, s rukama rozpraženými, očima poraněnými, hlavou rozbolestněnou, tak tam padnu celým obličejem, třeba jen do betonu ruzyňské rozjezdové plochy nebo mezi koleje Wilsonáku, aby aspoň něco málo, docela málo zbylo mezi rozevřenými prsty prázdňů rukou.

Fantazie? Utopie? Zbožná přání?

Snad.

Jenže bez gest očividně marných, činů prokazatelně zoufalých, myšlenek směšně nereálných bych se dneska stále ještě pohyboval s pazourkovou sekyrou po diluviální krajině, nikdy bych nepostoupil k cestě knížete Myškina, k cestě „idiota“, na níž pod bosými chodidly rostou květy ve sněhu. Nikoli ovšem pro přemoudřelé realisty, ale pro aljošovské prosťáčky boží, které neopustila víra a naděje, smutek a bolest.

Nebo ptáte se snad: Heimweh? Deprese? Deziluze? Nepřízpusobilost? Selhání v soutěži? Odstup od exilu?

Ale kdepak, co vás vede. Snad taky trochu kapka z toho všeho, ale především jen docela prosté krédo obyčejného člověka, jemuž se ta neodbytná průzračná vidina, utkaná z pavoučího přediva lásky a hněvu, boje a stesku, zase a zase vrací. Jako svůdný úsměv Botticelliho Venuše do snů pochybujícího františkána; jako Chestertonův muž, který obešel celý svět, aby trefil do vrátek svého domova: jako „překrásný a stále obnovovaný nálezný domov“ u Čapka a jeho cesta „viděním a poznáním světa se docítit a domyslit svého vlastního domova“; jako exilový odkaz Brechtův

Tak tu neklidně sedíme
pokud možno blízko hranic,
čekajíce na den návratu.
Ale nikdo z nás
tu nezůstane. Poslední slovo
není ještě vyřčeno;

jako lehký stesk Petra Huchela nebo Horsta Bienka, kteří po letech ještě pocítují svět tady jako cizí a považují se ve svém novém domově spíše za hosty; jako hořké zjištění Kunderovo „Protože od té doby, co mě vyloučili z kruhu, padám neustále, padám až dosud, padám a padám — a vím náhle, že mi zasa-

dili ještě jednu ránu, abych padal stále hlouběji, ještě hlouběji, definitivně ven ze své země a dolů do prázdného prostoru světa“; nebo jako jeho zkušenost, že „kdo žije v cizině, kráčí prázdným prostorem vysoko nad zemí, bez záchranné sítě, kterou člověku poskytuje jeho domov“; jako Seifertovo doznání

Jak tichý milenec
jdu zemi, ta mě láká,
abych ji polibil —
a v duchu říkám: teď;

jako dávkou a časem neodeznívající polibek vpečetěný do vláčné něhy zdráhavě se pootvirajících rtů jedině, marné lásky života a jako k uzoufání začarovaný molový akord namodrale tichého poselství barvy jejího hlasu a rytmu jejich kroků, lesku jejich vlasů a odstínu jejich řas; jako šrámkovská věrnost stříbrnému větru, měsíci nad řekou a všem zvonům světa či jako Šrámkova modlitba k řece tam pod oknem, která znít ještě nepřestává, a k noci měsíčné, která opájí svým kouzlem ještě jednou, ještě jednou, naposled; a jako jistota Shelleyho otázky „If winter comes, can spring be far behind?“ — Když přišla zima, vzdáleno je jaro?

Nebo jako příkrá, kluzká stezka osobního návratu — mého? — člověka, který pro něj odešel, aby se ho ještě dočkal (až zase zavane Prahou aspoň takový vzduch, jaký jsem v ní dýchal tři roky před Pražským jarem), jestli se tam jednou přece jen prolomí zasutými, klikatými chodbami nedohledně hluboké jeskyně času — aspoň s posledním dechem nebo s očima, které už jen pro pláč zbudou, když ne jinak. I takovýma očima se dá nakonec přece jen vidět.

Chcete-li, tedy snad přece jen rehabilitace Růžového paloučku.

(Úryvek z většího eseje)

Heidelberg, 1987

Došlo po uzávěrci tohoto čísla:

Změny v Praze

Zpráva o zasedání ÚV KSČ dne 18. prosince 1987, na kterém se rozhodlo rozdělení funkcí generálního tajemníka KSČ a prezidenta republiky a na kterém byl zvolen do funkce generálního tajemníka KSČ Miloš Jakeš, nás zastihla již po uzávěrci tohoto čísla Listů. Proto se k tomuto tématu vrátíme v příštím čísle a zatím se omezujeme na zaznamenání prvních reakcí některých představitelů skupiny Listů v tisku.

V rozhovoru s italským deníkem „La Repubblica“ odpovídá Zdeněk Mlynář na otázku redaktora, zda se tímto jmenováním nic nemění: „To bych nechtěl říci. Otvírá to přece jen proces, který může vyústit v důležité a pozitivní změny, ale zatím to je jen začátek a předzvěst. Změny se dosud omezují na ekonomickou reformu. O politické reformě, o jejím charakteru a jejich hranicích se bude zřejmě teprve diskutovat... V obyvatelstvu, stejně jako v aparátu, vládne nedůvěra, a nelze se tomu divit: stejné osoby, které vnutily zemi kontra-reformu, se teď najednou zdají být obráceny na viru v reformní politiku. Bude ale ještě dlouho trvat, než se v Praze dostane k moci generace, která se nemusí vyrovnávat s traumatem roku 1968, jež leží na generaci, ke které patří Dubček, Biřák i Jakeš. V tomto smyslu je volba Jakeše jako Husáková

nástupce nevyhnutelně produktem situace, jež se vytvořila od okupace k dnešku a výsledkem kompromisu mezi různými skupinami ve vedení.“

„Žádná z obou frakcí, pragmatická, kterou představuje Štrougal, ani dogmatická, kterou vede Biřák, nebyla dost silná, aby vyhrála v boji o nástupnictví po Husákovi,“ říká v interview s deníkem „Corriere della Sera“ Ota Šik. Pokračuje: „Muselo se najít kompromisní řešení a byl vybrán kandidát na půl cesty, který nic nezmění, protože současné vedení je stále totéž, které zadusilo Pražské jaro, a čeká, jak se rozhodne v Moskvě osud Gorbáčova.“

Jiří Pelikán v článku uveřejněném 18. prosince 1987 v deníku „Avanti“ zastává názor, že Gorbáčov „by byl dal přednost dnešnímu předsedovi vlády Štrougalovi, který je otevřenější vůči reformám nejen ekonomickým. Ale stranický aparát se postavil proti takové volbě. Tím muselo dojít k tomuto dočasnému kompromisu... Není to nové Pražské jaro. Miloš Jakeš není nový Dubček, ani československý Gorbáčov. Představuje dogmatické funkcionáře aparátu, kteří jsou u moci devatenáct let a kteří vyvozují svou legitimitu ze sovětské intervence v srpnu 1968 a z ní následující normalizace.“

Jakeš však bude muset daleko více otevřít dveře stranického a státního aparátu představitelům generaci padesátníků a čtyřicátníků, kteří jsou pragmatičtější a proto také přístupnější změnám, které probíhají v Sovětském svazu pod vedením Gorbačova. Proto budou následovat další změny — i personální — ve

vládě a ve straně. V roce 1988 bude citelnější tlak veřejného mínění, které se probouzí a které očekává reformy nejen ekonomické, ale i politické. Začal konec devatenáctileté stagnace. Po Maďarsku a Polsku také Československo je v pohybu.“

RED

OBSAH č. 6/1987

Zelináři a tajemníci <i>Petr Pitthart</i>	1
Jak z toho <i>Miloš Hájek</i>	3
Po nás potopa <i>AZ</i>	5
Dopis z Prahy <i>K</i>	6
Dopis bývalých komunistů	9
Reformy v rozpacích <i>Čestmír Císař</i>	9
Vladimír Tosek zemřel ... <i>Karel Kyncl</i>	13
Impérium ... <i>Dalimil</i>	14
O neposlušnosti <i>Olga Šulcová</i>	15
Moskva po slavnostech <i>Zdeněk Mlynář</i>	17
Změny v SSSR <i>B. Storoževskij</i>	19
I ve Skandinávii <i>ZH</i>	26
Moje cesta na Sibiř (II) <i>František Janouch</i>	27
Symposium o Gorbačovovi <i>Vladimír Tosek</i>	34
Možnosti sovětské ekonomické reformy <i>Zdislav Šulc</i>	35
Charta 77 o ekonomické reformě	40
O návrhu zákona o podniku <i>Rudolf Slánský</i>	47
Miloš Jakeš a zákon o podniku <i>Zdeněk Jičínský</i>	52
Nostalgická poznámka <i>J.Ř.</i>	54
Příčina stagnace sovětského zemědělství <i>Rudolf Zuka</i>	55
O čem Rudé právo nepíše <i>Z.H.</i>	57
Masarykův odkaz <i>Ladislav Hejdánek</i>	59
Hovoří T. G. Masaryk	60
Letní tramvaj <i>Ludvík Vaculík</i>	62
Dokumenty Charty 77 a VONSu	63
O absolutnu ... <i>Rudolf Battěk</i>	72
Srpnový den <i>Ludvík Vaculík</i>	74
O pluralitní literatuře <i>Milan Šimečka</i>	75
Přítelkyně z domu smutku (recenze) <i>František Kautman</i>	76
Šňupátko <i>Eda Kriseová</i>	78
O jménu <i>Helena Klímová</i>	80
Sbohem, Zelený památník <i>Jiří Hanák</i>	81
Růžový palouček <i>Ivan Pfaff</i>	84
Po uzávěrce: Změny v Praze	87

LISTY řídí Jiří Pelikán s redakčním kruhem (Dušan Havlíček, Zdeněk Hejzlar, Milan Horáček, Vladimír Horský, František Janouch, Cyril John, Karel Kaplan, Jiří Kosta, Karel Kyncl, A. J. Liehm, Zdeněk Mlynář, Adolf Müller, Josef Pokštefl, Michal Reiman, Milan Schulz, Radoslav Selucký, Ota Šik, Zdena Tominová, Vladimír Tosek, Ruth Tosková). Redaktor časopisu Vladimír Tosek. Texty otištěné v **LISTECH** a podepsané vlastním jménem, pseudonymem nebo šifrou vyjadřují názory svých autorů, nikoli nutně redakce nebo redakčního kruhu. **LISTY** jsou dvouměsíčník určený především čtenářům v Československu. Přečtěte a předejte známým!

V ZAHRANIČÍ je roční předplatné

DM 25,— (nebo ekvivalent v jiné valutě) pro Evropu;

DM 30,— pro USA, Kanadu, Izrael a další zámořské země (letecky);

DM 35,— pro Austrálii, N. Zéland, Jižní Afriku a Latinskou Ameriku (letecky).

PŘEDPLATNÉ a **PŘÍSPĚVKY** na tiskový fond (nikoli objednávky!) posílejte pouze na: **LISTY**, Postscheckamt München 112 76-802.

OBJEDNÁVKY časopisu a ostatní korespondenci (nikoli peníze!) posílejte pouze na adresu redakce: **LISTY**, Via del Corso 57, 00186 Roma.